

ศึกษาเปรียบเทียบตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
กับตรีกายในพุทธศาสนาเถรวาท
A COMPARATIVE STUDY OF THIRIMURTI (THREE INCARNATIONS)
IN BRAHMANISM-HINDUISM AND TRIGAYA (THREE BODIES) IN
MAHAYANA BUDDHISM

พระครูปลัดบุญทัน ธีรังกุโร (จำปาทอง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

ศึกษาเปรียบเทียบตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
กับตรีกายในพุทธศาสนาเถรวาท

พระครูปลัดบุญทัน ธีรังกุโร (จำปาทอง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Comparative Study of Thrimurti (Three Incarnations) in
Brahmanism-Hinduism and Trigaya (Three Bodies)
in Mahayana Buddhism

Phrakrupalad Boontan Theerunguro (Jampathong)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Comparative Religion)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

B.E. 2558

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับตรีกายในพุทธศาสนาเถรวาท” นี้ เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

.....

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน,ดร.)

.....กรรมการ

(พระครูโฆสิตพุทธิศาสตร์,ดร.)

.....กรรมการ

(พระมหาสุริโย อุตตมเมธี,ดร.)

.....กรรมการ

(ผศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน)

.....กรรมการ

(ดร.แสวง นิลนามะ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระครูโฆสิตพุทธิศาสตร์,ดร.

ประธานกรรมการ

พระมหาสุริโย อุตตมเมธี, ดร.

กรรมการ

ดร.แสวง นิลนามะ

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

.....

(พระครูปลัดบุญทัน ธีรงกูโร(จำปาทอง))

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : ศึกษาเปรียบเทียบตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
กับตรีกายในพุทธศาสนามหายาน
- ผู้วิจัย** : พระมหาบุญทัน ธีรงกูโร (จำปาทอง)
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
- : พระครูโฆสิตพุทธศาสตร์,ดร. ป.ธ.๔, Ph.D.(Phil.)
 - : พระมหาสุริโย อุตตมเมธี,ดร.ป.ธ.๙, Ph.D.(Phil.)
 - : ดร.แสวง นิลนามะ ป.ธ.๗,พธ.ด.(พระพุทธศาสนา)
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๒๖ มีนาคม ๒๕๕๘

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) ศึกษาแนวคิดเรื่องตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู (๒) ศึกษาแนวคิดเรื่องตรีกายในพุทธศาสนามหายาน (๓) เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างในสองแนวคิดดังกล่าว

ผลวิจัยตามข้อที่ ๑ พบว่า ตรีมูรติหมายถึงเทพเจ้า ๓ แบบ หรืออวตารของเทพเจ้าเป็นการแบ่งหน้าที่ของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีพัฒนาการมาอย่างยาวนาน ตามหลักฐานมีการแบ่งเป็นหลายยุค โดยเฉพาะในยุคอวตาร ยุคเสื่อม และยุคฟื้นฟู มีคติการสร้างเทพเจ้า ๓ องค์ ให้เป็นผู้สร้าง ผู้รักษา และผู้ทำลาย โดยท่านอาทิสังกรจารย์แต่งคัมภีร์ปุราณะฟื้นฟูปรับปรุงศาสนาพราหมณ์ให้เป็นศาสนาฮินดูสร้างแนวคิดอวตาร แม้แต่พระพุทธเจ้ากลายเป็นปางหนึ่งของพระนารายณ์(ปางพุทธอวตาร)ส่งผลให้พุทธศาสนาในอินเดียถูกกลืนหายไปอยู่ในร่างของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจนพุทธศาสนาเสื่อมสูญจากอินเดียไปโดยปริยาย

ผลวิจัยตามข้อที่ ๒ พบว่า ตรีกาย หมายถึง แนวคิดการแยกกายของพระพุทธเจ้าออกเป็น ๓ กาย คือ ๑. สัมโภคกาย คือกายทิพย์ประทับอยู่ ณ พุทธเกษตรแดนสุขาวดี เป็นกายที่อยู่ระหว่างธรรมกาย (กายธรรม) และ นิรมาณกาย (กายอวตาร) ดำรงอยู่นิรันดร พ้นจาก อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นกายที่มีอยู่ก่อนนิรมาณกาย และมีอยู่หลังปรินิพพานของนิรมาณกาย ๒. นิรมาณกาย คือ กายที่ทรงเนรมิตขึ้นมา เป็นกายเนื้อให้คนทั่วไปมองเห็นได้ เป็นการสอนธรรมแปรสภาพตามกฎไตรลักษณ์อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มีการเสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นกายที่ทรงนิรมิตมาเพื่อบำเพ็ญพุทธกิจ ๓. ธรรมกาย คือ กายแท้ของพระพุทธเจ้า เป็นแก่นสัจธรรม ที่ดำรงอยู่ไม่มีวันสลาย เป็นนิจจัง สุขัง ศูนย์ตา และบริสุทธิ์ อาจสรุปได้ว่า “ตรีกาย” คือกายทิพย์ที่สถิตอยู่บนแดนพุทธ

เกษตร แต่เสด็จอวตารลงมาช่วยเหลือมนุษย์หรือเสด็จลงมาโปรดสรรพสัตว์ โดยธาตุแท้ของพระองค์
นั้นมีความสมบูรณ์บริบูรณ์

ผลวิจัยตามข้อที่ ๓ พบว่าเมื่อเปรียบเทียบแล้วพบทั้งความเหมือนและความแตกต่าง

ในด้านความเหมือน ทั้งตรีมูรติและตรีกาย มีความเชื่อแบบเทวนิยมคือการอวตารของ
เทพหรือภาวะสูงสุด โดยจำแลงลงมาเป็น ๓ ภาวะ หรือเทพ ๓ แบบ

ส่วนในด้านความแตกต่าง ตรีมูรติมีความเชื่อว่าพระเจ้าสูงสุด (พระพรหม) อวตารลงมา
เป็นพระวิษณุารายณ์ ๑๐ ปาง ส่วนแนวคิดตรีกายแม้จะเป็นแนวคิดเข้าข่ายเทวนิยมก็จริง แต่ไม่ได้
เน้นความสำคัญของการอวตารแบบศาสนาพราหมณ์-ฮินดูแต่อย่างใด

Thesis Title : A Comparative Study of Trimurti (Three Incarnations) in Brahmanism-Hinduism and Trikaya (Three Bodies) in Mahayana Buddhism

Researcher : Phramaha Boontan Theerunguro (jampathong)

Degree : Master of Arts (Comparative Religion)

Thesis Supervisory Committee

- : Dr. Phrakru Kositbhidhisat Pal IV, Ph.D. (Phil.)
- : Dr. Phramaha Suriyo Uttamamedhi Pal IX, Ph.D. (Phil.)
- : Dr. Sawaeng Nilnama Pal VII, Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : 26 March, 2015

ABSTRACT

This thesis is of three objectives e.g., (1) to study the concept of Trimurti (Three Incarnations) in Brahmanism – Hinduism, (2) to study the concept of Trikaya (Three bodies) in Mahayana Buddhism, and (3) to compare the two concepts in the similarities and the differences.

From the result of study in the first objective, it is found that Trimurti means the three kinds of God or Avatars of God which is the functions of God in a concept in Brahmanism-Hinduism. There is development for a long times, it can be divided into many periods, especially in the period of Avatar (incarnation), deterioration, and restoration. There has the concept for creation of three Gods as creator, preserver, and destroyer or transformer. Adi Shankaracharya had composed the Purana Scripture for restoration and improvement of Brahmanism to be Hinduism to create the concept of Avatar. Although, the Lord Buddha also is a posture of Narayana, it is the impact of Buddhism in India which was blend into Brahmanism – Hinduism until Buddhism had disappeared from India.

From the result of study in the second objective, it is found that Trikaya means the concept of the three bodies of the Buddha consist of namely, 1) Sambhoga-kaya, the Enjoyment-body which live in the Sukhavadi (Pure land), this body is between Dharma-kaya (Truth body) and Nirmana-kaya (Manifestation body).

'Sambhoga-kaya maintained forever, leave from impermanence, suffering, and non-self, it is the first body before Nirmana-kaya and existence after passed away of Nirmana-kaya. 2) Nirmana-kaya is a manifest body which people can be seen by the eyes, this is teaching the truth Dhamma following the law of the Three Characteristics, and attained Maha Parinibbana. This is a manifest body to do Buddha's duties. 3) Dharma-kaya is truth body of the Buddha; it is the embodiment of the truth itself. It's never died as the permanence, happiness, and self, and purification. It can be concluded that "Trikaya" is the divine body which living in the Buddha's place, but He come to help human beings and all living beings in which His essence is prosperity forever.

From the result of study in the third objective, it is found that the comparison of similarities and differences are:-

The similarities : the both Trimurti and Trikaya has faith in Theism that is the Avatars of God or the highest conditions which become into three kinds (bodies).

The differences : the Trimurti believes that the God is highest (Brahma), he was reincarnated into ten of Visnu. Then, the concept of Trikaya e.g., Dharma-kaya, Sambhoga-kaya and Nirmana-kaya did not mention any Avatar has blend gods in Brahmanism – Hinduism

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณพระราชวรมณี,ดร. รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนิสิต พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร. คณบดีคณะพุทธศาสตร์ พระมหาสมบรูณ์ วุฑฒิกโร,ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระราชสิทธิมนี วิ.,ดร. ผู้อำนวยการโครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ ขอขอบคุณ พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน,ดร.ประธานกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ผศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ที่ให้คำแนะนำ และชี้ประเด็นต่างๆ ในการทำวิทยานิพนธ์เพื่อให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณอาจารย์พระครูโฆสิตพุทธศาสตร์, ดร.ประธานที่ปรึกษา พระมหาสุริโย อุดตมเมธี,ดร. และ ดร.แสวง นิลนามะ กรรมการที่ปรึกษา ที่ให้ความช่วยเหลือ ให้คำแนะนำ ตรวจสอบแก้ไข ข้อบกพร่องต่าง ๆ ตั้งแต่ต้นจนเสร็จสมบูรณ์ด้วยความกรุณาอย่างยิ่ง ขอขอบคุณ รศ.ดร.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ที่ช่วยตรวจสอบบทคัดย่อภาษาอังกฤษด้วยเมตตาธรรมอย่างยิ่ง

อนุโมทนาขอขอบคุณ ผศ.เฉลียว รอดเขียว ผศ.สมควร นิยมวงศ์ ผศ.ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี ผศ.กฤต ศรียะอาจ ตลอดจนคณาจารย์และเจ้าหน้าที่ในโครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทุกรูป/ทุกท่าน ที่กรุณาทำให้ตลอดระยะเวลาแห่งการศึกษา การขอคำปรึกษาและการติดต่อประสานงานทุกอย่าง เป็นไปด้วยความราบรื่นและเปี่ยมล้นด้วยกัลยาณธรรมทุกเวลา

ขอขอบคุณเพื่อนนิสิตในสาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ รุ่นที่ ๒ (๒๕๕๓) ทุกรูป/ทุกท่าน ที่กรุณาแบ่งปันข้อมูลทั้งขณะศึกษาอยู่และขณะทำงานวิจัย ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่เอื้อเฟื้อในการเข้าใช้ห้องสมุดด้วยมิตรไมตรีที่อบอุ่นยิ่ง

กราบขอบพระคุณหลวงพ่พระเทพวิราภรณ์ (สีนวล ปญญาวิโร ป.ธ.๙) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ที่เมตตาสนับสนุนในด้านการศึกษาตลอดมา อนุโมทนาขอขอบคุณบิดามารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่าน ที่มีส่วนช่วยอย่างสูงลิ้นต่อการศึกษาเล่าเรียน ตั้งแต่ต้นกระทั่งถึงวันนี้

ขอพระสัทธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และความดีงามทั้งปวง ได้ดำรงมั่น เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนหมู่หมื่น และแก่ชาวโลกตลอดกาลนาน เทอญ

พระครูปลัดบุญทัน ธีรังกุโร(จำปาทอง)

๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๘

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๑๐
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๑๐
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๑๑
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๖ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	๑๒
๑.๗ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๑๔
๑.๘ กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย	๒๐
๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๒๐
บทที่ ๒ แนวคิดเรื่องตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู	
๒.๑ ความหมายของตรีมูรติ	๒๑
๒.๒ กำเนิดและพัฒนาการของตรีมูรติ	๒๒
๒.๓ ประเภทและองค์ประกอบของตรีมูรติ	๔๔
๒.๔ เป้าหมายสูงสุดของตรีมูรติ	๔๙
๒.๕ สรุป	๕๒
บทที่ ๓ แนวคิดเรื่องตรีกายในพุทธศาสนาเถรวาท	
๓.๑ ความหมายของตรีกาย	๕๕
๓.๒ กำเนิดและพัฒนาการของตรีกาย	๕๖
๓.๓ องค์ประกอบและลักษณะของตรีกาย	๙๒
๓.๔ ตรีกายในฐานะเป้าหมายชีวิต	๙๕
๓.๕ สรุป	๑๑๑

บทที่ ๔	เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับแนวคิด เรื่องตรีกายในพุทธศาสนาเถรวาท	
๔.๑	เปรียบเทียบความหมายของตรีมูรติกับตรีกาย	๑๑๕
๔.๒	เปรียบเทียบกำเนิดและพัฒนาการของตรีมูรติกับตรีกาย	๑๑๗
๔.๓	เปรียบเทียบองค์ประกอบและลักษณะของตรีมูรติกับตรีกาย	๑๓๒
๔.๔	เปรียบเทียบเป้าหมายและวิธีปฏิบัติต่อตรีมูรติกับตรีกาย	๑๓๘
๔.๕	สรุป	๑๔๑
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๔๓
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๕๐
	บรรณานุกรม	๑๕๑
	ประวัติผู้วิจัย	๑๕๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์พระเวท

อักษรย่อส่วนที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์พระเวทสังหิตาและคัมภีร์พราหมณะใช้อักษรย่อดังนี้

ฤค. หมายถึง ฤคเวท

อถ. หมายถึง อรรพเวท

ฤคเวทใช้ระบบ มณฑล/สุกตะ/มันตระ อาทิเช่น ฤค.๑/๕/๕ หมายถึง ฤคเวทมณฑลที่ ๑ สุกตะที่ มันตระที่ ๕

สามเวทและอรรพเวทใช้ระบบ กานท์/สุกตะ/บท ยกตัวอย่างเช่น สาม. ๑/๒/๓ หมายถึงสามเวทกานท์ที่ ๑ สุกตะที่ ๒ บทที่ ๓ หรือ อถ. ๒/๒/๓ หมายถึง อรรพเวทกานท์ที่ ๒ สุกตะที่ ๒ และ บทที่ ๓

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นศาสนาฝ่ายเทวนิยม เกิดจากความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติและเชื่อว่ามีเทพประจำธรรมชาติของชาวอารยันที่นับถือบูชากราบไหว้ธรรมชาติ แนวคิดเรื่องเทพมีพัฒนาการมายาวนานหลายพันปีโดยชนเผ่าอารยัน(Aryan)ในอินเดียโบราณโดยแนวคิดและพิธีกรรมดั้งเดิมนั้นเน้นให้ความสำคัญกับเทพเจ้าประจำเผ่าท้องถิ่นชุมชนจนกลายเป็นเทพประจำชนชั้นวรรณะในเวลาต่อมา เช่นสมัยพระเวทตอนต้น ชาวอารยันจัดเทพเจ้าเป็น ๓กลุ่ม^๑

ในสมัยพราหมณ์มีความเชื่อว่ามีเทพเจ้าองค์หนึ่งใหญ่กว่าเทพเจ้าทั้งปวงเรียกว่า“พระพรหม”ผู้สร้างโลก สร้างเทพเจ้า สร้างจักรวาล สรรพสิ่ง รวมถึงมนุษย์ด้วยแล้วขีดชะตาชีวิตมนุษย์ให้ เป็นไปตามพระประสงค์ของพระองค์ เรียกว่า“พรหมเนรมิต” “พรหมปกาสิต”และ“พรหมลิขิต” ต่อมาเกิดแนวคิดอวตารเป็นเทพเจ้าต่างๆ เช่นพระวิษณุ(พระนารายณ์) และพระศิวะ(พระอิศวร) ส่วนเทวดาตามความเชื่อดั้งเดิมในสมัยพระเวทก็ลดความสำคัญลงไปจนบางองค์ถูกทอดทิ้ง

สมัยต่อมามีนักปราชญ์พราหมณ์-ฮินดูคนสำคัญ ชื่อคังกรากจารย์ เห็นว่า ศาสนาพราหมณ์ จะอยู่ไม่ได้แล้ว เพราะคนจำนวนมากหันไปฟังคำสอนของพระพุทธเจ้ามากขึ้นไม่เว้นแม้แต่พราหมณ์ที่มีชื่อเสียงหลายท่านหันไปเป็นพุทธมามกะ คังกรากจารย์จึงศึกษาพุทธศาสนา แล้วนำมาดัดแปลงเข้ากับศาสนาพราหมณ์ แล้วเรียกว่า“ฮินดู” แปลว่า ศาสนาของชาวอินเดียในลุ่มแม่น้ำสินธุ คือ รวมเอาทุกศาสนาที่มีอยู่เข้าด้วยกันศาสนาในอินเดียทั้งหมดถูกเรียกว่า ศาสนาฮินดูทั้งหมด แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ถือว่าเป็นปางหนึ่งของพระนารายณ์ คือปางที่ ๙ปางพุทธมาฮาหรือพุทธาวตาร แล้วแบ่งคำสอนเลียนแบบพุทธเรียกว่า“ตรีมูรติ”ซึ่งแปลว่า“รูปสาม”โดยมีหลักคำสอนว่า เทพเจ้าที่สำคัญมี ๓ องค์ คือ พระพรหม พระวิษณุ(พระนารายณ์) และพระศิวะเทพเจ้าทั้งสามพระองค์นี้ แท้จริง

^๑กลุ่มที่ ๑ อยู่บนสวรรค์ ได้แก่ วรุณ(ฝน=ไทยเรียก พระพิรุณ) สุรย์(พระอาทิตย์) โสมะ(พระจันทร์) อุษา(แสงเงินแสงทอง) เป็นต้น กลุ่มที่ ๒ อยู่บนฟ้า (เทวดาประจำอากาศ) ได้แก่อินทระ(พระอินทร์=ในศาสนาพุทธ เรียก ท้าวสักกะ เจ้าแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์) มารุต(ลม) เป็นต้น กลุ่มที่ ๓ อยู่บนพื้นโลก (เทวดาประจำแผ่นดิน) ได้แก่ อัคนี(ไฟ) ปฐวี(แผ่นดิน) และยม(พระยม) เป็นต้น ในสมัยพระเวท นับถือพระอินทร์ว่า เป็นเทพเจ้าสูงสุด มีสายฟ้าเป็นอาวุธ สามารถทำลายศัตรูให้พินาศราบคาบลงได้ชั่วพริบตา

เป็นองค์เดียวกัน แต่แบ่งออกเป็น ๓ ภาค เพื่อทำหน้าที่ คือ พระพรหม ภาคองค์เทพผู้สร้างมีหน้าที่สร้างสรรค์ พระวิษณุหรือพระนารายณ์ ภาคองค์เทพผู้รักษามีหน้าที่ทำนุบำรุง รักษาเลี้ยงดู(ลงมาปราบมาร) และพระศิวะหรือพระอิศวร ภาคองค์เทพผู้ทำลายมีหน้าที่ทำลาย

เมื่อศาสนาพราหมณ์เสื่อมลงระยะหนึ่งและได้มาฟื้นฟูปรับปรุงเป็นศาสนาฮินดูโดยเพิ่มบางสิ่งบางอย่างเข้าไป มีการปรับปรุงเนื้อหาหลักธรรม คำสอนให้ดีขึ้น คำว่า"ฮินดู" เป็นคำที่ใช้เรียกชาวอารยันที่อพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในลุ่มแม่น้ำสินธุ และเป็นคำที่ใช้เรียกลูกผสมของชาวอารยันกับชาวพื้นเมือง ในชมพูทวีปและชนพื้นเมืองนี้ได้พัฒนาศาสนาพราหมณ์โดยการเพิ่มเติมอะไรใหม่ๆ ลงไปแล้วเรียกศาสนาของพวกเขาว่า"ศาสนาฮินดู"เพราะฉะนั้นศาสนาพราหมณ์จึงมีอีกชื่อในศาสนาใหม่ว่า"ฮินดู"จนถึงปัจจุบัน ต่อมาแนวคิดดังกล่าวได้มีอิทธิพลต่อคนอินเดียในยุคนั้นและในยุคต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาเริ่มเสื่อมจากอินเดียจนถึงปัจจุบันคนทั่วไปในอินเดียก็ยังมองว่าศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาพุทธเป็นอันเดียวกันพุทธศาสนิกชนถูกกลืนไปเป็นฮินดูทั้งความเชื่อและวิถีชีวิต แม้ปัจจุบันชาวอินเดียที่เป็นฮินดูยังเชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นอวตารของพระวิษณุยิ่งไปกว่านั้น แต่เดิมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูไม่มีวัดหรือศาสนสถานที่ยิ่งใหญ่ถาวรมีเพียงเทวสถานเล็กๆ และไม่มีสถาบันพระหรือนักบวชรวมตัวกันทำกิจกรรมอย่างจริงจังจึงมีครอบครัวมีลูกเมียได้คล้ายกับศาสนาอิสลาม เมื่อคังกรจารย์ สร้างองค์กรสงฆ์ฮินดูขึ้นมาเลียนแบบพุทธสรุปได้ว่าประวัติศาสตร์ศาสนาพราหมณ์ แบ่งวิวัฒนาการออกเป็น ๒ช่วง คือ

๑.สมัยพระเวท เป็นสมัยที่เชื่อในเทพเจ้าหลายพระองค์แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม คือ เทพบนสวรรค์ เทพบนอากาศ และเทพบนพื้นโลก ซึ่งมีเทพเจ้าที่มีความสำคัญ และถูกยกให้ยิ่งใหญ่กว่าเทพเจ้าองค์อื่น ๆ คือ พระอินทร์ พระวรุณ และพระพหูสบัติ เป็นต้น

๒.สมัยพราหมณะ ความเชื่อของมนุษย์ในสมัยนี้ ก้าวไกลออกไปถึงการหาเทพผู้ยิ่งใหญ่ ผู้สร้างโลก(เนรมิต) และสร้างสรรค์พลัง(ลิขิต) เทพเจ้าองค์ใหม่เรียกว่า"พระพรหม" โดยพระองค์เป็นผู้สร้างสรรค์พลังและสรรพสิ่งก็เกิดจากพระองค์ เมื่อตายแล้วก็กลับคืนสู่พระองค์ดั้งเดิมนอกจากนี้ยังมีเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ อีก ๒องค์ คือ พระวิษณุ(พระนารายณ์) และ พระศิวะ (พระอิศวร) เทพเจ้าทั้งสององค์ได้รับการนับถือเทียบเท่ากับพระพรหม ซึ่งเรียกว่า"ตรีมูรติ (Trimurti)"^๒ แปลว่า "รูปสาม‘Three Forms’"^๓ ดังกล่าวมา

^๒Flood, Gavin (Editor) (2003). *The Blackwell Companion to Hinduism*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd. Grimes, John A. (1995). *Ganapati: Song of the Self*. SUNY Series in Religious Studies. Albany: State University of New York Press. Jansen, Eva Rudy (2003). *The Book of Hindu Imagery*. Havelte, Holland: BinkeyKok Publications BV.

^๓Flood, Gavin (1996). *An Introduction to Hinduism*. Cambridge: Cambridge University Press, P.14.

จากความเชื่อเรื่องตรีมูรติ ทำให้เกิดความเชื่อในเรื่องการเกิดยุค^๕คือจากยุคความดีเต็มเปี่ยมสู่ยุคความชั่วเริ่มเข้ามาปะปน ๑ใน ๔ของความดี จนถึงยุคที่ความชั่วเข้ามาครึ่งหนึ่ง ดี-ชั่วเท่ากัน กระทั่งยุคความชั่วเข้ามา ๓ ส่วนความดีเหลืออยู่ส่วนเดียว สังคมวุ่นวายศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเชื่อว่าเพื่อรักษาสมดุลโลก จักรวาลและมนุษย์จึงเกิดแนวคิดนารายณ์สืบบางขึ้นมา^๕

ต่อมาพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองจนเป็นที่ยอมรับของสังคมอินเดีย โดยได้ให้มุมมองหรือให้ความหมายชีวิตใหม่ในรูปแบบทางสายกลางที่ไม่ตั้งและหย่อนจนเกินไปอีกทั้งยังให้สิทธิเสรีภาพความเสมอภาคในการเคารพนับถือแสดงออกในมิติความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมทางศาสนา พร้อมกับเปิดโอกาสให้ทุกคนชั้นวรรณะได้เข้ามาบวชแม้แต่สตรีเพศก็ให้สิทธิเข้ามาถือบวชเป็นภิกษุณี เด็กหรือเยาวชนก็ให้สิทธิเข้ามาบวชเป็นสามเณร สามเณรี และสิกขมานา พร้อมกับตั้งชุมชนแห่งสังฆะ^๖จากการอุบัติขึ้นแล้วพัฒนาการอัตลักษณ์ของพุทธศาสนาดังกล่าวจนเป็นเหตุทำให้พุทธศาสนาถูกศาสนาพราหมณ์-ฮินดูอิทธิพลครอบงำ อีกทั้งยังได้ให้ความหมายใหม่เกี่ยวกับคำสอน ประเพณีพิธีกรรมบางอย่างของศาสนาพราหมณ์ เช่น ให้ความหมายใหม่เกี่ยวกับคำสำคัญในศาสนาพราหมณ์ คำว่าพรหม ยัญ พลี บูชา ทิศและวรรณะ เป็นต้น แม้แต่เป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนาเองมุ่งสู่การบรรลุพระนิพพานคือดับกิเลสละอรรถา(อาตมัน)เข้าสู่ความเป็นอนัตตา(อนาตมัน)ซึ่งเป็นเป้าหมายตรงข้ามกับศาสนาพราหมณ์^๗ ซึ่งหากย้อนไปในสมัยพุทธกาลนั้นพระพุทธเจ้าทรงถูกต่อต้านจากพวกคณาจารย์เจ้าลัทธิต่างๆ เช่น ลัทธิครุฑ^๘ เป็นต้น มีหลายครั้งที่เกิดการวิวาทะ(ปรับปวาทหรือการโต้แย้ง)ของบรรดาสาวกพระพุทธองค์กับเจ้าลัทธิหรือเหล่าสาธุศิษย์ลัทธิต่างๆ โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ เพราะในสมัยนั้นประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพราหมณ์ เมื่อพุทธศาสนากลายเป็นที่สนใจของประชาชนมากยิ่งขึ้นและมีผู้คนที่ตั้งศาสนาลัทธิดั้งเดิมที่บรรพบุรุษเคยศรัทธานับถือหันมานับถือพุทธศาสนามากมาย

^๕เรียกว่า กัป(บาลี) หรือ "กัลป์(สันสกฤต)" เป็นช่วงเวลาตั้งแต่พระพรหมสร้างโลก พระนารายณ์รักษาโลกให้พ้นอำนาจของคนชั่ว กระทั่งพระศิวะมาล้างทำลายโลก ๑ กัปก็กัลป์ จึงมีช่วงเวลาตั้งแต่โลกถูกสร้างจนถึงโลกถูกทำลายไป แบ่งเป็น ๔ ยุค คือ ๑.ภฤตยุค หมายถึง ยุคที่มนุษย์มีความดีอย่างเต็มเปี่ยม ๒. ไตรตายุค หมายถึง ยุคที่ความชั่วเริ่มเข้ามาในสังคม ประมาณ ๑ใน ๔แต่ความดียังมากกว่า ๓.ทวาปรยุค หมายถึง ยุคที่มีความชั่วเข้ามาในสังคมครึ่งหนึ่ง มีความดี และความชั่วเท่าเทียมกัน ๔.กัลยยุค หมายถึง ยุคที่มีความชั่วเข้ามา ๓ ส่วน ความดีเหลืออยู่เพียงส่วนเดียว ทำให้สังคมมีความชั่วมากกว่าความดี สังคมวุ่นวาย

^๕ศึกษารายละเอียดใน Winternitz, Maurice. *History of Indian Literature*. New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation. Second revised reprint edition. (1972).

^๖ดูเพิ่มเติมใน สิริวัฒน์ คำวันสา, *รศ.พุทธศาสนาในอินเดีย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ แก้วไขเพิ่มเติม, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕).

^๗ดู สุมาลี มณฑรงค์ชัย, *ฮินดู-พุทธ จุดยืนที่แตกต่างกัน*, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๖)

^๘อ่านเพิ่มเติมใน *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๑๓๓.

และขยายศรัทธาออกไปในวงกว้างด้วยการทำลายความเชื่อเรื่องชนชั้นวรรณะลงสร้างความ สันเสื่อจนถึงรากฐานแห่งศาสนาพราหมณ์และเจ้าลัทธิทั้งหลาย^๙

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แผ่ขยายทั่วอินเดียและมีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อ วิถีชีวิตและ วัฒนธรรมชาวอินเดียทั้งแผ่นดินและได้รับการยอมรับมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในยุคของมหาวิทยาลัยนา ลันทา(Nalanda University)พุทธศาสนายานในอินเดียยุคนั้นมีพระนักปราชญ์ชาวพุทธฝ่าย มหายาน ๒ ท่าน คือ ท่านอารยนาคารชุนแห่งสำนักมหายิมิกะ(ศูนยตวาท)^{๑๐} และท่านวสุพันธุแห่ง สำนักโยคจาร(จิตตอมตวาท)^{๑๑} ได้อธิบายตีความคำสอนพุทธศาสนาได้อย่างลุ่มลึกและได้ว่าที่ ปราบปรึพวาทได้อย่างราบคาบจนเป็นที่ยอมรับและมีศาสนิกชนหันมานับถือจำนวนมาก

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้เชื่อว่าจะน่าจะเป็นเหตุผลที่สำคัญให้ศาสนาพราหมณ์ซึ่งแต่เดิมมี แนวคิดจำกัดสิทธิทางศาสนาเฉพาะชนชั้นวรรณะพราหมณ์เท่านั้นและมีความเชื่อเรื่องเทพอย่าง หลากหลายรูปแบบในลักษณะพหุเทวนิยม(Polytheism) จึงพยายามรวมเทพเข้าเป็นหนึ่งเดียวให้มี พลังลानุภาพแล้วขยายแนวร่วมกลืนเทพของชนเผ่าและชนชั้นต่างๆให้เป็นศาสนามหาชนในกลุ่ม แม่น้ำสินธุจนเป็นที่มาของคำว่า“ศาสนาพราหมณ์ใหม่” หรือ “ฮินดูใหม่” โดยการนำของท่านอาทิสังกรร จารย์(Sankaracharya)เป็นผู้แต่งคัมภีร์ปุราณะให้พระศิวะเป็นเทพเจ้าสูงสุดเหนือสรรพสิ่ง พร้อม อุปลอกนตนเองเป็นองค์อวตารของพระศิวะ พร้อมกันนั้นสังกรจารย์ยังได้เที่ยวทำทนายได้ว่าที่หักล้าง แนวคิดพุทธศาสนา มีเป้าหมายหลักคือหักล้างแนวคิดของมหาปราชญ์แห่งพุทธศาสนายาน ๒ ท่านดังกล่าวข้างต้น ดังที่บูรพาจารย์ของสังกรจารย์คือเคาชปาทะ^{๑๒} และโควินทะ^{๑๓} เคยทำไว้โดยใช้ วิธีอธิบายแนวคิดอวตาร(Incarnation)กลืนพุทธศาสนาให้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาของตน จนกระทั่งได้พัฒนาแนวคิดเรื่องตรีมูรติ(Tri-Murati, Three Incarnations)มีเทพเจ้า ๓ พระองค์

ดังนั้นพวกพราหมณ์จึงพยายามทุกวิถีทางในการบ่อนทำลายพระพุทธศาสนาเพื่อตั้งศา สนิกกลับคืน แต่ผลปรากฏว่าไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปอย่าง

^๙เมื่อศึกษาเชิงสรุปจะพบว่าพระพุทธศาสนาถูกต่อต้านโจมตีและบ่อนทำลายอยู่ตลอดเวลา ด้วยเหตุผล สำคัญ๔ ประการคือ - ๑. พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับคัมภีร์พระเวท (อไวทิกวาทะ)๒. พระพุทธศาสนามีคำสอน และแนวทางปฏิบัติที่เน้นศีล สมาธิ ปัญญา ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถเข้าถึงสัจธรรมความจริงได้ด้วยตนเอง แตกต่างไป จากที่พวกพราหมณ์และคณาจารย์ทั้งหลายสอนกันอยู่ในสมัยนั้น๓. พระพุทธเจ้าปฏิเสธระบบวรรณะที่พวก พราหมณ์บัญญัติขึ้น ไม่ยอมรับฐานะของพวกพราหมณ์ที่ใครๆ ต่างยกย่องว่าสูงส่ง๔. การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ของพระพุทธศาสนา, ดูเพิ่มเติมใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔-๑๔๒.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔-๑๔๒.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

กว้างขวางเป็นที่ยอมรับของประชาชนและได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์อย่างดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์เมารยะหรือโมริยะ

ครั้นเมื่อราชวงศ์เมารยะหรือโมริยะดับสูญ พราหมณ์อำมาตย์ปุชยมิตรแห่งราชวงศ์คุงคะก็ยึดอำนาจขึ้นปกครองอินเดียสืบต่อมา กษัตริย์พระองค์นี้ทรงเลื่อมใสในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมาก เพราะทรงเป็นพราหมณ์มาก่อน ศาสนาพราหมณ์ซึ่งรอจังหวะที่จะทำลายพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว ดังนั้นคนในวาระพราหมณ์จึงมีโอกาสได้ขึ้นเป็นใหญ่ถือโอกาสใช้อำนาจทางการเมืองทำลายพระพุทธศาสนาและฟื้นฟูลัทธิศาสนาของตนเป็นการใหญ่ แม้แต่พระเจ้าปุชยมิตรเองก็แสดงพระองค์ว่าเป็นปฏิปักษ์(ศัตรูอยู่ฝ่ายตรงข้าม)ต่อพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ มีการสั่งกวาดล้างพระพุทธศาสนาทำร้ายคณะสงฆ์และทำลายวัดวาอารามพุทธสถานให้สิ้นซากและตั้งรางวัลให้แก่ผู้ตัดศีรษะพระภิกษุฟื้นฟูการบูชาฮินดูโดยโปรดให้ทำพิธีอัฐเมธ(การฆ่าม้าบูชาฮินดู) เพื่อจูงใจประชาชนให้กลับมานับถือศาสนาพราหมณ์ดังเดิมการพยายามกวาดล้างพุทธศาสนาดังกล่าว แม้ไม่อาจทำลายพุทธศาสนาให้หมดสิ้นไปได้ แต่ก็ทำให้พุทธศาสนาไปเจริญรุ่งโรจน์บริเวณตอนเหนือของอินเดีย ในแคว้นสวัส (Swat Valley) แคว้นมถุรา(Mathura) และแคว้นคันธาระ(Candara) เป็นต้น

ศาสนาพราหมณ์จึงใช้แผนใหม่คือการกลืนพระพุทธศาสนาไว้ภายใต้ระบบศาสนาฮินดู (Assimilation) หรือกล่าวง่าย ๆ ก็คือ พยายามเปลี่ยนพระพุทธศาสนาทั้งหมดให้เป็นศาสนาฮินดูนั่นเอง ตัวอย่างที่เด่นชัดคือ แต่งมหากาพย์ขึ้น ๒ เรื่อง คือ มหาภารตะและรามายณะ จนเป็นที่แพร่หลายและได้รับความนิยมของประชาชนเป็นอันมากโดยเฉพาะเรื่องราวจากคัมภีร์ภควัทคีตา มหากาพย์ทั้งสองนี้สามารถดึงดูดผู้คนให้มาศรัทธาเลื่อมใสในพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ และทำให้ศาสนาพราหมณ์เผยแพร่เข้าสู่มวลชนได้อย่างรวดเร็วและพัฒนาความเชื่อด้านต่างๆ เช่น ตรีมูรติให้เป็นที่พึ่งสูงสุดเลียนแบบพระรัตนตรัย สร้างวิหารเทวาลัย เป็นต้น เป็นเหตุให้ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แผ่ขยายออกไปเป็นศาสนาที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวอินเดีย

จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ทำให้คณาจารย์นักปราชญ์ชาวพุทธศาสนามหายานคนสำคัญในสมัยนั้นมีอาจนั่งดูตาอยู่ได้ต่างเห็นความจำเป็นที่ต้องทำการปฏิรูปวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเสียใหม่เพื่อให้คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสิ่งทันสมัยทันเหตุการณ์สามารถที่จะแข่งกับศาสนาพราหมณ์ใหม่หรือฮินดูที่กำลังเฟื่องฟูอยู่ในขณะนั้นจึงตอบโต้แนวคิดตรีมูรติของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูของท่านสังกราจารย์ด้วยการสร้างแนวคิดเรื่องตรีกาย(Trigaya, Three Bodies of Buddha)ขึ้นมา^{๑๔}

จนพุทธศาสนามหายานซึ่งก่อตัวขึ้นมาจากมหาสังฆิกะและกิ่งสาขาของนิกายมหาสังฆิกะ ซึ่งรวมเรียกว่าคณะอันธกะ ประกอบด้วยคณะสงฆ์ผสมกับชาวพุทธหนุ่มสาวในขณะนั้น มีศูนย์กลาง

^{๑๔} สุมาลี มหณรงค์ชัย, ฮินดู-พุทธ จุดยืนที่แตกต่าง, หน้า ๑๑๗.

ใหญ่อยู่ตอนใต้ของอินเดียในแคว้นแคว้นอันธระ โดยการเห็นพ้องกันว่าจะต้องปรับปรุงวิธีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเสียใหม่ปรับปรุงแก้ไขคติธรรมหลายประการเพื่อให้พุทธศาสนาเข้าถึงสามัญชนทั่วไป

มหายานจึงได้รับการทำนุบำรุงภายใต้ราชอาณาจักรของกษัตริย์ราชวงศ์ศาคตวาหนะแห่งอันธระ^{๑๕} กษัตริย์ทุกพระองค์ในราชวงศ์นี้เป็นมิตรกับพระพุทธศาสนาและทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังเรื่อยมา จนราวพุทธศตวรรษที่ ๖ นิกายมหายานก็ปรากฏเด่นชัด เป็นนิกายใหญ่ๆ ๒ นิกาย คือมหายานิกะและโยคจารพุทธศานามหายานแบ่งพระพุทธรูปเป็น ๓ ประเภทเรียกว่า“ตรีพุทธะ”หรือ“ตรีกาย”คือ

๑). พระอาทิพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เรียกว่าพระอาทิพุทธะนี้ เป็นผู้เกิดขึ้นมาเองก่อนสิ่งใดทั้งหมด (พระสยัมภูพุทธเจ้า) อันจะหาเบื้องต้นและเบื้องปลายมิได้ เป็นผู้ให้กำเนิดพระพุทธรูปประเภทอื่นๆ ทั้งหมด เป็นผู้ให้กำเนิดพระโพธิสัตว์ทั้งหลายและให้กำเนิดสรรพสิ่งต่างๆ ทั้งหมดที่มีอยู่ในสกลจักรวาลนี้ หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในอนันตจักรวาลนี้ ล้วนถือกำเนิดมาจากองค์พระอาทิพุทธะนี้ทั้งสิ้น

๒). พระธยานิพุทธเจ้า เกิดมาจากอำนาจแห่งฌานของพระอาทิพุทธะเพื่อปกครองอาณาจักรและอาณาจักรย่อยๆ ที่เรียกว่าพุทธเกษตร ดังนั้นในแต่ละพุทธเกษตรจะมี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าคอยทำหน้าที่โปรดเวไนยสัตว์อยู่หนึ่งพระองค์ และสภาพแต่ละพุทธเกษตร อาจจะมี ความแตกต่างกันไปบ้างตามความเหมาะสมของการโปรดสัตว์ในพุทธเกษตรนั้นๆ

๓). พระมานุชิพุทธเจ้า เกิดมาจากพระธยานิพุทธเจ้า โดยแสดงตนออกมาในรูปของมนุษย์ธรรมดาและอุบัติขึ้นมาในโลกมนุษย์ ทั้งนี้เพื่อเป็นอุบายแห่งการสั่งสอนสรรพสัตว์ทั้งหลาย เพื่อให้เร่งปฏิบัติธรรมด้วยความไม่ประมาท

การแบ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าออกเป็น ๓ ประเภทนั้น เนื่องมาจากความเชื่อที่ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมมีตรีกาย หรือ ๓ กาย กายที่หนึ่งเรียกว่า ธรรมกาย เป็นภาวะแห่งการรู้แจ้งของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นกายที่เกิดขึ้นเอง อันหาเบื้องต้นและเบื้องปลายมิได้ ธรรมกายนี้ก็คือ องค์พระอาทิพุทธะ^{๑๖} ส่วนกายที่สองเรียกว่า สัมโภคกาย คือกายที่เป็นทิพย์ มีรัศมีรุ่งเรือง เกิดขึ้นมา ในรูปของโอปปาติกะ ซึ่งกายนี้ก็คือ พระธยานิพุทธะ และกายที่สามเรียกว่า นิรมาณกาย เป็นกายที่เนรมิตบิดเบือนขึ้นให้อยู่ในรูปของร่างกายมนุษย์ ได้แก่พระมานุชิพุทธะ หรืออาจจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งสามประเภทนี้ ความจริงแล้วถือว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพียงแต่แสดง

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๐.

^{๑๖} Foard, James Harlan. The Pure Land Tradition: History and Development, Fremont, CA: Jain Publishing, 2006.

ตนออกมาในภาวะที่แตกต่างกันออกไป เพื่อความเหมาะสมต่อการสั่งสอนเวไนยสัตว์ในแต่ละสถานการณ์ดังนั้น พระมานูสีพุทธเจ้าในฝ่ายมหายาน อันได้แก่ พระที่ปังกรพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า พระโคตมพุทธเจ้า พระเมตไตรยพุทธเจ้า และพระโกลีสชชคุรุพุทธเจ้า ทุกพระองค์จึงล้วนมีพระกายเป็น ๓ หรือมีภาวะแตกต่างกันเป็น ๓ ในพระองค์เดียว ซึ่งจะเห็นได้จากพระประธานในโบสถ์ของมหายาน ที่จะต้องมี ๓ พระองค์เสมอ ทั้งนี้ได้หมายความว่าพระพุทธรูปเจ้า มี ๓ องค์ แต่หมายถึงพระมานูสีพุทธหรือพระศากยมุนีพุทธะพระองค์เดียว แต่มีพระกายเป็น ๓ นี้เป็นลักษณะพระรัตนตรัยของมหายาน

หลักตรีกายเป็นหลักสำคัญของพุทธศาสนาทุกนิกายที่อธิบายว่าพระพุทธรูปเจ้ามี ๓ กายร่วมกันพระสูตรต่างๆ ก็กล่าวถึงตรีกายเสมอ แต่เดิมนั้นพุทธศาสนาทุกนิกายมีหลักคำสอนเรื่องกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ต่างจากเถรวาทคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีเพียง ๒ กาย

๑.นิรมลกาย หรือที่ฝ่ายเถรวาท เรียกอีกอย่างว่า รูปกาย อันหมายถึงทั้งกายหยาบและละเอียดเหมือนสัตว์โลกทั่วไป กายนี้เป็นกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ยังตกอยู่ในไตรลักษณ์ คือยังมีการเกิด แก่ เจ็บ และตาย เหมือนมนุษย์ธรรมดาทั่วไป มหายานมีความเชื่อว่า นิรมลกายนี้ แท้จริงแล้วเป็นการเนรมิตมาจากสัมโภคกาย เพื่อเป็นอุบายในการสั่งสอนสัตว์โลก เพื่อสรรพสัตว์ทั้งหลายจะได้ไม่ตกอยู่ในความประมาท และเร่งปฏิบัติธรรมเพื่อมุ่งสู่ความพ้นทุกข์โดยเร็ว

๒.ธรรมกาย ในวรรณกรรมมหายานดั้งเดิม คำว่า ธรรมกายมีความหมาย ๒ ประการ คือ ประการแรก ธรรมกายเป็นกายแห่งธรรม ประมวลข้อปฏิบัติ คำสั่งสอน ซึ่งช่วยเสริมพระบารมี อยู่ในฐานะพุทธคุณอย่างหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง ธรรมกายเป็นตถาคตกาย ความเป็นอย่างนั้น หลักความจริงอันเป็นรากฐานแห่งจักรวาล กายนี้สภาวะอันเป็นอมตะ เป็นสิ่งที่ไร้รูป ไม่อาจรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส ไม่มีเบื้องต้นและที่สุด ทั้งไม่มีจุดกำเนิดและผู้สร้าง ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง แม้จักรวาลจะว่างเปล่าปราศจากทุกสิ่ง แต่ธรรมกายจะยังคงดำรงอยู่โดยไม่มีที่สิ้นสุด และมหายาน ยังมีความเชื่อว่า พระธรรมกายนี้เอง ที่แสดงตนออกมาในรูปของสัมโภคกายบนภาคพื้นสวรรค์ และจากสัมโภคกายนี้ก็จะแสดงตนออกมาในรูปนิรมลกาย ทำหน้าที่สั่งสอนสรรพสัตว์ในโลกมนุษย์

ต่อมาในยุคของท่านอสังคะ^{๑๗} และวสุพันธ์ุ^{๑๘} ฅณาจารย์นิกายโยคาคาร^{๑๙} ได้เพิ่มกายเข้ามาอีกหนึ่งกาย คือ สัมโภคกาย ทำให้เกิดเป็นแนวคิดตรีกายขึ้นมา และธรรมกายก็มีความหมายหนักค่อนข้างไปทางเทวนิยม

๓). สัมโภคกาย หมายถึง พระกายที่แท้จริงของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กายนี้จะไม่มีการแตกดับ อยู่ในสภาวะอันเป็นทิพย์อยู่ชั่ววันรันดร และนอกจากนี้ มหายานยังมีความเชื่อว่า สัมโภคกายสามารถที่จะแสดงตนให้ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ได้ สามารถที่จะรับทราบคำสวดสรรเสริญและอ้อนวอนจากผู้ที่เกี่ยวข้องได้ และสัมโภคกายนี้เองที่เนรมิตตนลงมาเป็นนิรมาณกาย คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในโลกมนุษย์ เพื่อเป็นการสั่งสอนสัตว์โลก เพราะฉะนั้นแม้ในบัดนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายที่เคยอุบัติขึ้นในมนุษย์โลกก็ยังสถิตอยู่ในสภาวะแห่งสัมโภคกายนี้ มิได้แตกดับสูญสิ้นไปเลย และพระโพธิสัตว์ทั้งหลายก็ยังสามารถเห็นและรับคำสอนจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านี้ได้

กายของพุทธเจ้าทั้ง ๓ นี้ ถือเป็นแนวความคิดสำคัญในพุทธศาสนาโดยเฉพาะ แต่โดยเนื้อแท้แล้วกายเหล่านี้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ต่างกันเพียงภาวะการแสดงออกเท่านั้น โดยที่นิรมาณกายเป็นการเนรมิตตนมาจากสัมโภคกาย และสัมโภคกายก็เป็นการเนรมิตตนมาจากธรรมกาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ไร้รูป อันเป็นปรมัตถภาวะ ถือว่าเป็นสภาวะที่เป็นอมตะ และอยู่เหนือการอธิบายใดๆ ในทางโลกียวิสัยจะเห็นได้ว่า การอธิบายภาวะของพุทธเจ้าในรูปตรีกายเช่นนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะบอกว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เป็นกายมนุษย์นั้นเป็นเพียงภาคหนึ่งของธรรมกายอันเป็นอมตะ ฉะนั้นการที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไป จึงเป็นเพียงการนิรมาณกายย้อนกลับคืนสู่สภาวะดั้งเดิมที่เรียกว่าสัมโภคกายเท่านั้น ซึ่งสัมโภคกายก็หาใช่อะไร หากแต่หมายถึงภาคที่เป็นเทพของธรรมกายนั่นเอง

^{๑๗}Rama Karana Sarma. *Researches in Indian and Buddhist Philosophy: Essays in Honour of Alex Wayman*. 1993. P. 5

^{๑๘}Anacker, Stefan. *Seven Works Of Vasubandhu: The Buddhist Psychological Doctor*. 1984. P. 58

^{๑๙}Rama Karana Sarma. *Researches in Indian and Buddhist Philosophy: Essays in Honour of Alex Wayman*. 1993. P. 5. มติเกี่ยวกับบุคคลที่ชื่อ “วสุพันธ์ุ” นี้ยังเป็นที่ยกเถียงกันอยู่ มติหนึ่งบอกว่าปราชญ์แห่งพุทธศาสนาชื่อวสุพันธ์ุมี ๒ ท่าน คือ (๑)วสุพันธ์ุแห่งสำนักสรวาสตีวาทีน มีชีวิตอยู่ในยุค ประมาณ พ.ศ. ๙๔๓ -the Elder Vasubandhu (๒)วสุพันธ์ุผู้เป็นน้องชายของท่านอสังคะแห่งโยคาคาร มีชีวิตอยู่ในยุค ประมาณ พ.ศ. ๑๐๔๓ -The Younger Vasubandhu (ผู้แต่งคัมภีร์อภิธรรมโกศะ ?) ดำเนินชีวิตโดยบอกว่า อสังคะและวสุพันธ์ุเป็นพี่น้องต่างบิดากัน บิดาของอสังคะเป็นกษัตริย์ ส่วนบิดาของวสุพันธ์ุเป็นพราหมณ์ มารดาของท่านทั้ง ๒ ชื่อว่า ประสันนคีลา(ดูเปรียบเทียบตอนที่ว่าด้วย อสังคะกับโยคาคาร)ดู http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=371 &articlegroup_id=97 (เข้าถึงเมื่อ 16/12/2014)

ดังนั้นในทัศนะของมหายาน ณ เวลานั้นพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ยังไม่ได้สูญหายไปไหน แต่ทรงอยู่ในรูปสัมโภคกาย ณ ที่ใดที่หนึ่งในจักรวาลนี้ ซึ่งต่อมาเกิดแนวคิดนิกายสุชาวดีในประเทศจีน เพื่อรองรับการอธิบายแนวคิดและความเชื่อเรื่องพุทธเกษตร พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเชื่อว่า ในจักรวาลหนึ่งๆ จะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นมากกว่าหนึ่งพระองค์ในเวลาเดียวกันไม่ได้ แต่ฝ่ายมหายานเชื่อต่างไปจากนี้ว่า ในจักรวาลอันกว้างนี้ สามารถแบ่งเนื้อที่ออกเป็นส่วนย่อยลงไปอีกนับจำนวนไม่ถ้วน อาณาเขตย่อยๆ ของจักรวาลแต่ละอาณาเขตนี้เรียกว่าพุทธเกษตร(Pure Land)^{๒๐} ในหนึ่งพุทธเกษตรจะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่หนึ่งพระองค์ ดังนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในความเชื่อของมหายานจึงสามารถอุบัติขึ้นในจักรวาลพร้อมกันได้มากกว่าหนึ่งพระองค์ เมื่อเป็นดังนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่อุบัติขึ้นเพื่อทำหน้าที่โปรดเวไนยสัตว์ในแต่ละจักรวาลทั้งในอดีต ปัจจุบันอนาคตจึงมีจำนวนมากมายมหาศาลนับประมาณมิได้ดุจเมล็ดทรายในคงคาที่

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ในแต่ละพุทธเกษตร ไม่ว่าจะอยู่ในภาคสัมโภคกาย หรือนิรมลกาย ทั้งหมดล้วนแตกขยายออกมาจากธรรมกายอันเดียวกัน พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในแต่ละพุทธเกษตรอาจมีลักษณะและคุณสมบัติที่ผิดแผกกันตามความเหมาะสม ในการโปรดสัตว์ในพุทธเกษตรนั้นๆ แต่นั่นเป็นเพียงความแตกต่างภายนอกเท่านั้น โดยเนื้อแท้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าล้วนมาจากธรรมกายเดียวกัน ดุจน้ำแม้จะอยู่คนละสถานที่ก็ล้วนเป็นน้ำ ที่มีเนื้อแท้เป็นชนิดเดียวกันนั้น

พุทธเกษตรแต่ละแห่ง แตกต่างกันตามบารมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประจำพุทธเกษตรนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดสมัยที่เป็นพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีไว้มาก อำนาจพระบารมีนั้นจะส่งผลให้พุทธเกษตรของพระองค์รุ่งเรืองมากกว่าพุทธเกษตรของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่บำเพ็ญบารมีธรรมมาน้อยกว่าและพุทธเกษตรที่กล่าวกันว่าเป็นพุทธเกษตรที่รุ่งเรืองที่สุด และเป็นที่ยิยมมากที่สุด ในบรรดาพุทธเกษตรทั้งหมด ก็คือสุชาวดีพุทธเกษตรอันเป็นที่อยู่ของพระอมิตาภะ

คนทั่วไปมักจะเข้าใจว่าสุชาวดีเป็นชื่อหนึ่งของพระนิพพาน แต่ในความหมายของมหายาน สุชาวดีนั้นยังไม่ใช่นิพพาน เป็นเพียงพุทธเกษตรหนึ่งเท่านั้น แต่สุชาวดีพุทธเกษตรต่างจากพุทธเกษตรที่เราอาศัยอยู่นี้ เพราะเป็นสถานที่ที่นารี้นรมย์อย่างยิ่ง ไม่มีแม้แต่อบายภูมิ จึงสมบูรณ์ด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกนานาประการ อีกทั้งอายุของผู้ที่เกิดในดินแดนแห่งนี้ก็ยาวนานมาก ฉะนั้นจึงคล้ายกับว่าเป็นสถานที่อยู่อันถาวรไป แนวคิดเรื่องพุทธเกษตรนี้ เชื่อว่ามาจากทัศนะของฝ่ายมหายานที่มองว่านิพพานไม่ใช่สิ่งที่คนเราจะบรรลุได้ง่ายๆ เป็นสิ่งที่อยู่ไกลเกินกว่าคนธรรมดาทั่วไปจะเอื้อมถึง นิพพานที่ต้องบรรลุถึงด้วยการปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญาอย่างยิ่งยวด และต้องใช้เวลาอันนาน จึงถูกปรับมาให้กลายเป็นสิ่งที่สามารถเข้าถึงได้ด้วยการทำบุญ ความศรัทธาเชื่อมั่นในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ของพุทธ

^{๒๐} อ่านรายละเอียดใน Foard, James Harlan. *The Pure Land Tradition: History and Development*, Fremont, CA: Jain Publishing, 2006.

เกษตรนั้นๆ แล้วส่งผลให้ไปเกิดในดินแดนแห่งหนึ่ง เรียกว่าพุทธเกษตร ซึ่งมีเงื่อนไขอันอำนวยแก่การเข้าถึงนิพพานต่อไปโดยไม่ยากนัก โดยเฉพาะผู้ที่ไปเกิดในสุขาวดีพุทธเกษตร ก็ย่อมจะมีโอกาสเข้าถึงนิพพานได้ง่ายกว่าผู้ที่เกิดในพุทธเกษตรอื่น ซึ่งยังไม่แน่ว่าจะเข้าถึงนิพพานได้ภายในชาตินั้น แต่สำหรับผู้ที่เกิดใน สุขาวดีพุทธเกษตรแล้ว ทุกคนย่อมเป็นผู้เที่ยงแท้ต่อนิพพาน คือจะต้องเข้าถึงนิพพานภายในชาตินั้นทุกคน

จากกระแสการอธิบายคำสอนในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูของท่านอาทิสังกราจารย์ซึ่งพยายามกลืนพุทธศาสนาด้วยแนวคิดเรื่องตรีมูรติคือเทพ ๓ พระองค์(พระพรหม พระวิษณุหรือพระนารายณ์ และพระศิวหรือพระอิศวร) โดยให้พระวิษณุหรือพระนารายณ์อวตารมา ๑๐ ปาง โดยพระพุทธเจ้าเป็นปางที่ ๙ คือพุทธอวตารแต่นักปราชญ์พุทธศาสนามหายานมองว่าการปล่อยให้ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูอธิบายเช่นนั้นพุทธศาสนาก็จะถูกกลืนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งด้วยเหตุผลที่ว่า “ถ้ายอมรับแนวคิดเรื่องตรีมูรติว่าพระวิษณุหรือพระนารายณ์อวตารมาเป็นพระพุทธรูปเจ้า(พุทธอวตาร) พระพุทธเจ้าเป็นเพียงปางหนึ่งของพระวิษณุหรือพระนารายณ์แล้วไซ้ร ก็เท่ากับยอมรับว่าทุกอย่างในพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู” ซึ่งพุทธศาสนามหายานยอมรับไม่ได้จึงตอบโต้ด้วยแนวคิดเรื่องตรีปุทธะและตรีกาย จากเหตุผลดังกล่าวผู้วิจัยจึงมองว่า แนวคิดดังกล่าวนี้จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาเพื่อเปรียบเทียบตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับตรีกายในพุทธศาสนามหายานเพื่อให้เห็นความเหมือนและแตกต่างกัน

๑.๒ วัตถุประสงค์ในการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องตรีกายในพุทธศาสนามหายาน
- ๑.๓.๓ เพื่อเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างในแนวคิดเรื่องตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับแนวคิดเรื่องตรีกายในพุทธศาสนามหายาน

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ แนวคิดเรื่องตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นอย่างไร ?
- ๑.๓.๒ แนวคิดเรื่องตรีกายในพุทธศาสนามหายานเป็นอย่างไร ?
- ๑.๓.๓ เมื่อเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับแนวคิดเรื่องตรีกายในพุทธศาสนามหายานแล้วมีความเหมือนและความแตกต่างกันอย่างไร ?

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเน้นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยมุ่งวิเคราะห์เชิงประเด็นเปรียบเทียบกับดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านคัมภีร์-เอกสารการอ้างอิง

๑).เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องตรีมูรติผู้วิจัยใช้คัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูคัมภีร์พระเวท ฉบับ Sacred Books of the East ของ F. Max Muller

๒).เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องตรีกาย ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกทั้งในเถรวาทและในส่วนของพระสูตรมหายาน รวมถึงคัมภีร์ชั้นหลังและทัศนะของนักปราชญ์ชาวพุทธศาสนามหายาน

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

๑.ประเด็น“ตรีมูรติ” ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจะอธิบายเฉพาะในประเด็นความหมายมูลเหตุพัฒนาการประเภท องค์ประกอบ และเป้าหมายสูงสุด

๒.ประเด็น“ตรีกาย”ในพุทธศาสนามหายาน จะอธิบายประเด็นความหมายมูลเหตุพัฒนาการประเภท องค์ประกอบ และเป้าหมายสูงสุด

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านการเปรียบเทียบ

เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับแนวคิดเรื่องตรีกายในพุทธศาสนามหายาน โดยเปรียบเทียบความหมายมูลเหตุพัฒนาการประเภท องค์ประกอบ และเป้าหมายสูงสุด

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมุ่งศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความโลก ซึ่งมีขั้นตอนในการศึกษาวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๕.๑ เก็บรวบรวมข้อมูล โดยผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร หนังสือ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาของปัญหาและประเด็นที่ต้องการทราบจากแหล่งข้อมูล

๑).ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source)ของงานวิจัยและค้นคว้าข้อมูลที่เชื่อมโยงในพระไตรปิฎกอันแหล่งปฐมภูมิอีกแหล่งด้วย

๒). ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) ศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อของงานวิจัยนี้ คือวิทยานิพนธ์ งานวิจัย หนังสือ วารสาร และเอกสารต่างๆ

๑.๕.๒ **ประมวลและรวบรวมข้อมูล** จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยต่างๆ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนamahayan และนำข้อมูลที่ได้มาศึกษาวิเคราะห์ โดยมุ่งตอบวัตถุประสงค์ทั้ง ๓ ข้อที่ตั้งไว้

๑.๕.๓ เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่าง

๑.๕.๔ สรุปผลการวิจัยและนำเสนองานวิจัย

๑.๖ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ตรีมูรติ หมายถึง เทพสูงสุด ๓องค์ของศาสนาฮินดูคือพระพรหมพระนารายณ์หรือพระวิษณุ และพระศิวะหรือพระอิศวร

ตรีกาย หมายถึง กาย ๓ประเภทของพระพุทธรูปเจ้าตามคติพุทธศาสนamahayan ซึ่งมีธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย

ธรรมกาย หมายถึง สภาวะอันเป็นอมตะ เป็นสิ่งที่ไร้รูป ไม่อาจรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส ไม่มีเบื้องต้นและที่ สุด ทั้งไม่มีจุดกำเนิดและผู้สร้าง ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง แม้จักรวาลจะว่างเปล่าปราศจากทุกสิ่ง แต่ธรรมกายจะยังคงดำรงอยู่โดยไม่มีที่สิ้นสุด และมหายาน ยังมีความเชื่อว่าพระธรรมกายนี้เอง ที่แสดงตนออกมาในรูปของสัมโภคกายบนภาคพื้นสวรรค์ และจากสัมโภคกายนี้ก็จะแสดงตนออกมาในรูปนิรมาณกาย ทำหน้าที่สั่งสอนสรรพสัตว์ในโลกมนุษย์

สัมโภคกาย หมายถึง พระกายที่แท้จริงของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กายนี้จะไม่มีการแตกดับ อยู่ในสภาวะอันเป็นทิพย์อยู่ชั่ววันรันดร์ และนอกจากนี้ มหายานยังมีความเชื่อว่า สัมโภคกายสามารถที่จะแสดงตนให้ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ได้ สามารถที่จะรับทราบคำสวดสรรเสริญและอ่อนวอนจากผู้ที่เกี่ยวข้องได้ และสัมโภคกายนี้เองที่เนรมิตตนลงมาเป็นนิรมาณกาย คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในโลกมนุษย์ เพื่อเป็นการสั่งสอนสัตว์โลก เพราะฉะนั้นแม้ในบัดนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายที่เคยอุบัติขึ้นในมนุษย์โลกก็ยังสถิตอยู่ในสภาวะแห่งสัมโภคกายนี้ มิได้แตกดับสูญสิ้นไปเลย และพระโพธิสัตว์ทั้งหลายก็ยังสามารถเห็นและรับคำสอนจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านี้ได้

นิรมาณกาย หมายถึง กายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ยังตกอยู่ในไตรลักษณ์ คือยังมี การเกิด แก่ เจ็บ และตาย เหมือนมนุษย์ธรรมดาทั่วไป มหายานมีความเชื่อว่า นิรมาณกายนี้ แท้จริงแล้ว

เป็นการเนรมิตมาจากสัมโมคคกาย เพื่อเป็นอุบายในการสั่งสอนสัตว์โลก เพื่อสรรพสัตว์ทั้งหลายจะได้ไม่ตกอยู่ในความประมาท และเร่งปฏิบัติธรรมเพื่อมุ่งสู่ความพ้นทุกข์โดยเร็ว

อาทิพุทธะ หมายถึง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เรียกว่าพระอาทิพุทธะนี้ เป็นผู้เกิดขึ้นมาเอง ก่อนสิ่งใดทั้งหมด (พระสยัมภูพุทธเจ้า) อันจะหาเบื้องต้นและเบื้องปลายมิได้ เป็นผู้ให้กำเนิด พระพุทธเจ้าประเภทอื่นๆ ทั้งหมด เป็นผู้ให้กำเนิดพระโพธิสัตว์ทั้งหลายและให้กำเนิดสรรพสิ่งต่างๆ ทั้งหมดที่มีอยู่ในสกลจักรวาลนี้ หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในอนันตจักรวาลนี้ ล้วนถือกำเนิดมาจากองค์พระอาทิพุทธะนี้ทั้งสิ้น

ธยานิพุทธะ หมายถึงเป็นผู้ที่เกิดมาจากอำนาจแห่งฌานของพระอาทิพุทธะเพื่อปกครองอาณาจักรและอาณาจักรย่อยๆ ที่เรียกว่าพุทธเกษตร ดังนั้นในแต่ละพุทธเกษตรจะมี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าคอยทำหน้าที่โปรดเวไนยสัตว์อยู่หนึ่งพระองค์ และสภาพแต่ละพุทธเกษตร อาจจะมี ความแตกต่างกันไปบ้างตามความเหมาะสมของการโปรดสัตว์ในพุทธเกษตรนั้นๆ

มานุषีพุทธะ หมายถึงเป็นผู้ที่ถือกำเนิดมาจากพระธยานิพุทธเจ้า โดยแสดงตนออกมาในรูปของมนุษย์ธรรมดาและอุบัติขึ้นมาในโลกมนุษย์ ทั้งนี้เพื่อเป็นอุบายแห่งการสั่งสอนสรรพสัตว์ทั้งหลาย เพื่อให้เร่งปฏิบัติธรรมด้วยความไม่ประมาท

นารายณ์สิบปาง หมายถึงการอวตารหรือแปลงร่างจำแลงลงมาของพระวิษณุหรือพระนารายณ์ในปางต่างๆ รวม ๑๐ ปาง บางครั้งเรียกว่า ทศมวตาร

อวตาร หมายถึง การเสด็จลงมาสู่ภพภูมิมนุษย์ของเทพเจ้าในลักษณะต่างๆ

พุทธาวตาร หมายถึง การเสด็จลงมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้าในพุทธศาสนา

สุขาดีพุทธเกษตร หมายถึง ดินแดนที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจบารมีของพระอมิตาภพุทธะ ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าในอดีตย้อนไปก่อนหน้าพระโคตมพุทธเจ้าไป ๑๐ กัป ในดินแดนนี้ไม่มีความทุกข์มีแต่ความสุขสะอาดสวยงาม มีดินแดนล้อมรอบด้วยภูเขาแก้ว กำแพงแก้ว มีสระโบกขรณีที่ประดับด้วยแก้วมณี มีดนตรีทิพย์บรรเลงอยู่เสมอ มีนกร้องออกมาเป็นเสียงธรรมเทศนา บรรยายากศต่าง ๆ ผู้อยู่ในแดนสุขาดีพุทธเกษตรเพียงเกิดพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ และสังฆานุสสติ และตั้งใจปฏิบัติธรรมบรรลุนิพพานในดินแดนแห่งนี้ได้

๑.๗ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๑ เอกสาร-หนังสือ-ตำรา

พุทธทาสภิกขุ ให้ทัศนะไว้ว่านิกายเซนของมหายานให้ความหมายของตรีกายคล้ายกับฝ่ายเถรวาท เห็นได้จากที่พระสังฆนายก กล่าวไว้ในสูตรเว่ยหล่างว่า “อาตมาก็จะได้กล่าวแก่ท่านทั้งหลายถึงเรื่องตรีกายของพระพุทธเจ้าแห่งจิตเดิมแท้สืบไปเพื่อว่าท่านทั้งหลายจะสามารถเห็นกายทั้งสามนี้ แล้วจะเห็นแจ้งจิตเดิมแท้อย่างชัดเจนด้วย...ด้วยกายของเรา นี้ เราขอถึงที่พึ่งในธรรมกาย อันบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้า...เราขอถึงที่พึ่งในสัมโพคกายอันสมบูรณ์ของพระพุทธเจ้า...เราขอถึงที่พึ่งในนิรมานกายอันมากมายตั้งหมื่นแสนของพระพุทธเจ้า”^{๒๑}

พระคณาจารย์จันทธรรมสมาธิวัตร (เย็นเจี้ยว) ได้กล่าวไว้ว่าหลักการสำคัญประการหนึ่งของมหายานอยู่ที่หลักเรื่อง ตรีกาย อันหมายถึงพระกายทั้ง ๓ ของพระพุทธเจ้า ในกายตรัยสูตรของมหายาน พระอานนท์ทูลถามถึงเรื่องพระกายของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสแก่พระอานนท์ว่า ตถาคตมีกายเป็น ๓ สภาวะคือตรีกาย ได้แก่นิรมานกาย หมายถึง กายที่เปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพของสังขารในฐานะที่เป็นมนุษย์ พระศากยมุนีผู้ท่องเที่ยวอยู่บนโลก สันสอนธรรมแก่สาวกของพระองค์ และดับขันธปรินิพพานเมื่อพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษาสัมโพคกาย หมายถึง กายที่ประทับในแดนพุทธเกษตรต่างๆ มีลักษณะเป็นทิพย์ มีอายุที่ยืนยาวมากดุจความเป็นนิรันดร์ และมีภาวะรุ่งเรืองแผ่ซ่านปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายธรรมกาย หมายถึง กายอันไร้รูปร่าง เป็นสภาวะธรรม ในฐานะเป็นสภาพสูงสุด หลักแห่งความรู้ ความกรุณา และความสมบูรณ์^{๒๒}

เสฐียร พันธงชัย กล่าวไว้ว่า ตรีกายคือกาย ๓ ของพระพุทธเจ้า เกิดจากพระพุทธเจ้าประเภทมานุสสุพุทธ คือพระพุทธเจ้าผู้ปรากฏพระกายเป็นมหายานในยุคหลังที่สุด ในที่นี้ได้แก่ พระสมณโคดม...ในลัทธิมหายานมีหลักตรีกายคือหลักว่า พระมานุสสุพุทธมีพระกายเป็น ๓ ก็เป็นรัตนคตรัย คือหลัก ๓ ประการของตน ผลแห่งการนับถือตรีกายนั้น เนื่องมาแต่ที่รู้กันว่าด้วยพระอาทิพุทธ (สยามภูพระพุทธเจ้า) และพระมานุสสุพุทธ ๕ พระองค์ คือนับถือว่า พระมานุสสุพุทธทุกพระองค์มีพระกายเป็น ๓ หรือมีภาวะแตกต่างกันเป็น ๓ ประการในพระองค์ หรือมีพระกายเป็น ๓ ในขณะเดียวกัน...จะเห็นได้จากพระประธานในโบสถ์มหายานมี ๓ องค์ รูปนั้นมิได้หมายถึงพระพุทธเจ้า

^{๒๑} พุทธทาสภิกขุ(แปล), **สูตรเว่ยหล่าง**. (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา,ม.ป.ป.), หน้า ๗๐.

^{๒๒} พระคณาจารย์จันทธรรมสมาธิวัตร (เย็นเจี้ยว), **สารัตถธรรมมหายาน**, วัดมิ่งกรมลาวาส, พ.ศ.

๓ พระองค์ แต่หมายถึงพระมานุสสุพุทธหรือพระศากยมนิพุทธพระองค์เดียว แต่มีพระกายเป็น ๓ เป็นลักษณะไตรรัตน์มหายาน^{๒๓}

สมักร บุราวาศ ได้ให้ทัศนะไว้ว่าปรัชญาเวทานตะของคังกราจารย์นั้น แม้จะมีการเอ่ยอ้างว่าเป็นคัมภีร์เก่าแก่(ปุราณะ)มีมาก่อนพุทธศาสนาตั้งที่มีบางคนเชื่อก็ตาม แต่จากหลักฐานที่ปรากฏนั้นกลับพบว่ามีการกล่าวโจมตีวิพากษ์วิจารณ์ลัทธิในกายต่างๆ เช่นพุทธปรัชญามหายานและเซนรวมถึงลัทธิในกายของศาสนาพราหมณ์ด้วยกันเอง ดังนั้นจึงเชื่อได้ว่าน่าจะเกิดขึ้นมาภายหลังแล้ว กล่าวอ้างว่ามีมาก่อนแล้วเพื่อให้คำกล่าวโจมตีนั้นน่าเชื่อถือ อยากรู้ก็ตามปรัชญาเวทานตะถือเป็นปรัชญาที่มีอิทธิพลต่อความคิด ชีวิตของชาวอินเดียตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน^{๒๔}

เสถียร โปธินันทะ ได้ให้ทัศนะไว้ว่ามหายานชั้นแรกนั้นดูเหมือนมีทัศนะตรงกับเถรวาทที่ว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระกายเพียง ๒ คือธรรมกายและนิรมานกาย ธรรมกายนั้นมีพระพุทธรูปที่ตรัสโดยตรงในบาลีอัครคัมภีร์สูตร ที่ขนิกาย ส่วนนิรมานกาย ได้แก่พระกายของพระศาสดาที่ประกอบด้วยชั้น ๕ ในคัมภีร์ฝ่ายมหายานมิฉะนั้นแรกก็ยังไม่พบกายที่ ๓^{๒๕}

สมภาร พรหมทา กล่าวถึงมหายานว่า ในชั้นแรกดูเหมือนจะมีทัศนะตรงกับเถรวาทที่ว่า พระพุทธเจ้ามีพระกายเพียง ๒ เท่านั้นคือ ธรรมกาย และ นิรมานกาย ธรรมกายนั้นมีพระพุทธรูปที่ตรัสโดยตรงในบาลีอัครคัมภีร์สูตรแห่งที่ขนิกาย ส่วนนิรมานกายนั้นได้แก่พระกายของพระศาสดาที่ประกอบด้วยชั้น ๕ ในคัมภีร์ฝ่ายมหายานมิฉะนั้นแรก ก็ยังไม่พบกายที่ ๓ ธรรมกาย ตามนัยแห่งเถรวาท หมายถึงพระคุณทั้ง ๓ ของพระพุทธเจ้า อันได้แก่ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ มหายานได้สร้างแนวความคิดตรีกายขึ้นด้วยวิธีเพิ่มกายอีกกายหนึ่งเข้าไป คือ สัมโภคกาย ซึ่งเป็นกายของพระพุทธองค์อันสำแดงปรากฏให้เห็นเฉพาะหมู่ พระโพธิสัตว์ มหาสัตว์ เป็นทิพยภาวะ มีรัศมีรุ่งเรืองแผ่ซ่านทั่วไป เพราะฉะนั้น แม้จนกระทั่งบัดนี้ พระโพธิสัตว์ก็ยังไม่อาจเห็นพระศากยมนิพุทธเจ้าได้ในรูปสัมโภคกาย พระพุทธองค์ยังทรงอาจสดับคำสวดมนต์ดัดของเรา แม้พระองค์จะดับขันธปรินิพพานไปแล้วก็ดี ทั้งนี้ก็ด้วยการดับขันธปรินิพพานนั้นเป็นเพียงการสำแดงให้เห็นปรากฏในรูปนิรมานกายเท่านั้น ส่วน ธรรมกาย นั้น ก็เป็นสภาวะอมตะ ไร้รูปร่างลักษณะเป็นอินทรีย์(นึกคิดหรือเดาไม่ได้หรืออยู่นอกเหนือความคิดออกไป) ไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด แผ่คลุมอยู่ทั่วไป ความคิดเรื่องสัมโภคกายนี้ มหายานได้รับจากนิกายมหาสังฆิกะ และในหมู่คณาจารย์ของมหายานก็ไม่มีความเห็นพ้องกันในเรื่องนี้^{๒๖}

^{๒๓} เสฐียร พันธรั้งชี, พุทธศาสนามหายาน, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๗๐.

^{๒๔} สมักร บุราวาศ, ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพฯ : ศยาม, ๒๕๕๔), หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

^{๒๕} เสฐียร โปธินันทะ, ปรัชญามหายาน, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๒), หน้า ๑๕-๑๖.

^{๒๖} สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนามหายาน, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๘.

สุนทร ฤ ริงสีได้ให้ทัศนะไว้ว่ามูลเหตุของการเกิดแนวคิดเรื่องตรีมูรติของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้น อาจแยกเหตุปัจจัยได้หลายส่วน ส่วนหนึ่งเกิดจากระแสภายนอกของความเข้มแข็งและกระแสตอบรับนับถือของพุทธศาสนamahayan ประกอบกับความอ่อนแอของพุทธศาสนาเถรวาทเริ่มปรากฏให้เห็นในอินเดีย จึงเกิดปรากฏการณ์เข้าแทรกแซงด้วยการตีความหรืออรรถาธิบายคำสอนอ้างความเก่าแก่ของคัมภีร์ว่าเป็นปุราณะ(โบราณ) โดยยกเหตุผลให้เห็นว่าพระพุทธรูปเจ้าเป็นเพียงองค์อวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์เท่านั้น ซึ่งนับว่าเป็นความชาญฉลาดของพราหมณ์-ฮินดู แต่เหตุดังกล่าวก็กลับทำให้พุทธศาสนamahayan อธิบายแนวคิดใหม่ตอบโต้ด้วยการสร้างตรีกายขึ้นมาในพุทธศาสนา ทั้งที่ตามหลักฐานเดิมนั้นมีเพียง ๒ กาย คือ ธรรมกาย(กายธรรมหรือกายแห่งพุทธะ)และสัมโภคกาย(กายเนื้อหรือกายแห่งสิทธิศณะโคตมะ) โดยเพิ่มนิรมานกาย(กายจำลองหรืออวตาร) เพื่อต่อสู้กับแนวคิดตรีมูรติของพราหมณ์จนทำให้มหายานถูกมองว่าเป็นเทวนิยม(Theism)^{๒๗}

พิน ดอกบัวในแนวคิดของคังกราจารย์และรามนุชะ ต่างไม่ลงรอยกันคือมีความขัดแย้งกัน บ้างก็ว่าพระพรหมสูงสุด พระศิวะ(อิศวร) และพระวิษณุ(นารายณ์) เป็นอวตารหรือภาคแสดงออกของพระพรหมเท่านั้น บ้างก็ว่าพระศิวะ(อิศวร)สูงสุด พระพรหมและพระวิษณุ(นารายณ์) เป็นอวตารหรือภาคแสดงออกของพระศิวะ(อิศวร)เท่านั้น บ้างก็ว่าพระวิษณุ(นารายณ์)สูงสุดพระพรหม และพระศิวะ(อิศวร) เป็นอวตารหรือภาคแสดงออกของพระวิษณุ(นารายณ์)เท่านั้น^{๒๘}

ดวงธิดา ราเมศวรีในช่วงที่ศาสนาพราหมณ์กำลังเสื่อมถอยลงไป ก็เกิดพุทธศาสนาขึ้นมาเป็นที่แพร่หลายและได้รับการยอมรับจากชนทุกชั้นวรรณะ เป็นเหตุให้ศาสนาพราหมณ์มองว่าการปล่อยปละละเลยไปโดยไม่ทำอะไรนั้นถือเป็นการเปิดโอกาสให้พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองและเป็นเป็นการบ่อนทำลายศาสนาพราหมณ์ในระยะยาว ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะเรียกร่องศรัทธาให้กลับคืนมาด้วยการแต่งคัมภีร์ปุราณะอ้างของเก่าโบราณคล้ายกับรูปแบบเรื่องเล่าปกรณัมเทพนิยายกรีกโรมันเพื่อตอบโต้เอาคืนกลืนพุทธให้เป็นพราหมณ์โดยใช้แนวคิดการอวตาร ๑๐ ปางของพระนารายณ์ ดึงเอาพระพุทธรูปเจ้าเข้าไปเป็นปางหนึ่งของพระนารายณ์ปางที่ ๙ พุทธาวตาร^{๒๙} และแนวคิดเรื่องตรีกายในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานสีขาวดี...จัดเป็นสำนักหนึ่งทางพุทธศาสนาที่ก่อตั้งขึ้นในประเทศจีน สำนักนี้มีลักษณะเฉพาะตรงที่มีหลักคำสอนไม่เน้นให้ฟังปัญญาของตนเองเป็นหลักในการแสวงหาความหลุดพ้น แต่กลับสอนให้ฟังอำนาจภายนอก ซึ่งผิดไปจากคำสอนพุทธแบบเดิม เป้าหมายหลักคือการได้ไป

^{๒๗} สุนทร ฤ ริงสี, **ปรัชญาอินเดีย:ประวัติและลัทธิ**, (กรุงเทพฯ:จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗)

^{๒๘} สรุปลความจากพิน ดอกบัว, **ปวงปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพฯ : ศยาม , ๒๕๔๕), หน้า ๘๒-๑๓๐.

^{๒๙} สรุปลความจากดวงธิดา ราเมศวร์, **อินเดีย อารยธรรมยิ่งใหญ่แต่โบราณแห่งเอเชียใต้**, (กรุงเทพฯ : ยูโรปา เพรส จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๗๔-๗๗.

อยู่ในพุทธเกษตรสุขาวดีของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งที่มีนามว่าอมิตาภะ เมื่อปัญญาไม่ใช่สิ่งสำคัญในการ จะช่วยให้คนพ้นทุกข์สำนักนี้จึงสอนให้คนมีศรัทธา หรือมีความปรารถนาอันแรงกล้าที่จะส่งจิตไป ขอให้พระอมิตาภะ พุทธเจ้าทรงช่วยให้หลุดพ้น ศรัทธาจึงเป็นเงื่อนไขที่พุทธศิกชนจำเป็นต้องมี เป็นอันดับแรก^{๓๐}

สุมาลี มหณรงค์ชัย จากยุคสูตรหรือยุคฮินดูเป็นยุคแต่งคัมภีร์ปุราณะเพื่อดับกระแสความ โด่งดังและความโดดเด่นของพุทธศาสนาเถรวาท แต่พุทธศาสนamahayanกลับโดดเด่นขึ้นแทนที่และ กลายเป็นคู่แข่งของศาสนาพราหมณ์จนกระทั่งพราหมณ์สังกรจารย์จำเป็นต้องแต่งคัมภีร์ปุราณะ ดังกล่าวขึ้นมาเพื่อข่มพุทธศาสนamahayan ต่อมายุคปราชญ์คือยุคอรรถกถาเกิดแนวคิดตรีมูรติและ แนวคิดอวตารเพื่อกลืนพุทธศาสนา^{๓๑}

ดร.ตีที ซูซูกิ(D.T.Suzuki) ได้กล่าวไว้ว่า แนวคิดคำสอนเรื่องตรีกายนี้ยอมรับกันในฝ่าย mahayanทั้งจีนและญี่ปุ่น มีกำเนิดและพัฒนาการมาอย่างยาวนานในปรัชญาโยคจารโดยท่านอสังคะ และเหล่าสานุศิษย์ ซึ่งตรีกายก็คือธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย^{๓๒} และ ดร.ตีทีซูซูกิ ยังได้ กล่าวไว้อีกว่า คำสอนเรื่องตรีกายในลังกาวตารสูตรยังไม่ได้ได้รับการพัฒนาอย่างเต็มที่ เพราะ องค์ประกอบของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏคืออัมตดาพุทธะ วิปากพุทธะ และนิรมาณพุทธะ เป็นการ เปลี่ยนรูปไปตามพระพุทธประสงค์ของพระพุทธองค์ ทั้งนี้เพื่อให้สะดวกและสอดคล้องกับพุทธวิธีใน การช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากกิเลสเป็นเป้าหมายหลัก และจากการที่พระพุทธองค์ทรง จำแลงแปลงกายหรือทรงเลือกใช้พระวรกายได้หลายแบบดังกล่าวยังเป็นเหตุให้พุทธศาสนาถูกมองว่า เป็นศาสนาพหุเทวนิยมและจักรวาลนิยม^{๓๓}

นลินักษะ ดัทท์ (NalinakshaDutt) กล่าวไว้ว่า มหายานในระยะแรกเชื่อว่า พระพุทธเจ้ามีเพียง ๒กาย คือ ธรรมกาย ซึ่งหมายถึงพระคุณของพระพุทธองค์ได้แก่ พระเมตตาคุณ พระปัญญาคุณ และพระวิสุทธิคุณนอกจากธรรมกายก็มี นิรมาณกาย หมายถึง กายเนื้อในขณะที่ พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่มหายานได้แต่งเติมเพิ่มอีกกายหนึ่งเข้าไปคือสัมโภคกาย ซึ่งเป็นกายของ พระพุทธองค์ที่สำแดงให้ปรากฏเฉพาะพระโพธิสัตว์ พระกายนี้เป็นสภาวะทิพย์มีรัศมีรุ่งเรืองแผ่ซ่าน ทั่วไปพระองค์ยังทรงสถับคำสวดมนต์ของเรา แม้จะดับขันธปรินิพพานไปแล้วในความเห็นของฝ่าย

^{๓๐} ดวงจิตา ราเมศวร์, อินเดีย อารยธรรมยิ่งใหญ่แต่โบราณแห่งเอเชียใต้, หน้า ๗๔-๗๗.

^{๓๑} สุมาลี มหณรงค์ชัย, **ฮินดู-พุทธ จุดยืนที่แตกต่างกัน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๕๖), หน้า ๓๒-๓๓.

^{๓๒} D.T.Suzuki, **Studies in theLankavatara Sutra**. (London :Routledge&Kegan Paul Ltd,1972), P.308.

^{๓๓} **Ibid**, P.xiv-xv.

มหายานนั้นพระพุทธเจ้าเป็นทิพยภาวะมีภาวะความเป็นอยู่คู่กับโลกเสมอ อย่าคิดว่าการปรินิพพานของพระพุทธองค์เป็นภาวะขาดศูนย์โดยสิ้นเชิงการปรินิพพานของพระองค์เป็นเพียงภพมาเท่านั้น โดยแท้จริงแล้ว พระพุทธเจ้านั้นเป็นอนาถิเป็นอนันตะ ด้วยความเชื่อดังกล่าวพระพุทธเจ้าของมหายานจึงปรากฏมีพระกาย ๓ ลักษณะ ซึ่งเรียกกันว่า ตรีกาย คือ

๑. สัมโภคกาย คือพระกายที่เป็นทิพยภาวะ ประทับอยู่ ณ พุทธเกษตรของพระองค์ ทรงแสดงพระสัทธรรมอยู่ในแดนอื่นๆพระพุทธเจ้าอาจมาปรากฏพระองค์แก่มนุษย์ได้ ในคัมภีร์ปัญจวิสติมีอธิบายว่า หลังจากที่พระโพธิสัตว์เจ้าถึงพุทธภูมิโดยการปฏิบัติตามบารมีทั้ง ๖ จึงมีอวัยวะใหญ่ครบ ๓๒ และมีอวัยวะเล็ก อีก ๘๐ แล้วทรงแสดงมหายานสูตรแก่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายและทรงปลุกไว้ซึ่งความปีติยินดีและความเมตตาในจิตของพระโพธิสัตว์เหล่านั้นสัมโภคกายดำรงอยู่เพื่อช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ที่ปฏิบัติผ่านทสภูมิแล้วเป็นกายที่อยู่ระหว่างธรรมกายและนิรมานกาย ดำรงอยู่นิรันดรพ้นจาก อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นกายที่มีอยู่ก่อนนิรมานกายและมีอยู่หลังปรินิพพานของนิรมานกาย

๒. นิรมานกาย คือพระกายที่พระองค์นิรมิตขึ้นมาเป็นพระกายเนื้อที่คนทั่วไปสามารถมองเห็นได้เช่น ความทรุดโทรมด้วยความชรา และความดับขันธเป็นต้น เป็นพระกายที่ทรงนิรมิตมาเพื่อบำเพ็ญพุทธกิจคัมภีร์ปัญจวิสติ แสดงว่า พระโพธิสัตว์หลังจากได้รับธรรมจากการปฏิบัติบำเพ็ญบารมีจนได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสามารถเสด็จไปโปรดสรรพสัตว์ได้ทุกที่ทุกแห่งด้วยนิรมนเมฆหรือนิรมานกายนั่นเอง

๓. ธรรมกาย ตามคติมหายาน ธรรมกายเป็น กายที่แท้จริงของพระพุทธเจ้าเป็นแก่นแท้ เป็นสังขธรรม ที่ดำรงอยู่ไม่มีวันสลายธรรมกายจัดเป็นนิจจัง สุขขัง ศูนย์ตา และบริสุทธิ์อีกทั้งธรรมกายยังสัมพันธ์กับเรื่องราว ของตถาคตครรรค์, พุทธภาวะ และรัตนะทั้งสามคือพุทธรัตนะธรรมรัตนะสังขรัตนะ

อีกความหมายหนึ่งคือความตรัสรู้ธรรมคือพระนิพพานนั่นเอง “ธรรมกาย ” หมายถึงพระคุณทั้งหลายของพระพุทธองค์อันมีพระเมตตาคุณ, พระกรุณาธิคุณ, พระปัญญาคุณซึ่งมีรัศมีแผ่กว้าง แผ่คลุมไปโดยทั่ว ไร้เงื่อนไขและไร้ซึ่งข้อจำกัดใดๆทั้งปวง เป็นสภาวะอมตะ ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีท่ามกลางและไม่มีที่สุดพระธรรมกายเป็นพระนิรันดรกายของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันพระโพธิญาณซึ่งปรากฏอยู่ทุกแห่งหน พระธรรมกายนี้อยู่เหนือกาลเทศะไม่อยู่ใต้อำนาจของไตรลักษณ์ พระธรรมกายนี้ทรงไว้ซึ่งอันติภาพอย่างสัมบูรณ์ย่อมอยู่เหนือความเข้าใจและความคาดคะเนของสามัญมนุษย์ซึ่งรับรู้ไม่ได้ ที่มาของพระนิรมานกาย และพระสัมโภคกายโดยที่พระรูปกายทั้งสองต้องขึ้นอยู่กับพระธรรมกายนี้^{๓๔}

^{๓๔} NalinakshaDutt, Mahayana Buddhism, Fimma KLM Paivate Limited, Zculctta: 1976, P.159.

๑.๗.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาไสว โขติโก(ท่านา) ได้วิจัยเรื่องการศึกษาวิเคราะห์ธรรมกายในพระพุทธศาสนา พบว่า ราวพุทธศตวรรษที่ห้าพุทธศาสนamahayanปรากฏแล้วมีพัฒนาการแตกกิ่งก้านเป็นนิกายต่างๆ แตกต่างจากเถรวาทชัดเจน โดยเฉพาะทัศนะต่อพระพุทธเจ้าและทัศนะต่ออุดมคติสูงสุดของชีวิต ในส่วนของพระพุทธเจ้านั้นมหายานได้พัฒนากายขึ้นเป็น ๓ กาย (ตรีกาย) เป็นการอธิบายตัวตนหลอก(Empirical Self) ที่เกิดจากธาตุดิน น้ำ ลมไฟ เป็นตัวตนที่เราพบเห็นในชีวิตประจำวันเป็นรูปร่างของสรรพสิ่งทั้งหลาย ตัวตนแบบนี้เป็นอนัตตา เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์กับตัวตนที่แท้จริง(Absolute Self) หรือตัวตนที่บริสุทธิ์นิรันดร แต่ตัวตนทั้งสองนี้มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน แนวคิดนี้สอดคล้องกับแนวคิดปรัชญาสำนักสางขะในอินเดียที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ของตัวตนหลอกว่า ปรากฏติ และตัวตนถาวรว่า บุรุษ^{๓๕}

ประพจน์ อัครวิรุฬหการแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในศาสนาพุทธฝ่ายมหายานนั้น มิได้มีความหมายแค่เพียงผู้ตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตด้วยการลงมาโปรดสรรพสัตว์เท่านั้น หากแต่มีความหมายถึงองค์พระอาทิพุทธประสงค์จะลงมาช่วยสรรพสัตว์จึงอวตารลงมาสร้างพระโพธิสัตว์ในคราวละหลายๆ ร่าง พร้อมๆ กันได้คราวละจำนวนมากมาย เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้ข้ามพ้นห้วงโศกกันดารได้ทันเวลา^{๓๖}

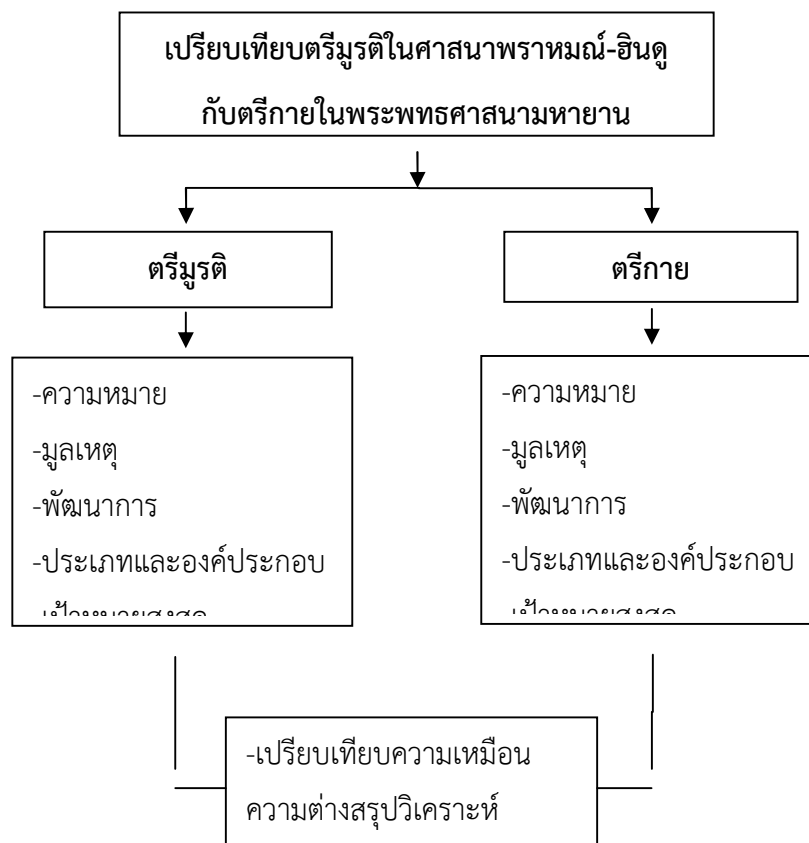
จากการทบทวนเอกสารหนังสือ ตำรา งานวิจัยและบทความที่เกี่ยวข้องข้างต้น พบว่าแนวคิดและความเชื่อในเรื่องตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และตรีกายในพุทธศาสนามหายานเป็นประเด็นที่สำคัญในสองศาสนาจากการศึกษาในเบื้องต้นพบว่าต่างฝ่ายมีอิทธิพลหรือเป็นมูลเหตุให้อีกฝ่ายจำเป็นต้องปรับตัวอธิบายความต่อสู้อีกฝ่ายหนึ่งจนก่อให้เกิดความเข้าใจผิดว่าเป็นความคิดความเชื่อแบบเดียวกัน จนพุทธศาสนาฝ่ายมหายานถูกมองว่าเป็นเทวนิยม ดังนั้นผู้วิจัยเห็นว่ามีประเด็นที่มีทั้งนัยะความเหมือนและความแตกต่างระหว่างตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับตรีกายในพุทธศาสนามหายาน จึงสนใจที่จะศึกษาเปรียบเทียบให้ลึกซึ้งชัดเจนยิ่งขึ้นว่ามีความเหมือนในแง่ของเทวนิยมอย่างไร และมีความแตกต่างในด้านเอกลักษณ์ของการใช้เหตุผลอธิบายเฉพาะอย่างไร

^{๓๕}สรุปความจาก พระมหาไสว โขติโก(ท่านา), การศึกษาวิเคราะห์ธรรมกายในพระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒, หน้า ๔๓-๕๓.

^{๓๖}สรุปความจาก ประพจน์ อัครวิรุฬหการ, การศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

๑.๘ กรอบแนวคิด

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework) ดังนี้

๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๙.๑ ทำให้ทราบตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
- ๑.๙.๒ ทำให้ทราบตรีกายในพุทธศาสนาพหุยาน
- ๑.๙.๓ ทำให้ทราบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับตรีกายในพุทธศาสนาพหุยาน

บทที่ ๒

แนวคิดเรื่องตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

๒.๑ ความหมายของตรีมูรติ

คำว่าตรีมูรติ(त्रिमूर्ति)มาจากภาษาสันสกฤต โดยแยกเป็น ๒ คำ คือ คำว่าตรี^๑ แปลว่า สาม, กับคำว่า มูรติ^๒ แปลว่า รูปแบบ, ตรีมูรติ จึงหมายถึง รูปแบบทั้งสามหรือรูปแบบของพระผู้เป็นเจ้าทั้งสามพระองค์ ซึ่งประกอบไปด้วย พระพรหม พระวิษณุ พระศิวะ เป็นหลักสำคัญในศาสนาฮินดู หากมองตามหลักปรัชญาสามารถหมายถึง พระผู้สร้าง พระผู้รักษาและพระผู้ทำลาย หรือสามารถเปรียบได้กับหลักธรรมที่ว่า เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป

แต่ความหมายโดยรวม คำว่า ตรีมูรติ^๓ หมายถึง การอวตารของพระเป็นเจ้าสูงสุดทั้งสามองค์ในศาสนาฮินดู ได้แก่ พระพรหม(พระผู้สร้าง) พระวิษณุ(ผู้ปกป้องรักษา) และพระศิวะ(ผู้ทำลาย) เทพสูงสุด ๓ องค์ของศาสนาฮินดู

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้นิยามและความหมาย “ตรีมูรติ” ว่า “ว. มีรูป ๓ คือ รูปพระพรหม รูปพระวิษณุ รูปพระศิวะ. น. ชื่อเรียกเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ มี ๓ องค์ คือ พระพรหม(พระผู้สร้าง) พระวิษณุหรือพระนารายณ์(พระผู้รักษา) และพระศิวะหรือพระอิศวร (พระผู้ทำลาย). (ส.ตรีมูรติ)”^๔

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี ได้ให้นิยามและความหมายไว้ว่า “ตรีมูรติ” หมายถึงเทพเจ้า ๓ องค์ที่สำคัญที่สุดของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งพัฒนาแนวคิดมาจากยุคอารยันจนถึงยุคอวตารด้วยการตีความหมายใหม่ เป็นการอธิบายความหมายบทบาทอำนาจหน้าที่ของเทพทั้ง ๓ องค์ในฐานะเทพจำแลงแปลงกายเป็นภาคต่างๆ^๕

^๑ Coleman, T. (๒๐๑๑). "Avat ra". *Oxford Bibliographies Online: Hinduism*. P.6.

^๒ Ibid, P.6.

^๓ Ibid, P.6.

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๓๘๗.

^๕ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, ตรีมูรติ อภิมหาเทพของฮินดู. (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑.

กล่าวโดยสรุป คำว่าตรีมูรติ นั้น ความหมายโดยพยัญชนะ หมายถึง รูปแบบทั้งสามหรือรูปแบบของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งสามพระองค์ แต่ความหมายโดยอรรถะหรือตามที่ชาวฮินดูเข้าใจกัน หมายถึง การอวตารของพระเป็นเจ้าของเจ้าสูงสุดทั้งสามองค์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

๒.๒ กำเนิดและพัฒนาการแนวคิดเรื่องตรีมูรติ

๒.๒.๑ การแบ่งยุคในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีระยะเวลาพัฒนาการมายาวนาน ความเชื่อในเทพพระเจ้าต่างๆ ได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย มีการแบ่งยุคแนวคิดของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูออกเป็นยุคต่างๆ ความเป็นมาของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นศาสนาเดียวกัน เพราะถ้าแยกเป็นคนละศาสนาก็เท่ากับว่าศาสนาพราหมณ์ตายไปแล้วและมีศาสนาฮินดูเกิดใหม่แทน แต่ในด้านความเป็นจริงนั้นศาสนาพราหมณ์ไม่ได้ตาย และศาสนาฮินดูก็ไม่ได้เกิดใหม่ แต่พัฒนามาจากศาสนาดั้งเดิมมาเป็นศาสนายุคที่ชนชั้นพราหมณ์มีบทบาทอำนาจควบคุมซึ่งนำสังคม จึงเรียกว่าศาสนาพราหมณ์ ต่อมาเกิดสายธารความคิด ความเชื่อความศรัทธาได้พัฒนาการมาสู่พราหมณ์ยุคใหม่ในปัจจุบันอันเป็นกลุ่มคนในกลุ่มแม่น้ำสินธุ จึงเรียกรวมว่า พราหมณ์-ฮินดู

กล่าวในแง่ประวัติศาสตร์นั้นศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีวิวัฒนาการมายาวนาน ตั้งแต่ชาวอารยันเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชมพูทวีป(ในอดีต)หรืออินเดีย(ในปัจจุบัน)จนทำให้มีชื่อในช่วงเริ่มแรกว่า “ศาสนาสนาตนะ” แปลว่า “ศาสนาที่ดำรงอยู่ในจักรวรรดิ ไม่มีวันเสื่อมคลาย” ต่อมาเกิดคัมภีร์พระเวท เรียกว่า “ไวทิกธรรม” แปลว่า “ธรรมที่ได้จากพระเวท” ภายหลังเปลี่ยนเป็น “อารยธรรม” แปลว่า “ธรรมอันดีงาม” เมื่อชนชั้นพราหมณ์มีอิทธิพลทางศาสนาจึงได้ชื่อว่า ศาสนาพราหมณ์บ้าง พราหมณ์ธรรมบ้าง แปลว่า คำสอนของพราหมณ์ จนเกิดการเปลี่ยนแปลงทางศาสนา จึงชื่อว่า “หินธุธรรม” หรือ “ฮินดูธรรม” แปลว่า “ธรรมที่สอนลัทธิอิหิงสา” คำว่า อิหิงสา แปลว่า การไม่เบียดเบียน

แต่จากประวัติความเป็นมาอันยาวนานของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก่อให้เกิดแนวคิดทางศาสนาต่างกันไป ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวจะชัดเจนขึ้นเมื่อกล่าวถึงการแบ่งยุคสมัยของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูก่อน โดยนักปราชญ์ทางศาสนาได้แบ่งยุคศาสนาพราหมณ์-ฮินดูออกเป็น ๓ ยุค^๖ คือ ๑.ยุคพระเวท (อยู่ในช่วงประมาณ ๑,๐๐๐-๑๐๐ ปี ก่อนพุทธกาล) ๒.ยุคพราหมณ์ (ประมาณ ๑๐๐ ปี ก่อนพุทธกาล ถึง พ.ศ.๗๐๐) ๓.ยุคฮินดู(ตั้งแต่ พ.ศ.๗๐๐ เป็นต้นมา)

^๖ ดูใน สุชีพ ปุญญานุภาพ, ประวัติศาสนาโลก.(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕)

เสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป แบ่งประวัติศาสตร์นาพราหมณ์-ฮินดู เป็น ๑๑ ยุค^๗ คือ

(๑).ยุคดึกดำบรรพ์ (ระยะเวลาประมาณ ๑,๐๐๐ ปี ก่อนพุทธกาล)^๘

อินเดียในยุคโบราณ แต่เดิมเป็นที่อาศัยของชนพื้นเมืองเดิมที่เรียกว่า ทราวิท หรือดราวิเดียน (Dravidian) หรือมีลักษณะ ซึ่งมีเผ่าย่อยๆ อีกหลายเผ่า แต่รูปร่างลักษณะคล้ายกัน คือ รูปร่างเล็ก ผิวดำ จมูกสั้น ต่อมาพวกอินโด-ยูโรเปียน (Indo-European) หรืออารยัน ซึ่งมี ลักษณะผิวขาว จมูกโด่ง รูปร่างสูงใหญ่ ซึ่งเดิมอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำโวลกา แม่น้ำอูราล ทะเลสาบแคสเปียน ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ แม่น้ำคงคา และแม่น้ำยมนา เมื่อมีกำลังคนมากขึ้น จึงได้แผ่ขยายอำนาจเข้ามายึดครองดินแดนของชนพื้นเมืองเดิม ซึ่งก็คือชาวทราวิทหรือมีลักษณะ และได้จัดการปกครองอย่างเป็นระบบ ตลอดจนพัฒนาความเชื่อ ทางศาสนา โดยยกย่องเทพของตนอยู่เหนือชนพื้นเมืองเดิม ซึ่งแต่เดิมชาวมีลักษณะนับถือธรรมชาติ คือ ดิน น้ำ ลม และไฟ เชื่อว่าธรรมชาติทั้ง ๔ เป็นเทพเจ้า มีตัวตน มีชีวิตจิตใจ ประทับอยู่บนสวรรค์ จึงมีพิธีบวงสรวงเทพเจ้าด้วยไฟ เพราะเชื่อว่าควันไฟที่ลอยขึ้นสู่เบื้องบน เป็นสื่อ นำความประสงค์ของผู้ส่งเวทย์ไปแจ้งให้เทพเจ้าทราบ และการที่ไฟไหม้เครื่องสังเวทย์หมดไป คือ การเสวยเครื่องสังเวทย์ของเทพเจ้า ส่วนศาสนาเดิมที่ชาวอารยันนับถือก่อนอพยพเข้าสู่อินเดีย ได้แก่การนับถือธรรมชาติและวิญญาณบรรพบุรุษ ธรรมชาติที่ชาวอารยันนับถือว่าเป็นเทพเจ้า คือ ๑.พระอินทร์เป็นเทพผู้บันดาลสรรพสิ่งทั้งหลายให้เกิดขึ้นในโลก ๒. พระสวาตริเป็นเทพแห่งแสงสว่างและความร้อน ๓. พระวรุณเป็นเทพแห่งความเย็น ความชุ่มชื้น ๔. พระยมเป็นเทพแห่งความตาย

ชาวอารยันถือว่า เทพทั้ง ๔ นี้ศักดิ์สิทธิ์ รักษาทิศทั้ง ๔ ของโลก จึงเรียกว่า โลกบาล(จตุโลกบาล) พิธีบูชาเทพเจ้าจะกระทำควบคู่กับพิธีบูชาดวงวิญญาณบรรพบุรุษ ด้วยการนำอาหารไปวางที่พื้นดิน เรียกว่า “พลี” ซึ่งหลังจากชาวอารยัน(อริยกะ)เข้ามาปกครองชาวมีลักษณะแล้วปรับเปลี่ยนเทพเจ้าที่ตนนับถือเข้ากับเทพเจ้าของชาวมีลักษณะ โดยสร้างเทพเจ้าอันขึ้นมาใหม่ เพราะเห็นว่าชาวมีลักษณะนิยมบูชาไฟ แต่ให้อยู่ในฐานะเป็นเทพบริวารของพระสวาตริ เพื่อให้ชาวมีลักษณะสำนึกตนอยู่เสมอว่าอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของชาวอารยัน

(๒).ยุคพระเวท (ระยะเวลาประมาณ ๙๕๗ - ๔๗๕ ปีก่อนพุทธกาล)^๙

ในช่วงเวลานี้ ชาวอารยันสร้างเทพเจ้าขึ้นมาใหม่หลายองค์ จัดแบ่งได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ

^๗ คุรยลละเอียดใน เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป,อารยธรรมอินเดีย.(กรุงเทพฯ : พระนคร,๒๕๑๒)

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

^๙ เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป,อารยธรรมอินเดีย. หน้า ๑๑๘.

กลุ่มที่ ๑ เทพเจ้าแห่งสวรรค์ ได้แก่ วรุณ สุรยะหรือพระอาทิตย์ สาวิตรี วิชาญ
อุษามิตรระ อทิตี อรรมัน และอัศวิน

กลุ่มที่ ๒ เทพเจ้าในอากาศ ได้แก่ วาตะ อินทระ รุทระ พรชชณะ มารุต

กลุ่มที่ ๓ เทพเจ้าบนพื้นโลก ได้แก่ อัคนี โสม และยม

นอกจากนี้ยังมีการฆ่าสัตว์บูชาอัญมณีรวมทั้งการถวายน้ำโสมประกอบกับการขับกล่อม
พิธีกรรมในสมัยนี้จึงมีความซับซ้อนมากขึ้น เป็นเหตุให้เกิดคนกลุ่มหนึ่งขึ้นมา คือ พราหมณ์ ซึ่งมี
หน้าที่ประกอบพิธีกรรม พราหมณ์จึงมีอำนาจมากขึ้น และทำหน้าที่แตกต่างกันไปดังนี้

พวกที่ ๑ ทำหน้าที่บูชาเทพเรียกว่าพราหมณ์โหรตา

พวกที่ ๒ ทำหน้าที่สวดขับกล่อมเรียกว่าพราหมณ์อุทาคา

พวกที่ ๓ ทำหน้าที่จัดพิธีกรรมตามลัทธิเรียกว่าพราหมณ์อวัรรย

พราหมณ์ทั้ง ๓ พวกนี้ จะปฏิบัติหน้าที่ของตนต่อเนื่องกันตามลำดับ นอกจากนี้ยังมี
พราหมณ์อีกพวกหนึ่งเรียกว่า พรหมเป็นผู้เชี่ยวชาญในการประกอบพิธีกรรมทำหน้าที่ควบคุมการ
บูชาอัญมณีให้ถูกต้องตามคัมภีร์พระเวทในแต่ละครั้งที่ทำพิธีบูชาเทพเจ้าต้องมีการเชิญวิญญาณบรรพ
บุรุษมาร่วมพิธีด้วยเสมอ ในสมัยนี้พราหมณ์แข่งขันกันสร้างศรัทธา จึงมีการคิดค้นพิธีกรรมเพื่อสร้าง
ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์และสงวนรูปแบบเคล็ดลับเฉพาะกลุ่มของตนเท่านั้น สถานศึกษาของ
พราหมณ์จึงได้เกิดขึ้น

การที่ยุคนี้ได้ชื่อว่า ยุคพระเวท เพราะพราหมณ์ได้รวบรวมบทสวดขับต่างๆ ไว้เป็น หมวดหมู่
จึงเกิดเป็นคัมภีร์ทางศาสนาฉบับแรกขึ้น เรียกว่า ฤคเวท เป็นคำฉันท์สำหรับสวดอ้อนวอนและ
สรรเสริญ พระเจ้าตลอดจนเป็นบทสวดขับกล่อมสำหรับพิธีถวายน้ำโสมและโคลกผสมร้อยแก้ว
อธิบายวิธีประกอบพิธีกรรมบวงสรวงพระเจ้า คัมภีร์ฤคเวทนี้พราหมณ์เชื่อว่า เป็นศรุต คือ เป็นเสียง
ทิพย์ที่ได้ยินมาจากพรหมซึ่งเป็นพระเจ้าผู้สร้างโลก สร้างมนุษย์และสร้างบรรพบุรุษของพราหมณ์

ต่อมาพราหมณ์ได้คัดเลือกบทมนต์สวดขับในคัมภีร์ฤคเวทมาเรียงใหม่เป็นอีกหมวดหนึ่งเพื่อ
เป็นคู่มือประกอบพิธีของพราหมณ์อุทาคา^{๑๐} หมวดที่คัดมาเรียกว่า “สามเวท” ใช้สวดในพิธีบูชา
น้ำโสมแก่เทพเจ้า มีอีกหมวดหนึ่งคัดเอาเฉพาะหมวดมนต์โคลก และหมวดคำร้อยแก้ว ซึ่งว่าด้วยพิธี
ทำพิธีกรรมมารวมกัน สำหรับพราหมณ์อวัรรย^{๑๑} ใช้ในพิธี เรียกหมวดนี้ว่า “ยชุรเวท”

ดังนั้น เมื่อรวม “ฤคเวท” กับ “สามเวท” จึงเรียกว่า “ไตรเพท” ยุคพระเวทสิ้นสุดลงเมื่อเกิด
เทพเจ้าองค์ใหม่คือ “พระพรหม” สิ่งที่สำคัญมากประการหนึ่งในสมัยพระเวท คือ การแบ่งบุคคลใน

^{๑๐} เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, อารยธรรมอินเดีย. หน้า ๑๑๙.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑.

สังคมเป็น ๔ ประเภท หรือ วรรณะ(แยกตามสีผิว) ซึ่งมีการสันนิษฐานว่า การแบ่งชั้นคนในระยะแรก น่าจะถือตามสีผิวซึ่งแต่เดิมมีเพียง ๒ วรรณะ(๒ สี) คือ พวกผิวดำ ได้แก่ พวกทราวิช (ดราวิดียน) กับ พวกผิวขาว ได้แก่ พวกอารยัน แต่ต่อมาแบ่งเป็น ๔ วรรณะ(แบ่งตามสีผิวแบบละเอียดและแบ่งตามลักษณะบทบาทอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบ)^{๑๒} คือ

๑.วรรณะพราหมณ์ เชื่อว่าเกิดจากพระโอษฐ์ของพระเจ้า(พระพรหม)ตามที่กล่าวไว้ใน คัมภีร์พระเวท มีหน้าที่ติดต่อกับเทพเจ้า สอนศาสนาและเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมแก่ทุกคนชั้น วรรณะ มีหน้าที่ศึกษา จดจำ ท่องบ่น และสืบทอดคัมภีร์พระเวท โดยเป็นปุโรหิต(ที่ปรึกษา)ให้แก่ กษัตริย์ พราหมณ์จึงถือว่าตนเป็นวรรณะสูงสุดในสังคม

๒.วรรณะกษัตริย์ ในคัมภีร์ฤคเวทกล่าวว่ากษัตริย์เกิดจากพระพาหา(แขน) ของพระเจ้า(พระพรหม) จึงต้องทำหน้าที่นักรบป้องกันชาติบ้านเมืองและทำศึกสงคราม ขยายเขตแดน

๓.วรรณะแพศย์ ในคัมภีร์ฤคเวทกล่าวว่าแพศย์เกิดจากพระโสณี (ตะโพก) ของพระเจ้า(พระพรหม)ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของสังคมประกอบอาชีพพ่อค้าพาณิชย์ เกษตร และศิลปะต่างๆ

๔.วรรณะศูทร ในคัมภีร์ฤคเวทกล่าวว่าวรรณะศูทรถือเป็นวรรณะต่ำสุด เพราะเกิดจากพระบาท(เท้า) ของพระเจ้า(พระพรหม)เป็นวรรณะกรรมกรทำงานรับจ้างใช้แรงงานแบกหาม หรือ ให้บริการแก่วรรณะอื่นๆ

นอกจากนี้ ยังมีชนนอกรวรรณะซึ่งเกิดจากการแต่งงานข้ามวรรณะ เรียกว่า “จัณฑาล” เป็นที่รังเกียจของทุกรวรรณะ การแบ่งวรรณะดังกล่าวคงเกิดจากการแบ่งแยกตาม เผ่าพันธุ์ด้วย นักปราชญ์ส่วนใหญ่สันนิษฐานว่า บรรดานักบวชและพ่อค้าเผ่าอารยันได้กลายเป็น วรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ ส่วนทาสของอารยันได้กลายมาเป็นวรรณะศูทร บรรดาเจ้าถิ่นชมพูทวีปแต่เดิมและชนเผ่า ล้าหลังอื่นๆ เป็นพวกนอกรวรรณะ และค่อยๆ ถูกจัดรวมเข้าในวรรณะต่ำ

ในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์^{๑๓} มีความหมายแสดงไว้ว่า วรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ เป็นอารยะ ส่วนวรรณะศูทรและนอกนั้นเป็นอนารยะ ซึ่งการแบ่งชั้นตามระบบวรรณะของสังคมฮินดู เป็นเครื่องมือสงวนและจำกัดสิทธิ์ในการประกอบอาชีพและกิจการทั้งหลาย

(๓).ยุคพราหมณ์ (ระยะเวลาประมาณ ๒๕๗ ปีก่อน พ.ศ. - พ.ศ. ๔๓)^{๑๔}

สมัยนี้ ชาวอารยันยึดครองตอนเหนือของอินเดียทั้งหมด เกิดเป็นแคว้นต่างๆ ที่มี อิสระไม่ขึ้นต่อกัน เช่น แคว้นปัญจาละ แคว้นอโยธยา แคว้นกुरुเกษตร เป็นต้น พระราชาและขุนนาง

^{๑๒} ในสมัยพระเวท คนส่วนใหญ่อยู่ในวรรณะแพศย์(พ่อค้าวานิชหรือค้าขาย) แต่ปัจจุบันวรรณะศูทร มีจำนวนมากที่สุด ๖๑% ของประชากรอินเดียทั้งหมด และคนพวกนี้ได้แก่ คนชั้นกรรมาชีพ โสเภณี และกรรมกร

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕.

ผู้ใหญ่ต่างมีกรรมสิทธิ์ครอบครองที่ดิน จึงใช้ชีวิตพุ่มเฟิย ส่วนชนชั้นกลางที่ไม่มีที่ดินต่างไปประกอบอาชีพค้าขายจนร่ำรวย พวกพื้นเมืองเดิมที่อยู่ใต้อำนาจของอารยันซึ่งเรียกว่า“ทัสย”กลายเป็นชนชั้นศูทรที่ต่ำต้อยชาวอารยันทุกชั้นจะสมาคมไม่ได้

เนื่องจากชาวอารยันเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของพระผู้เป็นเจ้า และการทำพิธีพลีบูชาที่ถูกต้องพอพระทัยของพระเป็นเจ้าจะทรงเมตตาประทานพรให้สมปรารถนา และผู้ประกอบพิธีกรรมจนถึงที่สุดก็อาจเปลี่ยนจากมนุษย์ธรรมดาไปเป็นเทพเจ้าได้ ในยุคสมัยนี้พราหมณ์เป็นผู้มีอิทธิพลสูงสุดในชีวิตจิตใจของประชาชน เพราะเป็นผู้ “ผูกขาด” เกือบทุกเรื่อง เช่น ความรู้ในการประกอบพิธีกรรมสามารถติดต่อกับเทพเจ้าได้ และก่อให้เกิดค่านิยมการประพาศพรหมจรรย์(วางตัวแบบพราหมณ์เพื่อกลับไปเป็นพรหม) และเชื่อว่าอายุกฐานะเท่าเทียมกับพระราชาได้ จึงเกิดการสละครอบครัวและทรัพย์สินสมบัติออกบวชกันมาก ทำให้มีลัทธิใหม่ๆ เกิดขึ้น จึงชื่อว่าสมัยพราหมณะหรือพราหมณ์ โดยพราหมณ์เป็นชนชั้นนำของสังคม มีหน้าที่เฉพาะที่ชนชั้นอื่นไม่สามารถทำแทนได้ คือ

๑.เป็นผู้ทำพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งมีระบบแบบแผนที่ซับซ้อน เช่น พิธีกรรมในการราชาภิเษกที่เรียกว่า ราชสูยะ พิธีปล่อยม้าอุการ เรียกว่า อัศวเมธ และบุรุษเมธ ซึ่งเป็น การบูชาอัณมุขย์ พิธีเหล่านี้คนทั่วไปไม่อาจทำให้ถูกต้องได้โดยปราศจากพราหมณ์

๒.เป็นผู้อธิบายเทพเจ้าองค์ใหม่ที่เกิดขึ้น คือ พระพรหม เพราะแต่เดิมนั้น พราหมณ์ยกย่องพระอินทร์บ้าง พระรุทธะบ้าง ต่อมาภายหลังความคิดได้เปลี่ยนแปลงไป โดยยกให้พระพรหมเป็นเทพสูงสุดเพียงองค์เดียว เพราะเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง ทรงสถิตอยู่ในทุกสิ่ง พราหมณ์จึงต้องมีหน้าที่อธิบายให้ประชาชนเข้าใจ ได้รู้ซึ่งถึงอันติมสัจจและมรรควิธีที่จะเข้าถึงด้วยการทำความดีและการบำเพ็ญตบะ นอกจากพระพรหมแล้ว ยังมีเทพเจ้าที่เกิดใหม่อีก ๒ องค์ คือ พระศิวะ ซึ่งแต่เดิมเป็นเทพแห่งภูเขา และพระวิษณุ ซึ่งแต่เดิมเป็นเทพแห่งทะเลและมหาสมุทร

๓.เป็นผู้สร้างคัมภีร์ใหม่ ๒ คัมภีร์ คือ

คัมภีร์อรัณยกะ หรือบทเรียนในป่าเป็นคู่มือเบื้องต้นสำหรับผู้สละเรือน ประพาศพรหมจรรย์ไปใช้ชีวิตในป่า ที่เรียกว่า วานปรสธ บุคคลเหล่านี้มีชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยวตามลำพังในบรรณศาลาหรืออาจอยู่รวมเป็นกลุ่มในอาศรม นุ่งห่มด้วยเปลือกไม้หรือหนังสัตว์ ขมวดผมมวยสูง ใช้ชีวิตในป่าโดยอาศัยผลไม้และบำเพ็ญตบะด้วยการทรมานร่างกายเพื่อชำระวิญญูณให้บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นวิธีที่เชื่อกันว่าจะช่วยให้เข้าถึงพรหมและมีอิทธิฤทธิ์เหนือเทวดาและมนุษย์ ผู้ที่ประสงค์จะบวชเป็นฤาษีจำเป็นต้องศึกษาความรู้เบื้องต้นก่อน จึงเกิดคัมภีร์อรัณยกะขึ้นมา

คัมภีร์อาถรรพเวท ประกอบด้วยคาถาต่างๆ ใช้เสกเป่าทำความอัมงคล(แก้ข้าศึกศัตรูฝ่ายตรงข้ามให้พ่ายแพ้)และสร้างสวัสดิมงคล(แก้ตนเองหรือให้ชนะ) ต่อมาคัมภีร์นี้จัดเป็นคัมภีร์ที่ ๔ ต่อจากไตรเพท การสร้างคัมภีร์อาถรรพเวทเพื่อปลุกฝังความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูให้ลึกซึ้ง เพราะปลายยุคสมัยนี้ ศาสนาพราหมณ์เสื่อมถอย ขณะที่ศาสนาพุทธเจริญรุ่งเรือง

การที่คนในสังคมทำหน้าที่แตกต่างกันทำให้เกิดการแบ่งชนชั้นวรรณะ โดยพราหมณ์เป็นผู้ทำหน้าที่นี้ และพราหมณ์ได้สร้างและวางระบบความเชื่อว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างมนุษย์ และกำหนดหน้าที่ต่างๆ ขึ้นมาเพื่อสันติสุขในการอยู่ร่วมกัน โดยกำหนดว่า วรรณะกษัตริย์ถูกสร้างจากพระพาหา (แขน) ของพระพรหม วรรณะพราหมณ์ถูกสร้างจากพระโอษฐ์ (ปาก) ของพระพรหม วรรณะแพศย์ถูกสร้างจากพระโสณี (สะดือ) ของพระพรหม และวรรณะศูทรถูกสร้างจากพระบาท (เท้า) ของพระพรหม ส่วนผู้ที่เกิดนอกรวรรณะทั้ง ๔ เรียกว่า “วรรณสังกร”^{๑๕}

(๔).ยุคอินดูเก่า (อินดูแท้) (ระยะเวลาประมาณ ๕๗ ปีก่อน พ.ศ.-ต้นพุทธกาล)^{๑๖}

ในสมัยนี้อินเดียตอนเหนือตกเป็นของชาติอารยันทั้งหมด ภาคเหนือของอินเดียจึงเจริญเติบโตและมั่งคั่ง อาณาจักรสำคัญของชาวอารยันในสมัยนี้มี ๔ แห่ง คือ แคว้นอวันตี แคว้นวังสะ แคว้นโกศล และแคว้นมคธ สมัยนี้เป็นสมัยแรกที่เกิดสำนักปรัชญา ซึ่งถือได้ว่าเป็นแก่นแท้ของศาสนาพราหมณ์ โดยพราหมณ์อาจารย์เป็นผู้คิดขึ้น และในช่วงเวลานี้ลัทธิศาสนาพราหมณ์ได้เริ่มปรับปรุงพัฒนาแนวคิด ความเชื่อ คำสอน และพิธีกรรมมาเป็นศาสนาอินดูจนได้รับความนิยมแพร่หลาย เกิดสถานศึกษาของบรรดานักบวชพราหมณ์จนกลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาอยู่ที่เมืองตักสิลา เป็นที่ชุมนุมของทศปาโมกข์

สมัยนี้สังคมมีความนิยมเทพเจ้าองค์ใหม่คือยกย่องพระพรหมให้เป็นเทพเจ้าที่แท้จริงเพียงองค์เดียวเป็นอันติมัสัจจ คอยประทานความรู้ให้มนุษย์เห็นแจ้งได้ ส่วนเทพทั้งหลายคอยอาศัยพระพรหมเท่านั้น และสักวันทุกชีวิตจะต้องกลับไปสู่พรหมนั้น^{๑๗} แต่เพราะลักษณะของพระพรหมนั้นยากที่ประชาชนจะเข้าใจได้ ส่วนมากจึงกลับไปยอมรับนับถือเทพต่างๆ เหมือนเดิม และในยุคนี้มีแนวคิดเรื่องวันสิ้นโลกว่า โลกที่พระพรหมสร้างขึ้นมีกำหนดอายุขัย เมื่อครบกำหนดอายุขัยจะมีการล้างโลก

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙.

^{๑๗} ความคิดในเรื่องการเกิดและการตายนั้น ในยุคนี้เชื่อว่า การที่มนุษย์ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสภาพต่างๆ กัน เพราะกรรมเก่า (ซึ่งหมายถึงการกระทำดีและชั่ว) พรหมเป็นศูนย์รวมและเป็นต้นกำเนิดแห่งวิญญาณทั้งปวง สิ่งมีชีวิตทั้งหลายล้วนถือกำเนิดมาจากพรหม วิญญาณทุกดวงที่แยกออกมาจากพรหมอาจเข้าสิงสถิตในร่างกายของเทวดา มนุษย์ สัตว์ หรือพืชก็ได้ ทุกครั้งที่ร่างเดิมแตกดับจากสภาพใดสภาพหนึ่งแล้วไปอุบัติในร่างใหม่ เรียกว่าภพ หรือชาติ トラบใดที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่ว่าจะเกิดเป็นอะไรก็ตาม คงต้องผจญกับ ความทุกข์เรื่อยไป เมื่อใดก็ตามที่วิญญาณหลุดพ้นจากภาวะเวียนว่ายตายเกิด เรียกว่า โมกษะ วิญญาณดวงนั้นจะกลับไปรวมกับพรหมเช่นเดิม การที่จะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ก็ด้วยการยุติการกระทำกรรมทั้งดีและชั่ว

แล้วสร้างโลกขึ้นมาใหม่ ช่วงระยะเวลาตั้งแต่สร้างโลกจนถึงล้างโลก เรียกว่า “กัลป์”^{๑๘} ประชาชนที่อยู่ในวรรณะกษัตริย์ พราหมณ์ และแพศย์ ทุกคนต้องส่งบุตรเข้ารับการศึกษา ในสถานศึกษาแห่งใดแห่งหนึ่งของพราหมณ์ ก่อนเริ่มการศึกษา นักบวชพราหมณ์จะทำพิธี เสกเป่ามนตร์และคล้องด้ายมงคลศักดิ์สิทธิ์ เรียกว่า สายธูรา เฉวียงป่า พิธีนี้เรียกว่า ยัชโญปวีต ผู้ผ่านการทำพิธีนี้แล้วจะถือว่าเป็นผู้เกิดใหม่อีกครั้งหนึ่ง เรียกว่า ทวีชะ แปลว่า ผู้เกิดสองครั้ง

(๕).ยุคอุปนิษัท(ระยะเวลาประมาณ ๕๗ ปีก่อน พ.ศ.-ต้นสมัยพุทธกาล)^{๑๙}

ในสมัยนี้เป็นช่วงระยะเวลาของการพยายามค้นหาทางหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ทำให้เกิดเจ้าลัทธิที่มีความเห็นแตกต่างกันเป็น ๔ พวก คือ พวกที่ ๑ เป็นพวกที่เชื่อในผลแห่งญาณ คือ ความรู้แจ้ง พวกที่ ๒ เป็นพวกที่เชื่อในผลแห่งการทำปณิชาญ พวกที่ ๓ เป็นพวกที่เชื่อในผลของการบำเพ็ญตบะ ทรมานกาย-ใจ พวกที่ ๔ เป็นพวกที่เชื่อว่าการปฏิบัติให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดนั้น ต้องพึ่งตัวเอง มิใช่เกิดจากการสวดมนต์อ่อนหวาน บูชาเทพเจ้า และสิ่งที่อยู่ในโลกนี้ล้วนเป็นมายา สกัดกั้นจิตไม่ให้เข้าถึงจุดหมายปลายทางซึ่งเป็นนามธรรม ดังนั้นการปฏิบัติอย่างเข้มงวด เพื่อละโลกียวิสัย สามารถกระทำด้วยการบำเพ็ญตบะและการบำเพ็ญญาณ ซึ่งอาจจะปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทำไปพร้อมๆ กันทั้งสองอย่าง ทำให้เกิดนักบวช ๓ พวก คือ “ปริพาชก” แปลว่า ผู้เร่ร่อน “ภิกขุ” แปลว่า ผู้ขอ และ “สันยาสี” แปลว่า ผู้ละชีวิตฆราวาส “อนาคาริก” แปลว่า ผู้ถือบวช ไม่มีบ้านเรือน ส่วนกลุ่มที่เชื่อผลแห่งญาณ(ปัญญาทำให้เกิดการรู้แจ้ง) เกิดนักคิด ๓ กลุ่ม คือ ๑. ปรัชญาอุปนิษัทของพราหมณ์ ๒. ศาสนาเซนของศาสนาพุทธ(นิครนถะ นาฎบุตร) และ ๓. ศาสนาพุทธของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พวกพราหมณ์ในลัทธิอุปนิษัทได้สร้างคัมภีร์อุปนิษัทว่าด้วยปรมาตมันและการเข้าถึงโมกษะ คัมภีร์อุปนิษัทนี้ใช้เป็นตำราเรียนภาคสุดท้ายต่อจากพระเวท เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เวทานตะ แปลว่า ที่สุดแห่งพระเวท(ปลายพระเวท, ยอดพระเวท) แม้อุปนิษัทจะเป็นส่วนหนึ่งของพระเวท แต่ในทางปรัชญานั้น อุปนิษัทต่างจากพระเวทที่พระเวทนับถือพระเจ้าหลายองค์และเน้นยัญพิธี มีการฆ่าสัตว์ บวงสรวงบูชาญพร้อมเครื่องสังเวทอื่นๆ ส่วนปรัชญาในอุปนิษัทเอียงมาทางเอกนิยม (Monism) ซึ่งเชื่อหลักความจริงอันสูงสุดเพียงหนึ่งเดียวคือพรหมัน เป็นบ่อเกิดจักรวาลและสรรพสิ่งทั้งหลาย หน้าที่มนุษย์คือศึกษาปฏิบัติให้เข้าถึงเอกภาวะนี้ จึงจะเรียกว่าบรรลุถึงโมกษะ อุปนิษัทนี้อาจนับได้ว่าเป็นรากฐานของปรัชญาภควัทคีตา นักบวชพราหมณ์ที่จะบำเพ็ญพรตเป็นดาบสต้องศึกษาคัมภีร์อรรถกถา

^{๑๘} ในหนึ่งกัลป์แบ่งเป็น ๔ ยุค คือ กฤตยุค เทรตายุค ทวาปรยุค และกัลยยุค รวมยุคทั้ง ๔ เรียกว่า “มหายุค”, ดูเพิ่มเติมใน ทองหล่อ วงษ์ธรรม, ปรัชญาอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ :โอเดียนสโตร์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๖.

^{๑๙} ทองหล่อ วงษ์ธรรม, ปรัชญาอินเดีย, หน้า ๑๓๑.

ส่วนเป็นปริพาชกหรือสันยาสี ต้องศึกษาคัมภีร์อุปนิษัต(เวทानตะ)เป็นศรุตหรือคำบอกเล่าจากปากพระเจ้าโดยตรง และจะเปิดเผยแก่บุคคลในวรรณะอื่นไม่ได้เด็ดขาด ผู้ใดฝ่าฝืนถือเป็นบาปอย่างมหันต์ นอกจากคัมภีร์ที่เป็นศรุตแล้วยังมีคัมภีร์ที่ไม่ใช่ศรุตอีกหลายเล่ม เรียกว่า สมฤติ ใช้สำหรับระลึกทรงจำ สืบต่อกันไปเป็นหลักการย่อยๆ และในตอนปลายยุคได้เกิดร้อยกรอง“รามายณะ”^{๒๐}

(๖).ยุคพระสุตร (สุตตะ) (ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๖๐ - พ.ศ. ๓๖๐)^{๒๑}

ยุคพระสุตรเป็นยุคสมัยที่ชาวอารยันขยายลงไปทางตอนใต้ของอินเดีย พร้อมนำความเชื่อแบบฮินดูไปเผยแพร่ ยุคนี้ศาสนาพุทธกลายเป็นคู่แข่งสำคัญ เพราะเป็นสมัยที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเลื่อมใสศรัทธาและฟื้นฟูศาสนาพุทธ เกิดกระแสความเคลื่อนไหวที่สำคัญในศาสนา พราหมณ์-ฮินดูยุคนี้ คือกระแสที่ ๑ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูแผ่ขยายทั่วภาคใต้ของอินเดีย พราหมณ์จึงได้รับการยอมรับนับถือเช่นเดียวกับทางภาคเหนือ กระแสที่ ๒ วรรณกรรมเรื่องภารตะ ถูกต่อเติมกลายเป็นมหาภารตะที่ได้รับความนิยม และกระแสที่ ๓ พราหมณ์จารย์ได้แต่งตำราเรียนสำหรับกุลบุตรพราหมณ์ เพื่อใช้ศึกษาในโรงเรียน ตำราดังกล่าวได้ถูกเป็นนอรรถ

สรุปความให้สั้นเพื่อทรงจำได้เร็ว ตัวอรรถ เรียกว่า สุตร ซึ่งถูกผูกขึ้นมาเป็นหัวข้อประมวล ศิลปวิทยาการทุกประเภท แบ่งเป็น ๖ ประเภท รวมเรียกว่า เวทาค์^{๒๒} หรือองค์แห่งเวท ได้แก่

๑. ศึกษาศาสตร์ เป็นวิชาที่ว่าด้วยการออกเสียง และวิธีอ่านพระเวทให้มีเสียงเสนาะ
๒. ไวยากรณ์ศาสตร์ เป็นวิชาที่ว่าด้วยการออกเสียง การแปลและตีความ
๓. นิรุกติศาสตร์ เป็นวิชาที่ว่าด้วยที่มาและความหมายของศัพท์ที่ใช้ในพระเวท
๔. ฉันทศาสตร์ เป็นวิชาที่ว่าด้วยการประพันธ์ร้อยกรอง ตลอดจนกฎของกวีนิพนธ์
๕. โขยติศาสตร์ เป็นวิชาที่ว่าด้วยดาราศาสตร์และโหราศาสตร์
๖. กัลปศาสตร์ เป็นวิชาที่ว่าด้วยพิธีกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี

ทั้ง ๖ ศาสตร์นี้ กัลปศาสตร์สำคัญที่สุด เพราะประกอบด้วย ๓ สุตร คือ เศราตสุตร (เป็นสุตรที่เกี่ยวกับพิธีกรรม) คฤหสุตร (เป็นสุตรที่เกี่ยวกับพิธีประจำบ้าน) และธรรมสุตร (เป็นข้อปฏิบัติสำหรับประชาชนทุกวรรณะ)

^{๒๐} ซึ่งแต่งโดยฤๅษีมิกิ มีทั้งหมด ๕ กัณฑ์ พระรามซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่องเป็นเพียงวีรบุรุษคนสำคัญเท่านั้น ยังไม่ใช่พระวิษณุอวตาร ซึ่งเข้าใจกันว่าอาจจะนำมาดัดแปลงเพิ่มเติมในภายหลัง

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

(๗).ยุคอวตาร(ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๒๒๐ - พ.ศ. ๖๖๐)^{๒๓}

ในยุคสมัยนี้ เป็นช่วงระยะเวลาที่เกิดเหตุจลาจลในอินเดียต่อเนื่องยาวนาน เพราะเกิดการชิงอำนาจภายในประเทศ และถูกศัตรูนอกประเทศรุกรานผลัดเปลี่ยนกันเข้าปกครอง ผู้ปกครองบางคนก็นิยมศาสนาพราหมณ์-ฮินดู บางคนก็ศรัทธาศาสนาเซน บางคนก็เลื่อมใสศาสนาพุทธ พวกใดเป็นใหญ่ก็จะฟื้นฟูศาสนาที่ตนนับถือขึ้นมา ซึ่งตอนปลายยุคนี้อินเดียอยู่ใต้การปกครองของราชวงศ์กุษาณะ^{๒๔} กษัตริย์องค์สำคัญของราชวงศ์นี้คือพระเจ้ากนิษฐกษัตริย์^{๒๕} ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนา พวกฮินดูจึงพยายามพัฒนาศาสนาของตนแข่งกับพุทธศาสนา การแข่งขันนี้เป็นเหตุให้ต่างฝ่ายต่างรับเอา “ของดี” จากฝ่ายตรงข้ามเข้ามาปลอมปนในลัทธิของตนจนเกิดสังกรรมปฏิรูปในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเองด้วย ประกอบกับฮินดูได้แตกนิกายใหม่ มีเทพเจ้าใหม่ขึ้นมาอีกมากมาย

แต่เดิมนั้นชาวฮินดูนับถือ “พระราม” และ “พระกฤษณะ” เป็นแค่วีรบุรุษ ต่อมายกขึ้นให้ศักดิ์สิทธิ์เป็นอวตารของพระวิษณุรายนณ์ ฮินดูนิกายไวษณพ(นับถือพระวิษณุ)เฟื่องฟูขึ้นมา บางครั้งนิกายนี้เรียกว่า นิกายภาควัต แปลว่า บูชาพระภควาน พระผู้ควรบูชา ส่วนพวกไสวณิกาย(นับถือพระศิวะ)ก็ยกพระศิวะหรืออัสวริน์ ทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับเทพถือว่าศักดิ์สิทธิ์หมด เช่น โค (เป็นพาหนะ) ศิวลึงค์เป็นของศักดิ์สิทธิ์ควรบูชา และเกิดลัทธิ ๖ ยุคนี้^{๒๖} พราหมณ์รับปรัชญานี้มาไว้ในศาสนาตน

ในสมัยนี้ นักปราชญ์ฮินดูรวบรวมกฎระเบียบวินัย แต่เดิมเรียกรวม โดยผูกเป็นกาพย์ง่ายๆ ให้ชาวฮินดูทั่วไปใช้ปฏิบัติเรียกว่า “มานวธรรมศาสตร์(กฎข้อบังคับของพระมนู)” และหนังสือ “ภควัทคีตา” ซึ่งต่อเติมจากมหากาพย์มหาภารตะ จุดประสงค์ของหนังสือก็เพื่อให้คนทุกชั้นได้รับรู้หลักธรรม โดยไม่จำเป็นต้องออกบวชทุกคน จะบวชก็ได้ไม่บวชก็ได้ เพียงแต่ต้องรู้จักทำหน้าที่ของตน และปฏิบัติหน้าที่ตามบรรณะให้ดีที่สุดโดยไม่หวังผลตอบแทนก็สามารถไปสู่ความจริงอันสูงสุดได้ หนังสือภควัทคีตานี้อ่านได้ง่ายทุกระบณะไม่หวงห้ามเหมือนพระเวทที่อ่านได้เฉพาะบางบรรณะ ดังนั้นภควัทคีตาจึงเป็นหนังสือที่สอนหน้าที่แก่มนุษย์ให้หวังสังคมด้วยมิติจริยธรรมเชิงศาสนา ไม่ใช่มุ่งหลุดพ้นส่วนตัวดังคัมภีร์อุปนิษัท เพราะมนุษย์มีหน้าที่รักษาความสุขสงบมั่นคงของสังคมด้วย

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

^{๒๔} ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของพวกดาตงวัยจี(ตริกีสสาขาเดิม) ซึ่งมีภูมิลำเนาตอนกลางทวีปเอเชีย

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๗.

^{๒๖} แบ่งเป็น ๓ คู่ คู่ที่หนึ่ง คือ นยายะ (Nyaya) กับ ไวเศซิกะ (Vaisesika) คู่ที่สอง สางขยะ (Sankhya) กับ โยคะ (Yoga) และคู่ที่สาม มิมางสา (Mimamsa) กับ เวทานตะ (Vedanta) ,ดู ทองหล่อ วงษ์ธรรม มา,รศ.ดร. ปรัชญาอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๗,(กรุงเทพฯ :โอเดียนสโตร์การพิมพ์ จำกัด,๒๕๔๖),หน้า ๓๖.

(๘).ยุคเสื่อม (ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๘๖๑ - พ.ศ. ๑๑๙๐)^{๒๗}

ยุคเสื่อมเป็นยุคสมัยที่ราชวงศ์คุปตะ^{๒๘} เชื้อสายฮินดูแท้ได้โค่นอำนาจกษัตริย์ราชวงศ์กุษาณะสำเร็จและฟื้นฟูศาสนาพราหมณ์-ฮินดูขึ้นใหม่ ราชวงศ์นี้รุ่งเรืองอยู่ได้ประมาณ ๒ ศตวรรษ (๒๐๐ ปี) ก็ถูกพวกฮั่นซึ่งรุกรานอินเดียเข้ามาทางแคว้นปัญจาบ ยึดครองอินเดียอยู่ประมาณ ๕๐ ปี ก็ถูกกษัตริย์อินเดียขับไล่ออกไปเมื่อปี พ.ศ. ๑๐๗๑ จากนั้นอินเดียถูกแบ่งเป็น ๒ อาณาจักรใหญ่^{๒๙} ๒ ครั้ง^{๓๐}

ในช่วงปลายยุคนี้ พระเจ้าพรชวาทพัฒนาทรงเสื่อมใสพุทธศาสนามหายาน ทรงอุปถัมภ์นิกายนี้และทรงเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู สมัยนี้จึงเป็นยุคเสื่อมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เพราะแยกเป็นนิกายมากมาย แต่ละนิกายปฏิบัติย่อหย่อนเสื่อมทรามลงกว่าเดิม โดยเฉพาะนิกายใหญ่ที่สำคัญ ๒ นิกาย คือ นิกายที่นับถือพระศิวะเป็นใหญ่เรียกว่า นิกายไศวะกับนิกายที่นับถือพระวิษณุเป็นใหญ่เรียกว่านิกายไวษณพ(หรือนิกายไวษณวะ) ต่างสร้างประวัตียกย่องเทพเจ้าฝ่ายตน เลอเลิศและดูหมิ่นเหยียดหยามเทพเจ้าของอีกฝ่ายหนึ่ง แม้จะมีผู้พยายามแก้ปัญหาด้วยการยกให้เทพ ๓ องค์ คือ พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ มีศักดิ์สูงเท่าเทียมกัน(เหมือนเป็นการรวมพลัง) เรียกว่า“ตรีมูรติ” ก็ตาม แต่กลับไม่เป็นที่ยอมรับของประชาชน สมัยนี้เป็นสมัยเสื่อมแห่งพระพรหม ซึ่งถือเป็นยุคเสื่อมของวรรณคดีโดยตรง เพราะในเทพเจ้าสามองค์ พระศิวะ(อิศวร)และพระวิษณุ(นารายณ์)มีผู้นับถือมากที่สุด

มีสิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นในยุคเสื่อมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ๒ สิ่ง คือ

๑. เครื่องหมาย“โอม”อันเป็นสัญลักษณ์ของศาสนา นี้ มาจากความเชื่อเรื่องตรีมูรติ (เทพเจ้าทั้งสาม) เขียนด้วยอักขระเทวนาครี

๒. ในต้นยุค คือสมัยที่ราชวงศ์คุปตะปกครองอินเดีย ราชวงศ์นี้ได้ส่งเสริมงานด้านวรรณกรรมมากมาย มีทั้งบทละคร กาพย์ นิยาย และนิทาน ตลอดจนตำราต่างๆ วรรณกรรมศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่สำคัญคือวรรณกรรม“ปุราณะ”แต่งด้วยฉันทภาษาสันสกฤต มีเนื้อหาสาระ ๕ ประการ คือ

^{๒๗} ทองหล่อ วงษ์ธรรมา,รศ.ดร. **ปรัชญาอินเดีย**, หน้า ๑๔๑.

^{๒๘} **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๔๒.

^{๒๙} ปลายยุคนี้จึงแยกเป็น ๒ อาณาจักรอีกครั้งหนึ่ง คือ อาณาจักรเหนือ (ระหว่างภูเขาหิมาลัย-ลุ่มแม่น้ำนัมทา) กับอาณาจักรใต้ (ตลอดคาบสมุทรเดคคาน)

^{๓๐} **ครั้งแรก** แบ่งเป็นอาณาจักรชายทะเลฝั่งตะวันตก (ราชวงศ์จาลุกย์) กับอาณาจักรชายทะเลฝั่งตะวันออก (พวกปัลลวะ) **ครั้งที่ ๒** ในตอนปลายยุคเสื่อมนี้ พระเจ้าพรชวาทพัฒนา ผู้ครองอินเดียภาคเหนือทรงสามารถรวบรวมดินแดนและอำนาจได้ทั้งหมดจึงพยายามขยายตัวลงมาทางใต้แต่ไม่สำเร็จเพราะพวกมิลักกะ(ชาวพื้นเมืองเดิม)เข้มแข็งมาก

(๑). กล่าวถึงกำเนิดของโลกและการสร้างโลก (๒).การทำลายล้างและการสร้างโลกใหม่ (๓).กำเนิดเทพเจ้าและมหาฤๅษีทั้งหลาย (๔).กำเนิดพระมนู และเหตุการณ์ในสมัยพระมนู และ (๕).ตำนานแห่งกษัตริย์ทั้งสุริยวงศ์ และจันทรวงศ์

วรรณกรรมดังกล่าว ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูทั้งนิกายไศวะและนิกายไวษณพ ได้นำมาแต่งเป็นคัมภีร์ในนิกายของตน ต่างฝ่ายต่างยกย่องเทพเจ้าที่ตนเคารพไว้สูงกว่าเทพอื่น จึงมีเรื่องราวที่ขัดแย้งกัน แต่อย่างไรก็ตาม คัมภีร์ปุราณะฉบับที่มีชื่อเสียงและได้รับความนิยมมากที่สุดคือ คัมภีร์ปุราณะของนิกายไวษณพ ซึ่งเรียกกันว่า วิษณุปุราณะ

(๙). ยุคฟื้นฟู (ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๑๒๐๐ - พ.ศ. ๑๗๔๐)^{๓๑}

ในสมัยนี้เป็นช่วงเวลาที่ยินดีถูกศัตรูภายนอกรุกรานอีกครั้งหนึ่ง โดยพวกมุสลิมเชื้อสายตุรกีจากอัฟกานิสถาน(เตอร์กัอัฟกานิสถาน) ซึ่งพยายามบุกรุกชายแดนลุ่มแม่น้ำสินธุ แต่กษัตริย์เชื้อสายฮินดูที่เข้มแข็งพระองค์หนึ่ง สามารถต้านทานไว้ได้ และสถาปนาราชวงศ์ราชบุตร^{๓๒} ขึ้นปกครองอินเดียตั้งแต่ตะวันตกมาจนถึงภาคกลาง เป็นเวลานานเกือบ ๓ ศตวรรษ(๓๐๐ ปี) ที่เรียกว่ายุคสมัยฟื้นฟู เพราะศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้รับการอุปถัมภ์ฟื้นฟูขึ้นมา หลังจากพุทธศาสนาซึ่งเป็นคู่แข่งสำคัญเริ่มเสื่อมจากอินเดีย เจ้าลัทธิในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจึงพยายามทุกวิถีทางที่จะเผยแพร่ศาสนาของตนให้มั่นคงถาวรและแพร่หลายมากที่สุด โดยเฉพาะในชนพื้นเมืองเดิม พร้อมกับพยายามกีดกันพุทธศาสนาและศาสนาเชนมิให้กลับมาเป็นคู่แข่งได้อีก วิธีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสำคัญในสมัยนี้ เช่น

๑. แต่งคัมภีร์ใหม่ นักปราชญ์และบัณฑิตจำนวนมากได้ร่วมมือกันทำการปรับปรุงแก้ไขคัมภีร์เก่าให้ชัดเจนเหมาะสม ทันสมัยและสมเหตุสมผลยิ่งขึ้น เช่น กุมาริล^{๓๓} แต่งอรรถกถาแก้คัมภีร์กรรมมิมางสา หรือปุรวมิมางสาของไซมินิ คังกรากาจารย์^{๓๔} แต่งอรรถกถาแก้คัมภีร์เวทานตะสูตรและภควัทคีตา เป็นต้น

๒. แต่งบทสวดอันไพเราะ เจ้าลัทธิสำคัญๆ แต่ละลัทธิมีกวีคณาจารย์แต่งบทสวดอันอ่อนนวยด้วยคำประพันธ์(ฉันทหรือกาพย์)อันไพเราะ เป็นภาษาทมิฬซึ่งเป็นภาษาชนพื้นเมืองดั้งเดิม และเผยแพร่แก่มหาชน

๓. เกิดลัทธิความเชื่อใหม่ ๒ ลัทธิ คือ

^{๓๑} ทองหล่อ วงษ์ธรรมา,รศ.ดร. ปรัชญาอินเดีย, หน้า ๑๔๓.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

(๑) *ลัทธิคักติ* คือ การบูชาเทพเจ้าฝ่ายหญิงที่เป็นชายาของเทพเจ้าที่นับถือสูงสุด เช่น พระอุมาเทวี ซึ่งเป็นชายาพระศิวะ พระลักษมีเทวี ซึ่งเป็นชายาพระวิษณุ และพระสุรัสวดี ซึ่งเป็นชายาพระพรหม เพราะเชื่อว่าผู้เป็นชายาของเทพเจ้าเหล่านั้น ย่อมได้รับส่วนแบ่งอิทธิฤทธิ์ มาจากพระสวามี ซึ่งอาจบันดาลความสำเร็จในสิ่งที่ตนปรารถนาได้เช่นกัน พิธีบูชาชายา พระผู้เป็นเจ้าของเรียกว่า บูชาคักติมีคัมภีร์ที่กำหนดกฎเกณฑ์ในการทำพิธีเรียกว่าตันตระซึ่งประกอบด้วยขั้นตอน ๕ ประการ คือ เริ่มต้นด้วยการตักน้ำมา (มัตยะ) บริโภคเนื้อสัตว์สดๆ (มังสะ) สาธยายมนตร์ปลุกกำหนด (มนตร์) ร่ายนำด้วยลีลาขยับแขนงเร้าความรู้สึกทางเพศ (มุทรา) และจบลงด้วยการร่วมเพศ (ไมถุน) พิธีบูชาตามลัทธิคักติ ทำกันตามเทวาลัยที่นิยมบูชาเจ้าแม่ในเวลาเที่ยงคืน บางพวก นิยมทำในที่ลับ บางพวกนิยมทำในที่เปิดเผย โดยพิธีกรประจำเทวาลัย ฝ่ายชายเป็นนักบวช เรียกว่า สาธุฝ่ายหญิงเรียกว่าเทพทาสี ลัทธิคักติ เริ่มต้นทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย (แถบแคว้นเบงกอล เนปาล และอัสสัม) ซึ่งเป็นเขตที่มีประชากรหลายชาติ เช่น มอญ เขมร พม่า ทิเบต และไทย อาศัยอยู่

(๒) *ลัทธิภักติ* คำว่า ภักติในที่นี้หมายถึงการบูชาพระภควานคือพระผู้ควรบูชาลัทธินี้มีความเชื่อว่าพระเจ้าจะประทานพรแก่ผู้บูชาพระองค์ด้วยการถวายความจงรักภักดีแต่พระองค์ด้วยความจริงใจเท่านั้น ดังนั้นพิธีกรรมใดๆ จึงไม่มีความสำคัญเท่าความภักดี ความภักดีนี้จะแสดงต่อเทพเจ้าองค์ใดที่ตนนับถือก็ได้ เช่น พระวิษณุ พระกฤษณะ พระราม และ พระศิวะ เป็นต้น กฎเกณฑ์ที่ต้องปฏิบัติมี ๕ ประการ^{๓๕} ลัทธิภักติทางใต้มีท่านมาณิกะเป็นหัวหน้า ไศวะนิกาย บูชาพระศิวะ ส่วนภาคเหนืออินเดียมีท่านนิมพารกะเป็นหัวหน้า นับถือพระกฤษณะ และนางราธา ชายาของพระกฤษณะ

๔. ก่อสร้างเทวสถาน-ศาสนสถาน มีการก่อสร้างเทวสถานและศาสนสถานใหญ่โต ประดับประดาอย่างงดงามวิจิตรพิศดาร เกิดขึ้นตามนครใหญ่ๆ ทั่วไป มีการจัดกระบวนแห่เทวรูปอย่างยิ่งใหญ่ในสมัยนี้ ปลายสมัยนี้สังคมยังเกิดลัทธิคานิยมเผาหญิงม่ายพร้อมศพสามี และยกย่องหญิงที่ทำตามประเพณีนี้ว่าเป็นผู้กล้าหาญ เรียกหญิงนั้นว่า สตีหากหญิงใดไม่ยอมทำตามประเพณีจะถูกญาติขอร้องแต่ถ้าไม่ทำจะถูกสังคมตราหน้าว่าเป็นคนไม่ดีและหญิงนั้นต้องถือพรหมจรรย์ตลอดชีวิต

(๑๐). ยุคภักติ(ภักติ) (ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๑๗๔๐ - พ.ศ. ๒๓๐๐)^{๓๖}

เป็นยุคสมัยที่พวกมองโกล ทายาทพระเจ้าเจงกิสข่านพระนามว่า “พระเจ้าไทมูร์” บุคโจนตีอินเดียได้เมืองเดลี และกวาดต้อนผู้คนไปเป็นเชลยจำนวนมาก ในปี พ.ศ. ๒๐๖๕ อินเดียถูก

^{๓๕} *ศานติ* คือระลึกถึงพระเจ้าด้วยความสงบ *ทาสยะ* คือการมอบกายถวายชีวิตรวมทั้งจิตวิญญาณ *สาขุยะ* คือการใกล้ชิดกับพระเจ้าเหมือนใกล้ชิดเพื่อน *วาคัสลยะ* คือการมีความรักเหมือนอย่างเด็กรักมารดา *หาฐุระยะ* คือการมีความรักต่อพระเจ้าเหมือนความรักของหญิงกับชาย

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

พวกมุสลิมเผ่ามองโกลรุกรานอีกครั้งหนึ่ง เป็นเหตุให้วัดวาอารามและเทวสถาน ตลอดจนรูปเคารพต่างๆ ในอินเดียภาคเหนือถูกทำลายพินาศสิ้น บางส่วนถูกดัดแปลงเป็นมัสยิด ประชาชนถูกบังคับให้นับถือศาสนาอิสลาม มิฉะนั้นจะต้องเสียภาษีอย่างหนัก ห้ามบูชารูปเคารพต่างๆ เพื่อมิให้พวกฮินดูฟื้นฟูศาสนาขึ้นมาได้ อย่างไรก็ตาม พฤติการณ์นี้มีผลให้ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูตกต่ำลงเพียงชั่วระยะหนึ่งเท่านั้น ไม่ถึงกับเสื่อมสูญไป เพราะแนวคิด ความเชื่อ และวิถีปฏิบัติตามหลักศาสนาฮินดูได้ฝังรากลึก และสมัยต่อมาพระเจ้าอัครมหาราชาษัตริย์องค์สำคัญแห่งราชวงศ์โมกุล^{๓๗} ยังทรงเปิดโอกาสให้ชาวอินเดียมีสิทธิ์เสรีภาพในการเลือกนับถือศาสนาได้อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม สมัยที่ราชวงศ์โมกุลปกครองอินเดีย ศาสนาอิสลามได้แผ่ขยายลงไปถึงตอนใต้ เป็นผลให้ชาวอินเดียส่วนหนึ่งกลายเป็นมุสลิม และเป็นเหตุให้เกิดลัทธิศาสนาใหม่ ซึ่งผสมผสานหลักธรรมของพราหมณ์-ฮินดูและอิสลามเข้าด้วยกันเรียกว่า “ศาสนาซิกข์”^{๓๘} และมีผู้นิยมนับถือไม่น้อย ประมาณ พ.ศ. ๒๑๐๐ เป็นระยะเวลาที่ชาติต่างๆ ในยุโรปตะวันตก(คือ โปรตุเกส ฮอลันดา ฝรั่งเศส และอังกฤษ) เข้าไปติดต่อค้าขายกับอินเดีย และนำศาสนาคริสต์เข้าไป เผยแพร่ในอินเดียด้วย ในที่สุดอินเดียก็เสียเอกราชแก่อังกฤษในสมัยของพระเจ้าโอริงเซป^{๓๙} กษัตริย์ราชวงศ์โมกุลองค์สุดท้าย หลังจากที่ราชวงศ์นี้ปกครองอินเดียประมาณ ๑๐๐ ปี

ในสมัยนี้ ลัทธิภักติ(ซึ่งเริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยฟื้นฟู) ได้เจริญขึ้นในอินเดียภาคเหนือ ลัทธิภักติแบ่งเป็น ๓ นิกายย่อย ตามความแตกต่างของเทพเจ้าสูงสุดที่นิยมนับถือ คือ

ภักตินิกายที่ ๑ นับถือพระราม มีผู้นำที่สำคัญ ๓ คน คือ รามานน เป็นผู้ฟื้นฟูลัทธิ ตูลลิตาส เป็นผู้เผยแผ่ และนาภาทาส ซึ่งเป็นผู้แต่งหนังสือภักตมาลา รวบรวมประวัติและผลงานศาสตราจารย์ในลัทธิภักติ

ภักตินิกายที่ ๒ นับถือพระกฤษณะ มีหัวหน้าชื่อ วัลลภาจารย์

ภักตินิกายที่ ๓ นับถือพระราม แต่ไม่ยอมรับว่าพระรามคืออวตารของพระวิษณุ มีการบูชารูปเคารพและการแบ่งชั้นวรรณะ มี “กพัวร์” เป็นหัวหน้าซึ่งนับถือศาสนาอิสลามมาก่อน คำสอนจึงมีลักษณะกึ่งฮินดูกึ่งอิสลาม ซานุกิษย์ส่วนใหญ่เป็นพวกวรรณะศูทร ซึ่งนับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและศาสนาอิสลามมาก่อน

ลัทธิภักติเผยแผ่ลัทธิด้วยภาษาพื้นเมือง ยกย่องอาจารย์ผู้สอนว่าเป็นผู้ควรเคารพอย่างสูง เรียกว่า “คุรุ” พิธีกรรมในลัทธิมีสวดมนต์ภาวนาเสกเป่าและกินข้าวเสก มีนักบวชและคฤหัสถ์ประจำลัทธิ แม้จะนับถือพระเจ้าต่างกัน แต่มีหลักการตรงกันคือมีพระเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียว ที่ทรง

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๙.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

ประทานความเมตตากรุณาแก่ผู้ที่ภักดีและบูชาพระองค์ และเชื่อว่าวิญญาณมนุษย์เป็นส่วนที่แยกมาจากพระเจ้า เป็นสิ่งอมตะ ผู้ภักดีต่อพระเจ้าไม่ว่าจะอยู่ในวาระใด ย่อมได้รับความหลุดพ้น

(๑๑).ยุคพราหมณ์-ฮินดูใหม่ (ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๒๓๐๐-ปัจจุบัน)^{๔๐}

ยุคพราหมณ์-ฮินดูใหม่หรือยุคปัจจุบันนี้ แม้จะมีผู้นับถือศาสนาที่หลากหลายในอินเดีย แต่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูก็ยังคงเป็นศาสนาที่ชาวอินเดียนับถือมากที่สุด(มากกว่าร้อยละ ๘๐) รองลงมาคือศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์ และศาสนาซิกข์ ตามลำดับ มีส่วนน้อยที่นับถือศาสนาเซน ศาสนาพุทธ และศาสนาปาร์ซี ศาสนิกชนในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูปัจจุบันถือว่า ผู้ที่เป็นฮินดูแท้ต้องมีคุณสมบัติสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑.ต้องสืบเชื้อสายมาจากวรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ หรือศูทร เท่านั้น ชาวต่างชาติหรือคนนอกวรรณะทั้ง ๔ แม้จะนับถือลัทธิและปฏิบัติตามหลักศาสนาพราหมณ์-ฮินดูทุกอย่าง ก็มีโอกาสเป็นฮินดูได้

๒.ต้องปฏิบัติตามกฎข้อบังคับ ๒ ประการ คือ (๑).ปฏิบัติตามขนบประเพณีของแต่ละวรรณะ (๒).ปฏิบัติตามขนบประเพณีสำหรับทุกวรรณะ ได้แก่ การแต่งงาน อาหารการกิน การประกอบอาชีพ และที่อยู่อาศัย พิธีประจำบ้าน เรียกว่า สังสการ พิธีศารท และพิธีบูชาเทพเจ้า

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในปัจจุบัน คนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาแบบสมัยใหม่และการศึกษาจากยุโรปไม่ค่อยสนใจเลื่อมใสศรัทธา กลุ่มที่ปฏิบัติตามลัทธิพิธีกรรมอย่างเคร่งครัด เช่น นักบวชพราหมณ์ที่สืบเชื้อสายตามนิกายที่นับถือในตระกูล พวกชนชั้นสูงก็นับถือเทพชั้นสูง พวกชนชั้นต่ำก็นับถือเทพชั้นต่ำ พวกที่นับถือพระรามหรือพระกฤษณะว่าเป็นอวตารของพระวิษณุหรือพระศิวะตลอดจนเทพอื่นๆ ยังคงปฏิบัติพิธีกรรมเช่นเดิม แต่ผู้อยู่ห่างไกลเมื่อมีโอกาสจะเดินทางไปนมัสการเทพเจ้าที่ตนนับถือ ณ เทวสถานศักดิ์สิทธิ์ ส่วนพวกพื้นเมืองเดิม ที่อยู่ในวาระต่ำ และพวกไร้การศึกษาหรือการศึกษาต่ำ นิยมนับถือเทพชั้นต่ำศักดิ์ลงมา เช่น เจ้าแม่กาลีเป็นอวตารของพระอุมานับถือหนุมาน พระพิฆเนศ ไคนันทิ พญานาค ลิง เต่า ช้าง ต้นไม้ เป็นต้น

๒.๒.๒ กำเนิดและพัฒนาการแนวคิดตรีมูรติ

จากการศึกษาประวัติศาสตร์การแบ่งยุคสมัยต่างๆในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ครบ ๑๑ ยุคแล้วนั้น ในยุคที่ ๗ ยุคอวตาร ยุคที่ ๘ ยุคเลื่อม และยุคที่ ๙ ยุคฟื้นฟู จะพบความสืบเนื่องว่า จากยุคที่ ๗ คือ ยุคอวตาร(ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๒๒๐ - พ.ศ. ๖๖๐) เป็นต้นมา ช่วงที่เกิดการจลาจลชิงอำนาจภายในอินเดียยาวนาน และถูกศัตรูนอกประเทศรุกรานผลัดเปลี่ยนกันเข้าปกครอง บางช่วงผู้ปกครองศรัทธาศาสนาพราหมณ์-ฮินดู บางคนศรัทธาศาสนาเซน บางคนก็เลื่อมใสศาสนาพุทธ ผู้นำ

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑.

ศรัทธาศาสนาไหนก็จะยกย่องเชิดชูศาสนาของตนและกดขี่ข่มเหงรังแกศาสนาอื่นๆ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ปลายยุคราชวงศ์สุโขทัยพระเจ้าอริยวงศราชวงศ์สุโขทัยทรงอุปถัมภ์ศาสนาพุทธ พวกพราหมณ์-ฮินดูจึงแข่งกับศาสนาพุทธ ด้วยการตั้งเอาหลักธรรมดีๆ ของฝ่ายตรงข้ามเข้ามาปนกับลัทธิของตนเกิดสังเคราะห์ปฏิรูปเลียนแบบเอาอย่าง เข้าลักษณะ“ดึงเขาเข้ามากลืนหายแล้วกลายเป็นเรา” และศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเดิมได้แยกเป็นนิกายใหม่แข่งกันเอง สมัยอวตารนี้เกิดคัมภีร์ใหม่ๆ ขึ้นมาเพื่อตั้งชนทุกวรรณะให้รู้หลักธรรมรู้จักหน้าที่ตนและปฏิบัติหน้าที่นั้นๆ ให้ดีที่สุด

ยุคเสื่อม(ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๘๖๑ - พ.ศ. ๑๑๙) ยุคที่ราชวงศ์สุโขทัย เชื้อสายฮินดูแท้ไค่นอำนาจกษัตริย์ราชวงศ์สุโขทัย(ที่นับถือพุทธ)ได้สำเร็จ และฟื้นฟูศาสนาพราหมณ์-ฮินดูขึ้นใหม่ ราชวงศ์นี้ปกครองสร้างความรุ่งเรืองอยู่ประมาณ ๒ ศตวรรษ(๒๐๐ ปี) ก็เสียอำนาจแก่พวกฮั่น(จีน)รุกอินเดียเข้ามาทางแคว้นปัญญาจบบ และปกครองอินเดียอยู่ประมาณ ๕๐ ปี แต่ก็ถูกกษัตริย์อินเดียขับไล่ออกไปเมื่อปี พ.ศ.๑๐๗๑ จากนั้นอินเดียแบ่งเป็น ๒ อาณาจักรใหญ่ ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรกแบ่งเป็น อาณาจักรชายทะเลฝั่งตะวันตก(ราชวงศ์จาลูกย์) กับอาณาจักรชายทะเลฝั่งตะวันออก (พวกปัลลวะ) ครั้งที่ ๒ ในตอนปลาย ของยุคนี้ ปรากฏว่าเจ้าผู้ครองนครอินเดียภาคเหนือพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าหรรษาวัฒนา^๑ สามารถรวบรวมดินแดนภาคเหนือไว้ในอำนาจได้ทั้งหมดจึงพยายามขยายตัวลงมาทางใต้แต่ไม่สำเร็จเพราะระหว่างนี้พวกมอญกำลังเข้มแข็งมากอินเดียปลายยุคนี้จึงแยกเป็น ๒ อาณาจักรอีกครั้งหนึ่ง คืออาณาจักรเหนือ (ระหว่างภูเขาหิมาลัย-ลุ่มแม่น้ำนัมทา) กับอาณาจักรใต้ (ตลอดคาบสมุทรเดคาณ)ซึ่งพระเจ้าหรรษาวัฒนาทรงเลื่อมใสศาสนาพุทธนิกายมหายาน ทรงอุปถัมภ์นิกายนี้และทรงเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู สมัยนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นยุคเสื่อม^๒

เพราะศาสนาพราหมณ์-ฮินดูแตกนิกายมากมาย แต่ละนิกายปฏิบัติเสื่อมลงกว่าเดิม โดยเฉพาะนิกายใหญ่ ๒ นิกาย คือ **นิกายไศวะ** (นิกายที่นับถือพระศิวะเป็นใหญ่) กับ **นิกายไวษณพ**

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

^๒ สมัยนี้ถือเป็นสมัยเสื่อมแห่งพระพรหม เพราะบรรดาเทพตรีมูรติ พระศิวะกับพระวิษณุมีผู้นับถือและให้ความสำคัญมากที่สุด มีสิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นในยุคเสื่อมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ๒ สิ่ง คือ ๑.เครื่องหมายอันเป็นสัญลักษณ์ของศาสนา ซึ่งมามีมาจากกำเนิดของตรีมูรติ คือ เทพเจ้าทั้งสาม เครื่องหมายดังกล่าวได้แก่อักษรเทวนาครี ซึ่งมีคำอ่านว่า โอม ๒.ในตอนต้นของยุคนี้ คือ สมัยที่ราชวงศ์สุโขทัยปกครองอินเดีย ราชวงศ์นี้ได้ส่งเสริมงานด้านวรรณกรรมมาก ความเจริญด้านวรรณกรรมสมัยนี้มีทั้งบทละคร กาพย์ นิยาย และนิทาน ตลอดจนตำราต่างๆ วรรณกรรมที่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเล่มหนึ่ง ซึ่งนับว่ามีความสำคัญอยู่มากได้แก่ วรรณกรรมชื่อปุราณะ แต่งด้วยฉันทภาษาสันสกฤต มีเนื้อหาสาระ ๕ ประการ คือ (๑) กล่าวถึงกำเนิดของโลกและการสร้างโลก (๒) การทำลายล้างและการสร้างโลกใหม่ (๓) กำเนิดเทพเจ้าและมหาฤๅษีทั้งหลาย (๔) กำเนิดพระมนู และเหตุการณ์ในสมัยพระมนู (๕) ตำนานแห่งกษัตริย์ทั้งสุริยวงศ์ และจันทร์วงศ์

หรือนิกายไวษณะ(นิกายที่นับถือพระวิษณุเป็นใหญ่) ต่างสร้างเทพเจ้าฝ่ายตนให้เลอเลิศสูงส่งดูหมิ่นเหยียดหยามเทพเจ้าของอีกฝ่ายหนึ่ง แม้จะมีผู้พยายามแก้ปัญหาโดยยกให้เทพทั้งสาม(ตรีมูรติ) คือ พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ มีศักดิ์สูงเท่าเทียมกันก็ตาม แต่ไม่เป็นที่ยอมรับของประชาชน ประกอบกับทั้งนิยายไศวะและนิกายไวษณะ ได้แต่งเป็นคัมภีร์ประจำนิกายของตนขึ้นมา ต่างยกย่องเทพเจ้าที่ตนเคารพไว้สูงกว่าเทพอื่น จึงนำมาสู่ความขัดแย้งกันรุนแรงภายในศาสนาเดียวกันระหว่างนิกาย คัมภีร์ที่มีชื่อเสียงและได้รับความนิยมมากที่สุดคือคัมภีร์วิษณุปุราณะของนิกายไวษณะ

ปรากฏการณ์ที่สืบเนื่องจากยุคอวตารสู่ยุคเสื่อม จนถึงยุคฟื้นฟู (ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๑๒๐๐ - พ.ศ. ๑๗๔๐) เป็นช่วงเวลาที่อินเดียถูกศัตรุนอกกรูกรานอีกครั้งหนึ่ง โดยพวกมุสลิมเชื้อสายตุรกีจากอัฟกานิสถาน(เติร์กอัฟกานิสถาน) บุกรุกเข้ามาสู่ลุ่มแม่น้ำสินธุ แต่กษัตริย์ฮินดูที่เข้มแข็งพระองค์หนึ่งสามารถต้านทานไว้ได้และสถาปนาราชวงศ์ราชบุตรขึ้นปกครองอินเดียตั้งแต่ภาคตะวันตกมาจนถึงภาคกลาง เป็นเวลานานเกือบ ๓ ศตวรรษ (๓๐๐ ปี)

สมัยฟื้นฟูนี้ นับเป็นสมัยที่ศาสนาพุทธ(คู่แข่งสำคัญของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู) เริ่มเสื่อมจากอินเดีย ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกลับได้รับการอุปถัมภ์ เจ้าลัทธิ นักบวช นักปราชญ์ ศาสนิกชนในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูพยายามทุกวิถีทางที่จะสร้างความมั่นคงถาวรและเผยแพร่ลัทธิศาสนาของตนออกไปให้แพร่หลายมากที่สุด โดยเฉพาะในหมู่คนพื้นเมืองเดิม จึงพยายามกีดกันศาสนาพุทธและศาสนาเชนมิให้กลับมาเป็นคู่แข่งได้อีก

การปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในสมัยนี้^{๔๓} คือ

๑. นักปราชญ์และบัณฑิตจำนวนมากได้ร่วมมือกันปรับปรุงแก้ไขคัมภีร์เก่าให้ชัดเจนเหมาะสม ทันสมัยและสมเหตุสมผลยิ่งขึ้น เช่น ท่านกุมาริล แต่งอรรถกถาแก้คัมภีร์กรรมมีมังสาหรือปุรวมีมังสาของไซมินิ ท่านคังกรจารย์ ได้แต่งอรรถกถาแก้คัมภีร์เวทานตะสูตร และภควัทคีตา เป็นต้น

๒. เจ้าลัทธิ นักบวช นักปราชญ์ ศาสนิกชนสำคัญๆ ในแต่ละลัทธิได้แต่งบทกวีสวดอ่อนหวานด้วยคำประพันธ์(ฉันทหรือกาพย์)อันไพเราะ เป็นภาษาทมิฬซึ่งเป็นภาษาคนพื้นเมืองเดิม และเผยแพร่แก่มหาชนอย่างกว้างขวาง

๓. เกิดลัทธิความเชื่อใหม่ ๒ ลัทธิ คือ ลัทธิศักติ และลัทธิภักติ

(๑) *ลัทธิศักติ* คือ การบูชาเทพเจ้าฝ่ายหญิงที่เป็นชายาของเทพเจ้าที่นับถือสูงสุด เช่น พระอุม่าเทวี ซึ่งเป็นชายาพระศิวะ พระลักษมีเทวี ซึ่งเป็นชายาพระวิษณุ และพระสุรัสวดี ซึ่งเป็นชายาพระพรหม เพราะเชื่อว่าผู้เป็นชายาของเทพเจ้าเหล่านั้น ย่อมได้รับส่วนแบ่งอิทธิฤทธิ์ มา

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

จากพระสวามี ซึ่งอาจบันดาลความสำเร็จในสิ่งที่ตนปรารถนาได้เช่นกัน พิธีบูชาชวาษาพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า เรียกว่า บูชาศักติ มีคัมภีร์ที่กำหนดกฎเกณฑ์ในการทำพิธีเรียกว่าตันตระซึ่งประกอบด้วยขั้นตอน ๕ ประการ คือ เริ่มต้นด้วยการตักน้ำเมา(มัตยะ) บริโภคเนื้อสัตว์สดๆ (มังสะ) สาธยายมนตร์ปลุกกำหนด (มนตร์) ร่ายนำด้วยลีลาช่วยวณเร้งเจ้าความรู้สึกทางเพศ (มุทรา) และจบลงด้วยการร่วมเพศ (ไมถุน) พิธีบูชาตามลัทธิศักติ ทำกันตามเทวาลัยที่นิยมบูชาเจ้าแม่ในเวลาเที่ยงคืน บางพวก นิยมทำในที่ลับ บางพวกนิยมทำในที่เปิดเผย โดยพิธีกรประจำเทวาลัย ฝ่ายชายเป็นนักบวช เรียกว่า สาธุฝ่ายหญิง เรียกว่า เทพทาสี ลัทธิศักติ เริ่มต้นทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย (แถบแคว้นเบงกอล เนปาล และอัสสัม) ซึ่งเป็นเขตที่มีประชากรหลายชาติ เช่น มอญ เขมร พม่า ทิเบต และไทย อาศัยอยู่

(๒). *ลัทธิภักติ* คำว่า ภักติในที่นี้หมายถึงการบูชาพระภควานคือพระผู้ควรบูชา ลัทธินี้มีความเชื่อว่าพระเจ้าจะประทานพรแก่ผู้บูชาพระองค์ด้วยการถวายความจงรักภักดีแต่พระองค์ ด้วยความจริงใจเท่านั้น ดังนั้นพิธีกรรมใดๆ จึงไม่มีความสำคัญเท่าความภักดี ความภักดีนี้จะแสดงต่อเทพเจ้าองค์ใดที่ตนนับถือก็ได้ เช่น พระวิษณุ พระกฤษณะ พระราม และ พระศิวะ เป็นต้น กฎเกณฑ์ที่ต้องปฏิบัติมี ๕ ประการ^{๔๔} คือ

ศานติ คือระลึกถึงพระเจ้าด้วยความสงบ

ทาสยะ คือการมอบกายถวายชีวิตรวมทั้งจิตวิญญาณ

สาชุยะ คือการใกล้ชิดกับพระเจ้าเหมือนใกล้ชิดเพื่อน

วาทศัลยะ คือการมีความรักเหมือนอย่างเด็กรักมารดา

หารุชยะ คือการมีความรักต่อพระเจ้าเหมือนความรักของหญิงกับชาย

ลัทธิภักติทางใต้มีท่านมาณิกะเป็นหัวหน้า บูชาพระศิวะซึ่งเรียกว่า ไศวะนิกาย ส่วนภาคเหนือของอินเดียมีท่านนิมพารกะเป็นหัวหน้า นับถือพระกฤษณะ และนางราธา ชายาของพระกฤษณะ

๔. มีการก่อสร้างเทวสถานใหญ่โต ประดับประดาอย่างวิจิตร เกิดขึ้นตามนครใหญ่ๆ ทั่วไป การนำเทวรูปออกแห่แห่นด้วยกระบวนแห่เริ่มนิยมทำกันในสมัยนี้ และปลายสมัยฟื้นฟูเกิดลัทธิคำใหม่ทางสังคม คือ การเผาหญิงม่ายพร้อมศพสามี และยกย่องหญิงที่ทำตามประเพณีนี้ว่าเป็นผู้กล้าหาญ หากหญิงใดไม่ยอมทำตามประเพณีจะถูกญาติขอร้องแต่ถ้าไม่ทำจะถูกสังคมประณามและตราหน้าว่าเป็นคนไม่ดี(กาลิ)และต้องถือพรหมจรรย์ตลอดชีวิต

จากยุคอวตารซึ่งเต็มไปด้วยการต่อสู้ นำมาสู่ยุคเสื่อมของพราหมณ์-ฮินดู เพราะพุทธศาสนานิกายมหายานเจริญรุ่งเรือง จนเกิดการต่อสู้กบฏศรัทธากลับคืนมาอีกครั้งเป็นยุคฟื้นฟู ทำให้พบว่า ทั้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนามหายานได้พยายามต่อสู้กัน ๓ ระดับ คือ

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๔.

๑. ระดับคัมภีร์และระดับการตีความคัมภีร์ มีการแต่งคัมภีร์และอรรถกถาขึ้นมาใหม่ เพื่ออธิบายหลักธรรมให้ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

๒. ระดับธรรมะและการปฏิบัติ มีการพยายามดึงเอาหลักธรรมที่โดดเด่นของศาสนา ฝ่ายตรงข้ามเข้ามาปลอมปนในของตนเองจนศาสนิกชนหลงยอมรับ

๓. ระดับความเชื่อและพิธีกรรม มีความพยายามสร้างเทพเจ้าให้สูงกว่าศาสนาฝ่ายตรงข้าม เช่น ในคัมภีร์ปุราณะ ได้กล่าวถึงการอวตารของพระนารายณ์โดยลงมาเป็นพระพุทธรูปเจ้า (พุทธรูปอวตาร) คือพยายามดึงพระพุทธรูปเจ้าหรือพุทธศาสนาเข้าไปเป็นส่วนหนึ่ง ทั้งนี้ก็เพื่อตอบโต้พุทธศาสนาฝ่ายตรงข้าม อย่างไรก็ตามพุทธศาสนายุคใหม่ก็พยายามตีความสร้างพระพุทธรูปเจ้าขึ้นมาอีกมิติหนึ่งคือตรีภพเพื่อหนีการถูกกลืนไปเป็นอวตารพระนารายณ์ในตรีมูรติ ซึ่งจะศึกษาวิจัยในบทที่ ๓

จากการศึกษารายละเอียดในการแบ่งยุคสมัยต่างๆ ถึง ๑๑ ยุค ข้างต้นจะพบว่าแนวคิดตรีมูรติ ได้ก่อตัวและพัฒนาการมาเรื่อยๆ ตั้งแต่เริ่มแรกสมัยที่เป็นศาสนาสนาตนะ^{๔๕} มีความเชื่อในพระเจ้าตามแบบศาสนาตั้งเดิมของชาวพื้นเมือง และนับถืออำนาจลึกลับทุกชนิดที่แฝงในธรรมชาติ ต่อมาเมื่อเกิดคัมภีร์พระเวท พระเจ้าได้พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามระยะเวลา โดยเริ่มจากพระพรหมจนในที่สุดได้เปลี่ยนมาเป็นพระศิวะบ้าง และพระวิษณุบ้าง ต่อเมื่อได้มีการพัฒนาจากศาสนาพราหมณ์มาเป็นฮินดูหรือพราหมณ์ใหม่ คำสอนในเรื่องพระเจ้าได้ปรากฏอยู่ในรูปของพระปรมาत्मัน พระเจ้าไม่มีรูปร่างแต่ทรงสำแดงองค์ออกมาเป็น ๓ รูป (ตรัยรูป, ไตรรูป, ตรีรูป) ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ พระศิวะ ดังนั้น จุดหมายสุดท้ายของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูปัจจุบันคือวิญญูณย่อย (ชีวาत्मัน) กลับเข้าไปสู่อิมกษะ หลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ไปเป็นหนึ่งเดียวกับอาत्मัน (ปรมาत्मันหรือพรหมัน) ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

โดยในสมัยโบราณศาสนาพราหมณ์-ฮินดูถือกำเนิดขึ้นมาโดยชาวอารยันเมื่อ ๑๐๐๐ ปีก่อนพุทธกาล โดยชาวฮินดูได้นำลัทธิพระเวทมาผสมผสานกับคติความเชื่อของชนพื้นเมืองอินเดียโบราณ ซึ่งมีความเชื่อกันว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลกและได้มีการยกย่องชนชั้น พราหมณ์ เป็นชนชั้นสูงสุดในฐานะที่เป็นผู้ซึ่งสามารถติดต่อกับเทพเจ้าได้นั่นเอง

ตำนานการเกิดแนวคิดเรื่องตรีมูรติมีกล่าวกันไว้หลายตำนานต่างกันไป และส่วนใหญ่มักเข้าใจว่าพระตรีมูรติเป็นภาครวมเทพเจ้าทั้งสามพระองค์ไว้ในร่างเดียวกัน เรียกว่า “เทพทัตตาเตรยะ (Dattatreya)” โดย คำว่า “ทัตตา (Datta)” แปลว่า “การมอบให้พระเจ้าผู้เป็นเจ้าของทั้งสามพระองค์” ส่วนคำ

^{๔๕} โดยเชื่อว่าสนาตนธรรมนี้มีมายาวนาน นับตัวเลขได้ถึง ๑๕ ตัว หรือ ๑๕๕,๕๒๘,๖๔๓,๘๙๓,๐๘๕ (หนึ่งร้อยห้าสิบล้านห้าแสนสองหมื่นแปดพันหกร้อยสี่สิบสามล้านแปดแสนเก้าหมื่นสามพันแปดสิบห้าปี), อ่านเพิ่มเติม ใน http://www.devasthan.org/history_main.html (สืบค้นเมื่อ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๗)

ว่า“เตรยะ (treya)” แปลว่า “ผู้เป็นบุตรแห่งฤๅษีตรีหรือเตรยะ” ซึ่งเป็นภาคอวตารของมหาเทพทั้งสาม หรือบางตำนานกล่าวว่า เป็นพระนารายณ์อวตารบ้าง พรหมอวตารบ้าง

อย่างไรก็ตาม **ตรีมูรติ** หรือ**เทพทั้งสามเตรยะ** คือ พระเจ้าสูงสุดองค์เดียว แต่ประกอบด้วย ๓ สภาวะหรือสามภาค คือ พรหม ศิวะ วิษณุ ซึ่งมีพลังของเทพเจ้าทั้งสามในรูปเดียว คือ การสร้างโลก(สฤชฎิ) เป็นพลังของพระพรหมรักษาโลก (สฤติ) เป็นพลังของพระวิษณุ (นารายณ์) และทำลายโลก(ประลัย)เป็นพลังของพระอิศวร(ศิวะ) การรวมตัวกันของ“พลังทั้งสาม” คือการแสดงออกของปรมาตมันพลังอันยิ่งใหญ่ของพระเป็นเจ้าในสรรพสิ่ง“พระตรีมูรติ”มีสามเศียร หกกร ในพระหัตถ์ทรงอาวุธ อาทิ ตรีศูล จักร สังข์ หม้อน้ำ บันฑะหะวี มีพาหนะอาทิ สุนัข พระโค เป็นต้น ภาพวาด“พระตรีมูรติ”ส่วนใหญ่มักจะเป็นภาพวัยเด็กบ้าง หรือกำลังโตเป็นวัยรุ่น

ในตำนานเกี่ยวกับกำเนิดและพัฒนาการของพระตรีมูรติ มีความย่อดังนี้

“มีฤๅษีตนหนึ่งชื่อ“**อณิมาณพวย** (อะ-นิ-มาน-ดัด-วยะ)” ขณะที่ฤๅษีตนนี้นั่งสมาธิอยู่ โจรกลุ่มหนึ่งได้หนีเจ้าหน้าที่ผ่านมาทางนั้น ตำรวจหลวงได้สอบถามถึงโจรกับฤๅษี ฤๅษีอยู่ในสมาธิจึงไม่ยอมปริปากใดๆ ตำรวจหลวงเข้าใจว่าฤๅษีนั่นเองเป็นโจร จึงจับมัดมือมัดเท้านำไปเฝ้าพระราชาราชาราชทรงตัดสินประหารชีวิตฤๅษีโดยใช้วิธีเสียบด้วยตรีศูล และนำฤๅษีที่ถูกเสียบแต่ยังไม่ตายไปปักไว้บนยอดเขา ในระหว่างนั้น **นางศีลวตี** ซึ่งเป็นภรรยาที่ซื่อสัตย์ต่อสามีอย่างยิ่ง เดินทางผ่านมาทางนั้น โดยให้สามีชื่อ**อัครศรวัส** (อ-ค-ระ-ระ-วัส) ซื่อ เพื่อไปยังบ้านของหญิงแพศยา ขณะที่ฝนตกทำให้ทางเดินลำบาก อัครศรวัส ได้ดำทอฤๅษีหาว่าเป็นตัวการทำให้ฝนตก ฤๅษีโกรธจึงสาปให้ศีรษะของอัครศรวัสแตกเป็นเจ็ดเสี่ยงเมื่อพระอาทิตย์ขึ้น ศีลวตีได้ยินคำสาปนางมีความซื่อสัตย์ต่อสามีมาก จึงตั้งจิตอธิษฐานไม่ให้พระอาทิตย์ขึ้น ซึ่งคำอธิษฐานก็ได้ผล เมื่อพระอาทิตย์ไม่ขึ้น ทำให้เดือดร้อนไปทั่วจักรวาลรวมถึงเทวดา เทวดาพากันไปเฝ้าพระพรหม พระพรหมช่วยอะไรไม่ได้ จึงพากันไปเฝ้าพระศิวะ พระศิวะก็ช่วยอะไรไม่ได้ จึงพากันไปเฝ้าพระมหาวิษณุ พระตรีมูรติ (พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ) จึงรวมตัวกันพากันไปหานาง**อนสุยา**เพื่อให้นางขอร้องศีลวตีถอนคำอธิษฐานนางอนสุยา และเทพตรีมูรติ จึงไปพบนางศีลวตี และขอร้องให้นางถอนคำอธิษฐาน นางก็ยอมตามที่ขอ เทพตรีมูรติได้ให้คำมั่นสัญญาว่า อัครศรวัส จะไม่ตาย เทพตรีมูรติยินดีในความสำเร็จจึงให้นางอนสุยาขอพร นางอนสุยาขอพรให้เทพทั้งสามมาเกิดเป็นลูกของนาง เทพตรีมูรติ จึงให้พรตามที่ขอ พระวิษณุจึงเกิดจากนางเป็น**พระทัตตาเตรยะ** พระศิวะเป็น **ทรวาสัส** และพระพรหมเป็น**พระจันทร์** พระทัตตาเตรยะบำเพ็ญตบะตั้งแต่วัยเด็ก และได้เป็นฤๅษีทัตตาเตรยะ^{๔๖}

^{๔๖} ดูเพิ่มเติมใน ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์, **ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาอินเดีย**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), หน้า ๔๘.

ขณะที่อีกตำนานหนึ่งกล่าวว่า พระตรีมูรติ คือ เทพสูงสุด ๓ องค์ของศาสนาฮินดูคือ พระศิวะ พระนารายณ์ และพระพรหมเมื่อก่อนที่จะมี พระศิวะนั้น ในจักรวาลมีแต่ความมืดและว่างเปล่า ไม่มีกลางวันไม่มีกลางคืน มีเพียงสิ่งเดียวที่ปรากฏ คือ สัตพรหมณ์ เป็นโยคีผู้เป็นอมตะ เป็นหนึ่งเดียว ไม่มีเริ่มต้นและสิ้นสุดหรือดับสูญ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เป็นที่รวมแห่งสรรพปัญญาและความรู้ทั้งหมด แต่ไม่มีรูปร่าง มีแต่ความปรารถนาที่จะสร้างสิ่งทั้งหลายขึ้นมา จึงบังเกิดเป็นรูปร่างขึ้นมาจากพลังงานและอำนาจของความรู้และปัญญาที่มีอยู่ ล่องลอยไปทุกหนทุกแห่ง มองเห็นได้ รูปร่างนี้เป็นจุดกำเนิดของสิ่งทั้งหลายที่จะเกิดตามมาภายหลัง เป็นรูปร่าง ในสภาวะจิต เป็นพรหมสูงสุด บรรดานักปราชญ์ และฤๅษีในสมัยโบราณได้ขนานนามรูปร่างนี้ว่า พระศิวะ จากนั้นพระศิวะได้สร้างสิ่งต่างๆ ให้เกิดตามมา โดยการแบ่งภาคมาจากพระองค์เอง โดยให้เกิดเป็นหญิงคือนางอูมาเทวี ซึ่งเป็นมารดาแห่งเทพทั้ง ๓ คือ พระวิษณุ พระพรหม และพระศิวะ มีพระศิวะเป็นเทพสูงสุด และได้สร้างศิวะโลกเพื่อเป็นที่ประทับ เมื่อสร้างสิ่งต่างๆ แล้ว พระองค์จำเป็นต้องมีการคุ้มครองสิ่งเหล่านั้น และทำลาย สิ่งที่ไม่ดีออกไป เหลือไว้แต่สิ่งที่ดี พระองค์จึงทรงหลั่งน้ำอำมฤตลงบนซีกด้านซ้าย และเกิดชีวิตใหม่ขึ้นมา และประทานนามให้ว่าพระวิษณุ(หรือพระนารายณ์ แปลว่า ผู้มีแผ่นน้ำเป็นที่อาศัย เนื่องจากพระวิษณุลงไป พักผ่อน อยู่ในน้ำ) โดยให้มีหน้าที่คอยคุ้มครองรักษาสิ่งทั้งหลายที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นมา แล้วพระองค์ก็จะ เปลี่ยนเป็น พระผู้ทำลาย คือทำลายสรรพสิ่งที่ไม่ดี แก้ไขไม่ได้ โดยมีดวงตาที่ ๓ อยู่บนหน้าผากซึ่งปิดสนิท ถ้าลืมตาขึ้นมาก็ จะเกิดไฟบรรลัยกัลป์เผาผลาญทุกสิ่ง

ขณะที่พระวิษณุบรรทมอยู่ในน้ำ ก็เกิดดอกบัวผุดจากสะดือซึ่งเป็นพระบัญชาของพระศิวะ และ พระศิวะได้หลั่งน้ำอำมฤตลงบนซีกขวาเพื่อให้ได้ชีวิตใหม่คือ พระพรหม และใส่ไว้ในดอกบัวนั้น พระพรหม หรือพระผู้เกิดมาจากดอกบัว ไม่รู้ว่าตัวเองเกิดมาได้อย่างไร และใครเป็นผู้สร้าง เมื่อออกมาจากดอกบัวแล้ว ได้เขย่าดอกบัวจึงบังเกิดเป็นมนุษย์ชาติ และสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก ชาวฮินดูจึงเรียกพระพรหมว่า พระผู้สร้าง พระวิษณุได้กล่าวปลอบพระพรหมโดยเรียกพระพรหมเป็นเด็กน้อย เพราะถือว่าเกิดมาจากดอกบัวในสะดือของพระองค์เอง พระพรหมเมื่อถูกเรียกอย่างนั้นก็ไม่พอใจ จึงเกิดการรบกันขึ้น ร้อนไปถึงพระศิวะ เมื่อทราบว่าเป็นเหตุ ทั้ง ๒ กำลัง ต่อสู้กันอยู่ จึงเสด็จมา ณ สถานที่ที่กำลังรบกันอยู่ โดยแปลงตัวเป็นเสาไฟขนาดใหญ่ ซึ่งหาที่สิ้นสุดมิได้ทั้งบนและล่าง แล้วมาปรากฏอยู่ระหว่างเทพทั้ง ๒ เสาไฟนี้ มีความร้อนมาก ทำให้เทพทั้ง ๒ หหมดสติไป

เมื่อฟื้นขึ้นมาก็ให้แปลกใจในความใหญ่โตหาที่สิ้นสุดมิได้ เทพทั้ง ๒ จึง พนันกันว่า ถ้าใคร ค้นหาจุดสิ้นสุดได้ก่อนถือว่าเป็นผู้ชนะ และผู้แพ้จะยอมกราบไหว้บูชา พระพรหมจึงแปลงร่างเป็นหงส์บินขึ้นไปหาส่วนยอดด้านบน พระวิษณุแปลงร่างเป็นสุกรขุดดินลงไปหาปลายที่ด้านล่าง ด้านพระพรหมในร่างของหงส์ เมื่อบินขึ้นไปก็หา จุดสิ้นสุดมิได้ แต่ได้พบดอกเกตุขึ้นอยู่ที่ส่วนหนึ่งของเสาไฟ จึงได้กลับลงไปพร้อมดอกเกตุนั้นฝ่ายพระวิษณุ เมื่อไม่พบอะไรก็กลับขึ้นไปยังที่เดิม และพบพระ

พรหมนำดอกเกตุลงมาจากข้างบน ก็เข้าใจว่าพระพรหมพบส่วน ยอดแล้ว ซึ่งพระพรหมโกหกว่าพบจริง โดยมีดอกเกตุเป็นพยาน พระวิษณุก็ยอมแพ้และกราบไหว้บูชาพระพรหมตามสัญญา

เมื่อเรื่องกลายมาเป็นเช่นนี้ พระศิวะจึงได้คืนร่างมาดังเดิม และชำระความให้แก่เทพทั้ง ๒ โดยกล่าวชมว่า พระวิษณุเป็นเทพที่มีความซื่อสัตย์ จึงยกให้พระวิษณุเป็นเทพเสมอพระองค์ สามารถที่จะมีโบสถ์และพิธีกรรมทางศาสนาเป็นของตนเองได้ ส่วนพระพรหมซึ่งเป็นผู้ไม่ซื่อสัตย์ พระศิวะได้ทำโทษ โดยการตัดเศียรทั้ง ๕ แต่พระวิษณุได้ขอร้องไว้ จึงตัดไปเพียง ๑ เศียรเหลืออยู่ ๔ เศียร และไม่อนุญาตให้ขึ้นมาเป็นเทพเทียบเท่าพระองค์ และไม่ให้มีโบสถ์และพิธีกรรมทางศาสนาเป็นของตนเอง แต่ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของพระศิวะ และเป็น ผู้สร้างมนุษยชาติจึงอนุญาตให้มีศาลหรือเทวสถานอยู่นอกโบสถ์และให้พระพรหม เป็นประธานของพิธีบวงสรวงทั้งมวลส่วนดอกเกตุที่มีส่วนร่วมนั้น พระศิวะได้ห้ามนำมาใช้ในการบูชากราบไหว้วันที่พระศิวะคืนร่างจากเสาไฟชาวฮินดูเรียกว่าวัน “ศิวะราตรี”^{๔๗} และจะทำพิธีบูชาในลึงคสถาน

บางตำนานกล่าวว่าพระตรีมูรติเป็นอวตารหนึ่งของพระวิษณุ ที่รวมเทพทั้งสามไว้ในพระองค์ มีพระเศียร ๓ เศียร แทน พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ มีสุนัข ๔ ตัวซึ่งเป็นตัวแทนพระเวททั้ง ๔ และแม่มโคศกดิ์สิทธิ์ ๑ ตัวคอยติดตาม กล่าวคือ การรวมพลัง ของเทพเจ้าทั้งสามได้แก่ “พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ” ไว้ในรูปเดียวหรือร่างเดียว อาวุธ และพาหนะ ที่ปรากฏในภาพคือ อาวุธ และพาหนะ ประจำองค์เทพเจ้าทั้ง ๓ องค์นั่นเอง “พระตรีมูรติ” จึงมีพลังของเทพเจ้าทั้งสามในรูปเดียวคือ การสร้างโลก เป็นพลังของพระพรหม รักษาโลก เป็นพลังของพระวิษณุ และทำลายโลก เป็นพลังของพระศิวะ การรวมกันของ “พลังทั้งสาม” คือการแสดงออกของปรมาตมันพลังอันยิ่งใหญ่ ของพระเป็นเจ้าในสรรพสิ่ง แต่เดิมความเชื่อในยุคต้นของพระตรีมูรติ แบ่งมาตั้งแต่ยุคพระเวทตอนต้น ยุคพระเวทตอนปลาย และตรีมูรติในศาสนาฮินดูยุคใหม่^{๔๘} ซึ่งความเชื่อที่ส่งผ่านมา ในแต่ละยุคแต่ละสมัยนั้นมีการเปลี่ยนแปลง และพัฒนาต่อเนื่องมาตามลำดับ

เมื่อพลังทั้ง ๓ มารวมกัน จึงเท่ากับการแสดงพลังอันยิ่งใหญ่ของพระเป็นเจ้าในสรรพสิ่ง ดังนั้น เทวะทั้ง ๓ จึงเปรียบเสมือนเป็นสัญลักษณ์แห่งพลังทางธรรมชาติ พลังสร้าง พลังบำรุง พลังทำลายแตกดับแปรเปลี่ยน ซึ่งพลังทั้งสามนี้ มักจะทำเป็นเครื่องหมายศกดิ์สิทธิ์ว่า ‘โอม’^{๔๙}

นอกจากตำนานที่ได้กล่าวมาในเบื้องต้นแล้วยังมีตำนานที่เกี่ยวกับพระตรีมูรติอีกว่า แต่เดิมนั้นเทพก็บอสูรเป็นศัตรูกัน แต่เหล่าอสูรนั้นมีฤทธิ์มาก เหล่าเทวดาซึ่งกลัวว่าจะแพ้จึงพากันนำ

^{๔๗} ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์. ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาอินเดีย. หน้า ๔๘.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๒.

^{๔๙} คำบูชาเทพตรีมูรติที่คนทั่วโลกรู้จักกันดี คือคำว่า ‘โอม’ มาจาก ‘มะ’ แทนองค์พรหม ‘อะ’ แทนองค์วิษณุ ‘อุ’ แทนองค์ศิวะ การเอ่ยคำว่า ‘โอม’ จึงเท่ากับเป็นการเอ่ยพระนามของเทพทั้ง ๓

ความไปกราบทูลแก่พระศิวะ, พระนารายณ์ และพระพรหม ทั้งสามพระองค์จึงร่วมกันทำพิธีกวนเกษียรสมุทรเพื่อทำเป็นน้ำอมฤตซึ่งหากใครได้ดื่มก็จะไม่ตายและยังได้ชวนให้เหล่าอสูรมาร่วมทำพิธีกรรมด้วยและให้สัญญาว่าจะให้ดื่มน้ำอมฤต จากนั้นพิธีกวนเกษียรสมุทรจึงได้เกิดขึ้นโดยใช้เขาพระสุเมรุเป็นไม้กวนเกษียรสมุทรและมีพระยาวาสูกีรี(นาค)เป็นเชือกพันรอบเขาพระสุเมรุ จากนั้นบรรดาเหล่าเทวดาและอสูรต่างช่วยกันชักสายเชือก พิธีกวนเกษียรสมุทรนี้ใช้ระยะเวลาดำเนินการหลายปี พระนารายณ์จึงทรงเล็งเห็นว่าหากทำพิธีกรรมนี้ไปเรื่อยๆอาจทำให้เขาพระสุเมรุทะลุพื้นทะเลไป พระองค์จึงแปลงกายไปเป็นเต่ายักษ์เพื่อลงไปรองรับแผ่นโลกไว้

เมื่อเวลาผ่านไป ๑๐๐๐ ปี พิธีกวนเกษียรสมุทรก็สำเร็จเหล่าอสูรจึงพากันแย่งดื่มน้ำอมฤต พระนารายณ์จึงแปลงร่างเป็นสาวงามเพื่อล่อให้เหล่าอสูรไปอีกทางหนึ่ง เหล่าเทวดาจึงได้ดื่มน้ำอมฤตกันทั่วหน้า ส่วนฝ่ายอสูรมีเพียงพระราหูเท่านั้นที่ได้ดื่ม พระอาทิตย์และพระจันทร์ได้เห็นเข้าจึงพากันมาฟ้องพระนารายณ์ เป็นเหตุให้พระองค์ขว้างจักรตัดกายพระราหูขาดเป็น ๒ ส่วน แต่พระราหูนั้นยังไม่ตายจึงได้กลายมาเป็นตำนานการเกิดปรากฏการณ์สุริยุคราสและจันทรคราสในปัจจุบัน(ใครธ坎ันที่พระอาทิตย์และพระจันทร์ได้เห็นเข้าจึงพากันมาฟ้องพระนารายณ์)

จากตำนานของพระตรีมูรติที่ได้กล่าวมาในเบื้องต้น ความศรัทธาที่มีต่อพระตรีมูรติ ได้สืบทอดต่อกันมาหลายยุคหลายสมัย จนพระตรีมูรติได้รับการยกย่องเทิดทูนบูชาให้กลายเป็นสัญลักษณ์ใหม่ของการประทานความรักและความสมหวังให้มวลมนุษย์ตราบนานทุกวันนี้ โดยพระเทวานุภาพของพระตรีมูรตินั้นท่านสามารถประทานความสมหวังได้ในทุกเรื่องทรงประทานพรให้เราสมหวังได้ทุกประการไม่ว่าจะเป็นความอุดมสมบูรณ์ในชีวิต การงาน หรือแม้แต่กระทั่งในเรื่องความรัก

ซึ่งเทพทั้งสามองค์นั้น ต่างได้รับการอธิบายและยอมรับต่างบทบาทอำนาจหน้าที่ไปตามวาระ เช่น คราวที่ศาสนิกชนให้ความศรัทธาพระพรหม ต่างก็จะเชื่อว่าเทพอีกสององค์นั้นถือกำเนิดจากพระพรหม แต่คราวใดที่ความเชื่อในพระพรหมเสื่อมคลายลง พระพรหมก็จะถูกอธิบายว่าเกิดในดอกบัวที่เกิดจากพระนาภี(สะดือ)ของพระนารายณ์ขณะบรรทม ณ เกษียรสมุทรบ้าง แต่โดยสรุปนั้นเทพทั้งสามพระองค์ต่างเป็นอวตารของกันและกันสลับกันไปตามวาระและโอกาส

๒.๓ องค์ประกอบและลักษณะของตรีมูรติ

แม้ในตำนานความเชื่อของคนอินเดียจะแบ่งเทพเจ้ามากมาย แต่ในคัมภีร์ปุราณ ระบุจำนวนเทพเจ้าไว้ชัดเจนถึง ๓๓๐,๐๐๐,๐๐๐ องค์(สามร้อยสามสิบล้านพระองค์)^{๕๐} โดยเชื่อว่าสรรพสิ่งมีเทพประจำ แม้กระทั่งไม้กวาดตามบ้านเรือนห้ามเดินข้ามถือว่าเป็นบาป สรรพสิ่งมีเทวดารักษา ซึ่งเป็นการจำแลงแปลงกายอวตารลงมาของเทพสูงสุดตามที่ต้องการหรือตามความจำเป็น อย่างไรก็ตามการจำแลงที่ยิ่งใหญ่ในฐานะเทพสูงสุดจริงๆ มี ๓ ภาคซึ่งเรียกว่าพระตรีมูรติ จากตำนานพระตรีมูรติข้างต้นทำให้ทราบกำเนิดความเป็นมา แต่ในประเด็นนี้จะได้ศึกษาวิจัยองค์ประกอบพระตรีมูรติว่ามี ๓ องค์ โดยแต่ละองค์นั้นมีความเป็นมา มีความสำคัญ รวมถึงความสัมพันธ์กันในด้านบทบาทอำนาจหน้าที่อย่างไร พระตรีมูรติ(Trimurti) หรือเทพที่ตตาเตรยะ ถือว่าเป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในศาสนาพราหมณ์ เนื่องจากพระตรีมูรตินี้เป็นการรวมกันของมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่ถึง ๓ พระองค์เข้าด้วยกัน ซึ่งก็คือพระพรหมที่ถือว่าเป็น ผู้สร้าง(สฤชฎิ),พระวิษณุ(พระนารายณ์)ผู้รักษาโลก(สฤติ,สฤติต),และพระศิวะ(พระอิศวร)ผู้ทำลาย(ประลัย)มีประวัติความเป็นมา มีความสำคัญ รวมถึงความสัมพันธ์กันในด้านบทบาทอำนาจหน้าที่

๑.พระพรหม(Brahma) ซึ่งมีพระนามอื่นที่เป็นที่นิยมเรียกกันคือ พระธาดา(ผู้ทรงไว้), พระปรเมศ (ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์) และพระโลกศ (จอมโลก) ทรงได้ถือกำเนิดขึ้นเมื่อ พระอาตมญ (ผู้เกิดเอง) ได้ทรงสร้างสิ่งทั้งปวงขึ้นจากความว่างเปล่า โดยเมื่อทรงหว่านพีชลงในน้ำก็บังเกิดเป็นไข่ของขึ้นและก็ได้ถือกำเนิดเป็นพระพรหม โดยพระพรหมจะทรงมีพระวรกายสีแดง มีสี่พระพักตร์ แปดพระกรรณ และสี่พระกร(บางแห่งว่ามี ๘ พระกร) โดยทรงถือธารพระกร,ช้อนสำหรับหยอดเนยในไฟ, คัมภีร์, หมอน้ำ, มีประค้ำล้อ และถือธนู และทรงมีหงส์เป็นพาหนะ

พระพรหมเป็นผู้สร้างมนุษย์และสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก รวมทั้งเทวดาทั้งหลายด้วย ลักษณะพระพรหมในระยะแรกไม่มีตัวตน แต่ครั้นเวลาต่อมา พวกพราหมณ์ได้พบข้อบกพร่องว่า เมื่อพระพรหมไม่มีตัวตนประชาชนเคารพบูชาไม่ได้ พวกพราหมณ์จึงได้กำหนดให้พระพรหมมีตัวตน มี ๔ พักตร์ สามารถมองดูได้ทุกทิศ ลักษณะของพระพรหมเป็นทั้งนามธรรมและรูปธรรม พระพรหมที่มีลักษณะเป็นนามธรรมนั้นหมายถึงจักรวาล เป็นวิญญานของธรรมชาติ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ ท้องฟ้า เป็นต้น สิ่งเหล่านี้คือร่างกายของพระพรหม พระพรหมสิ่งสฤติตในสิ่งเหล่านี้ พระพรหมเป็นอันติมัสัจจะที่ไม่อาจอธิบายได้ เป็นสิ่งที่ไม่อาจวัดได้ เป็นพื้นฐานความรู้ทั้งปวง ไม่หยาบ ไม่ละเอียด ไม่สั้นไม่ยาว ปราศจากกลิ่น แสง เสียง เตะะ เป็นต้น ส่วนพระพรหมที่เป็นรูปธรรมเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้สร้าง พระพรหมมีพระชายาชื่อพระสรัสวตี ซึ่งเป็นเทพีแห่งวาจาและการศึกษาเล่าเรียน และ

^{๕๐} Mohanty, J. N. A History of Indian Philosophy. In Eliot Deutsch and Ron Bontekoe (eds.). A Companion to World Philosophies. Oxford: Blackwell, 2004. pp. 34-37.

เป็นผู้อุปถัมภ์ศิลปะวิทยาทั้งปวง ตามคติศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พระพรหมเป็นเทพเจ้าแห่งการสร้างสรรค์ มีความเมตตา สร้างโลกและสรรพสิ่งในจักรวาล และให้กำเนิดคัมภีร์พระเวท พระพรหมมีสี่พักตร์ พระศอสวมลูกประคำ พระหัตถ์แต่ละข้างถือดอกบัว, คัมภีร์ และหม้อน้ำ มีพาหนะเป็นหงส์ หรือ ห่าน พระชายา คือ พระสุรัสวดี เทพีแห่งศิลปะวิทยาการและความรอบรู้

ในคัมภีร์มัตสยาปุราณะเล่าว่า พระพรหมเดิมที่มีถึงห้าพักตร์ การที่มีห้าพักตร์เกิดจากการที่พระพรหมให้ได้กำเนิดผู้หญิงนางหนึ่งชื่อ ศตรูป ขึ้นมา ความงามของศตรูปทำให้พระองค์หลงใหล เมื่อศตรูปนี้เคลื่อนไปทางใด พระพรหมก็จะหันพระพักตร์เพื่อมองตามไปด้วย แต่ว่ามีครั้งหนึ่งที่พระพรหมไปดูแลคนพระศิวะเข้า ทำให้พระศิวะพิโรธ และใช้ไฟบรรลัยกัลป์จากพระเนตรที่สามที่กลางพระนลาฏเผาพระพักตร์ที่อยู่ด้านบนเศียรของพระพรหม จนเหลือเพียงสี่พักตร์ แต่อีกความเชื่อหนึ่งเล่าว่า เพราะพักตร์ด้านบนของพระพรหมนั้นเจิดจรัสมาก ทำให้พวกสุระและอสุระทนไม่ได้ จึงขอร้องให้พระศิวะเป็นผู้ตัดให้ และยังเชื่อกันว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างบุคคลในวาระต่าง ๆ จากอวัยวะแต่ละส่วน ได้แก่ วาระพราหมณ์ เกิดจากพระโอษฐ์, วาระกษัตริย์เกิดจากอก, วาระแพศย์ เกิดจากส่วนท้อง และวาระศูทร เกิดจากเท้า^{๕๑}

โดยความหมายของคำว่า "พรหม" หมายถึง "ความจริง, ความกว้างขวาง, ความขยายตัว หรือความเบิกบาน" ดังนั้นตามคติและวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ทั้งในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพุทธศาสนา จึงมีคำว่า พรหม ประกอบคำศัพท์ เช่น "พรหมจรรย์", "พรหมบุตร" หรือ "พรหมวิหาร" เป็นต้น

นิยามของ พรหม ใน ภาควิทยา (บทเพลงแห่งองค์ภควันต์) เช่น สิ่งที่คุณควรรู้สูงสุด คือ พรหมพรหมคือสภาวะอันสูงสุด ไม่มีเบื้องต้น ไม่เป็นทั้งสิ่งมีอยู่และสิ่งไม่มีอยู่ พรหมหยั่งรู้ถึงอารมณ์ โลก โกรธ หลง แต่พรหมปราศจากอารมณ์เหล่านั้น พรหมไม่มีความยึดมั่นในสรรพสิ่งพรหมคือสภาวะอยู่เหนือความดีและความชั่ว พรหมมีอาจหยั่งรู้ได้ด้วยการคิดและใช้เหตุผล พรหม คือ แสงสว่างเหนือแสงสว่างทั้งปวง^{๕๒}

^{๕๑} ดู พระพานิช ญาณซีโว. **ไตรภูมิพระร่วง (ฉบับย่อความ)**. (กรุงเทพฯ : ตรงหัว, ๒๕๓๙). และ นิตย จารุคร (รวบรวมเรียบเรียง). **สารธรรมจากไตรภูมิ**. (กรุงเทพฯ : เจริญบุญ การพิมพ์, ๒๕๔๗).

^{๕๒} ในคติของชาวไทยที่รับคติความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เชื่อว่าพระพรหมเป็นผู้ลิขิต ชะตาชีวิตของบุคคลต่าง ๆ ตั้งแต่เกิดจนตาย เรียกว่า "พรหมลิขิต" และผู้ใดที่บูชาพระพรหมอยู่เป็นนิจ พระองค์จะประทานพรให้สมหวัง เรียกว่า "พรพรหม" หรือ "พรหมพร" และยังเป็นเทพประจำทิศเบื้องบนอีกด้วย ด้วยเหตุดังนี้ พระพรหมจึงมีพระนามต่าง ๆ อาทิ "พรหมธาดา" หรือ "ประชาบดี" (ผู้สร้าง), "หงสรถ" หรือ "หงสาวहन" (ผู้มีหงส์เป็นพาหนะ), "จตุรพักตร์" (ผู้มีสี่หน้า), "ปรเมษฐ์" (ผู้ประเสริฐ) เป็นต้น พรหมในคติพุทธศาสนา: พรหมชั้น "รูปพรหม" ในไตรภูมิพระร่วง ฉบับกรุงธนบุรี ในคติพุทธศาสนา พระพรหม เป็นชาวสวรรค์ชั้นสูงชั้นหนึ่งที่สูงกว่าเทวดาทั่วไป เรียกว่า "พรหม" พระพรหมยังอยู่ในกามาวจรภพ มีการวนเวียนว่ายตายเกิด อยู่ในสวรรค์ที่เรียกว่าชั้นพรหม (พรหมภูมิ)

๒.พระวิษณุ หรือ พระนารายณ์ ซึ่งมีพระนามอื่นที่เป็นที่นิยมเรียกกันคือ พระวิษณุ, พระพิฆณุหรือ,พระอนันตไศยน์ หรือบางครั้งเรียกว่า“พระวิษณุ นารายณ์”ตามตำนานการเกิดของพระนารายณ์มีอยู่ว่าหลังจากที่พระอิศวรทรงบังเกิดขึ้นจากพระเวทและพระธรรมแล้ว ก็ทรงสร้างผู้ช่วยขึ้น โดยทรงเอาพระหัตถ์ซ้ายลูบพระหัตถ์ขวาและปรากฏเป็นองค์พระนารายณ์ขึ้น และไปประทับอยู่ในเกษียรสมุทร ยามใดเกิดทุกข์พระนารายณ์ก็เสด็จไปปราบและระงับทุกข์^{๕๓}

พระวิษณุหรือพระนารายณ์ เทพเจ้าผู้รักษาและคุ้มครองโลกให้เป็นสุข ชาวฮินดูเชื่อว่า พระนารายณ์ทรงอวตารลงมาเป็นพระรามและพระกฤษณะ พระนารายณ์เป็นเทพเจ้าที่มีพลังทาง

พระพรหมแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ พรหมที่มีรูป เรียกว่า "รูปพรหม" มีทั้งหมด ๑๖ ชั้น และพรหมที่ไม่มีรูป เรียกว่า "อรูปพรหม" มีทั้งหมด ๔ ชั้น โดยอรูปพรหมจะสูงกว่ารูปพรหม "พระพรหม" ในทางพระพุทธศาสนา เป็น "พระพรหมผู้วิเศษ" ล้วนแต่บุรุษเพศทั้งสิ้น ไม่ต้องกินไม่ต้องบริโภคอาหาร เหมือนสัตว์ในภูมิอื่น ด้วยว่าแช่มชื่นอมเอิบโดยมีอาณาสมบัติเป็นอาหาร จึงไม่ต้องมีการถ่ายคุตรมูถ คืออุจจาระ ปัสสาวะอันลามกเหม็นร้าย สรีระร่างกายหน้าตาแห่งบรรดาพระพรหมนั้น มีสัณฐานกลมเกลี้ยงสวยงามนัก มีรัศมีออกจากกายตัวเลื่อม ประภัสสรรุ่งเรืองกว่ารัศมีพระอาทิตย์ และพระจันทร์ หลายพันเท่า เพียงแต่หัตถ์หนึ่งเล่าอันพระพรหมทั้งหลายเหยียดยื่นออกไปหวังจะให้ส่อง รัศมีไปทั่วทั้งจักรวาลก็ยอมจักทำได้ อวัยวะร่างกายที่ต่อกัน คือ หัวเข่าก็ตีแขนก็ดี มีสัณฐานกลมเกลี้ยงเรียบงามนัก จักได้เห็นที่ต่อกันนั้นหาไม่ได้ เกศเกล้าแห่งพระพรหมทั้งหลายนั้นงามนักปรากฏโดยมากมีสีระชะประดับด้วยขงา สติดยเสวยสุขพรหมสมบัติอยู่ ณ พรหมภูมิที่ตนอุบัติตราบจน กว่าจะสิ้นอายุ ซึ่งเป็นเวลานานแสนนาน (เป็นผู้วิเศษ ที่มีแต่เพศชาย ไม่ต้องกินดื่มอาหารใดๆ เหมือนสัตว์ในภูมิอื่นๆ จึงไม่ต้องมีการขับถ่ายของเสีย พระพรหมมีใบหน้ากลมเกลี้ยง มีแสงจากกายที่ส่องสว่างกว่าแสงพระอาทิตย์ และแสงพระจันทร์เป็นหลายพันเท่า โดยพิจารณาเพียงฝ่ามือข้างเดียวของพระพรหมที่แบออกนั้น ก็สามารถส่องแสงสว่างไปทั่วจักรวาลได้ อวัยวะใดที่ต้องมีรอยต่อกัน (เช่น บริเวณแขน ที่มีศอก และรอยพับ เชื่อมระหว่างแขนบน และแขนล่าง) ก็เกลี้ยง เรียบเนียน เส้นผมก็สวยงามมาก ซึ่งโดยมากจะมีขงาประดับบนศีรษะ และอยู่เสวยสุขในชั้นพรหมของตนเอง จนกว่าจะสิ้นอายุชัย ซึ่งก็เป็นเวลาแสนนาน) พรหมอุบัติ (ในทางพระพุทธศาสนา) พระพรหม เกิดจากท่านผู้มีความเพียรกล้า ทรงไว้ซึ่งปัญญาเกินสามัญชน ประารถนาจะพ้นจากกิเลสอันสลาย เพราะเห็นว่ามีโทษพาให้ยุ่งยาก ใครจักห้ามจิตมิให้ตกอยู่ในอำนาจกิเลส จึงสู้อุตสาหะพยายามบำเพ็ญสมถภาวนา ตามที่ท่านบูรพาจารย์สั่งสอนกันสืบๆ มา บางพวกเป็นชีป่าดาบส บางพวก ทรงพรตเป็นโยคี ฤๅษีในสมัยที่มีพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น ในโลก บางพวกก็เป็นพระภิกษุสามเณร ต่างบำเพ็ญสมถภาวนา จนได้สำเร็จจมาน ครั้นถึงกาลกิริยาตายจากมนุษย์โลก จึงตรงไปอุบัติเกิดในพรหมวิมาน ณ พรหมโลก อันเป็นแดนซึ่งมีแต่สุขไม่มีเรื่องกามเข้าไปเกี่ยวข้อง ตามอำนาจมานที่ได้บรรลุเป็นพระพรหมผู้วิเศษ, ดู เสฐียรโกเศศ. ไตรภูมิภิกษา หรือ ไตรภูมิพระร่วง พระราชานิพนธ์ในพญาภิไทย. (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๕), เสฐียรโกเศศ. เล่าเรื่องในไตรภูมิ. ธนบุรี : โรงพิมพ์อักษรเพชรเกษม, ๒๕๑๒.

^{๕๓} โดยรูปโฉมของพระนารายณ์ที่จิตรกรนิยมเขียนก็จะเป็นบุรุษหนุ่มที่มีพระวรกายสีนิล ทรงแต่งเครื่องอาภรณ์อย่างกษัตริย์ ทรงเสื่อสีเหลือง มีสี่พระกร ทรงตรีศก จักร สังข์ บ้างก็ว่าทรงธนู ดอกบัว หรือพระขรรค์

ทำนุบำรุงโลก เมื่อเวลาใดโลกเกิดยุคเข็ญกสิยุควิฤติ เวลานั้น พระนารายณ์จะเสด็จไปช่วยบำบัดทุกข์ บำรุงสุขปราบยุคเข็ญ เรียกว่า “อวตาร(Avatar)” แปลว่า การเสด็จข้ามลงมาจากสวรรค์ (อว แปลว่า ลง, ตาร, ตร แปลว่า ข้าม” ซึ่งในความหมายต่อมาหมายถึงการแปลงร่างจำแลงลงมา (Incarnation)^{๕๔}

พระนารายณ์ประทับอยู่ในเกษียรสมุทร มีพระยานันตนาคราชเป็นบัลลังก์ ทรงครุฑเป็นพาหนะ และได้ทรงอวตารมาแล้ว ๙ ปาง ซึ่งอวตารของพระนารายณ์จะมีทั้งหมด ๑๐ ปาง และปางที่ ๑๐ จะอวตารหลังจากสิ้นกสิยุคแล้ว การอวตาร ๑๐ ครั้ง นิยมเรียกว่า “นารายณ์สิบปาง”^{๕๕} คือ

๑. **มัตสยวตาร** อวตารลงมาเป็นปลา เพื่อช่วยมนุษย์ให้พ้นความตาย เมื่อเกิดน้ำท่วมโลก ษ่ายักษ์ชื่อ หัยครีพ หรือ หยครีวะ ผู้เป็นต้นเหตุให้มนุษย์มีความผิด

๒. **กูรมาวตาร** อวตารลงมาเป็นเต่าในเกษียรสาคร ให้หลังรองรับภูเขาชื่อ มันทาระ ในคราวที่เทวดากวนน้ำในมหาสมุทรเพื่อให้เกิดน้ำอมฤต

๓. **วราหาวตาร** อวตารลงมาเป็นหมูป่า เพื่อปราบ หิรัณยักษ์ ผู้จับโลกกดลงไปใต้ทะเล โดยใช้เขี้ยวตุนให้โลกสูงขึ้นจนมนุษย์ได้อาศัยกระทั่งถึงทุกวันนี้

๔. **นรสิงหาวตาร** อวตารลงมาเป็นคนครึ่งสิงห์ เพื่อปราบยักษ์ชื่อ หิรัณยกคิபุ ผู้ได้พรจากพระพรหมว่าจะไม่มีใครฆ่าตายได้ ถึงกับก่อความเดือดร้อนทั่วโลก

๕. **วามनावตาร** อวตารลงมาเป็นคนค่อม เพื่อปราบยักษ์ชื่อ พลี มิให้มีอำนาจ ครองโลกทั้งสาม และได้ไล่อยักษ์พลีให้ไปอยู่ที่บาดาล

๖. **ปรศุรามาวตาร** อวตารลงมาเป็นปรศุรามถือขวาน เป็นบุตรพราหมณ์ชื่อ ยมทัศน์ ผู้สืบทอดมาจากภฤคุเพื่อป้องกันมิให้กษัตริย์ครอบครองอาณาจักรเหนือวรรณะพราหมณ์

๗. **รามาวตาร** อวตารลงมาเป็นรามจันทร์ คือเป็นพระรามในมหากาพย์ รามายณะ เพื่อปราบท้าวราพณ์หรือทศกัณฐ์

^{๕๔} อ่านรายละเอียดใน Bhelke, S. E. and P. P. Gokhale (eds.). **Studies in Indian Moral Philosophy: Problems, concepts and Perspectives**. A Companion to World Philosophies. Oxford: Blackwell, 2004.

^{๕๕} การอวตารของพระวิษณุนั้นทรงอวตารเป็นทั้งมนุษย์และสัตว์ และการอวตารของพระองค์จะเป็นไปตามคิวัเองการ (คำสั่งของพระคิวั) และการอัญเชิญขอร้องของหมู่เทวดา การอวตารของพระวิษณุบ้างก็ว่ามีมากจนนับได้ยาก แต่ปางที่มีจุดประสงค์เพื่อมาช่วยเทวดา และมนุษย์โลกนี้มีทั้งหมด ๒๕ ปาง แต่ปางที่ถือเป็นปางที่สำคัญที่สุดมี ๑๐ ปาง, ดูเพิ่มเติมใน Mohanty, J.N. 2004. **A History of Indian Philosophy**. In Eliot Deutsch and Ron Bontekoe (eds.). **A Companion to World Philosophies**. Oxford: Blackwell, pp.34-37.

๘. **กฤษณาวตาร** อวตารลงมาเป็นพระกฤษณะ ผู้เป็นสารถิษับริดคึกให้อรชุนเพื่อปราบคนชั่วในมหาภพยมหาภารตะ

๙. **พุทธาวตาร** อวตารลงมาเป็นพระพุทธเจ้า ประกาศหลักธรรมช่วยมนุษย์ให้พ้นทุกข์ เหตุผลที่อื่นคูดึงเอาพระพุทธเจ้ามาเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์นั้น นับเป็นการกลืนพระพุทศาสนาได้อย่างสนิทอีกวิธีหนึ่ง

๑๐. **กัลกยวตาร** อวตารลงมาเป็นกัลกั บुरुชขี้ม้าชาวถือดาบมีแสงแปลบปลาบดังดาวหาง เพื่อปราบคนชั่วและสถาปนารธรรมขึ้นใหม่ในโลก

พระนารายณ์มีพระชายาชื่อ ลักษมี ผู้เป็นเทพีแห่งความงาม ผู้อำนวยโชคลาภ ความมั่งคั่งและผู้มีใจเมตตาปราณี เมื่อพระนารายณ์อวตารลงมาเป็นวามนาม ปรศุราม และพระราม พระชายาลักษมีเคยเสด็จมาเป็นนางปัทมา (กมลลา) นางธรรณี และนางสีดาตามลำดับ

๓. **พระศิวะ หรือ พระอิศวร** ซึ่งมีพระนามอื่นที่เป็นที่นิยมเรียกกันคือ พระตรีโลจนะ, พระมหาเทพ, จันทรเศขร, นิลกัณฐ์ โดยตำนานการกำเนิดของพระองค์อันหนึ่งกล่าวว่า ทรงเป็นโอรสของพระกัศยปกับนางสุรภี แต่บางตำนานก็กล่าวไว้ว่าทรงสร้างพระองค์ขึ้นเองจากพระเวทและพรธรรม โดยพระศิวะจะทรงมีพระวรกายสีขาว มีสามพระเนตร โดยทรงจะมีรูปพระจันทร์ครึ่งซีกอยู่เหนือพระเนตรที่สาม พระเกศามุ่นเป็นขงา ทรงมีประจำกะโหลกหัวคนคล้องพระศอ พระสังวาลเป็นงู พระสอสีนิต ทรงนุ่งหนังเสือ, หนังกวางและหนังช้าง ทรงสถิตอยู่บนเขาไกรลาศในเทือกเขาหิมาลัย ทรงมี ตรีศูลเป็นอาวุธ ถือกทวยอดหัวกะโหลก ถือกสังข์ เป็นต้น และทรงมีวัว(โคอุสภะ)เป็นพาหนะ

พระศิวะ เทพเจ้าแห่งการทำลายและเทพเจ้าแห่งการพ้อนร่า มีหลายชื่อ เช่น อิศวร รุทธะ และนาฏราช เป็นต้น พระศิวะเป็นเทพเจ้าสูงสุดในศาสนาฮินดู ประทับอยู่ที่ภูเขากิโรลาศ มีโคนันที่เป็นพาหนะ และมีศิวลึงค์เป็นเครื่องหมายของพลังแห่งการสร้างสรรคร์ ลักษณะของพระศิวะเป็นรูปฤษีมี ๔ กร นุ่งหม่มหนังสัตว์ ประทับนั่งบนหนังเสือโคร่ง ถือกอาวุธตรีศูล ธนู และคทาหัวกะโหลกมนุษย์ ห้อยพระศอด้วยประจำร้อยด้วยกะโหลก มีงูเป็นสังวาล พระศอมีสีดำสนิท กลางพระนลาภูมิมีพระเนตรดวงที่ ๓ ซึ่งถ้าพระศิวะลืมพระเนตรดวงที่ ๓ เมื่อใด โฟจะไหม้โลกเมื่อนั้น เหนือพระเนตรดวงที่ ๓ มีรูปพระจันทร์ครึ่งซีก พระศิวะมีพระชายาชื่ออุม่า^{๕๖} ซึ่งมีหลายลักษณะ เช่น ปารวตีเทวีผู้เป็นธิดาแห่งหิมวัตหรือหิมาลัย ทูรคาเทวีผู้เป็นเจ้าแม่แห่งสงครามและกาลิเทวีผู้มีกายสีดำ

^{๕๖} พระอุม่าเทวีมี ๓ ภาค คือภาคแรกอวตารมาเป็นเทพีโสภณ มเหสีผู้ซื่อสัตย์และภักดีต่อพระศิวะ มี ๔ กร ภาคสองอวตารลงมาเป็นทูรคาเทวี(พระแม่ทูรคาเทวี) มี ๑๐ กร ทรงอาวุธ ธนู ศร จักร งู โล่ ดาบ หอก ขวาน ลูกตุ้ม กระดิ่งประทับบนหลังเสือ เพื่อปราบมิงษาสูรหรืออสูรในร่างกระบือผู้ก่อยุคเข็ญในมนุษย์โลก และภาคสามอวตารลงมาเป็นกาลิเทวี(พระแม่กาลิ)มีพระกายสีดำ มี ๔ กร ๒ กร ถือกดาบและศิวะมนุษย์ แลพบพระ

อย่างไรก็ตาม มีการตีความว่า แนวคิดเรื่องตรีมูรติ เป็นลักษณะเฉพาะที่แสดงออกมาในรูปของบุคลาธิษฐานให้รู้ภาวะทั้ง ๓ คือ (๑). อุปาทะ โลกมีเกิดเป็นเบื้องต้น (๒). ฐิติ การรักษาให้ดำรงไว้ (๓). ภังคะ มีการทำลายเพราะโลกขาดความดีและให้วิญญาณมนุษย์และสัตว์ได้พักผ่อน^{๕๗} ชาวฮินดูเชื่อว่าโลกมีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับสลายไปในที่สุดการบูชาเทพเจ้าทั้ง ๓ องค์เหล่านี้เป็นลักษณะของบุคลาธิษฐานคือถือบุคคลเป็นใหญ่เป็นการบูชาให้รู้ถึงสภาวะธรรม ๓ ประการ คือโลกเกิดขึ้น(อุปาทะ) ตั้งอยู่(ฐิติ) และการแตกสลายไป(ภังคะ)

๒.๔ ตรีมูรติในฐานะเป้าหมายชีวิต

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เชื่อว่าพระพรหมเป็นเทพเจ้าสูงสุด ทรงเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งตลอดทั้งกำหนดโชคชะตาของคนและสัตว์ เพราะฉะนั้นวิถีชีวิตของแต่ละคนจึงเป็นไปตามพรหมลิขิต แต่คนก็อาจเปลี่ยนวิถีชีวิตได้หากทำให้พระพรหมเห็นใจและโปรดปราน โดยการบวงสรวง อ้อนวอนและกระทำความดีต่อพระองค์ ผู้ที่พระองค์ทรงโปรดหากตายไปก็จะไปเกิดในสุคติภูมิ และถ้าหากโปรดเป็นที่สุด ก็จะได้ไปอยู่กับพระองค์ชั่วนิรันดร์ แต่ถ้าไม่ทรงโปรดก็จะไปเกิดในทุคติภูมิ ได้รับทุกข์เวทนาแสนสาหัส

ชาวฮินดูเชื่อว่าวิญญาณเป็นอมตะจึงไม่ตายตามร่างกาย ที่ว่าตายนั่นเป็นเพียงวิญญาณออกจากร่างกายเก่า เพราะร่างกายทรุดโทรมจนอาศัยอยู่ไม่ได้แล้วเท่านั้น ดุจคนสวมเสื้อผ้าเมื่อใช้นานไปก็เก่าคร่ำคร่า ก็ไปหาชุดใหม่สวมก็ฉฉินใด วิญญาณก็จะไปถือเอาร่างใหม่ หรือที่เรียกว่าเกิดใหม่นั้น เพราะฉะนั้นวิญญาณจึงไม่มีเกิดมีตาย การเกิดตายเป็นเพียงร่างกายเท่านั้น วิญญาณจะไปเกิดในร่างใหม่วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏอยู่ร่ำไปตราบที่ยังไม่บรรลุมฤกษะ ชาวฮินดูเชื่อว่า มฤกษะเป็นจุดหมายปลายทางสูงสุดของชีวิต ผู้เข้าถึงมฤกษะจะไปอยู่กับพระพรหมชั่วนิรันดร์ ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ส่วนการปฏิบัติเพื่อบรรลุมฤกษะนั้น จะต้องปฏิบัติตามหลักการ ๔ ประการ คือ

๑. กรรมมรรค (กรรมโยคะ) การปฏิบัติด้วยการประกอบการทำงานตามหน้าที่ด้วยความขยันขันแข็ง แต่ทำงานด้วยจิตใจสงบ ไม่หวังผลตอบแทนใดๆ ผู้ปฏิบัติเรียก กรรมโยคิน

๒. ขยานมรรค (ขยานโยคะ) การปฏิบัติเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงขึ้นมาว่า ปริมาณันเป็นสิ่งเดียวที่มีอยู่ วิญญาณส่วนบุคคล (อาตมัน) เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับปริมาณัน

ชีวหาสีแดง สวมพวงมาลัยร้อยด้วยกะโหลกศีรษะมนุษย์ ที่เอวมีแขนมนุษย์ห้อยอยู่โดยรอบ ชอบเครื่องสังเวทด้วยชีวิตสัตว์, Koller, John M. 2002. *Asian Philosophies*. Fourth Edition. New Jersey: Prentice Hall.

^{๕๗} ดูเพิ่มเติมใน อติศกดิ์ ทองบุญ. *ปรัชญาอินเดีย*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน. 2546. และ สุนทร ฌ รังษี. *ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: 2545.

หรือวิญญานสากล การสร้างญาณดังกล่าวให้เกิดขึ้นอาจทำได้โดยการดำเนินตามมรรค ๔ ประการ คือ ๑) แยกให้เห็นความต่างระหว่างสิ่งที่จริงและสิ่งที่ไม่จริงเรียกว่า “วิเวกะ” ๒) บำเพ็ญเนกขัมมะสละโลกียสุขทั้งมวล เรียกว่า “วิราคะ, ไวราคะ” ๓) ปลุกฝังคุณธรรม ๔ ประการ คือ ควบคุมกายและประสาททั้ง ๕ ควบคุมใจยังมิให้ประสาททั้ง ๕ กลับตกไปเป็นทาสอารมณ์ต่างๆ อีก อดทนอดกลั้นทนทาน ทำจิตให้มีสมาธิสมบูรณ์และมีความจงรักภักดีที่เรียกว่า “สลัมปัต” และ ๔) ฝึฝืนถึงความหลุดพ้น(โมกษะ)ที่เรียกว่า “มุกขุตวะ” ผู้ปฏิบัติเรียกว่า “ชยานโยคิน”

๓. ภัทติมรรค (ภัทติโยคะ) การปฏิบัติ คือการปลุกศรัทธาและความจงรักภักดีต่อเทพเจ้าที่ตนเคารพนับถือ ผู้ปฏิบัติเรียกว่า ภัทติโยคิน

๔. ราชมรรค (ราชโยคะ) เป็นทางปฏิบัติเกี่ยวกับการฝึกทางใจ มุ่งบังคับใจให้อยู่ในอำนาจด้วยการบำเพ็ญโยคะกิริยา ผู้ปฏิบัติเรียกว่า ราชโยคิน

หลักปรัชญาและแนวคิดต่าง ๆ **ที่จะพึงปฏิบัติต่อพระตรีมูรติ** เกี่ยวกับชีวิตของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู^{๕๘} สรุปได้ดังนี้

เรื่องเทพเจ้า มีการอธิบายลักษณะของพระพรหมเพิ่มจากเดิมให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้นว่า พระเจ้าแท้จริงมีพระพรหมเพียงองค์เดียว

เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด มีปรัชญาอธิบายว่า การที่มนุษย์ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสภาพต่าง ๆ นั้น เป็นเพราะผลของ(กรรมเก่า) พระพรหมเป็นศูนย์รวมและเป็นต้นกำเนิดแห่งวิญญานทั้งปวง สิ่งมีชีวิตทั้งหมดถือกำเนิดมาจากพรหม

เรื่องวิธีการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด อธิบายว่า ผู้ใดยุติการกระทำ ผู้นั้นย่อมหลุดพ้นจากการเกิด

เรื่องวันสิ้นโลก อธิบายว่า โลกที่พระพรหมสร้างขึ้นมีอายุชั้ย เมื่อครบกำหนดอายุชั้ย จะมีการสร้างโลกขึ้นใหม่ ระยะเวลาตั้งแต่การสร้างโลกจนถึงการล้างโลกเรียกว่า “กัลป์” หนึ่งแบ่งเป็น ๔ ยุค คือ กฤตยุค เตรตายุค ทวาปรยุค และกลียุค ทั้ง ๔ ยุครวมกันเรียกว่า “มหายุค” แต่ละยุคเวลาจะสั้นลงตามดับเช่นกัน เรื่องการศึกษา มีการกำหนดการศึกษาภาคบังคับ กล่าวคือประชาชนที่อยู่ในวรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์จะต้องส่งบุตรหลานของตนเข้าศึกษาในสถานศึกษาแห่งใดแห่งหนึ่งของวรรณะพราหมณ์ ก่อนรับเข้าศึกษา นักบวชพราหมณ์จะประกอบพิธีเสกเป่ามนตราและ

^{๕๘} ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, ปรัชญาฮินดู, หน้า ๓๖.

คล้องด้ายมงคลที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ เรียกว่า”สายธูรา”^{๕๙} เฉลียงบ่าแก่เด็ก พิธีนี้เรียกว่า”ยัชโญปวีต”^{๖๐} ผู้ผ่านพิธีนี้แล้วถือว่าเป็นผู้เกิดใหม่ เรียกว่า”ทวิช”^{๖๑} แปลว่า ผู้เกิดสองครั้ง

ดังนั้นผู้มุ่งประโยชน์สูงสุดของชีวิต จะต้องปฏิบัติให้สัมพันธ์กับพระตรีมูรติ

๑. อรณะ (Wealth) การแสวงหาทรัพย์ หรือสร้างฐานะในทางเศรษฐกิจตามคำสอนในคัมภีร์อรรถศาสตร์ แต่งโดยท่านเกาทัณฑ์ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยการปกครอง การจัดระบบเศรษฐกิจ ระเบียบในการสงคราม

๒. กามะ (Pleasure) เป็นการให้ความสำคัญต่อชีวิตครอบครัว การแสวงหาความสุขนั้น ตามหลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู จะต้องดำเนินไปตามแบบแผนหรือระเบียบแห่งความประพฤติของสังคม

๓. ธรรมะ (Norm) หมายถึง หลักศีลธรรมของสังคมฮินดู โดยทั่วไป ธรรม หมายถึงหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติเป็นการบังคับให้ทำตามหลักของศาสนา

๔. โมกษะ (Liberation) คืออิสรภาพของวิญญาณ อันเป็นอุดมคติและคุณค่าสูงสุดในชีวิต เป็นชีวิตที่ข้ามพ้นจากสังสารวัฏเข้าสู่ความสุขอันเป็นนิรันดร์ นั่นคือ การปฏิบัติให้รู้จักตนเองว่าคือใคร พรหมคือใคร ในโลกนี้มีอะไรที่มีสาระสำคัญหรือมีค่าสูงสุด การรู้แจ้งในตนเองว่าเป็นพรหม และรู้แจ้งพรหมว่าเป็นปฐมวิญญาณของตน นี่คือรวมเอาวิญญาณ (อาตมัน) อันเป็นของตนไปรวมกับปฐมวิญญาณ (ปรมาตมัน) จึงเรียกว่า การเข้าถึงโมกษะ คือการปลดปล่อยวิญญาณให้เป็นอิสระอย่างสมบูรณ์ อันเป็นจุดหมายสูงสุดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โมกษะ คือหลักความดีสูงสุดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีหลักการสำคัญของศาสนาว่า “ผู้ใดรู้แจ้งในอาตมัน(วิญญาณ) ของตนเองว่าเป็นอาตมันของพรหม ผู้นั้นย่อมข้ามพ้นจากสังสารวัฏ และไม่ปฏิเสธอีก” ถือว่าเป็นความดีขั้นสูงสุด (Summum Bonum)^{๖๒} ปรัชญาที่ถือว่าเป็นแก่นแท้ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้นคือปรมาตมันและหลักโมกษะ คำว่า ปรมาตมัน หมายถึงสิ่งที่ยิ่งใหญ่อันเป็นที่รวมของสิ่งในสากลจักรวาล ซึ่งเรียกว่าพรหม ปรมาตมันกับพรหมันคือสิ่งเดียวกัน(หมายถึงพรหมไม่มีรูปร่าง) ซึ่งมีลักษณะดังนี้

^{๕๙} Chatterjee, S.C. 1965. *The Nyaya Theory of Knowledge*. Calcutta: Calcutta University Press

^{๖๐} Dasgupta, S. N. *A History of Indian Philosophy*. Delhi: Motilal Banarsidass.

^{๖๑} Datta, D. M. 1960. *The Six ways of knowing*. Calcutta: Calcutta University Press.

^{๖๒} Lal, Basant Kumar. 1978. *Contemporary Indian Philosophy*. Delhi: Motilal Banarsidass, O’Flaherty, Wendy Doniger (ed.). 1999. *Karma and Rebirth in Classical Indian Traditions*. Delhi: Motilal Banarsidass. และ Sharma, Chandradhar. 2000. *A Critical Survey of Indian Philosophy*. Delhi: Motilal Banarsidass

๑. เป็นสิ่งมีเองเป็นเอง ไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่ สุด
๒. เป็นนามธรรม (ไม่มีรูปร่าง) สิ่งสถิตอยู่ในสรรพสิ่ง ไม่สามารถมองเห็นด้วยตา
๓. เป็นที่รวมของวิญญาณ (อาตมัน) ทั้งปวง
๔. สรรพสิ่งในสากลจักรวาลล้วนเป็นส่วนย่อยที่ออกมาจากพรหม
๕. เป็นอันติมสัจจะ (ความจริงขั้นสูงสุด)
๖. เป็นผู้ประทานความรู้ (ญาณ) ความคิดและความบันเทิง
๗. เป็นสิ่งนิรันดร์ คือคงสภาพเดิมไม่เปลี่ยนแปลง

คัมภีร์อุปนิษัท ได้กล่าวถึงสิ่งสัมบูรณ์ว่าเป็นอาตมันและพรหมัน โดยกล่าวว่าภาวะที่เรียกว่าอาตมันและพรหมัน เป็นสิ่งเดียวกัน เพียงแต่การมองจากแง่อัตวิสัย(Subjectivity)หรือในฐานะผู้รู้เรียกว่าอาตมัน แต่มองในแง่วัตถุวิสัย(Objectivity) หรือในฐานะเป็นสิ่งที่ถูกรู้ เรียกว่า พรหมัน ปรมาตมันคือตัวตนสากล(วิญญาณสากล) เป็นวิญญาณที่บริสุทธิ์ ไม่ได้ถูกจำกัดด้วยสิ่งใด ส่วนชีวาตมันเป็นตัวตนย่อยถูกจำกัดด้วยร่างกาย ชีวาตมันเกิดจากส่วนผสมของดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นส่วนหนึ่งแห่งอาตมันสากล เมื่อร่างกายแตกดับ สิ่งที่เหลืออยู่คืออาตมันสากลหรือปรมาตมัน ซึ่งไม่มีวันจะสูญสิ้น วิญญาณย่อยคือชีวาตมันจึงกลับคืนไปรวมกับปรมาตมันหรือพรหมัน

๒.๕ สรุป

สรุปความได้ว่า“ตรีมูรติ” หมายถึงเทพเจ้า ๓ แบบ หรืออวตารของเทพเจ้าใน ๓ รูปแบบ ซึ่งเป็นการแบ่งหน้าที่ของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งมีพัฒนาการมาอย่างยาวนาน หากยึดตามหลักฐานการแบ่งยุคทั้ง ๒ แบบ คือ แบบที่ ๑ การแบ่งยุคในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็น ๓ ยุค แบบที่ ๒ การแบ่งยุคในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็น ๑๑ ยุค จากการศึกษาวิจัยการแบ่งเป็น ๓ ยุค นั้น ในยุคฮินดู (ตั้งแต่ พ.ศ. ๗๐๐ เป็นต้นมา) และในการแบ่งเป็น ๑๑ ยุค นั้น ในยุคสมัยอวตาร ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๒๒๐ - พ.ศ. ๖๖๐

ยุคสมัยเสื่อม ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๘๖๑ - พ.ศ. ๑๑๘๐ และยุคสมัยฟื้นฟู ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๑๒๐๐ - พ.ศ. ๑๗๔๐ พบว่ากลุ่มชาวอารยันที่บุกรุกเข้ามาครองอินเดีย ต่อมาเรียกตัวเองว่า“พราหมณ์” คือผู้เกิดจากปากพระพรหมซึ่งเป็นเทพเจ้าผู้สูงสุดในขณะนั้น ได้สร้างแนวคิด ความเชื่อและวิถีปฏิบัติตามกฎของวรรณะ เป็นผู้นำทางสังคมเกือบทุกด้าน ซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดศาสนา นี้อย่าง เต็มตัวได้เสื่อมความนิยมและเริ่มสูญเสียด้านอำนาจเกือบทุกอย่างในสังคมลงระยะหนึ่งเนื่องจากอิทธิพลของพุทธศาสนา ประกอบกับมีความแตกแยกทางลัทธิภายในศาสนาพราหมณ์เองด้วย

จึงมีความพยายามที่จะฟื้นฟูศรัทธาให้กลับคืนมาด้วยการอธิบายความหมาย คำสอนและพิธีกรรมเกี่ยวกับเทพเจ้าให้มีความยึดหยุ่นดึงใจศาสนิกดั้งเดิมให้กลับคืนมานับถือศาสนาพราหมณ์-

ฮินดูด้วยการพยายาม อธิบายบทบาทเทพเจ้าทั้ง ๓ องค์ ให้เป็นพระผู้สร้าง พระผู้รักษา และพระผู้ทำลาย อันเป็นการตอบโต้และกลืนพุทธศาสนาให้กลับกลายเป็นพราหมณ์-ฮินดูดั้งเดิม และที่ชัดเจนที่สุดคือในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ คังกราจารย์ได้ปฏิรูปศาสนาโดยแต่งคัมภีร์ปุราณะลดความสำคัญของศาสนาพุทธลง และนำหลักปฏิบัติรวมทั้งลัทธิธรรมของศาสนาพุทธบางส่วนมาใช้และฟื้นฟูปรับปรุงศาสนาพราหมณ์เป็นให้เป็นศาสนาฮินดู โดยคำว่า “ฮินดู” เป็นคำที่ใช้เรียกชาวอารยันที่อพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในลุ่มแม่น้ำสินธุ และเป็นคำที่ใช้เรียกกลุ่มผสมของชาวอารยันกับชาวพื้นเมืองในชมพูทวีป และชนพื้นเมืองนี้ได้พัฒนาศาสนาพราหมณ์โดยการเพิ่มเติมเทพเจ้าท้องถิ่นดั้งเดิมลงไป เนื่องจากเวลานั้นสังคมอินเดีย แตกแยกอย่างมากเนื่องจากอิทธิพลของพุทธศาสนาในประเทศอินเดียที่มีลักษณะเป็นกึ่งพหุเทวนิยม คือนิยมนับถือเทวดา ทำให้ทางตอนเหนือนับถือพระศิวะซึ่งเป็นเทพแห่งภูเขาหิมาลัย ทางตอนใต้ชาวประมงนับถือวิษณุซึ่งเป็นเทพที่ให้ฝนและพายุ ชาวป่าชาวเขานับถือพระนรุท และตอนกลางนับถือพระพิฆเนตร คนอินเดียเวลานั้นเริ่มไม่นับถือศาสนาพราหมณ์เป็นจำนวนมากขึ้น เมื่อต้องการรวมชาติ จึงรวมเทพเจ้าแต่ละท้องถิ่นเป็นหนึ่งเดียวกันกับศาสนาพราหมณ์แล้วเรียกศาสนาพราหมณ์ใหม่นี้ว่า “ศาสนาฮินดู” ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าแนวคิดเรื่อง “ตรีมูรติ” เกิดจากแนวคิด ๒ กระแสหลัก คือ

๑. **กระแสภายใน** เกิดจากการแข่งขันกันเองระหว่างชนชั้น กลุ่มชนชั้นวรรณะพราหมณ์ได้สูญเสียอำนาจลง ซึ่งเท่ากับบทบาทอำนาจหน้าที่ความเชื่อและพิธีกรรมเรื่องเทพเจ้าในนามพระพรหมมีคณับถือน้อยลง และมีคณับถือเทพเจ้าองค์อื่นขึ้นมาแทน กลุ่มพราหมณ์ใหม่ (ฮินดู) จึงได้แบ่งเทพเป็น ๓ แบบ สลับกันเป็นใหญ่ตามช่วงเวลา เพื่อให้เห็นว่า ทั้ง ๓ องค์หรือเทพ ๓ แบบนั้นคือองค์เดียวกันแต่ต่างบทบาทอำนาจหน้าที่ตามวาระเท่านั้น

๒. **กระแสภายนอก** เกิดจากความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาตั้งแต่ยุคพุทธศาสนาตั้งเดิมหรือพุทธกาล ถึงยุคพระเจ้าอโศกมหาราชหรือยุควรรณะกษัตริย์ขึ้นเป็นใหญ่ และทรงนับถืออุปถัมภ์พระพุทธศาสนามหาชน พุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองมากจนวรรณะพราหมณ์ได้สูญเสียอำนาจลงเกือบสิ้นเชิงจนกล่าวกันว่าเป็นยุคเสื่อมล่มสลายหรือกลียุคของพราหมณ์ หลังสิ้นยุคพระเจ้าอโศกมหาราช พวกวรรณะพราหมณ์จึงพยายามกอบกู้ฟื้นฟูศาสนาเดิมของตนด้วยการดึงมวลชนทั้งหมดในลุ่มแม่น้ำสินธุ อธิบายแนวคิด ความเชื่อ และพิธีกรรมศาสนาตั้งเดิมของตนให้เป็นสาธารณะมากขึ้น (ไม่จำกัดสงวนไว้เฉพาะในวรรณะของตนดั้งเดิม) ความพยายามกลืนพุทธศาสนาด้วยการสร้างแนวคิดอวตารตอบโต้พุทธศาสนาให้ชาวฮินดูและชาวพุทธเข้าใจว่า พระพุทธเจ้าคือปางหนึ่งของพระเป็นเจ้าในศาสนาของตนเท่านั้น ส่งผลให้พุทธศาสนาที่อยู่ในอินเดียถูกกลืนหายไปอยู่ในร่างของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจนพุทธศาสนาเสื่อมสูญจากอินเดียไปโดยปริยาย ทั้งจากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูด้วย จากการบุกรุกของชาวมุสลิมที่นับถือศาสนาอิสลามในยุคต่อมาด้วย ส่วนพุทธศาสนาที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งออกไปเผยแพร่ณนอกประเทศนั้นได้เจริญรุ่งเรืองนอกเขต

ประเทศอินเดีย และเป็นเหตุให้พุทธศาสนานั้นคงอยู่จนถึงปัจจุบันโดยไม่ถูกกลืนทำลายหายไปแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามพุทธศาสนาก็ได้ตอบโต้ด้วยการอธิบายแนวคิดให้เห็นว่า พระพุทธเจ้ามิได้เป็นส่วนใดส่วนหนึ่งของพราหมณ์-ฮินดูแต่อย่างใด ซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษาโดยละเอียดในบทที่ ๓ และเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างในบทที่ ๔ ต่อไป

บทที่ ๓

แนวคิดเรื่องตรีกายในพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาแบ่งเป็น ๒ นิกายหลักคือนิกายเถรวาทซึ่งยึดหลักปฏิบัติตามหลักคำสอนดั้งเดิมและนิกายมหายานซึ่งเป็นกลุ่มที่ก่อตัวตั้งแต่สังคายนาครั้งที่ ๑ ซึ่งเชื่อว่าน่าจะไม่ได้ลงรอยกับพระมหาเถระที่สังคายนาครั้งแรก เพราะต้องการปรับปรุงประยุกต์คำสอนและตวินัยบัญญัติบางข้อออกไป แต่ขณะนั้นกลุ่มนี้ยังไม่เด่นชัด เป็นกลุ่มเล็กๆ แยกตัวไปถือมติอาจารย์ของตน พระสงฆ์กลุ่มหลัก(ต่อมาคือเถรวาท)เรียกฝ่ายตรงข้ามว่า “เดิยรเถีย” แม้สมัยวัชชีบุตร(บุคคลวาท)ก็ถูกกลุ่มพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระนำคัมภีร์กถาวัตถุมาขยายเพิ่มเติมให้พิศดารขึ้น เพื่อแก้ความเข้าใจผิดและส่งเสริมธรรมทูตเถรวาทออกไปประกาศพระศาสนา แสดงให้เห็นแนวคิดพุทธศาสนาดั้งเดิม(Early Buddhism)^๑ ซึ่งนักปราชญ์พุทธศาสนาลงมติว่า พระธรรมวินัยตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงยุคสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นพุทธศาสนาดั้งเดิม(Early Buddhism) แต่ฝ่ายมหาสังฆิกะเรียกฝ่ายเถรวาทว่า หินยาน และพุทธศาสนาเถรวาทมีแนวโน้มพัฒนาการพุทธศาสนาระหว่างสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชถึงสมัยพระเจ้ากนิษฐกะ (พ.ศ. ๖๔๓) ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน^๒

๓.๑ ความหมายของตรีกาย

ตรีกาย หมายถึง แนวคิดเรื่องการแบ่งแยกกายของพระพุทธเจ้าออกเป็น ๓ องค์ ตามคติพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งตรีกาย อันหมายถึงพระกายทั้ง ๓ ของพระพุทธเจ้า ในกายตรัยสูตรของมหายาน พระอานนท์ทูลถามถึงเรื่องพระกายของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสแก่พระอานนท์ว่า ตถาคตมีกายเป็น ๓ สภาวะ คือ ตรีกาย

ตรีกาย หมายถึง กายของพระพุทธเจ้า ๓ กาย เป็นลักษณะกายอวตารลงมาเป็นภาคต่างๆ ตามแนวคิดของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งตรีกาย คือ ๑. สัมโภคกาย พระกายที่เป็นทิพย์ ภาวะ ประทับอยู่ ณ แดนพุทธเกษตร เป็นกายแห่งความบันเทิง รุ่งเรืองแผ่ซ่านปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ๒. นิรมานกาย พระกายที่พระองค์เนรมิตรขึ้นทำนองอวตารลงมา อาการมีทรง

^๑ S.Radhakrishnan.Indian Philosophy.Vol. 1.(London: Gorge Alten & unwin Ltd.,1940)
P.189

^๒ Ibid. P.191.

พระชวร ประสูติทางพระวรกายนั้นเป็นสิ่งมาอย่างต่อเนื่อง นิรมานกาย หมายถึง กายที่เปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพของสังขารในฐานะที่เป็นมนุษย์ พระศากยมุนีผู้ท่องเที่ยวอยู่บนโลก สันสอนธรรมแก่สาวกของพระองค์ และดับขันธปรินิพพานเมื่อพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา ๓.ธรรมกาย หมายถึง กายแท้จริงอันเป็นสภาวะธรรม ในฐานะเป็นสภาพสูงสุด หลักแห่งความรู้ ความกรุณา และความสมบูรณ์ สุญญตภาวะ หรือ พระนิพพาน

สรุปว่า “ตรีกาย” หมายถึง กายทิพย์ที่สถิตอยู่บนแดนพุทธเกษตร แต่เสด็จจวตารลงมาช่วยเหลือมนุษย์หรือเสด็จลงมาโปรดสรรพสัตว์ โดยธาตุแท้ของพระองค์นั้นมีความสมบูรณ์นิรันดร์

๓.๒ กำเนิดและพัฒนาการแนวคิดเรื่องตรีกาย

๓.๒.๑ กำเนิดแนวคิดตรีกาย^๓

นักปราชญ์ชาวพุทธเชื่อว่าพุทธศาสนามีเค้ามูลการแยก ๒ นิกาย ตั้งแต่หลังเหตุการณ์พุทธปรินิพพานเป็นต้นมา โดยมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธานทำปฐมสังคายนาที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา แต่พระปุราณะไม่ยอมรับผลการสังคายนา จึงแยกตัวออกมาทำสังคายนาต่างหาก และพัฒนาการแบ่งแยกนิกายถึง ๑๘ นิกายหรือมากกว่านั้นในพุทธศตวรรษที่ ๒ ส่วนมากเป็นนิกายเล็กๆ ไม่มีบทบาทหนัก แต่นิกายที่มีอิทธิพลมากที่สุดในระยะ ๕ ทศวรรษแรก(๕๐ ปีแรก)ได้แก่ เถรวาท ซึ่งยึดมติปฐมสังคายนาเป็นหลักสำคัญ แต่เถรวาทก็แยกเป็นนิกายย่อยถึง ๑๒ นิกาย

เมื่อย้อนไปดูเหตุการณ์ความเป็นมาของพุทธศาสนาในยุคต้นคือช่วงสมัยที่ราชวงศ์กุษาณะแผ่อิทธิพลอยู่ในอินเดียตอนเหนือ และพวกอันธระเรืองอำนาจ ณ อินเดียตอนใต้ ราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๗ เกิดพุทธศาสนาเถรวาทนิกายนับเป็นวิวัฒนาการปฏิรูปประวัติศาสตร์พุทธศาสนา ปัจจุบันนิกายนี้ครองใจประชาชนหลายร้อยล้านคนในจีน ญี่ปุ่น ธิเบต มองโกเลีย เวียดนาม เกาหลี ภูฏาน เป็นต้น ดังที่ทราบกันในปัจจุบัน ดังนั้นการศึกษาคัมภีร์ภทรธรรมมติศาสตร์ในฝ่ายสันสกฤตและกถาวัตถุของฝ่ายบาลีหรือเถรวาท ซึ่งเป็นหลักธรรมฝ่ายสาวกยานหรือเถรวาท ส่วนนิกายที่แยกออกจากเถรวาท แม้ไม่อาจหาหลักฐานได้อย่างครบถ้วน แต่พอจะหาหลักฐานได้บ้างคือ นิกายสรวาสตีวาทีน ซึ่งส่วนใหญ่คณาจารย์จีนได้แปลจากต้นฉบับสันสกฤตและบาลีเป็นภาษาจีนและภาษาธิเบต เป็นต้น

แนวคิดเรื่องตรีกายเกิดจากหลายสาเหตุในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานหรือเกิดจากการพัฒนานิกายต่างๆ พุทธศาสนาราวศตวรรษที่ ๖-๗ ต่างแยกนิกาย ต่างมีอุดมคติ และทัศนะทาง

^๓ Ibid., pp. 189-90.

หลักธรรม รวมถึงข้อวัตรปฏิบัติที่แตกต่างกันไปมากบ้างน้อยบ้าง และต่างก็มีศูนย์กลางของแต่ละนิกาย ๑๘ นิกาย^๔ พอสรุปสาเหตุย่อๆ ได้ดังต่อไปนี้

(๑) ตรีกายในพุทธศาสนamahayanเกิดจากบุคลิกภาพของพระพุทธองค์^๕

ในหลักธรรมของนิกายมหาสังฆิกะ มีทัศนะต่อบุคลิกภาพอันยิ่งใหญ่ของพระศาสดาใน ส่วนโลกุตรภาพต่างจากนิกายเถรวาท ขณะเถรวาทมองว่าพระวรกายเปรียบเหมือนกับสามัญชนทั่วไป ย่อมเสื่อมไป เพราะกฎไตรลักษณ์คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ย่อมแตกดับไปเป็นธรรมดา แต่ฝ่าย มหาสังฆิกะมองว่าบุคลิกภาพและชนม์ชีพที่ทรงสร้างบารมีมานับอสงไขยจะมาดับสูญโดยไม่เหลือ อะไรย่อมเป็นไปไม่ได้ พวกภาวะของพระพุทธองค์ทั้งนามและรูปเป็นโลกุตตระ พระชนม์ชีพยังยั่งยืน ไม่มีขอบเขต สิ่งที่แตกดับเป็นเพียงมายาภาพเท่านั้น ความคิดนี้ก่อให้เกิดลัทธิมหายาน ยึดตัวอย่าง การบำเพ็ญบารมีของพระพุทธองค์เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ผู้ที่ซาบซึ้งจึงนำโพธิจรรยา ๑๐ ทศมา ประกาศเป็นพิเศษและตั้งอุดมคติมุ่งสำเร็จสัพพัญญุตญาณ สร้างบารมีเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญ ประโยชน์แก่สรรพสัตว์

(๒). มหายนเกิดจากแรงกดดันของศาสนาพราหมณ์^๖

หลังพระพุทธองค์ตรัสรู้ และออกเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้แพร่หลายนั้นหลักธรรมของ พระองค์สามารถพิชิตใจของปวงชน เนื่องจากคำสอนที่มีเหตุผลเป็นความจริง และเน้นภาษาพื้นเมือง และภาษาของคนส่วนใหญ่ พุทธศาสนาจึงแพร่หลายในชนทุกชั้นอย่างรวดเร็วจนลัทธิอื่นๆ เกิดความ เสื่อมโดยเฉพะอย่างยิ่งคือศาสนาพราหมณ์ คณาจารย์ในศาสนาพราหมณ์จึงพยายามล้มพุทธศาสนา ทุกวิถีทาง แต่ไม่สำเร็จ ยุคพระเจ้าอโศกมหาราชพระองค์ท่านบำรุงพุทธศาสนาจนรุ่งเรืองสูงสุด พราหมณ์สูญเสียบอำนาจจึงผูกใจเจ็บแค้น หลังสิ้นยุคพระเจ้าอโศกมหาราช พราหมณ์สูงคะจึงยึด อำนาจได้ เริ่มทำลายพุทธศาสนาทุกวิถีทาง ทั้งทำลายศาสนสถาน ฆ่าพระสงฆ์ เผาคัมภีร์

^๔ คือ ๑. นิกายสถวีรวาท ๒. นิกายมหาสังฆิกาวาท ๓. นิกายเอภักโยหาริกาวาท ๔. นิกายโลกุตรวาทิน ๕. นิกายโคกุกิกาวาท ๖. นิกายพหุสสุติวาท ๗. นิกายปัญญุติวาท ๘. นิกายมหิสาสิกาวาท ๙. นิกายวัชชีบุตร ๑๐. นิกายสรวาสติวาทิน ๑๑. นิกายธรรมคูปตะ ๑๒. นิกายกัสสปิกาวาท ๑๓. นิกายเสาต รนติกะ ๑๔. นิกายเจติวาท ๑๕. นิกายสมิติวาท ๑๖. นิกายเหมวันตะ ๑๗. นิกายสุตตวาท ๑๘. นิกาย อันธกะ นิกายเหล่านี้ต่อมาแยกเพิ่มเป็น ๒๒ นิกาย คือ ๑๙. นิกายปรเสถียะและอุตตรเสถียะ ๒๐. นิกายอุตตรปะละ ๒๑. นิกายวิภังชวาทิน ๒๒. นิกายเวตุลลกะ ต่อมาบางนิกายย่อยได้พัฒนาการ มาเป็นมหายานโดยเฉพาะนิกายมหาสังฆิกะ และบางส่วนก็ยังคงเป็นเถรวาทหรือหินยานเช่นเดิม Ibid., pp. 190-191.

^๕ Ibid., pp.192-193.

^๖ Ibid., pp.193-194.

เปลี่ยนแปลงเขียนเบนคำสอนและพิธีกรรม และปรับเปลี่ยนภายในของศาสนาพราหมณ์ด้วยการเริ่มปรับปรุงวิธีอธิบายคำสอนในศาสนาตั้งเดิมให้เข้าใจง่ายขึ้น โดยแต่งมหากาพย์มหากาพย์และรามายณะหรือรามเกียรติ์เป็นที่นิยมชมชอบมากที่สุด เชื่อกันว่า ศาสนาพราหมณ์เลียนแบบพุทธศาสนาที่มีไตรสรณคมน์ ๓ ประการ จึงสร้างตรีมูรติขึ้นบ้าง คือรวมพระเจ้า ๓ องค์ เข้าไป คือพระพรหม พระศิวะและนารายณ์เป็นที่พึ่งสูงสุด ฝ่ายพุทธมีสังฆาราม เป็นที่อยู่อาศัย ฝ่ายพราหมณ์ก็สร้างสังฆารามขึ้นมาบ้าง ฝ่ายพุทธจาริกแสวงบุญตามสังเวชนียสถาน ฝ่ายพราหมณ์ก็สร้างแหล่งจาริกแสวงบุญเช่นกัน การปรับปรุงของฝ่ายพราหมณ์ครั้งนี้ได้ผลแผ่อิทธิพลขยายไปทั่วชมพูทวีป เมื่อสถานการณ์เช่นนี้ คณาจารย์ฝ่ายพุทธไม่อาจนิ่งดูตายได้จึงปฏิรูปการเผยแผ่พุทธศาสนาแข่งศาสนาพราหมณ์โดยปฏิรูป ๒ แนวคือ ๑.แนวบุคลาธิษฐาน ๒.แนวธรรมาธิษฐาน

(๓). มหายานเกิดจากพุทธบริษัท^๗

หลังจากปฏิรูปลัทธิธรรม พุทธศาสนาเกิด ๑๘ นิกาย พระเถระหนักไปในทางศึกษาปรัชญา ส่วนคฤหัสถ์หนุ่มสาว กลายเป็นผู้ปฏิรูปพุทธศาสนาทั้งด้านบุคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐาน คณะพุทธบริษัทเหล่านี้พยายามเผยแผ่ศาสนาในสังคมใกล้ชิดและสะดวกกว่าพระสงฆ์สามารถเผยแผ่ธรรมได้ทุกกาลเทศะและปรารถนาโพธิญาณ

จากสาเหตุหลัก ๔ ประการข้างต้นส่งผลให้แนวคิดมหายานต่างไปจากเถรวาท^๘ คือเถรวาทถือว่าการบรรลุพระอรหันต์เป็นสิ่งสูงสุดของจุดหมาย แต่มหายานถือว่าสภาวะการเข้าถึงความเป็นพระโพธิสัตว์สำคัญกว่าพระอรหันต์ ฝ่ายเถรวาทเน้นให้ชาวพุทธพึ่งตนเองเป็นสำคัญ พระพุทธองค์เป็นผู้ชี้ทางเท่านั้น ส่วนมหายานได้อนุญาตให้อ่อนวอนพระพุทธรองค์และพระโพธิสัตว์ต่างๆ ได้ บางนิกายมหายานถือว่าเพียงระลึกพระโพธิสัตว์ก็สามารถพ้นทุกข์ได้ ฝ่ายเถรวาทเป็นอเทวนิยมคือไม่นับถือพระเจ้าเป็นผู้สร้าง เชื่อในกฎแห่งกรรม ส่วนมหายานพัฒนาเข้าใจศาสนาพราหมณ์และเทวนิยมมากขึ้นโดยถือว่าพระอาทิตย์พุทธ เป็นพุทธะที่สูงที่สุด ทรงดลบันดาลให้ทุกสิ่งเป็นไปแม้แต่พระพุทธรองค์ก็เป็นภาคหนึ่งของพระอาทิตย์พุทธ ฝ่ายเถรวาทรักษาความเดิมของคำสอนทุกประการไม่นิยมเปลี่ยนแปลงคำสอน แม้ภาษาก็ใช้ภาษาเดิมจารึกคือบาลี ส่วนมหายานปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปตามคำสอนไปมาก และแต่งคัมภีร์จับใส่พระโอษฐ์อยู่เสมอภาษาเบื้องต้นใช้สันสกฤต ก่อนจะใช้ภาษาถิ่นของตนในลำดับต่อมา ฝ่ายเถรวาทมุ่งช่วยตนเองให้พ้นสังสารวัฏก่อนช่วยผู้อื่น แต่มหายานเน้นช่วยผู้อื่นก่อน ส่วนตนนั้นจะตามไปภายหลัง จึงเรียกยานของตนว่ามหายาน เรียกเถรวาทว่าหินยาน แปลว่ายานเล็ก หรือยานเลว ฝ่ายเถรวาทไม่มุ่งเน้นการฉันทมังสวิริติ คืออาหารเว้นจากเนื้อสัตว์ ยกเว้นเนื้อที่มีพระพุทธรองค์ห้ามไว้ เพราะถือว่าทำตนให้เลี้ยงง่าย แต่มหายานถือว่าการทานมังสวิริติเป็นสิ่งที่

^๗ Ibid., pp.195-196.

^๘ Nalinaksha Dutl. *Mahayana Buddhism*. (Delhi : Motilal Banarsidass.1978), P. 136.

จำเป็นยิ่ง พวกเขาถือว่าที่ผู้ช่วยเหลือสัตว์จะไม่มีเนื้อของเขาในท้องของตนเอง ฝ่ายเถรวาทถือว่า พระศากยมุนิปุทธะ พระโอรสพระเจ้าสุทโธทนะเป็นองค์สูงสุด เป็นผู้ก่อตั้งศาสนาพุทธ แต่มหายานได้ ยกฐานะพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ให้เทียบเด่นกับพระองค์ และบางพระองค์ก็ตีเด่นยิ่งกว่าเสียอีก พระพุทธเจ้าที่มหายานยกย่องขึ้น เช่น พระอมิตาภพุทธะ พระมัญชุศรี พระอาทิพุทธะ พระไวโรจนะ เป็นต้น ฝ่ายมหายานมีสาวกดีพุทธเกษตรเพิ่มขึ้นมา ซึ่งเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าเป็นจำนวน มากเป็นแดนบรมสุข คนที่ไปเกิดมีโอกาสใกล้ชิดพระพุทธเจ้าและอาศัยบารมีของพระพุทธเจ้าทำให้ สามารถบรรลุพระอรหันต์ได้ง่ายยิ่งขึ้น เพราะตามปกติแล้ว คนส่วนมากต้องการความอุดมสมบูรณ์ ในทางกามสุข ทิพยสุข เป็นต้น คนจำนวนน้อยเท่านั้นที่ต้องการพ้นทุกข์ ฝ่ายมหายานก้าวหน้าถึง ขึ้นสอนอภิปรัชญา ตรรกศาสตร์ จนเกิดระบบปรัชญา ๓ สาขา คือ สุนฺญตฺตวาท จิตนิยม จิตอมตวาท ถือว่าเป็นผลงานที่เด่นจนเกิดคำขวัญ “มหายานเพื่อมหาชน” พระพุทธเจ้าในทัศนะมหายานเป็น ทิพยภาวะอันประเสริฐไม่เปลี่ยนแปลง มหายานจึงถือว่า คนเรายังอาจเข้าเฝ้าสดับพระสุรเสียงของ พระพุทธเจ้าได้ จึงก่อให้เกิดแนวคิดตรีกาย คือ ๑. สัมโภคกาย คือ พระกายที่เป็นทิพยภาวะ ประทับอยู่ ณ แดนพุทธเกษตร ๒. นิรมานกาย คือ พระกายที่พระองค์เนรมิตรขึ้นทำนองอวตารลง มา อาการมีทรงพระชวร ประสูติทางพระวรกายนั้นเป็นสิ่งมายาทั้งสิ้น ๓. ธรรมกาย คือ สุนฺญตฺตวาท หรือพระนิพพานนั่นเอง

พุทธศาสนาแบบต่างๆ เกิดขึ้น แต่ไม่นานก็สลายไป พุทธศาสนามหายานปรากฏและ พัฒนามาตามลำดับ แตกกิ่งก้านสาขามากมาย มีเอกลักษณ์พิเศษต่างจากพุทธศาสนาเถรวาท โดยเฉพาะทัศนะต่อพระพุทธเจ้าและทัศนะต่ออุดมคติสูงสุดของชีวิต ข้อแตกต่างดังกล่าวทำให้เถรวาทเห็นว่าความคิดและการปฏิบัติบางอย่างของมหายานผิดเพี้ยนไปจากธรรมวินัยเดิม ถึงกับเรียก มหายานว่า “เดิยรเถีย (Seretion)”^๙ แต่มหายานก็วิพากษ์วิจารณ์ฝ่ายเถรวาทไว้หลายด้าน เช่น คำสอนเถรวาทเย็นชาไม่กระตุ้นให้เกิดความกระตือรือร้นเรียนรู้และผลิตผลิต เมินเฉยตายด้านต่อการ ค้นหาสิ่งที่สูงกว่าจิตวิญญาณมนุษย์ เน้นแค่จิตเท่านั้น ความเชื่อทางอภิปรัชญา(ที่ไม่มีพระเจ้า)ของ เถรวาท เป็นตั้งโครงสร้างกระดูกในหีบศพ(ไม่ก้าวหน้ามีแต่ผู้ฟัง) และเป็นจุดตัวหนอนมีพิษที่อยู่ในดอกไม้ที่ สวยงาม ใจแคบไม่ยอมรับของใหม่ๆ จากความคิดทางศาสนาที่เด่นกว่าเดิม^{๑๐}

มหายานวิจารณ์ลักษณะและธรรมชาติเถรวาทค่อนข้างรุนแรง พุทธศาสนามหายาน เจริญเติบโตในจีน ธิเบต เกาหลี ญี่ปุ่น เป็นหลัก ช่วงแรกใช้คัมภีร์จารึกด้วยอักษรสันสกฤต และแปล ไปสู่ภาษาท้องถิ่นแต่ละประเทศ แต่ยึดพระสูตรดั้งเดิมเป็นหลักปฏิบัติ โดยเฉพาะลัทธิดาวดารสูตร เป็น สูตรหนึ่งที่อยู่จักมากและได้รับการพัฒนาคำสอนตามสูตรนี้ไปสู่ภิกษุอื่นๆ มากมาย

^๙ Ibid., pp. 137-142.

^{๑๐} Ibid., pp. 144-145.

๓.๒.๒ พัฒนาการแนวคิดตรีกาย

แนวคิดเรื่องตรีกายของมหายาน ตามการสันนิษฐานของ นายจอห์น เอ็ม คอลเลอร์ เขาให้ข้อสันนิษฐานไว้ว่า ปรัชญามหากาพย์ คือ ธรรมศาสตร์ และ คีตา(ภคัตคีตา) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวตนหลอก(Empirical Self)หรือตัวตนมายา กับตัวตนที่แท้จริง(Absolute Self) ตัวตนหลอกคือตัวตนที่เกิดจากธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ ที่สามารถพบเห็นในชีวิตประจำวันเป็นรูปร่างของสรรพสิ่งทั้งหลาย ตัวตนหลอกเป็นอนัตตา เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ ส่วนตัวตนสูงสุดหรือตัวตนที่บริสุทธิ์นิรันดร เป็นอัตตา แต่ตัวตนทั้งสองนั้นสัมพันธ์กัน การเข้าใจอย่างถูกต้องว่าตัวตนที่มองเห็นนั้นเป็นมายาภาพ แท้จริงแล้วไม่มีตัวตน(เป็นอนัตตา) มหายานย้ำว่าจะต้องศึกษาให้เข้าใจอย่างชัดเจน จะทำให้พบตัวตนที่ถาวร(ตัวตนแท้) ดังนั้น ความรู้เรื่องอนัตตา(ไม่มีตัวตน)ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท จะช่วยให้เกิดความรู้ที่ทำให้เข้าถึงตัวตนที่ถาวร^{๑๑}

เนื่องจากมหายานเห็นว่า ชาวพุทธเถรวาทแปลความหมายของนิพพานเป็นเชิงปฏิเสธว่า นิพพาน คือความดับทุกสิ่ง จึงเป็นไปไม่ได้สำหรับคนธรรมดาที่รักความไม่มีอะไร มหายานจึงคิดสร้างสิ่งถาวรอันเป็นสิ่งสุดท้ายที่มีอยู่จริง เป็นนิรันดรขึ้นมา เริ่มต้นด้วยตรีกาย ซึ่งการทำแบบนี้และการประยุกต์คำสอนอื่นๆ มหายานอ้างว่า เป็นการทำให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายเป็นที่นิยมของชาวโลกได้ เพื่อให้พระพุทธศาสนากลายเป็นศาสนากลายเป็นศาสนาที่สากล มีมวลชนนับถือมากขึ้น

หลักตรีกายเป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนามหายานที่อธิบายว่า พระพุทธเจ้ามี ๓ กาย เป็นหลักการร่วมของทุกนิกาย พระสูตรต่างๆ ก็จะถูกถึงตรีกายอยู่เสมอ แต่ในลังกาวดารสูตรไม่ได้จัดเรื่องตรีกายไว้โดยเฉพาะอย่างเป็นระบบ ดร.ชูชุกี ได้กล่าวถึงพัฒนาการของตรีกายไว้ว่า

คำสอนเรื่องตรีกายยังไม่ได้รับการพัฒนาอย่างเต็มที่ในลังกาวดารสูตรเพราะองค์ประกอบของสามองค์ (ของพระพุทธเจ้า) แต่ละองค์สามารถที่หาได้ในแนวคิดนี้ คือ อัมมตาพุทธะ วิปากพุทธะ และนิรมาณพุทธะ เป็นความเชื่อเรื่องการเปลี่ยนรูปพระกายอย่างเปลี่ยนแปลงไม่ได้ เพราะเป็นไปตามความปรารถนาของพระพุทธเจ้า ในอันที่จะช่วยเหลือผู้มีวิชาซึ่งมีใจยังไม่รู้แจ้งพอที่จะเห็นหนทางตรงเข้าไปสู่เนื้อแท้แห่งพุทธภาวะได้ เมื่อผู้มีวิชาซึ่งไม่มีวิจรรณญาณที่ดี บางสิ่งก็ต้องถูกออกแบบขึ้น เพื่อนำพวกเขาไปสู่หนทางที่ถูกต้องและบางสิ่งทีว่านั้นจะต้องสอดคล้องกับปัญญาของพวกเขาด้วย หากไม่เป็นเช่นนั้น พวกเขาที่แน่นอนต้องยิ่งหลงทางมากยิ่งขึ้น เมื่อพวกเขาไม่สามารถที่จะเข้าใจพุทธตาอย่างถาวรเป็นได้ก็ให้พวกเขาได้มีบางสิ่งเกี่ยวกับพุทธตานั้นแล้วก็ค่อยๆ ให้เขาพัฒนาขึ้นเรื่อยๆ ทฤษฎีอุบาย (วิธีการอันซ้ำซ้อน) ยังเป็นทฤษฎีแห่งมโนเมกกาย เจตนากายด้วย ในฐานะที่เป็นอวตารแห่ง

^{๑๑} ซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาเก่าแก่คือ สำนักสงฆ์ขยะ ได้พูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องนี้โดยเรียกตัวตนหลอกว่า ปรากฤติ และเรียกตัวตนถาวรว่า บุรุษ

ศูนย์กลางแห่งมหากรุณา พระพุทธเจ้าก็ควรที่จะสามารถถือรูปใดก็ได้ที่พระองค์ทรงปรารถนา เมื่อพระองค์ทรงมองเห็นความทุกข์ของสรรพสัตว์ทั้งหลาย เจตจำนงทางกาย เป็นส่วนหนึ่งของวิธีการช่วยเหลือชาวโลกของพระพุทธเจ้า นี่เป็นเหตุผลหนึ่งในบรรดาเหตุผลทั้งหลายว่าทำไมพระพุทธศาสนาจึงมักได้รับการยอมรับว่าเป็นศาสนาพุทธเถรวาท และในขณะเดียวกันก็เป็นจักรวาลนิยมด้วย^{๑๒}

จากข้อความดังกล่าวในลังกาวดารสูตรแม้จะไม่ได้เน้นเรื่องตรีกาย แต่ก็มึลักษณะของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ คือ อัมมตาทุทธะ วิปากพุทธะ และนิรมลพุทธะ และมหายานเชื่อการเปลี่ยนรูปเพื่อให้พระพุทธองค์ได้ทรงเลือกใช้ จากนั้นจึงมีพัฒนาขึ้นเป็นตรีกายในสูตรอื่นๆ รุ่นหลัง

ดร.ชูชุกิ ได้ศึกษาคำสอนเรื่องตรีกายในปัจจุบันพบว่าพุทธศาสนานิกายมหายานทั้งหมดในจีนและญี่ปุ่น ยอมรับและพัฒนาคำสอนเรื่องตรีกายให้สมบูรณ์ด้วยการแต่งพระสูตรนำมารวมกัน ช่วงแรกก็ยอมรับว่ามีกายเหมือนในพุทธศาสนาเถรวาท แต่ในยุคปรัชญาโยคอาจารย์พัฒนาสู่ระบบโดยทำนอสังขะ และศิษย์ ได้พัฒนาตรีกายจนกลายเป็นหลักคำสอนสำคัญของนิกายนี้^{๑๓}

นลินักษะ ดัทท์ กล่าวถึงการเพิ่มกายเป็นตรีกายว่า “สถวีรวาทินเริ่มวิจารณ์เรื่องกายของพระพุทธเจ้า แต่นิกายมหาสังฆิกะ ได้ยกปัญหาเรื่องกายขึ้นมาวิเคราะห์ และปูแนวทางให้มหายานนำไปสร้างทฤษฎีอีกต่อหนึ่ง”^{๑๔} และบอกวามหายานดั้งเดิมมีหลักคำสอนส่วนใหญ่อยู่ในอัชฎาทศสำหรับปรัชญาปารมิตา และในคำสอนของนาคารชุน โดยถือว่าพระพุทธเจ้ามีเพียง ๒ กาย คือ ๑) นิรมลกาย หมายถึง ร่างกายทั้งหยาบและละเอียด เหมือนกายของสัตว์โลกทั่วไป ๒) ธรรมกาย มีสองความหมาย คือ กายแห่งธรรม (ประมวลข้อปฏิบัติ) ที่ช่วยเสริมให้เป็นพระพุทธเจ้า และตถตาความเป็นเช่นนั้น ได้แก่ หลักความจริงด้านอภิปรัชญา ซึ่งเป็นรากฐานของจักรวาล^{๑๕} แล้วกล่าวสรุปว่า “ฝ่ายมหายานบรรจุแนวคิดเรื่องนิรมลกายของมหาสังฆิกะไว้ในทฤษฎีตรีกายของตนโดยรวมอีก ๒ กายเข้ามาด้วย คือ สัมโภคกาย และธรรมกาย สัมโภคกาย ใช้ในแนวคิดโลกุตตรพุทธะของมหาสังฆิกะ ส่วนธรรมกายเป็นแนวคิดเชิงอภิปรัชญาของฝ่ายมหายาน”^{๑๖}

^{๑๒} D.T.Suzuki. *The Lankavatara Sutra*. (London : Routledge & Kegan Paul Ltd). 1966,p. xiv-xv.

^{๑๓} D.T Suzuki. *Studies in the Lankavatara Sutra*. (London: Routledge & Kegan Paul Ltd. 1972),P. 308.

^{๑๔} Nalinaksha Dutl. *Mahayana Buddhism*. (Motilal Banarsidass. Delhi, 1978), P. 136.

^{๑๕} Ibid.

^{๑๖} Ibid., P. 151

เสถียร โปธินันทะ^{๑๗} นักปราชญ์ไทยที่เชี่ยวชาญปรัชญามหายาน ได้ตั้งข้อสังเกตว่า “มหายานชั้นแรกดูเหมือนมีทัศนะตรงกับเถรวาทที่ว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระกายเพียง ๒ คือ ธรรมกายและนิรมาณกาย ธรรมกาย(กายธรรม)มีพระพุทธวณะที่ตรัสโดยตรงในบาลีอัครคัมภีร์สูตรที่มณิกาย^{๑๘} ส่วนนิรมาณกาย(รูปกาย) ได้แก่ พระกายของพระศาสดาที่ประกอบด้วย ชั้น ๕ ในคัมภีร์ฝ่ายมหายานิกะชั้นแรกก็ยังไม่พบกายที่ ๓”^{๑๙} ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เดิมทีเดียวเรื่องกายในมหายานตรงกับเถรวาท ไม่แตกต่างกัน ข้อแตกต่างจะปรากฏในรุ่นต่อมา ซึ่งตรีกาย คือ กาย ๓ ของพระพุทธเจ้า

D.T.Suzuki และ Beatrice Lane Suzuki กล่าวว่า “ตรีกาย” คือ

๑.ธรรมกาย แปลว่า กายแห่งธรรม กายแห่งความเป็นเช่นนั้น หมายถึง ความเป็นจริง หลักการ กฎ มีคำใช้แทนหลายคำ^{๒๐} Beatrice Lane Suzuki บอกว่า ธรรม คือ กฎ หรือแก่นสาร กาย คือ ร่างกาย หมายถึง ผู้ดีเลิศ ผู้มีความรู้สึก มีเมตตาสูงและเป็นอมตะ^{๒๑}

๒.สัมโมคคกาย หมายถึงกายแห่งการชดเชย (การรับรางวัล) หรือความเพลิดเพลินเป็น กายสุข สัมโมคคะ มาจากรากศัพท์ว่า ภูช ธาตุในความกิน ความเพลิดเพลิน...พระพุทธเจ้าพุทธภาวะ เป็นกายที่ทรงไว้ซึ่งพระมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ พร้อมทั้งอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ^{๒๒} กายสุขนี้ ตั้งอยู่ระหว่างภาวะบริสุทธิ์ของธรรมกายกับรูปแบบทางวัตถุของนิรมาณกายซึ่งเป็นกายจำแลง กายสุขมิได้เป็นทั้งธรรมกายและนิรมาณกาย แต่เป็นการเกี่ยวข้องกับทั้งสองกายอย่างแยกไม่ออก^{๒๓} สัมโมคคกาย เป็นกายแห่งพระโพธิสัตว์ที่อยู่บนสวรรค์

๓.นิรมาณกาย หมายถึง กายเนรมิต หรือกายแห่งการเปลี่ยนแปลงหรือกายสมมติเราสามารถเข้าใจและมีการติดต่อกับกายสมบรูณ์นี้ได้โดยรูปที่เปลี่ยนแปลงเท่านั้น มาจากรากศัพท์ว่า *มา* ธาตุในการจัดการประกอบ การแสดง บวก *นิร* อุปสรรค หมายถึงออกไป^{๒๔} กายนี้เป็นกายของพระศากยมุณีที่อุบัติขึ้นในโลก สั่งสอนธรรมต่อสาวุธชน และปรินิพพานเมื่อพระชนม์ ๘๐ ปี^{๒๕}

^{๑๗} เสถียร โปธินันทะ, **ปรัชญามหายาน**. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร. ๒๕๒๒), หน้า ๑๕-๑๖

^{๑๘} **ที.ปจ.**(ไทย) ๑๑ /๕๑-๗๒/ ๒๑๔-๒๒๗.

^{๑๙} เสถียร โปธินันทะ,**ปรัชญามหายาน**.หน้า ๑๕-๑๖

^{๒๐} D.T. Suzuki, **Studies in the Lankavatara Sutra**. P. 308.

^{๒๑} Beatrice Lane Suzuki. . **Mahayana Buddhism**.(London: George Allen & Unwin, 1981), P.49

^{๒๒} D.T. Suzuki. **Studies in the Lankavatara Sutra**. pp. 309.312

^{๒๓} D.T.Suzuki. **Outlines of Mahayana Buddhism**. (London: Luzac and Company,1963), P. 266

^{๒๔} D.T.Suzuki. **Studies in the Lankavatara Sutra**, pp. 310-311.

^{๒๕} Beatrice Lane Suzuki. **Mahayana Buddhism**. P.49

แต่เสถียร โปธินันทะ และ เสฐียร พันธรังษี ได้ให้คำอธิบายค่อนข้างแตกต่างจากที่ ดร.ชูชูกิ พุดไว้ โดย เสถียร โปธินันทะ กล่าวไว้ว่า

๑. ธรรมกาย ได้แก่ ความรู้แจ้งของพระพุทธเจ้า หมายถึงพระธยานิพุทธ คือ พุทธอันเกิดจากฌานของพระอาทิพุทธ อธิบายโดยง่ายได้แก่ ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้^{๒๖} เป็นสภาวะอมตะไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด แม้คลุมอยู่ทั่วไป^{๒๗} เป็นสภาวะครอบคลุมทุกอย่าง

๒. สัมโภคกายเป็นกายอันรุ่งเรืองด้วยสิริลักษณะบนสวรรค์ เป็นกายของพระพุทธองค์ สำแดงให้เห็นเฉพาะหมู่พระโพธิสัตว์มหาสัตว์ เป็นทิพย์ภาวะมีรัศมีรุ่งเรืองแผ่ซ่านทั่วไป เพราะฉะนั้น จนบัดนี้พระโพธิสัตว์ก็ยังไม่อาจเห็นพระศากยมุนีพุทธเจ้าได้ในรูปสัมโภคกายพระพุทธองค์ยังทรงอาจสดับคำสวดมนต์ของเรา แม้พระองค์จะดับขันธปรินิพานไปแล้วสัมโภคกายนี้ มหายานรับจากนิกายมหาสังฆิกะ^{๒๘} ขณะที่ **เสฐียร พันธรังษี** กล่าวว่า ตามศัพท์หมายความว่า พระกายแห่งความบันเทิง คือร่างกายมนุษย์ธรรมดา อยู่ในอำนาจแห่งความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ได้แก่ พระธยานิโพธิสัตว์ทั้ง ๕^{๒๙} สัมโภคกาย บางครั้งเรียกว่า กายแห่งการเสวยผลตอบแทน เพราะกายนั้นผลิตเพลินอยู่ในผลของงานที่ได้บำเพ็ญไปเพื่อสรรพสัตว์ ต่อมาเรียกว่า กายแห่งความบันเทิง คือเป็นความบันเทิงอยู่ในผลของงานที่ได้บำเพ็ญไปจากผลแห่งการบำเพ็ญเพียร เพื่อสร้างสรรพสัตว์^{๓๐} นลิลักษณะศัพท์ กล่าวว่า สำนักโยคจารตั้งชื่อรูปกายละเอียดว่า สัมโภคกาย^{๓๑}

๓. นิรมานกาย เป็นกายของพระโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้าที่ปรากฏบนโลก^{๓๒} สำนักโยคจารตั้งชื่อรูปกายหยาบว่า นิรมานกาย^{๓๓} พระกายอันเนรมิตเปลี่ยนไปได้ต่างๆ คือร่างกายมนุษย์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งปรากฏพระลักษณะอันแท้จริงให้เห็น คือ พระกายเมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วเป็นพระกายแห่งความบริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส ได้แก่พระมานุสสุพุทธ^{๓๔}

นอกจากนี้ ในคัมภีร์มหายานสูตราสังการสูตร ได้กล่าวถึงตรีกายนี้ไว้ ซึ่งจำเป็นต้องนำประกอบการศึกษา ดังนี้

^{๒๖} เสฐียร พันธรังษี, พุทธศาสนมหายาน. (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖๑.

^{๒๗} เสถียร โปธินันทะ, ปริชญาณมหายาน. หน้า ๑๖-๑๗.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๖-๑๗.

^{๒๙} เสฐียร พันธรังษี, พุทธศาสนมหายาน. หน้า ๖๑.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

^{๓๑} Nalinaksha Dutl, Mahayana Buddhism. P. 136

^{๓๒} ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์พระโพธิสัตว์" หน้า ๑๓๐.

^{๓๓} Nalinaksha Dutt. Mahayana Buddhism. P. 136.

^{๓๔} เสฐียร พันธรังษี. พุทธศาสนมหายาน. หน้า ๖๑.

ธรรมกาย สัมโภคกาย นิรมาณกาย เหล่านี้ คือกายของพระพุทธเจ้าทั้งหลายธรรมกาย เป็นมูลฐานของสัมโภคกายและนิรมาณกายสัมโภคกายในโลกทั้งปวงในจักรวาลนั้น แตกต่างกันไปตามภูมิภาคแตกต่างกันในด้านชื่อ รูปร่าง และประสบการณ์ในปรากฏการณ์ แต่ธรรมกายที่เป็นเอกรูปและสุขุมนั้นมีอยู่ในสัมโภคกาย และโดยอาศัยธรรมกายนี้ สัมโภคกาย ก็ควบคุมประสบการณ์ของตนได้ ในเมื่อธรรมกายสำแดงตนให้ปรากฏได้ตามประสงค์ นิรมาณกายย่อมเปิดเผยด้วยการเกิดที่ขำนาญ ด้วยการตรัสรู้พระนิพพาน เพราะนิรมาณกายมีอำนาจลึกลับที่จะนำมนุษย์ไปสู่การตรัสรู้อยู่มาก กายของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ประกอบด้วยกายทั้งสามเหล่านี้...^{๓๕} กายทั้งสามนี้เป็นเอกรูปในมูลฐาน ความโน้มเอียงและการกระทำโดยธรรมชาติ โดยการยืนกรานและโดยการเกี่ยวเนื่องแล้ว กายทั้งสามนั้นมีเสถียรภาพ...ธรรมกายเป็นเอกรูปสำหรับพระพุทธเจ้าทั้งปวง ทั้งนี้ เพราะไม่มีความแตกต่างที่แท้จริงระหว่างพระพุทธเจ้าทั้งปวงเลย...ตรีกายเป็นหนึ่งและเป็นหนึ่งเดียวกันสำหรับพระพุทธเจ้าทั้งปวง^{๓๖}

นักปราชญ์อีกหลายท่าน ได้ให้ทัศนะในเรื่องตรีกายนี้ที่ควรศึกษา คือ **ดร.ชูชุกิ** กล่าวเพิ่มเติมว่า ในสุวรรณภูมิประเทศของจีน ได้เปิดเผยคำสอนเรื่องตรีกายซึ่งให้ชื่อเรื่องว่า “ตรีกายอันยอดเยี่ยม”...พระพุทธเจ้าตรัสกับพระโพธิสัตว์อากาศคัพพะว่า ดูก่อนกุลบุตร ตถาคตมี ๓ กาย คือ นิรมาณกาย สัมโภคกาย และ ธรรมกาย เมื่อตรีกายอันตถาคตได้บรรลุแล้ว สัมโพธิญาณอันสูงสุดอันไม่มีอะไรเสมอเหมือน ก็ถือว่า ตถาคตได้บรรลุถึงด้วย^{๓๗}

Kenneth K.S. Ch'en กล่าวถึงการเกิดของตรีกายว่า

สิ่งที่เป็นสาระก็คือการคาดคะเนในทางอภิปรัชญาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าผู้เที่ยงแท้ เนื่องจากการคาดคะเนเช่นนี้ จึงปรากฏมีคำสอนเรื่องตรีกายของพระพุทธเจ้า คือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย ธรรมกาย เท่านั้นเป็นกายจริงของพระพุทธเจ้า กายนี้เกี่ยวเนื่องและทำให้พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตเป็นหนึ่งเดียวกับพระพุทธเจ้าในอนาคต แม้ว่าจะมีพระพุทธเจ้าหลายพระองค์แต่ก็มีธรรมกายเพียงกายเดียวเท่านั้น

^{๓๕} Columbia University Press. **Sources of Indian Tradition**. แปลโดย จำนง ทองประเสริฐ. บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย, หน้า ๑๗๘-๑๗๙

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘-๑๗๙

^{๓๗} *Ibid.*, P. 311

เมื่อธรรมกายได้รับการเรียกร้องให้มาสนองความต้องการทางจิตวิญญาณของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายธรรมกายก็จะปรากฏตัวในรูปแบบที่สองคือสัมโมคคกาย”^{๓๘}

Beatrice Lane Suzuki กล่าวอีกว่า

มหาสังฆิกะได้สร้างพระพุทธเจ้าให้เป็นโลกุตตรบุคคล และบุคคลเหนือธรรมชาติ ทศนะที่ว่าพระพุทธเจ้าเป็นโลกุตตรบุคคลหรือบุคคลเหนือธรรมชาตินั้น ทำให้ชาวพุทธมหายานมีความรู้ความเข้าใจขึ้นว่าพระพุทธเจ้ามี ๓ กาย...แต่พระพุทธเจ้าไม่ใช่ ๓ องค์ เป็นองค์เดียวกัน ที่ว่า ๓ กาย ก็คือในแง่ลักษณะของท่านเมื่อมองความเป็นอมตะและทศนะสากล ท่านเป็นธรรมกายที่อันสูง เมื่อมองทางความเป็นเลิศท่านเป็นสัมโพธิกาย ผู้สอนบุคคลที่อยากเป็นโพธิสัตว์และช่วยเหลือคนอื่น และเมื่อมองว่าเป็นบุคคลท่านเป็นนิรมาณกาย เป็นบุคคลที่ประสูติที่กบิลพัสดุ์ ได้ตรัสรู้ได้ต้นโพธิ์ และสิ้นพระชนม์เมื่อน้ำที่ของท่านหมดแล้ว เราต้องรู้ว่าพระศากยมุนีไม่ได้เป็นเพียงปรากฏการณ์ของธรรมกายในรูปแบบของนิรมาณกายพุทธ แต่ในนิรมาณกายพุทธ แต่ในนิรมาณกายนั้นมีปรากฏการณ์หลายอย่างเหมือนปรากฏการณ์ของสัมโมคคกาย แต่มีธรรมกายอันเดียวคือพระพุทธเจ้า และกายอื่นเป็นเพียงลักษณะ ในคัมภีร์กายตราย (Kayatraya) พระอานนท์กล่าวถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องตรีกายว่า พระสงฆ์ถามว่า “พระองค์มีกายหรือเปล่า” พระพุทธเจ้าตอบว่า “พระตถาคต มี ๓ กาย” ดังนั้นเราจึงได้ว่า ๓ กาย หมายถึง ๓ ลักษณะ หรือ ๓ รูป ของพระพุทธเจ้าหรือพระตถาคต ๓ กายนี้เป็นแก่นเดียวกัน แต่แตกต่างกันโดยธรรมชาติและอาการกระทำ^{๓๙}

เสฐียร พันธรั้งษ์ กล่าวว่

ตรีกายนั้นคือกาย ๓ ของพระพุทธเจ้า เกิดจากพระพุทธเจ้าประภท มานุสสพุทธ คือพระพุทธเจ้าผู้ปรากฏพระกายเป็นมนุษย์ในยุคหลังที่สุด ในที่นี้ได้แก่พระสมณโคดม...ในลัทธิมหายาน มีหลักตรีกาย คือหลักว่า พระมานุสสพุทธมีพระกายเป็น ๓ ก็เป็นรัตนตรัย คือหลัก ๓ ประการของตน ผลแห่งการนับถือตรีกายนั้น เนื่องมาแต่ที่เชื่ออันว่าด้วยพระอาทิพุทธ (สยัมภูพุทธเจ้า) และพระมหานุสสพุทธ ๕ พระองค์ คือนับถือว่า พระมานุสสพุทธทุกพระองค์มีพระกายเป็น ๓ หรือมีภาวะแตกต่างกันเป็น ๓ ประการในพระองค์ หรือมีพระกายเป็น ๓ ในขณะเดียวกัน...จะเห็นได้จากพระประธานในโบสถ์ของ

^{๓๘} Kenneth K.S.Ch'en. *Buddhism in China*. (New Jersey. Princeton University Press, 1973), p. 14.

^{๓๙} Beatrice Lane Suzuki. *Mahayana Buddhism*. (London: George Allen & Unwin. 1981),

มหายานมี ๓ องค์ รูปนั้นมีได้หมายถึงพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ แต่หมายถึงพระมานุสสพุทธ หรือพระศากยมุนีพุทธพระองค์เดียวแต่มีพระกายเป็น ๓ เป็นลักษณะไตรรัตน์ มหายาน^{๔๐}

พระสงฆ์พุทธศาสนามหายานนิกายเซน ให้ความหมายของตรีกายคล้ายกับฝ่ายเถรวาท เห็นได้จากที่พระสังฆนายก กล่าวไว้ใน **สูตรเว่ยหล่าง** ว่า

อาตมาก็จะได้กล่าวแก่ท่านทั้งหลายถึงเรื่องตรีกายของพระพุทธเจ้าแห่งจิตเดิมแท้สืบไป เพื่อว่าท่านทั้งหลายจะสามารถเห็นกายทั้งสามนี้ และจะเห็นแจ้งจิตเดิมแท้อย่างชัดเจนด้วย... ด้วยกายของเรานี้ เราขอถือที่พึ่งในธรรมกายอันบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้า ...เราขอถือที่พึ่งใน สัมโภคกายอันสมบูรณ์ของพระพุทธเจ้า...เราขอถือที่พึ่งในนิรมานกายอันมากมายตั้งหมื่นแสน ของพระพุทธ...จิตเดิมแท้ของเรา เราอาจหาพบกายทั้งสามนี้ และเป็นของสาธารณะทั่วไป สำหรับทุกคน แต่เนื่องจากใจ (ของคนธรรมดาสามัญ) ทำกิจอยู่ด้วยความรู้ผิด เขาจึงไม่ทราบ ถึงธรรมชาติแท้ในภายในกายของเขา ผลจึงเกิดมีว่า เขาไม่รู้จักตรีกายภายในตัวของเขาเอง (ข้า ยังเชื่อผิดๆ อีก) ว่า ตรีกายนั้นเป็นสิ่งที่ต้องแสวงหาจากภายนอก ท่านจงตั้งใจฟังเกิด อาตมาจะ แสดงให้ท่านทั้งหลายเห็นว่า ในตัวท่านเอง ท่านจะหาพบตรีกายเป็นปรากฏการณ์ อัน แสดงออกของจิตเดิมแท้อันเป็นสิ่งที่ไม่อาจหาพบได้จากภายนอก”^{๔๑}

นอกจากนี้ นิกายเซนยังเห็นว่า สรรพสิ่งคือจิตเดิมแท้เท่านั้น ตรีกายก็อยู่ในจิตเดิมแท้ ดังที่ว่า

ในกายทั้งสามนั้น ธรรมกายอันบริสุทธิ์ ก็คือตัวธรรมชาติ ตัวแท้ของท่านนั่นเอง สัมโภคกายอันสมบูรณ์ ก็คือตัวปรีชาญาณของท่าน ส่วนนิรมานกายนับด้วยหมื่นแสน ก็คือ การกระทำกรรมต่างๆ ของท่าน ถ้าท่านจะเห็นกายทั้งสามนี้เป็นของต่างหากจากจิตเดิมแท้ มักก็ เกิดมี ‘กายซึ่งปราศจากปัญญา’ ขึ้นมาเท่านั้นเอง ถ้าท่านเห็นอย่างแจ่มแจ้งว่า กายทั้งสามนี้ ไม่มีตัวตนแท้จริงของมันเองอะไรที่ไหนอีก (เพราะมันเป็นเพียงสมบัติของจิตเดิมแท้) ดังนี้แล้ว ท่านก็จะลุลึงโพธิของปรีชาญาณี่ประการโดยแน่นอน จงฟังโคลกของฉัน ดังนี้: “กายทั้งสาม มีอยู่แล้ว ในจิตเดิมแท้ของเรา ซึ่งโดยการรองงามของจิตเดิมแท้ตนเองปรีชาญาณี่ทั้งสี่ก็ปรากฏตัว”^{๔๒}

ท่านฮวงโป กล่าวว่า “พุทธะองค์หนึ่ง มี ๓ กาย โดยคำว่า ธรรมกาย ย่อมหมายถึง ธรรมะ (ธรรมดา) แห่งความว่าง อันมีอยู่ในทุกแห่งของธรรมชาติอันแท้จริงที่เป็นอยู่ของสิ่งทุกสิ่ง... สัมโภคกาย ย่อมหมายถึง ธรรมะ (สภาวะธรรมดา) แห่งความบริสุทธิ์สากลอันสำคัญยิ่งของสิ่งทั้งปวง

^{๔๐} เสฐียร พันธงชัย. พุทธศาสนามหายาน. หน้า ๑๕-๑๖.

^{๔๑} พุทธทาสภิกขุ แปล. สูตรเว่ยหล่าง. (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา. ม.ป.ป). หน้า ๗๐.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๐.

...นิรมานกาย ย่อมหมายถึง ธรรมต่างๆ แห่งวัตรปฏิบัติ ๖ ประการ ซึ่งนำไปสู่นิพพานและอุบายวิธีอื่นๆ ทำนองนั้นทั้งหมดทั้งสิ้นด้วยกัน”^{๔๓}

สมภาร พรมทา นักวิชาการด้านศาสนาและปรัชญาของไทย ผู้สนใจพุทธศาสนamahayan ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับเรื่องตรีกายของมหายานว่า

สำหรับชาวพุทธมหายาน การที่พระพุทธเจ้าสิทธัตถะเสด็จดับขันธปรินิพพานนั้น คือการที่นิรมานกายย้อนกลับคืนสู่ภาวะของสัมโมคคกายอีกครั้งหนึ่งเท่านั้น ดังนั้นแม้ทุกวันนี้ พระพุทธเจ้าก็ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ หากแต่อยู่ในภาวะของสัมโมคคกายบนสวรรค์เท่านั้นเอง พระพุทธรัตนะไม่ได้หายไปไหน ยังอยู่ครบถ้วนเหมือนสมัยพุทธกาล เวลาที่ชาวพุทธมหายานรำลึกถึงพระพุทธรัตนะ นอกจากจะรำลึกถึงพระพุทธคุณอย่างชาวพุทธเถรวาทแล้ว ยังรำลึกถึงพระพุทธเจ้าในภาคสัมโมคคกายบนสวรรค์ด้วย การบูชาพระรัตนะของชาวพุทธมหายานในปัจจุบันมีความหมายอย่างเดียวกันกับการบูชาพระรัตนะของชาวพุทธในสมัยพุทธกาล ทั้งนี้ เพราะในความรู้สึกของชาวพุทธมหายาน เวลานั้นบนสวรรค์ พระพุทธเจ้าภาคสัมโมคคกายยังประทับรับฟังสุขทุกข์ของพุทธบริษัทอยู่ การบูชาพระรัตนะ ด้วยความรู้สึกเช่นนี้ มหายานถือว่า จะให้ความมั่นใจและอบอุ่นใจแก่ศาสนิกได้มากกว่าการบูชาด้วยความรู้สึกที่ว่า สิ่งที่เหลืออยู่มีเพียงพระพุทธคุณเท่านั้น”^{๔๔}

และยังบอกกล่าวว่ เรื่องตรีกายเป็นทัศนะของมหายานที่มีต่อพระพุทธเจ้า โดยระบุว่า

สำหรับชาวพุทธมหายาน พระพุทธเจ้ามิได้มีฐานะเป็นมนุษย์ธรรมดา จริงอยู่ที่หลักฐานในคัมภีร์ระบุว่าพระพุทธเจ้าสิทธัตถะ โคตรมะ ทรงเจ็บป่วย แก่ชรา และตายเหมือนคนทั่วไป แต่ทั้งหมดที่กล่าวมานั้นก็เป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับพระกายส่วนหนึ่งของพระพุทธเจ้า ที่เรียกว่านิรมานกายเท่านั้น พระพุทธเจ้ายังมีพระกายอีกสองส่วน คือ ธรรมกาย กับสัมโมคคกาย พระกายทั้งสองอย่างหลังนี้ ไม่แก่ชรา ไม่เปลี่ยนแปลงอย่างนิรมานกายที่อยู่ในโลกมนุษย์”^{๔๕} และ “หลักคำสอน เรื่องกายสามของพระพุทธเจ้าเริ่มปรากฏชัดเจนในสมัยของท่านอสังคะและวสุพันธุนี้เอง แม้ว่าก่อนหน้านี้อาจจะมีการพูดถึงกายสองกายที่เรียกว่าธรรมกาย และนิรมานกายของพระพุทธเจ้ามาแล้วในวรรณกรรมมหายานทั่วไปก็ตาม แต่ธรรมกายที่ปรากฏในวรรณกรรมเหล่านั้น ไม่มีความหมายเชิงเทวนิยมอย่างที่คณาจารย์ในนิกายโยคจารย์ตีความแต่อย่างใด”^{๔๖}

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๒.

^{๔๔} สมภาร พรมทา. พุทธศาสนamahayan. (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๔). หน้า ๘.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

มิโนรุ คิโยตะ จึงสรุปแผนภูมิตามแนวคิดพุทธเกษตร^{๔๗} ดังนี้ :

พุทธภูมิ	ธรรมกาย	
พระอมิตาภะ	สัมโภาคกาย	ศรัทธาธรรมะหนึ่งเดียว
พระโพธิสัตว์	นิรมาณกาย	

จากแนวคิดดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า การเกิดขึ้นของตรีกายมีลักษณะคล้ายกับหลักการของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งแต่เดิมนั้นศาสนาพราหมณ์นับถือเทพเจ้าหลายองค์ ต่อมาได้ลดเหลือ ๓ องค์ คือ พระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม โดยมีพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก การอธิบายเทพเจ้าของพราหมณ์ได้ต่อสู้กับพระพุทธศาสนาตลอด พอถึงหลังพุทธกาล พราหมณ์ได้ให้ความหมาย แนวคิด และความเชื่อเรื่องเทพสูงสุด ๓ องค์ใหม่ว่าเทพเจ้าทั้ง ๓ องค์ เกิดจากภาวะที่เป็นนามธรรมอย่างหนึ่งซึ่งบริสุทธิ์ มีพลาณภาพไม่มีขอบเขต ไม่เป็นผลผลิตของอะไร แต่เป็นบ่อเกิดของสรรพสิ่ง พราหมณ์เรียกภาวะนี้ว่า “ปรมาตมัน หรือพรหมัน” จึงเป็นการพัฒนาแนวคิดที่ลึกซึ้งที่สุดในศาสนาพราหมณ์ ทำให้มีรากฐานทางอภิปรัชญาที่มั่นคง ส่งผลให้พุทธศาสนายุคนี้ตกต่ำลง มหายานยุคนั้นต้องปรับเปลี่ยนประยุกต์วิธีการอธิบายโลกและชีวิตด้วยเรื่องตรีกายขึ้นมา ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า พัฒนาการของคำว่า ตรีกาย ของมหายานในยุคต้นๆ ไม่ต่างจากคำว่า กายในพระพุทธศาสนาเถรวาทในคัมภีร์ลัทธิกาวตารสูตร ไม่มีอะไรพิเศษก็ยังคงเป็นธรรมกายที่เป็นพระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้าคู่กับนิรมาณกาย พอมาถึงยุคของท่านอสังคะและวสุพันธุ จึงมีการเพิ่มกายเข้ามาอีก ๑ กาย คือ สัมโภาคกาย ทำให้เกิดขึ้นเป็นตรีกายในพระพุทธศาสนาามหายาน และธรรมกายในยุคต่อมาก็มีความหมายค่อนข้างไปทางเทวนิยม มีความหมายเชิงอุดมคติต่อพระพุทธเจ้า

แต่จากหลักฐานดั้งเดิม ธรรมกาย ในพุทธศาสนาเถรวาทพบว่า เถรวาทพูดถึงกายของพระพุทธเจ้าเพียง ๒ กาย คือ รูปกาย กับ นามกาย(ธรรมกาย) รูปกาย คือรูปร่างของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยมาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ อนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ เกิดจากธาตุ ๔ ชั้น ๕ มหายานก็ยอมรับว่ามีอยู่จริง และเรียกว่า **นิรมาณกาย** ส่วนนามกาย(ธรรมกาย) หมายถึงพุทธภาวะที่มีอยู่ในรูปกายของพระพุทธเจ้า และพุทธภาวะนี้เถรวาทมีความเชื่อว่า เป็นสภาพที่มีอยู่จริง เป็นอมตะ เป็นนิรันดร และทุกคนที่ปฏิบัติตาม เช่นปฏิบัติตามอริยมรรค ก็สามารถเข้าถึงพุทธภาวะนี้ได้ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ที่ผ่านมาแล้วในอดีตและที่จะมาตรัสรู้ในอนาคต ก็จะถึงหลักนี้ อริยสาวกก็

^{๔๗} Minoru Kiyota. *Mahayana Buddhist Meditation Theory and Practice*. (Delhi : Motilal Banarsidass Pulpishers PVT.LTD, 1991).P.267.

สามารถเข้าถึงได้ และพุทธภาวะนี้มีอยู่ในมนุษย์ทุกคน แต่จะปรากฏออกมาชัดเจนหรือไม่อยู่ที่พลังการปฏิบัติ และพุทธภาวะนี้เป็นความสะอาด สว่าง สงบ

ในลัทธิเต๋า คำนว่ ธรรมกาย มีลักษณะเฉพาะตนเป็นเช่นเดียวกับนิमित หรือความฝัน^{๔๘} มีคำที่ใช้แทนหลายคำ บางครั้งก็ใช้คำว่า ตถาคตกาย^{๔๙} บางครั้งก็ใช้คำว่า ธรรมดานิสสัยนทพุทฺธ หมายถึงพระพุทธเจ้าที่ออกจากปรมาตธรรม และคำว่า ธรรมตาพุทฺธะ^{๕๐} คำว่าพระนิพพาน ก็คือ อลยวิญญาน เพราะพระองค์ตรัสว่า “พระนิพพาน ก็คือ อลยวิญญาน”^{๕๑} หรือคำว่า ภาวะแห่งจิตเท่านั้น^{๕๒} บางครั้งก็ใช้คำว่า ความรู้อันสมบูรณ์ หรือตถาคตคัพพะดังที่ตรัสว่า “มหามติ ความรู้อันสมบูรณ์นี้ คือแก่นแท้แห่งตถาคตคัพพะ”^{๕๓} ถึงพระพุทธเจ้าจะมีหลายพระองค์ แต่ก็เหมือนกัน มีธรรมกาย มีมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ มีความสมบูรณ์พร้อมแห่งอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ดังที่พระองค์ตรัสว่า

ดูก่อนมหามติ ความเหมือนกันแห่งธรรมกายเป็นอย่างไร ก็คือว่า เราและตถาคตเจ้าองค์อื่น ๆ ผู้เป็นอรหันต์ ผู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นเหมือนกันในเรื่องว่า ธรรมกายของเราและมหาบุรุษลักษณะ (๓๒ ประการ) และความสมบูรณ์พร้อมแห่งอนุพยัญชนะ (๘๐ ประการ) ไม่มีความแตกต่างเหลืออยู่ในหมู่เราตถาคต ยกเว้นแต่ว่าพระตถาคตเจ้าจะปรากฏรูปร่างต่าง ๆ ไปตามความประสงค์ที่แตกต่างกันของสัตว์ทั้งหลายผู้ซึ่งจะได้รับการฝึกฝนโดยวิธีการต่างๆ”^{๕๔}

ข้อความนี้ ชี้ว่า ธรรมกาย ก็คือคุณสมบัติประจำตัวพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์สาวกทั้งหลายเป็นผู้มีธรรมกายเหมือนกัน มีมหาบุรุษลักษณะ และอนุพยัญชนะเหมือนกัน จะต่างกันก็แต่การปรากฏรูปร่างที่เป็นไปตามความเหมาะสมแก่สรรพสัตว์ที่จะไปช่วยเหลือซึ่งมีความแตกต่างกัน เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์หรือพระตถาคต จึงมีพระนามสำหรับเรียกหลายพระนาม ทั้งที่พระองค์เรียกเองและผู้อื่นเรียก ดังที่ตรัสว่า

ดูก่อนมหามติ พระตถาคตเจ้าไม่ใช่ความไม่มีแก่นสาร ทั้งพระองค์ก็ไม่ใช่ที่ถูกกำหนดว่าเป็นเหมือนกับที่สรรพสิ่งเป็น เกิดก็ไม่ได้ หายไปก็ไม่ได้ ทั้งพระองค์ก็

^{๔๘} D.T. Suzuki, *The Lankavatara Sutra*. P.22.

^{๔๙} *Ibid.*,P.46.

^{๕๐} *Ibid.*,pp.51.52.

^{๕๑} *Ibid.*,P.55.

^{๕๒} *Ibid.*,P.55,147.

^{๕๓} *Ibid.*,P.60.

^{๕๔} *Ibid.*,P.123.

ไม่ได้มองหามูลเหตุ (เพื่อปรากฏก่อนคนอื่น ๆ) ทั้งเป็นผู้ปราศจากความสำคัญก็ไม่ใช่ เราจึงกล่าวอ้างตถาคตเจ้านั้นว่าไม่เกิดขึ้น ดูก่อนมหามติ แต่กระนั้นก็ยังมิมีพระนามอื่นอีกสำหรับตถาคตเจ้า เมื่อธรรมกายของตถาคตครองเจตจำนงทางกาย นี่คือนั่นที่อยู่นอกเหนือความเข้าใจของนักปราชญ์ พระสาวก พระปัจเจกตถาคต...

ดูก่อนมหามติ ท่านองเดียวกัน ก็สามารถกล่าวได้กับตัวเราเอง เพราะเรามาในระยะวิธีของการสดับฟังคนผู้มีวิชา ในโลกแห่งความทุกข์ทรมาน ภายใต้พระนามมากมาย รวมได้ ๓ อสงไขย และร้องเรียกเราด้วยพระนามเหล่านี้ โดยไม่รู้ว่าเป็นอีกพระนามหนึ่งของตถาคต”^{๕๕}

จากคำกล่าวที่ว่าพระพุทธรูปองค์มีพระนามหลายพระนามนั้น มีการกล่าวถึงถึงการยืนยันและเรียกขานพระองค์มา เช่นคำว่า ธรรมกาย, คถาคต, ตถาคตกาย, ตถาคตคัพพะ, อลยวิญญูณ, มนัส (จิตหรือจิตหนึ่ง) มโนวิญญูณ, สุนฺณุตตา, ยถากุต, นิพพาน, สัสสต, สทิสต, นิโรธะ, พุทธกาย, พุทธตา, อาทิจุทธะ เป็นต้น ในเรื่องเกี่ยวกับวิญญูณ พระองค์ก็ตรัสว่า “ตถาคตคัพพะ เป็นที่รู้จักกันว่า อลยวิญญูณ มนัส มโนวิญญูณ และระบบวิญญูณ...อลยวิญญูณ เป็นที่รู้จักกว่าคือ ตถาคตคัพพะ”^{๕๖} และตรัสว่า “ตถาคตเจ้าก็คือ ธรรมกาย พระองค์ทรงอาศัยธรรมะเป็นอาหาร”^{๕๗}

ดร. ชูชุกิ กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าที่มีหลายพระนามว่า “พระพุทธรูปเจ้าทุกพระองค์เป็นเนื้อแท้อันเดียวกัน พระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายย่อมเป็นเหมือนกันไปจนถึงพระสัมมาสัมโพธิญาณพระธรรมกาย และภาวะของพระองค์ที่ประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ แต่เมื่อพระองค์ทรงปรารถนาที่จะฝึกฝนสัตว์ทั้งหลายไปตามพระลักษณะพิเศษของคน พระองค์ก็จะทรงครองรูปต่างๆ ที่ปรากฏแตกต่างกันไปกับบรรดาสัตว์ทั้งหลายที่แตกต่างกัน และด้วยเหตุนี้คำร้องเรียกและพระนามของพระพุทธรูปเจ้าจึงมีมากมายเหลือคณานับ (อสังเขยยะ)

ข้อเท็จจริงที่น่าสังเกตประการหนึ่งในเรื่องนี้คือ การได้รับขนานพระนามมากมายของพระพุทธรูปเจ้า คือว่าพระองค์ไม่ได้เป็นที่รู้จักในพระนามส่วนพระองค์ต่างๆ เท่านั้น แต่ทรงได้รับการถวายพระนามในทางนามธรรมด้วย เช่นพระนามว่า ผู้ไม่เกิดอีก สุนฺณุตตา ตถาคตตา ยถากุตตา นิพพาน สัสสตตา สทิสตา(sameness) สัจจตา นิโรธะ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้พระพุทธรูปเจ้าจึงเป็นทั้งส่วนบุคคลและส่วนอภิปราย”^{๕๘} นอกจากนี้ ดร.ชูชุกิ ยังกล่าวว่า พุทธกาย ตถาคตกาย พุทธตา ก็เป็นชื่อของ

^{๕๕} *ibid.*,P.165.

^{๕๖} *ibid.*,P.203.

^{๕๗} *ibid.*,P.219.

^{๕๘} *ibid.*,P.xiv.

ธรรมกาย^{๕๙} เพราะธรรมกายของพระตถาคต เป็นเหมือนทรายในแม่น้ำคงคา คือเป็นสิ่งที่ไม่สามารถทำลายได้^{๖๐}

ส่วนความหมายคำว่า ธรรมกาย และคำที่เป็นไวยากรณ์หรือคำใกล้เคียงกัน ได้ดังนี้

ในลัทธิการตารสูตร คำว่า ธรรมกาย มีลักษณะเฉพาะตน เป็นเช่นกับนิमितหรือความฝัน บางครั้งก็ใช้ความหมายเดียวกัน ตถาคตกาย อัมมตาทุทธะ พระนิพพาน ตถาคตคัพพะ และอภยวิญญานโดยความหมายว่า ภาวะแห่งจิตเท่านั้น หรือความรู้อันสมบูรณ์ซึ่งก็คือแก่นแท้แห่งตถาคตคัพพะ เป็นกายหนึ่งต่างหากจากรูปกายที่เกิดจากขันธ ๕^{๖๑}

คำว่า ธรรมกายที่เป็นไวยากรณ์ของคำว่า จิต หรือ สรรพสิ่งคือจิต (Mind-only) ในลัทธิการตารสูตรอธิบายว่า “นี่คือธรรมชาติของสิ่งทั้งปวง สรรพสิ่งที่อยู่ในอาณาเขตของจิต ความจริง ข้อนี้คนเขลามิอาจหยั่งเห็นได้เลย คนเหล่านี้คิดฝันไปต่าง ๆ นานา จึงสับสนไม่รู้ซึ่งถึงสัจธรรม ดังกล่าวนี้แท้จริง ไม่มีผู้เห็น ไม่มีสิ่งที่ถูกเห็น ไม่มีผู้พูด ไม่มีสิ่งที่ถูกพูด พระพุทธเจ้าและพระธรรมก็หาใช่อะไรไม่ หากคือมายาภาพที่เกิดจากความเข้าใจผิดนั่นเอง บุคคลใดมองเห็นสิ่งต่างๆ ดังที่เคยเห็นตามปกติมาก่อน บุคคลนั้นย่อมไม่เห็นพระพุทธเจ้า แต่เมื่อความเข้าใจผิดถูกขจัดทิ้งไป บุคคลย่อมมองเห็นพระพุทธเจ้าเช่นกัน บุคคลจะมองเห็นพระพุทธเจ้าผู้รู้แจ้งเต็มเปี่ยมได้ก็ต่อเมื่อเขาเข้าถึงสถานที่ที่โลกถูกดับแล้วอย่างสิ้นเชิง เจ้านครลงกาพลันตื่นจากการไตร่ตรองถึงสภาวะธรรมของสิ่งต่างๆ นั้น ท้าวเธอรู้สึกถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในใจ และด้วยความเปลี่ยนแปลงนั้น ท้าวเธอก็ยังเห็นว่า แท้ที่จริงนั้นโลกหาใช่อะไรไม่ หากแต่คือใจของท้าวเธอนั่นเอง”^{๖๒} และว่า

ณ เวลานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เปล่งคาถาต่อไปนัยขึ้นว่า โลกตามที่เรามองเห็นนี้มีได้มีอยู่จริง ความหลากหลายของสิ่งต่างๆ ที่เรามองเห็นเกิดจากจิต ร่างกายของเรา ทรัพย์สินของเรา และบ้านเรือนของเราเป็นเพียงภาพที่สะท้อนออกมาจากอภยวิญญานเท่านั้น

มหามติ ! ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต สรรพสิ่งมิได้อุบัติขึ้น ทำไมหรือ ก็เพราะสิ่งเหล่านี้ไม่มีอยู่จริงนั่นเอง สรรพสิ่งเป็นเพียงภาพสะท้อนของจิต มหามติ ! เมื่อสิ่งเหล่านี้ไม่ได้เกิดจากสิ่งที่มีอยู่ก่อน และไม่เกิดจากความว่างเปล่า สรรพสิ่งจึงชื่อว่าไม่ได้อุบัติ มหามติ ! สรรพสิ่งจึงชื่อว่าไม่ได้อุบัติ มหามติ ! สรรพสิ่งเปรียบได้กับเขาของกระต่าย ม้า ลา หรืออูฐ หากแต่คนเขลาเข้าใจผิดจึงคิดว่าสิ่งเหล่านี้มีอยู่”^{๖๓}

^{๕๙} Ibid.,p.319,3163-317.

^{๖๐} Ibid.,P.151.

^{๖๑} D.T. Suzuki. *The lankavatara Sutra*. P. 22,

^{๖๒} Ibid, P.9 แปลโดย สมถาวร พรมทา,พุทธศาสนมหายาน. หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

^{๖๓} Ibid, pp.49,55-56 แปลโดย สมถาวร พรมทา,พุทธศาสนมหายาน. หน้า ๑๐๗.

ดร.ซูซูกิ กล่าวถึงความหมายของคำว่า ธรรมกาย ในงานเขียนว่า ธรรมะในที่นี้เป็นที่เข้าใจในความหมายว่า **ความเป็นจริง** หรือว่า **หลักการที่เป็นกฎ** หรือง่ายๆ ก็หมายถึง **กฎ** นั่นเอง คำว่า กายะ หมายถึง กาย หรือ ระบบ ประกอบเข้าด้วยกัน เป็นธรรมกาย ในที่นี้โดยความหมายก็คือ กายหรือบุคคลซึ่งมีอยู่ในฐานะหลักการ และตอนนี้ก็ได้หมายถึงความเป็นจริงสูงสุดที่มาจากสรรพสิ่งที่ เป็นความอยู่ และมีกฎเกณฑ์ และความมีกฎเกณฑ์ และความมีภูมิเกณฑ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่เหนือสิ่งมีเงื่อนไขที่จำกัดทั้งหมดแต่ธรรมกายไม่ได้เป็นเพียงคำสอนทางปรัชญาเท่านั้น แต่ยังหมายถึง กาย ซึ่งนำเสนอแนวคิดบุคลิกภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวกับพุทธภาวะ^{๖๔} แก่นสารแห่งพุทธภาวะก็คือ ธรรมกาย^{๖๕} ความรู้แห่งความเป็นเช่นนั้นถือว่าเป็นที่รู้กันว่าเป็นธรรมกาย^{๖๖}

นอกจากนี้ยังได้ระบุว่า เมื่อพระพุทธเจ้าได้ประทานพระดำรัสครั้งสุดท้ายสั่งลา(ปัจฉิมโอวาท) พระองค์ได้ตรัสบางสิ่งบางอย่างว่า“บุคคลผู้เห็นธรรมชื่อว่าเห็นเรา หลังจากที่เรานิพพานไป” ข้อความนี้อาจถือเป็นจิตวิทยาการสอนเกี่ยวกับบอมตภาพ ดังนั้นหลักคำสอนเกี่ยวกับทวินิยมจึงแพร่หลายอย่างรวดเร็วหลังการปรินิพพานอย่างหนึ่งในฐานะรูปกาย หรือกายวัตถุ และอีกอย่างหนึ่งในฐานะเป็นธรรมกายหรือกายจริง ดังนั้น ในสุวรรณะประภาสะจึงมีข้อความว่า กายของพุทธะเป็นสภาพที่แข็งเหมือนเพชร และสิ่งที่แสดงออกเกี่ยวกับพระองค์คือกายเปลี่ยนรูปและกายตรัสรู้จริง รวมทั้งธรรมธาตุหรือตถาคต ความเป็นอย่างนี้ คือธรรมกายที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ดุจเพชร^{๖๗} ในลังกาวดารและสูตรในยุคต้นๆ ธรรมกายจึงรับรู้ในฐานะองค์ประกอบหนึ่งของตรีกาย เป็นตถาคตภาวะหรือพุทธภาวะ

แต่ ดร.ซูซูกิ กล่าวว่าตรีกายที่ค้นพบในลังกาวดารนั้นมีหลายความหมายและหลายนัยยะ เช่น ธรรมกาย ตถาคตกาย หมายถึงตถาคตกายในสวรรค์ ในฐานะบางสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติของปัจเจกธรรมที่ตกแต่งสิ่งทั้งหลาย และจะเข้าถึงโดยพระโพธิสัตว์บรรลुरुูปมานจนถึงอรุูปมาน คำสอนเรื่องตรีกายที่ได้พัฒนาแล้วอย่างสมบูรณ์จะสามารถเข้าใจได้อย่างชัดเจน^{๖๘} แต่ตรีกายก็มีปัญหาในการเข้าใจในแง่ภาษาว่า

ธรรมเป็นที่เต็มไปด้วยความหมายคำหนึ่งและครอบคลุมความหมายที่กว้างธรรมมาจาก รากศัพท์ ฐุ ซึ่งหมายถึง การถือ การนำไป การทรงไว้ และความหมายที่เก่าแก่ของธรรม คือ สิ่งที่จะนำไปหรือทรงไว้ หรือสนับสนุน และธรรมมีความหมายตามรูปแบบปกติ หรือจัด

^{๖๔} D.T. Suzuki. Studies in the Lankavatara Sutra. P. 308.

^{๖๕} Ibid.,P. 310.

^{๖๖} Ibid.,P. 12.

^{๖๗} D.T. Suzuki. Studies in the Lankavatara Sutra. P. 315.

^{๖๘} Ibid.pp. 316-319

ระเบียบแนวทางของสิ่งนั้นคือ ‘กฎหมาย’ ‘ขนบธรรมเนียม’ ‘กฎ’ ‘คำสอน’ แล้วจึง ‘หน้าที่’ ‘ยุติธรรม’ ‘คุณความดี’ ‘หลัก-จริยธรรม’ ‘คุณลักษณะ’ ‘คุณสมบัติ’ ‘คุณภาพที่สำคัญ’ ‘สสาร’ ‘ซึ่งยังคงอยู่’ ‘ความจริง’ ‘ความเป็นอยู่’ เป็นต้น

ธรรมที่ถูกใช้บ่อย ๆ มีค่าเท่ากับคำอังกฤษ เพื่อธรรม โดยนักปราชญ์ทางตะวันออก คือ ‘กฎ’ หรือ ‘คำสอน’ คำนี้อาจถูกต้องเท่าที่มีในตำราภาษาบาลี แต่เมื่อพวกเราต้องการที่จะประยุกต์การแปลความหมายนี้ใช้คำของมหายาน เช่น ธรรมธาตุ, ธรรมกาย, ธรรมลักษณะ ธรรมโลก เป็นต้น พวกเราอยู่ในฐานะที่เคอะเขินและอยู่ในฐานะที่สูญเสียจะได้รับความหมายของคำเหล่านี้ได้อย่างไร มีข้อความในวรรณคดีมหายาน ซึ่งมีความสำคัญของคัมภีร์ทั้งหมดขึ้นอยู่กับพวกเราเราจะเข้าใจคำว่า ‘ธรรมได้’ อย่างไร อาจกล่าวได้ว่า เหตุผลหนึ่งของหลายๆ เหตุผลทำไมนักศึกษาชาวคริสต์เรียน ผู้ (ศึกษา) พุทธศาสนาจึงล้มเหลวบ่อยๆ ที่จะรับรองความสำคัญของลัทธิมหายานเป็นสิ่งที่เนื่อง มาจากการแปลความหมายธรรมที่ผิดพลาด”^{๖๙}

ในพุทธศาสนา มหายาน ธรรม หมายถึง “สิ่ง” “สสาร” หรือ “ความเป็นอยู่” หรือ “ความจริง” ทั้ง ๒ มีความหมายเฉพาะในความรู้สึกต่างๆ ไป แม้จะถูกใช้บ่อยๆ ในความรู้สึกของกฎหรือคำสอน กายอาจจะยืมมาจาก “ร่างกาย” มิใช่ความรู้สึกแบบบุคลิกลักษณะแต่ในระบบของความ เป็นหนึ่งเดียวและรูปแบบที่จัดขึ้น ธรรมกาย เป็นการรวมกันของคำว่า ธรรมและกาย มีความหมาย เป็นผลรวมของสิ่งที่ถูกจัดขึ้น หรือหลักเกณฑ์แห่งความเป็นหนึ่งของจักรวาล^{๗๐}

อวตังสกุสูตร (Avatamsaks Sutra) ได้ให้เนื้อความที่เข้าใจ บางอย่างที่เกี่ยวกับธรรมชาติ แห่งตรีกาย โดยเฉพาะธรรมกายไว้ว่า

แม้ธรรมกายจะปรากฏในตัวของมันเองใน ๓ โลก ธรรมกายเป็นอิสระจากสิ่งที่ไม่บริสุทธิ์ และตัณหา (ความอยาก) ธรรมกายปรากฏขึ้นเอง ณ ที่นี้ ที่นั่นและทุกๆ แห่ง สนองต่อผลกระทบ มันมิใช่ความเป็นจริงที่เป็นส่วนปัจเจกชน มันมิได้เป็นสิ่งที่ลวง แต่เป็นสากลและบริสุทธิ์มิได้มาจากที่ไหน มิได้ไปที่ไหน ธรรมกายมิได้ประเมินตัวเอง ไม่ขึ้นอยู่กับภาวะขาดสูญ มันเป็นสิ่งที่ราบรื่นตลอดกาลและนิรันดร์ ธรรมกายเป็นหนึ่ง ไม่มีการสิ้นสุด ธรรมกายไม่มีพรหมแดน ไม่มีแหล่ง (บ่อเกิดแต่ธรรมกายถูกทำให้เป็นรูปร่างขึ้นในกายทั้งมวล อิสรภาพของธรรมกาย หรือความเป็นไปโดยธรรมชาติ คือ ไม่สามารถจะเข้าใจได้ การมีสปีริตของธรรมกายในสิ่งที่มีตัวตนเป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะเข้าใจได้ รูปแบบทั้งหมดของสิ่งที่มีความเป็นหนึ่งเดียวกัน ณ ที่นั้น ธรรมกายสามารถที่จะสร้างทุกสิ่งทุกอย่าง โครงของวัตถุที่มีรูปร่าง ซึ่งไม่เหมาะสมตามที่

^{๖๙} D.T. Suzuki. *Outlind of Mahayana Buddhism*. (London : Luzae and Company, 1973),P.221.

^{๗๐} *ibid.*, P. 222.

ต้องการ โดยธรรมชาติและเงื่อนไขของกรรม ธรรมกายส่องแสงไปยังการกระทำทั้งปวง แม้ว่ามันคือ สมบัติของปัญญา มันคือ สิ่งที่ว่างเปล่าของความเป็นของเฉพาะตัว ไม่มีที่ในจักรวาล... ภายนี้ยังคงอยู่ตลอดกาล ธรรมกายเป็นอิสรภาพจากสิ่งตรงข้าม และความขัดแย้งกันมันกำลังทำงานอยู่ในสิ่งทั้งปวงที่จะนำสรรพสัตว์ไปสู่นิพพาน^{๗๑}

ตรีภายในส่วนของธรรมกายของพระพุทธองค์เป็นสิ่งนิรันดร์ ไม่เคยเกิดไม่เคยตาย และเมื่อมีความจำเป็นสำหรับพระโพธิสัตว์ ธรรมกายจึงปรากฏออกมาในรูปแบบของสัมโมกกาย เทียบ สอนธรรมะไม่รู้จบ และไหลออกประหนึ่งกระแสน้ำอันหาจุดจบมิได้^{๗๒} การสะท้อนภาพตรีภายใน ส่วนของธรรมกายขึ้นอยู่กับอำนาจจิตและความเชื่อ ดร. ชูชุกี กล่าวว่า “ธรรมกายจึงสะท้อนภาพ ตัวเองในจิตที่พร้อมรับรู้ของผู้เชื่อถือ โดยคุณสมบัติของจิตที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติจะสร้างวิปริณาม กาย(กายที่แปรเปลี่ยน) และกายสุขในแง่ที่ควรแก่สภาวะ ขณะที่ธรรมกาย มิได้เศร้าหมองไปกับการ เปลี่ยนแปลง

ตามที่คนนี้จะเห็นว่า เมื่อใดที่มีความต้องการทางจิตวิญญาณมีความแข็งแกร่งขึ้นอย่าง พอเพียง ก็จะมีการตอบสนองจากธรรมกาย และการตอบสนองนี้ก็เหมือนกันทุกครั้งไป ขึ้นอยู่กับ จิตรับรู้จะแสดงขึ้นพัฒนาการที่ต่างกันทั้งทางปัญญา และทางจิตวิญญาณ ถ้าหากเราเรียกการสื่อสาร ระหว่างวิญญาณกับธรรมกายนี้ว่า แรงบันดาลใจ”^{๗๓}

ในอวตังสกสูตร ให้ความหมายว่า ธรรมกายนั้น เป็นกายปราศจากความไม่บริสุทธิ์ ปราศจากต้นหาคือความทะยานอยาก ไม่ผูกพันอยู่กับที่ใดๆ ตามอำนาจกรรม แต่หากเป็นสังขจะ สากล ไม่มีที่มาที่ไป ไม่มีการดับสูญ เป็นวิเวก และอมตะอยู่ทุกเมื่อ เป็นเอกภาพ ไร้เขตแดน ไม่มี ส่วนแบ่ง เป็นกายอยู่ในกายทั้งหลาย มีอานุภาพสร้างสรรค์สิ่งทั้งหลาย ยังสรรพสิ่งเหล่านั้นให้สว่างอยู่ ไม่มีสถานที่ใดในจักรวาลนี้ซึ่งธรรมกายไม่ปรากฏ ธรรมกายเป็นสากล และคงรูปอยู่ชั่วกาลปาวสาน ธรรมกายช่วยทำลายบาป ช่วยก่อให้เกิดบุญ ทำลายความมืดความโง่งที่มีอยู่ในสรรพสัตว์ ช่วยเราด้วย เมตตา กรุณา รักษาสรรพสัตว์ทั้งหลายให้มีความรักให้ปราศจากทุกข์สุดท้ายจะช่วยให้ถึงพุทธ ภาวะ^{๗๔}

พุทธศาสนamahayanิกายชินงอน(Shigon) มองว่าธรรมกายเป็นตัวตนที่เป็นแก่นสารที่ แท้จริง เทียงแท้ เป็นศูนย์รวมของแก่นสารจักรวาล ปราศจากรูปอย่างสิ้นเชิง แต่คนที่เข้าใจและมี ปัญญา หรือผู้บรรลุจะสามารถสังเกตเห็นและรับรู้ได้ว่ามีตัวตนนิรันดร์ ต้องรู้ด้วยตัวเอง พระโพธิสัตว์

^{๗๑} ibid., pp. 222-224.

^{๗๒} ibid., pp. 261.

^{๗๓} ibid., pp. 268.

^{๗๔} เสฐียร พันธงชัย. พุทธศาสนamahayan. หน้า ๖๕.

และคนอื่นๆ ทุกคนมีสิ่งนี้อยู่แล้วเป็นธรรมชาติตถาคตธรรมธาตุ หรือตถาคตพระนิพพานแก่นแท้แห่งความเป็นพุทธะ”^{๗๕}

Beatrice Lane Suzuki บอกอีกว่า นักเขียนฝ่ายมหายานบางคนให้ความหมายของธรรมกายว่าเป็นสิ่งที่ไม่สามารถรับรู้ได้บ้าง กฎแห่งจักรวาลบ้าง

ดร. ชูชุกิ ให้ความหมายของธรรมกายว่าเป็นตัวตน เป็นตถตา ไม่สามารถมองเห็นได้มันประกอบขึ้นด้วยวิญญาณที่ยังมีชีวิตอยู่ พร้อมทั้งคุณธรรม คำสอนเช่นนี้เป็นอันเดียวกับทัศนะของชินงอนที่ว่าธรรมกายเป็นวิญญาณ ความมุ่งมั่น ความรู้ของบุคคลนั้นเป็นความเฉลียวฉลาดความคิดและการกระทำ^{๗๖}

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ตรีกายโดยเฉพาะธรรมกาย ในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานยุคต้น ๆ มีความหมายคล้ายกับคำสอนของพุทธศาสนาเถรวาท คือ หมายถึงกายแห่งธรรม หรือคุณสมบัติประจำตัวของพระพุทธเจ้า เป็นพระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้าต่อมามีพัฒนาการในเรื่องตรีกาย ความหมายถึงขยายกว้างขวางออกไปครอบคลุมถึงสรรพสิ่ง ทั้งที่เป็นความหมายตามพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม และพัฒนาถึงคล้ายกับคำสอนเรื่องตีมูรติของศาสนาพราหมณ์

คำว่า ธรรมกาย จึงมีความหมายหลายคำ เช่น หมายถึง ความรู้อันสมบูรณ์ ความรู้แห่งความเป็นเช่นนั้น ภาวะแห่งจิตเท่านั้น ความจริงอันสูงสุดของสรรพสิ่ง แก่นสารแห่งพุทธภาวะ คุณสมบัติทางคุณธรรม จิตวิญญาณเหนือธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ไม่ตาย ความไม่มีที่สุด ความดั่งงามความบริสุทธิ์ ความเที่ยงแท้ ความเป็นอิสระ เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์ เป็นสิ่งที่ไร้รูป ปราศจากตัวตนเป็นสิ่งที่ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีจุดกำเนิด ไม่มีผู้สร้าง เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ด้วยตัวเอง เป็นสิ่งที่สามารถแสดงตัวออกมาในรูปแบบต่างๆ ได้ เป็นสภาวะอมตะแผ่คลุมอยู่ทั่วไป เป็นต้น

ส่วนคำที่เป็นไวพจน์ของธรรมกาย มีหลายคำ เพราะพระพุทธเจ้ามีพระนามหลายพระนามเช่น พุทธตา ตถาคต ธรรมตา ตถาคตคัพพะ อลยวิญญาน นิพพาน สุญญตา จิตหนึ่ง จิตสากล แต่ละคำก็มีความหมายเฉพาะ แต่ก็ไม่ต่างจากคำว่า ธรรมกาย เป็นคำที่ใช้แทนกันบ่อยๆ

สมภาร พรมทา สรุปความหมายไว้ว่า

ธรรมกายในทัศนะของฝ่ายมหายาน หมายถึงสิ่งหนึ่งที่ดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์ สิ่งนี้เป็นสิ่งไร้รูป ปราศจากตัวตน ให้สัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสเราไม่อาจสาวหาที่มาของธรรมกายได้ เพราะธรรมกายไม่มีเบื้องต้น ไม่มีจุดกำเนิด ไม่มีผู้สร้างธรรมกายเกิดมีและดำรงอยู่ได้ด้วย

^{๗๕} Beatrice Lane Suzuki. *Mahayana Buddhism*. (London : George allen & Unwin, 1981). pp.53-54.

^{๗๖} *ibid.*, pp. 54-55.

ตนเอง แม้ว่าจักรวาลนี้จะว่างเปล่า ไม่มีอะไรเลย ไม่มีดวงดาว ไม่มีโลก ไม่มีวัตถุ ไม่มีมนุษย์ ไม่มีสัตว์และพืช ไม่มีแสงสว่าง ในภาวะเช่นนั้น ธรรมกายก็ดำรงอยู่และจะดำรงอยู่เช่นนั้นเรื่อยไป ไม่มีที่สิ้นสุด...ธรรมกาย...เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในการเป็นที่พึ่ง ชาวพุทธมหายานเชื่อว่า พระพุทธเจ้าสิทธัตถะหรือพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ที่เคยมีชีวิตอยู่ในโลกนี้และจะมีต่อไปในอนาคต มีฐานะเป็นนิรนาณกาย นิรมาณกายนี้ หมายถึงกายหรือรูปที่ถอดหรืออวตารลงมาจากรูปหรือกายที่เป็นทิพย์ ในสวรรค์ กายที่อยู่ในภาคของเทพบนสวรรค์นี้เรียกว่าสัมภคกาย ดังนั้นในทัศนะของฝ่ายมหายานพระพุทธเจ้าสิทธัตถะที่ทรงมีชีวิตเกี่ยวสัจจะเวไนยสัตว์อยู่ ณ ดินแดนชมพูทวีปในช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์แห่งมนุษยชาติ นั้น หาใช่คนธรรมดาไม่ จริงอยู่ที่พระองค์ทรงปรากฏกายในรูปของมนุษย์ มีเกิด แก่ เจ็บ และตาย ดังมนุษย์ปกติทั่วไป แต่ปรากฏการณ์ทั้งหมดนั้น เป็นเพียงมายาภาพที่ถูกเนรมิตขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับการมีชีวิตอยู่ท่ามกลางหมู่คนที่มีการเกิด แก่ เจ็บ และตายเป็นธรรมชาติเท่านั้น

สัมภคกายบนสวรรค์นั้นก็หาใช่อะไรไม่ หากแต่คือการแสดงตัวของธรรมกาย จากสิ่งไร้รูปมาเป็นสิ่งมีรูป สรูปแล้ว พระพุทธเจ้าสิทธัตถะก็หาใช่อะไรไม่ หากแต่คือธรรมกายนั่นเอง ธรรมกายประสงค์จะช่วยสรรพสัตว์ข้ามพ้นสังสารวัฏ จึงแสดงตัวเป็นสัมภคกายบนสวรรค์ จากนั้นสัมภคกายนั้นก็อวตารลงมาเป็นนิรมาณกาย ทำหน้าที่โปรดเวไนยสัตว์ ดังที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนา^{๗๗}

และจากข้อความในมหายานสูตราลังการสูตร สมถาร พรหมทา อธิบายต่อไปว่า “...ธรรมกายนั้นเป็นภาวะหนึ่งเดียว แต่เมื่อแสดงตัวออกในรูปสัมภคกาย ธรรมกายสามารถแสดงตัวออกได้หลากหลาย ฝ่ายมหายานนั้นเชื่อว่า จักรวาลนี้ประกอบด้วยอาณาจักรหรือดินแดนย่อยๆ จำนวนมหาศาล ในแต่ละอาณาจักรจะมีพระพุทธเจ้าคอยทำหน้าที่โปรดเวไนยสัตว์อยู่หนึ่งพระองค์ อาณาเขตภายใต้การปกครองของพระพุทธเจ้านี้ เรียกว่า พุทธเกษตร พระพุทธเจ้าในแต่ละพุทธเกษตรอาจมีลักษณะและคุณสมบัติแตกต่างกัน ตามความเหมาะสมในการโปรดสัตว์ในพุทธเกษตรนั้นๆ แต่นั่นก็เป็นเพียงความแตกต่างภายนอกเท่านั้น...โดยเนื้อแท้...มาจากธรรมกายเดียวกัน ดุจน้ำแม้จะอยู่คนละสถานที่ก็ล้วนเป็นน้ำที่มีเนื้อแท้เป็นชนิดเดียวกันฉนั้น”^{๗๘} และธรรมกายนี้ ถ้าดูตามการตีความของนิคายโยคจาร ธรรมกายมีลักษณะเชิงเทวนิยม และธรรมกายเป็นนามธรรม เป็นสิ่งที่มีจิตสำนึกในความหมายว่า สามารถรับรู้ความมีอยู่ของตน และเป็นสิ่งที่เต็มไปด้วยพลาณาภาพอันไม่อาจประมาณได้ ท่านอสังคะถือว่าสิ่งนี้คือต้นตอของสรรพสิ่ง^{๗๙} จากทัศนะนี้ เราตีความได้ว่า ในสมัยที่

^{๗๗} สมถาร พรหมทา. พุทธศาสนมหายาน. หน้า ๔-๕.

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๓.

จักรวาลว่างเปล่า ไม่มีอะไรทั้งสิ้น มีสิ่งหนึ่งดำรงอยู่แล้ว สิ่งนี้คือ ธรรมกาย ภายหลังธรรมกายนี้เองที่
ให้กำเนิดสิ่งต่างๆ ขึ้น^{๘๐}

สมภาร พรหมทา กล่าวถึงการตีความตามคำสอนของนิคายโยคาคจารย์อีกว่า นิคายโยคาคจารย์
คุณจะมีทัศนะว่า สิ่งที่เราเรียกว่าธรรมกาย ไม่ใช่บุคคล เป็นนามธรรม...ในภาวะที่จักรวาลว่างเปล่านี้ มี
เพียงธรรมกายเท่านั้นดำรง อยู่ ไม่มีสิ่งอื่น สรรพสิ่งล้วนเป็นผลผลิตของธรรมกาย...ธรรมกายให้กำเนิด
สิ่งเหล่านี้ได้เนื่องมาจากธรรมกายมีพลาณภาพอย่างหนึ่งเรียกว่า **พีชะ** ประกอบกับธรรมชาติอีกอย่าง
หนึ่งของธรรมกาย คือการมีจิตสำนึก มีความคิด มีจินตนาการ เมื่อคุณสมบัติสองส่วนนี้ผนวกกันเข้า
สิ่งต่างๆ ก็เกิดขึ้นมา...คำนี้เป็นคำใช้บรรยายคุณสมบัติของจิตที่เรียกชื่อว่า อาลัยวิญญาณ^{๘๑}

เสถียร โปธินันทะ กล่าวว่า ธรรมกายเป็นสภาวะอมตะ ไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดแผ่
คลุมอยู่ทั่วไป^{๘๒} ภายนี้ได้แก่ภาวะคือความรู้ของพระพุทธเจ้า หรือธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ความจริง
อันถาวร ความเป็นไปอย่างหนึ่งอย่างใดอันคงที่ไม่เปลี่ยนแปลงพูดโดยง่ายได้แก่สังขธรรม ย่อม
หมายถึง ความรู้แจ้งของพระพุทธเจ้า คือ ธรรมกายในข้อนี้^{๘๓}

ในคัมภีร์ต่างๆ ของมหายาน อธิบายธรรมกายไว้ต่างกัน โดยนัยแห่งอรรถกถาจารย์ของ
นิกายนั้นๆ ซึ่งจำเป็นต่อการศึกษาคำนี้ เสถียร พันธรังษี ได้สรุปไว้ว่า “คัมภีร์ศรีทโรปสาทสูตร วจนา
ของพระอัสสวัชชะ พรรณนาว่า ธรรมกาย ได้แก่สังขธรรมอันเป็นปฐม คัมภีร์ปรัชญาปริมาตา อธิบาย
ว่า ธรรมกายได้แก่ พระธรรมความเป็นไปอันสูงสุด ธรรมกายได้แก่ ปรัชญาความรู้อันสูงสุด คัมภีร์โค
โยกิชของนิกายชิน แสดงว่าธรรมกายได้ แก่ความไม่มีการเริ่มและไม่ที่สิ้นสุด^{๘๔} คัมภีร์บุตสุยิกะว่า
ธรรมกายคือ พระกายตามธรรมชาติที่เป็นเองของตถาคต มีความถาวร ไม่มีความเปลี่ยนแปลง เป็น
ภาวะแท้จริงของพระพุทธและของสรรพสิ่งสากล, ในนิกายมัธยมิกของอินเดียน แสดงว่า ธรรมกายคือ
ความว่างจากกิเลสสภาวะความเที่ยงแท้ ซึ่งไม่สามารถจะพรรณนาได้ชัดเจน ในนิกายโยคาคจารย์ มุ่งเอา
ว่า ธรรมกายนั้น คือความเด็ดขาดปราศจากความขัดข้องใดๆ^{๘๕}

เสถียร พันธรังษี สรุปว่า คำอธิบายเหล่านี้ มีความมุ่งหมายเดียวกัน คือพระธรรมที่
พระพุทธเจ้าตรัสรู้^{๘๖} และยังกล่าวสรุปไว้ว่า พระศากยมุนีพุทธ เมื่อทรงพระชนม์อยู่ ตรัสแก่สาวก

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน.

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

^{๘๒} เสถียร โปธินันทะ. ปรัชญามหายาน. หน้า ๑๖-๑๗.

^{๘๓} เสถียร พันธรังษี. พุทธศาสนมหายาน. หน้า ๖๔.

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔.

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔-๖๕.

^{๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

ของพระองค์ไว้ว่า พระกายที่แท้จริงของตถาคตนั้น มิใช่กายเนื้อเช่นร่างกายของมนุษย์ธรรมดาแต่หากเป็นร่างกายทิพย์ และธรรมกาย ได้แก่กายทิพย์ของพระองค์นั่นเอง บรรดาสาวกของพระศากยมนีชั้นแรกพากันเข้าใจว่า ธรรมกายที่พระพุทธเจ้าตรัส เป็นเพียงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แต่ที่แท้ธรรมกายได้แก่สภาวะอันสำคัญของความเป็นพระพุทธเจ้า หรือแก่นธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ซึ่งเป็นเครื่องแสดงว่า ผู้ตรัสรู้เป็นพุทธนั่นเอง^{๘๗}

สัตยสิทธิศาสตร์ ท่านหริวรมันแต่ง ท่านเชื่อในทฤษฎีพุทธกายและธรรมกาย ซึ่งสรุปได้ว่า ธรรมกาย ประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา ท่านเชื่อว่า พระพุทธเจ้าทรงมีอานุภาพพิเศษเหนือสามัญชนทั่วไป เช่น พระองค์ทรงไว้ซึ่งทศพลญาณ และเวสารัชชธรรม^{๘๘}

นลินักษ์ ดัทท์ บอกว่า “ในทัศนะของมหายาน พระกายที่แท้จริงของพระพุทธเจ้าเท่านั้นที่เป็นสัจจะ และไม่แตกต่างจากสิ่งทั้งหลายหรือภาวะทั้งหลายในจักรวาล แม้ว่าจะมีความหมายพยายามที่จะให้คำจำกัดความโดยใช้คำที่เป็นภาษาปัจจุบัน และการอธิบายความหมายของสิ่งที่เป็นสัจจะนี้ ข้อนี้ไม่เพียงแต่ไม่เพียงพอเท่านั้น แต่ยังก่อให้เกิดความเข้าใจผิดอีกด้วย คัมภีร์มหายานพยายามที่จะให้แนวคิดเกี่ยวกับสัจจะนี้เท่าที่ภาษาจะอำนวยให้ คัมภีร์ทริคาและสิทธิ์เรียกสัจจะนี้ว่า ‘สวาทริกหรือสวาทริกกาย’ เป็นสิ่งที่ไม่สามารถคำนวณได้และไม่มีขอบเขต มีอยู่ทุกหนทุกแห่ง เป็นฐานแห่งสัมโภคกายและนิรมานกาย ไม่มีเครื่องหมาย (มหาบุรุษลักษณะ)ไม่สามารถแสดงออกมาได้ เป็นอมตะ เป็นสัจจะ และเป็นคุณะที่ไม่มีขอบเขต ไม่ใช่จิตและรูปรธรรมกายพุทธทั้งหลายอาจจะมีสัมโภคกายเฉพาะพระองค์ แต่ก็มีธรรมกายเป็นอันเดียวกันทั้งหมด เป็นสิ่งที่สามารถรับรู้ได้เฉพาะในตัวเท่านั้น บรรยายไม่ได้ เพราะว่า การบรรยายนั้น จะเป็นเหมือนคนตาบอดพยายามที่จะบรรยายพระอาทิตย์ที่เขาไม่เคยเห็นเลย”^{๘๙}

นลินักษ์ ดัทท์ กล่าวว่า ท่านนาการชุนสรุปบทวิจารณ์เรื่องตถาคตกาย โดยการรวมตถาคตเข้าเป็นอันเดียวกันกับโลกหรือธรรมชาติ และกล่าวว่า ตถาคตที่คนทั้งหลายหรือแม้พระโพธิสัตว์ทั้งหลายที่รู้จักนั้น เป็นเพียงรูปเปรียบแห่งกุศลธรรม และไม่ใช่ตถตาหรือตถาคตที่แท้จริงเลย นักวิพากษ์เช่นนาการชุน ไม่สามารถก้าวไปเลยจากนี้เพื่อสร้างสัจจะได้ ท่านนาการชุนมุ่งถึงสัจจะ คือตถาคตกายที่แท้จริง ได้แก่ธรรมกาย ได้แก่ธรรมกาย โดยการปฏิเสธความมีอยู่ของสิ่งที่ไม่แท้จริง

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

^{๘๘} พระอุตรคณาธิการ. **ประวัติศาสตร์ศาสนาในอินเดีย**. (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๒๙.

^{๘๙} Nalinaksha Dutt. **Mahayana Buddhism**. pp. 162-163, แปลโดย สมจินต์ วันจันทร์ ๒๕๓๖, หน้า ๑๐๙, (อัดสำเนา)

รวมทั้งตถาคต^{๙๐} นาการชุนถือว่า สงสารและนิพพานเป็นสิ่งว่างเปล่า พระผู้มีพระภาคเจ้าและสัตว์ทั้งหลายว่างเปล่า ทุกอย่างเป็นศุนยะ มีความเป็นหนึ่งเดียวกันแห่งสงสารและนิพพาน และความเป็นหนึ่งเดียวแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้ากับสัตว์ทั้งหลาย^{๙๑} และ นลินักษ์ ดัทท์ ยังได้กล่าวอีกว่า “ในคัมภีร์อภิสมยาลังการการิกาก็เช่นกัน อธิบายธรรมภายในลักษณะเช่นนั้น คือ ธรรมกายมีอยู่ ๒ อย่าง คือ ๑. โปธิปักขิยธรรมและธรรมอื่นๆ ซึ่งเป็นธรรมที่บริสุทธิ์และสร้างปัญญาอันบริสุทธิ์ ๒. รากฐานอันเปลี่ยนรูปแห่งสิ่งเดียวกัน ซึ่งเรียกว่า สวภาวกาย

ศาสตราจารย์เซอร์บาสกี กล่าวในทำนองเดียวกันว่า “ในทรรศนะของโยคจารตั้งเดิม ธรรมกายแบ่งออกเป็นสวภาวกาย และญาณกาย สวภาวกายนั้น ไม่เคลื่อนไหว (นิยตะ) เป็นแก่นสารของจักรวาล ญาณกายเป็นสิ่งที่เคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย คล้ายสิ่งมีชีวิต” สิ่งที่ท่านศาสตราจารย์หมายถึงโดยคำว่า “ญาณกาย” ก็คือ “ธรรมกาย” นั่นเอง ซึ่งประกอบด้วยโปธิปักขิยธรรมและธรรมอื่นๆ คัมภีร์สุวรรณประภาและคัมภีร์อื่นๆ ก็กล่าวเช่นกันว่า สวภาวกาย (ธรรมกาย หรือญาณกาย) นั้น เป็นกายยั่งยืน

อรรถกถาจารย์ฝ่ายจีนผู้อธิบายคัมภีร์ลิตทิ กล่าวว่า ธรรมกายเป็นหลักการเชิงอภิปรัชญาแห่งจิตและรูปที่แท้จริงของตถาคต เป็นธรรมชาติที่จริงของสิ่งทั้งหลาย และสามารถเทียบได้กับ ตถตาธรรมธาตุ หรือ ตถาคตครรภ^{๙๒} คำว่า ตถาคต ซึ่งเป็นคำไวพจน์กับคำว่า ธรรมกาย มีข้อความในวัชรปรัชญาปารมิตาสูต ที่ตีความได้ว่า ตถาคต ไม่มีรูปลักษณะ โดยพระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนสุภุติ สิ่งที่มีรูปลักษณะทั้งปวง ย่อมเป็นมายา ถ้าสามารถเห็นแจ้งว่ารูปลักษณะทั้งปวง โดยความเป็นจริงแล้ว ไม่มีสภาวะแห่งรูปลักษณะ ก็ย่อมเห็นตถาคตได้”^{๙๓}

ข้อความนี้ ตีความได้ว่า เทียบได้กับบาลีว่า “โย ธมมํ ปสฺสตี โส มํ ปสฺสตี : ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา”^{๙๔} และคำที่ใช้แทนคำว่าธรรมกาย ยังมีอีกคำ คือคำว่า “ตถาคตพีชะ” ซึ่งคำนี้ พระมัญชุศรี โปธิสัตว์ ให้ความหมายไว้ว่า

สรีระกายนี้แล ชื่อว่าพระตถาคตพีชะ อวิชชา ภาวตัณหา ชื่อว่าพระตถาคตพีชะ โลภะ โทสะ โมหะ ชื่อว่าพระตถาคตพีชะ แม่วิปลาส ๔ และนิวรรณ์ ๕ ก็ชื่อว่าพระตถาคตพีชะ สฬายตนะ ๖ ชื่อว่าพระตถาคตพีชะ วิญญาณธาตุ ๗ มิจฉัตตะ ๘ เหล่านี้ ก็นับว่าเป็นพระพุทพีชะและเมื่อกกล่าวโดยรวบยอดแล้ว มิจฉาทิฏฐิ ๖๒ กับปวงกิเลสล้วนเป็นพระพุทพีชะได้

^{๙๐} *ibid.*, P. 165.

^{๙๑} วินเซนเต ฟาโตเน. *ปรัชญาแห่งนาการชุน*. แปลโดย สมจินต์ วันจันทร์, หน้า ๘๗-๘๘ (อรรถาธิบาย).

^{๙๒} Nalinaksha Duttl. *Mahayana Buddhism*. pp. 165-166.

^{๙๓} เสถียร โปธินันทะ. *ขุมนุมพระสูตรมหายาน*. หน้า ๒๗๘-๒๗๙.

^{๙๔} *เรื่องเดียวกัน*. หน้า ๒๗๙.

ทั้งสิ้นเพราะเหตุว่า หากบุคคลเป็นผู้สำเร็จอริยมผล ได้บรรลุพระนิพพานแล้วไซ้ร บุคคลนั้น ก็มีอาจตั้งจิตปณิธานมุ่งต่อพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณได้ อุปมาดั่งพื้นปฐพีตลอันสูงลิ่ว ย่อมไม่เป็นฐานะที่ดอกโกมุทจักพึงอุบัติขึ้นได้ แต่ถ้าเป็นพื้นที่ต่ำ เป็นเลนตมชื้นแฉะ จึงเป็นแหล่งอันปทุมชาติจักพึงอุบัติขึ้นได้ฉัันใด บุคคลผู้ได้สำเร็จอริยมผล บรรลุพระนิพพานแล้วไซ้ร ย่อมบ่อาจจักยังเขาให้ตั้งจิตปณิธานมุ่งต่อพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ก็มีอุปมัยฉัันนั้น อนึ่ง เปรียบเหมือนผู้ที่หว่านพีชลงในกลางอากาศ พืชนั้นย่อมไม่มีทางจักเจริญงอกงามขึ้นได้เลย แต่หากหว่านพีชลงในสถานพื้นที่โสโครก พืชนั้นก็กลับจักเจริญงอกงามขึ้น เช่นเดียวกับบุคคลผู้สำเร็จอริยมผล บรรลุพระนิพพานไปแล้ว ย่อมบ่อาจตั้งจิตปณิธานต่อพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณได้อีก โดยประการตรงกันข้าม บุคคลผู้ที่ยังมีอัตตานุทิฎฐิที่กว้างขวางใหญ่โต ครุวนาตั้งจอมสุเมรุบรรพต กลับจักสามารถบังเกิดจิตปณิธานมุ่งต่อพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณได้ ด้วยประการฉะนี้... ขอท่านพึงกำหนดรู้ไว้ว่าสรรพกิเลสสาละวะ ทั้งหลาย แต่ละล้วนนับเป็นพระตลาคคตพีชชะ”^{๙๕}

ส่วนคำไวพจน์ของธรรมกายอีกคำหนึ่ง คือคำว่า จิต ซึ่งในนิกายโยคอาจารย์ ก็มีผู้ตีความต่างๆ เอเดเวิร์ต คอนซ์ กล่าวว่า “จิต ความคิด และวิญญาณ เป็นคำที่ถูกใช้เหมือนแทนกันได้...ในการบรรยายถึงนิพพานในแง่บวก ซึ่งเรียกนิพพานว่า จิต- เท่านั้น หรือ ความคิด- เท่านั้น หรือ วิญญาณ-เท่านั้น”^{๙๖} นอกจากนั้น ท่านยังใช้เรียกอาลัยวิญญาณว่า “ที่เก็บ-วิญญาณ” และยืนยันว่า นิพพานกับจิตเป็นสิ่งเดียวกัน^{๙๗}

โดยท่านอธิบายอาลัยวิญญาณตามคำสอนของโยคอาจารย์ว่า

ที่เก็บ-วิญญาณ (อาลัย-วิญญาณ) เป็นสิ่งที่น่าสนใจแต่ไม่ใช่เพราะคุณค่าของความคิดนี้โดยตรง หากน่าสนใจเพราะแรงผลักดันที่อยู่เบื้องหลัง อสังคะตั้งทฤษฎีว่า มีวิญญาณที่เหนือจะถูกเก็บเอาไว้ในนั้น รวมทั้งกรรมและผลแห่งกรรมทั้งหมดด้วย ทั้งนี้ไม่ใช่วิญญาณสาระ (Soul) ของแต่ละคนซึ่งผูกพันอยู่กับอินทรีย์ทางกายภาพและจิตของเรา แต่เป็นข้อเท็จจริงซึ่งไม่เกี่ยวกับตัวเรา ซึ่งความหลงและความรักตัวของเรา ทำให้เราคิดว่า สิ่งนี้เป็นวิญญาณสาระของเราหรือเป็นตัวอิตตา^{๙๘}

^{๙๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๕.

^{๙๖} เอเดเวิร์ต คอนซ์. พุทธศาสนา สาระและพัฒนาการ. แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์, วารสารบ้านและสวนและแพรว, (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๐), หน้า ๒๓๖.

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๐,๒๔๔.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๐.

เอเดเวิร์ด คอนซ์ ได้อธิบายถึงธรรมกายในโยคอาจารย์ว่า “ธรรมกาย คือ พุทธะในฐานะที่เป็นปรมาตม์ ในธรรมกายเท่านั้นที่พุทธะเป็นพุทธะอย่างแท้จริง เป็นกายหนึ่งกายเดียวเท่านั้น อีกสองกายนั้น อุปบัติขึ้นและดำรงอยู่ด้วยธรรมกายนี้”^{๙๙} และกล่าวถึงนิคายตันตระว่าตันตระมองว่า โลกเป็นการปรากฏของธรรมกายแห่งพระพุทธรองค์ และเช่นเดียวกับชาวพุทธโบราณซึ่งเรียกร้องให้ดับเสียซึ่งอัตตา^{๑๐๐}

ดังนั้น คำว่า สรรพสิ่ง คือ จิตของโยคอาจารย์ ก็คือ สรรพสิ่งที่ไม่ใช่จิต หาได้มีอยู่ต่างหากจากจิตไม่ หากแต่คือผลของจิต เรื่องอภยวิญญาน เสถียร โพธิ์นันทะ อธิบายว่า

ภวังค์จิตในอภิธรรมมีชื่อเรียกต่างๆ กัน เช่น จิต สรวพีชวิญญาน อนานวิญญาน ปัจจุบันวิญญาน มุลวิญญาน วิปากวิญญาน เป็นต้น ฝ่ายโยคอาจารย์สร้างปรัชญาวิญญานวาทีนขึ้นจากอภยวิญญานนี้ โดยที่โยคอาจารย์สอนว่า ทุกทุกอย่างล้วนแต่เป็นจิตต์และออกมาจากจิตต์ทั้งสิ้น อภยวิญญานนี้เป็นมูลการณ์ของโลกและสรรพสิ่ง...^{๑๐๑}

ธรรมกายนี้ เป็นสิ่งเดียวกับคำว่า อภยวิญญาน ซึ่งก็คือจิตที่วิเศษ ซึ่งในมหายานปัจจุชันศาตร์ กล่าวว่า “ถ้าจะว่าโดยจิตที่วิเศษแล้ว ก็คือ ‘อภยวิญญาน’ นั่นเอง จิตนี้สามารถสังสมพีชพันธ์แห่งพฤติกรรมต่างๆ ของสัตว์ไว้ อนึ่งในการที่จิตรับรู้อารมณ์อันเป็นพฤติกรรมของจิตนั้น ไม่เป็นวิสัยแห่งการกำหนดแบ่งแยกจำแนกรู้ได้โดยง่ายเลย จิตนี้นับจำเดิม แต่ปฏิสนธิตราบถึงจุดีย่อมเป็นปวัตตีสืบเนื่องหมุนเวียนไปโดยไม่ขาดสาย อนึ่งวิญญานดวงนี้ ครั้นเมื่อบุคคลออกจากนิโรธสมาบัติหรือสัตว์ซึ่งจากอสังญีภพ เมื่อจักขึ้นวิถีรับรู้อารมณ์เมื่อใด เมื่อนั้นปวัตตวิญญานก็ย่อมประพฤติเป็นไป หมุนเวียนไปตามวินัยแห่งอารมณ์ต่างๆ ดับไปในระหว่างแล้วก็เกิดขึ้นอีกเล่าเป็นชาติมรรณะเวียนวนในวัฏฏสงสารอย่างนี้ อภยวิญญานนี้ เพราะอรรถว่าเป็นแหล่งเก็บรวบรวมแห่งสรรพพีชะทั้งหลายนับเอง อนึ่งเพราะเป็นที่เก็บแห่งอัสมิมานะเป็นสภาพ อนึ่ง เพราะความที่เป็นผู้ถือเอากายนี้เป็นอารมณ์ด้วยเหตุนี้จึงมีนามเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ‘อาทานวิญญาน’ เพราะเป็นผู้ดำรงยึดในกรัชกายนี้ ส่วนมโนอันวิเศษนั้น คือ ได้แก่วิญญานดวงที่ถือเอาอภยวิญญานเป็นอารมณ์วิญญานดวงนี้มี อัตตโมหะ, อัตตโมหะ, อัตตานุทิฎฐิ, อัสมิมานะ, อัตตตณหา, สัมปยุตต์อยู่ตลอดจำเดิมแต่ปฏิสนธิตรถึงจุดเป็นปวัตตีสืบเนื่องทุกเวลา ยกเว้นแต่ในพระอรหันตบุคคล, ในอริยมรรคและในนิโรธสมาบัติ”^{๑๐๒}

พระมหาสมชัย กุศลจิตโต กล่าวถึง อภยวิญญานว่า อภยะ หรือ อภย เป็นต้น ใน ๓ ความหมาย คือ ๑.บ้าน ที่อยู่อาศัย คลัง โกดัง ๒.กิเลสเครื่องเศร้าหมอง ได้แก่ ราคะ ตณหา

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๕.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๑.

^{๑๐๑} เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญามหายาน, หน้า ๑๑๒.

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๖-๓๕๗.

อุปาทาน หรือกามคุณ และ ๓.การเสแสร้ง เจ้าเล่ห์ มายา ดังนั้น คำว่า อalayavijñāna โดยทั่วไปแล้วว่าเป็นจุดเรื้อนคลัง โกดัง หรือสถานที่เก็บ เพราะวิญญานดวงนี้เก็บรวบรวมพีช (พีชะ) ของอดีตกรรมรวมทั้งหมดไว้ ดังที่ท่านวสุพันธุกล่าวยืนยันไว้ว่า อีกประการหนึ่ง วิปากวชญาณนั้น เรียกว่า อalayavijñāna เพราะมันเก็บพีชแห่งประสบการณ์ในอดีตไว้^{๑๐๓} และยังได้กล่าวอีกว่า ในลังกาวตารสูตร อalayavijñāna มีธรรมชาติเดิมที่ปกติบริสุทธิ์ ผ่องแผ้วโดยปกติ ปกติ ประภัสสร มีความประภัสสรเป็นปกติ แต่ต้องเศร้าหมองเพราะอุปกิเลสจรรยา^{๑๐๔} คำว่า อalayavijñāna กับคำว่า จิต ซึ่งใช้แทนกันได้

สมภาร พรหมทา กล่าวว่า อalayavijñānaหรืออalayavijñānaในนิกายโยคอาจารย์เราไม่ควรถือว่าชื่อนี้เป็นสิ่งหนึ่งต่างหากจากจิต ที่จริงชื่อนี้บังถึงจิตนั่นเอง ทว่าบังถึงจิตขณะที่ไม่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ เพราะทวารทั้งหกข้างตันถูกปิด ยกตัวอย่างเช่น คนเราเมื่อนอนหลับสนิทไม่ฝันเลย ตา หู จมูก ลิ้น กายประสาท และมโนทวารของเขาไม่ทำงาน ในช่วงเวลานั้น เขาไม่เห็นไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส ไม่รู้สัมผัสที่มากกระทบกาย และไม่นึกเห็นภาพอะไรทั้งนั้น แต่นี้ไม่ได้หมายความว่าจิตของเขาไม่มีอยู่ จิตของเขามีอยู่ตลอดเวลา ทั้งในขณะหลับและตื่น จิตในภาวะที่คนเรากำลังหลับสนิทนี้ ท่านเรียกชื่อว่า อalayavijñāna ที่ท่านเรียกจิตใจขณะนั้นว่าอalayavijñāna ก็เพื่อสะดวกแก่การทำ ความเข้าใจ เมื่ออ่านพบคำนี้เราจะทราบว่ามีจิตที่อยู่ในภาวะไม่รับรู้อารมณ์ จิตในลักษณะนี้ภาษาบาลีเรียกว่าภวังคจิต และเราสามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ เกี่ยวกับการทำงานของจิตได้หมด นายเขียวประกอบด้วยกายกับจิต จิตนี้นิกายโยคอาจารย์เรียกชื่อหลายอย่าง ชื่อหนึ่งที่ใช้เรียกมากคือ อalayavijñāna เมื่อนายเขียวเห็นสิ่งต่าง ๆ รอบตัว ไม่ว่าจะเป็นผู้คน ตึกรามบ้านช่อง เป็นต้น ในการเห็นนี้ ผู้เห็นคืออalayavijñānaของนายเขียว การได้ยิน ได้กลิ่น ได้ลิ้มรสสัมผัสที่มากกระทบก็เช่นเดียวกัน ผู้ได้ยิน ได้กลิ่น ได้รู้รส และรู้สัมผัสที่มากกระทบคืออalayavijñāna บางครั้งนายเขียวจะจินตนาการถึงสิ่งต่างๆ เช่นคิดถึงเหตุการณ์ที่ตนเองเคยประสบมาเมื่อหลายปีก่อน ผู้จินตนาการคือ อalayavijñāna ไม่เพียงเท่านั้น นายเขียว จะโกรธเมื่อมีคนมาแสดงอาการเหยียดหยามเขา ผู้โกรธในกรณีนี้ก็คืออalayavijñāna นายเขียว เป็นวิศวกรเขาต้องคิดออกแบบสิ่งก่อสร้างขึ้นแล้วขึ้นเล่า ที่นายเขียวสามารถออกแบบสิ่งเหล่านี้ได้เพราะในอalayavijñānaของเขามีสมรรถนะที่เรียกว่าพีชะแฝงอยู่ในทัศนะของนิกายโยคจารย์ ตึกที่นายเขียวออกแบบไม่ว่าจะซับซ้อนเพียงใด แบบของตึกเหล่านี้ล้วนมีอยู่แล้วในจิตของเขา นายเขียวไม่ใช่สร้าง แบบเหล่านี้ เขาเป็นเพียงผู้ค้นพบแบบที่แฝงอยู่ในใจของตน แบบเหล่านี้ถูกเก็บเอาไว้ในพีชะ”^{๑๐๕} นอกจากนี้ในลังกาวตารสูตร ก็จะมีคำนี้ปรากฏอยู่เสมออีกคำ

^{๑๐๓} พระมาสสมชัย กุสสจิตโต, เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบภวังคจิต และ อalayavijñāna. บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔, หน้า ๓ (อัครสำเนา).

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^{๑๐๕} สมภาร พรหมทา. พุทธศาสนานามหายาน. หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

คือคำว่าตถาคตครุระ^{๑๐๖} คำนี้มีความหมายหลัก ๆ อยู่สองความหมายคือ เป็นคำใช้แทนคำว่าอาลัย วิญญาณ และเป็นคำที่นิกายนี้ใช้เรียกปฐมกำเนิดของสรรพสิ่งในจักรวาล สิ่งนี้เรียกว่า ตถาคตครุระนี้ ไม่ใช่สสาร ไม่ใช่วัตถุ หากแต่เป็นนามธรรม...สิ่งนี้มีลักษณะเป็นจิต กล่าวคือ สามารถรับรู้ความมีอยู่ของตน ตถาคตครุระนี้มีผู้ลงความเห็นว่าเป็นชื่ออีกชื่อหนึ่งของธรรมกาย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คำว่าธรรมกายก็คือ คำว่าตถาคตครุระก็ดี เป็นชื่อเรียกสิ่งเดียวกัน สิ่งนี้คือที่มาของสรรพสิ่งในจักรวาล... คำว่า ตถาคตครุระ ในวรรณกรรมของนิกายโยคอาจารย์ ใช้ในสองความหมาย ความหมายแรก ตถาคตครุระหมายถึง สิ่งหนึ่งที่มีอยู่ในคนทุกคน ตถาคตครุระในความหมายนี้ เป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ ส่วนอีกความหมายหนึ่ง ตถาคตครุระได้แก่สิ่งสุดท้าย เมื่อเราไล่ความเกี่ยวเนื่องของสิ่งต่างๆ ในจักรวาลเวลานี้กลับไปในอดีต สิ่งนี้คือที่มาของสิ่งทั้งหมดที่มีอยู่ในเวลานี้รวมทั้งตัวมนุษย์ด้วย จะเห็นว่า ตถาคตครุระในความหมายที่สองนี้ คือที่มาของตถาคตครุระในความหมายแรก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ตถาคตครุระที่อยู่ในตัวคนทุกคนนี้ คือส่วนย่อยของตถาคตครุระใหญ่ที่เป็นปฐมกำเนิดของสรรพสิ่ง...ที่กล่าวมาทั้งหมด เหมือนกับสิ่งที่เรียกว่า “ชีวาตมัน” คือ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของชีวิต มีค่าที่สุด ใครค้นพบสองอย่างนี้ในตัว ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและนิกายโยคอาจารย์ ถือว่า เป็นผู้เข้าถึงสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิต...แต่ก็มีความหมายแตกต่างกัน คือ สิ่งนี้เรียกว่า ชีวาตมัน...ถือว่าเป็นอมตะ คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง...ส่วนสิ่งที่เรียกว่าตถาคตครุระไม่เป็นอมตะ เปลี่ยนแปลงได้^{๑๐๗}

เรื่องนี้ พระพุทธองค์ได้ตอบคำถามของท่านมหามติโพธิสัตว์ ซึ่งจะทำให้ทราบว่า “ตถาคตครุระ” ต่างจาก “อาตมัน” ในศาสนาพราหมณ์อย่างไร ดังเนื้อความว่า

ครั้งนั้น ท่านมหามติโพธิสัตว์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ได้ตรัสถึงสิ่งที่เรียกว่าตถาคตครุระเสมอในพระสูตรทั้งหลาย พระองค์ทรงอธิบายว่า สิ่งที่เรียกว่าตถาคตครุระนั้นโดยธรรมชาติบริสุทธิ์ผ่องใส ตถาคตครุระนี้เดิมทีนั้นไร้มลทิน ประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ สิ่งที่เรียกว่าตถาคตครุระนี้ซ่อนอยู่ในร่างกายของสรรพสัตว์ อุปมาดังรัตนชาติมูลคามหาศาลที่ถูกห่อหุ้มด้วยผ้าสกปรก ตถาคตครุระนี้ก็ฉนั้นถูกห่อหุ้มด้วยผ้าคือขันธ ธาตุ และอายตนะ ถูกทำให้สกปรกด้วยอสุรีคือความโลภ ความโกรธ ความหลง และความนึกคิดที่ผิดๆ นอกแต่นั้น พระองค์ยังทรงบรรยายลักษณะของตถาคตครุระนี้ว่า เป็นสิ่งที่คงอยู่ตลอดกาล ไม่เปลี่ยนแปลง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หากตถาคตครุระเป็นดังที่พระองค์ตรัสมานี้ ตถาคตครุระจะต่างจากอาตมันที่นักปรัชญาทั้งหลายพูดถึงกันอย่างไร อาตมันที่สอนกันในสำนักปรัชญาเหล่านี้ คือผู้สร้างสรรพสิ่ง เป็นอมตะ ปราศจากคุณสมบัติ แทรกอยู่ในสรรพสิ่ง และไม่มีใครทำลายได้

^{๑๐๖} D.T. Suzuki, *The Lankavatara Sutra*. P. 68-70,190-193.

^{๑๐๗} สมภาร พรหมทา, *พุทธศาสนมหายาน*, หน้า ๑๑๙-๑๒๐.

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ไม่หรรอภมามติ สิ่งที่เกิดจากตถาคตเรียกว่าตถาคต ธรรมะเป็นคุณละอย่างกับอาตมมันที่นักปรัชญาทั้งหลายพูดถึง มหามติ พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมสอนว่า สิ่งที่เกิดจากตถาคตธรรมะนี้คือความว่าง ความจริงสูงสุด ความดับเย็น (Nirvana) เป็นสิ่งที่ไม่เกิดไม่ สามารถระบุคุณสมบัติได้...มหามติ เราหวังว่า โภทิสัตว์ทั้งหลายทั้งในปัจจุบันและอนาคตจักไม่เข้าใจผิดว่ามีสิ่งๆที่เรียกว่าอาตมมันในตัวมนุษย์”^{๑๐๘}

สมภาร พรหมทา กล่าวว่า “แม้ว่าตถาคตธรรมะจะเป็นสิ่งบริสุทธิ์สะอาดมาแต่ต้นเหมือนอาตมมัน แต่สิ่งนี้ต่างอาตมมันตรงที่สามารถเศร้าหมองได้เพราะปัจจัยแวดล้อม ผิดกับอาตมมันที่ปรัชญาอุปนิษัทเชื่อว่าไม่สามารถได้รับอิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมใด ๆ ทั้งสิ้น”^{๑๐๙} และท่านอธิบายอีกว่า ธรรมะในความหมายหนึ่งคือสิ่งเดียวกับธรรมกาย อีกความหมายหนึ่ง คือสิ่งเดียวกับอาลยวิญญาน ดังนั้นเราสามารถพูดได้ว่า สิ่งที่มีกายโยคจารเรียกว่าอาลยวิญญานนี้ คือส่วนย่อยของธรรมกาย ธรรมกายคืออาลยวิญญานใหญ่ เมื่อมาถึงตรงนี้ เราย่อมพอมองเห็นลู่ทางได้ว่า สิ่งๆที่เรียกว่าธรรมกายเป็นที่มาของสรรพสิ่งได้อย่างไร...

นิกายโยคจารเชื่อว่า ในอาลยวิญญาน มีสมรรถนะอย่างหนึ่งๆที่เรียกว่า พีชะแฝงอยู่ด้วยสมรรถนะนี้ อาลยวิญญาน จึงสามารถสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ออกมาได้ไม่รู้จบสิ้น ในอาลยวิญญานใหญ่ กล่าวคือ ธรรมกายก็เช่นเดียวกัน ย่อมมีพีชะ แต่พีชะในอาลยวิญญานใหญ่ย่อมจะมีพละภาพมากกว่าพีชะในอาลยวิญญานย่อยอย่างไม่อาจเทียบกันได้ ขอให้เรานึกภาพเอาเองว่า จิตมนุษย์มีสมรรถนะที่จะสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ออกมาได้มากมายและซับซ้อนอย่างไม่รู้จบสิ้นขนาดนี้ แล้วจิตสากลหรือธรรมกายจะมีสมรรถนะในการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ มากมาย และซับซ้อนเพียงใด...

จิตไม่ว่าจะเป็นจิตย่อยในสรรพสัตว์หรือจิตสากลที่เรียกว่าธรรมกาย มีลักษณะเหมือนกันอย่างหนึ่งคือ ต้องทำกิจกรรมที่เรียกว่าการคิดอยู่เป็นระยะ จิตที่ทำกิจกรรมซึ่งในที่นี้ขอเรียกว่าการคิด (การคิดในที่นี้หมายถึงภารกิจกรรมทุกอย่างเช่นการรับรู้ การมีอารมณ์ความรู้สึกการจินตนาการ เป็นต้น) พุทธศาสนาเรียกว่า วิถีจิต ส่วนจิตที่หยุดการทำกิจกรรมชั่วคราวเรียกว่าภวังคจิต จิตจะต้องขึ้นสู่วิถีและตกภวังค์สลับกันไป นี่คือธรรมชาติของจิต

เมื่อจิตสากลหรือธรรมกายทำกิจกรรมคือการคิด กิจกรรมนั้นย่อมก่อให้เกิดผลคือสิ่งที่ถูกคิด สิ่งๆที่ถูกคิดในที่นี้ก็คือสรรพสิ่งที่เป็นผลผลิตของธรรมกาย เมื่อมาถึงตรงนี้เราจะเห็นว่าวิธีหนึ่งที่จะอธิบายว่า ธรรมกายเป็นที่มาของสรรพสิ่งได้อย่างไร ก็คือที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ หากว่าการตีความนี้ตรงกับสิ่งที่นิกายนี้คิด เราย่อมสรุปได้ว่า ในสมัยที่ยังไม่มีอะไรเลยในจักรวาลนี้ สิ่งๆที่มีอยู่เพียงจิตสากลหรือธรรมกาย หรือตถาคตธรรมะ เท่านั้น จิตสากลนี้มีธรรมชาติอยู่ประการหนึ่งคือต้องทำกิจกรรมคือ

^{๑๐๘} D.T. Suzuki. The Lankavatara Sutra. pp. 68-69.

^{๑๐๙} สมภาร พรหมทา. พุทธศาสนานามหายาน, หน้า ๑๒๑.

การคิด เมื่อคิด ย่อมก่อให้เกิดผลของการคิด ผลของการคิดนี้เรียกว่ามโนภาพ ทุกครั้งที่จิตสากลคิด จะเกิดมโนภาพขึ้นจำนวนหนึ่ง มโนภาพเหล่านี้ก็คือสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในจักรวาลนั่นเอง ถ้ามโนภาพ จิตสากล คิดสิ่งต่างๆ ออกมาได้อย่างไร ตอบว่าการคิดนี้ดำเนินไปตามการชี้นำของพีชะ ยกตัวอย่างเช่น ในสมัย ที่ยังไม่มีมนุษย์ แบบของมนุษย์ถูกเก็บเอาไว้แล้วในพีชะที่อยู่ในจิตสากล เมื่อจิตสากลคิดหรือ จินตนาการเห็นภาพมนุษย์ มนุษย์ก็เกิดมีขึ้นในจักรวาลมนุษย์ที่เกิดขึ้นนี้จำลองแบบออกมาจากแบบที่ ถูกเก็บเอาไว้ในพีชะนั้น ธรรมกายย่อมไม่สามารถคิดถึงสิ่งที่ไม่มีแบบอยู่ในพีชะ สรรพสิ่งที่มีอยู่ใน จักรวาลล้วนถอดแบบออกมาจากต้นแบบในพีชะทั้งสิ้น

จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นว่า ที่นิกายโยคอาจารย์กล่าวว่าสรรพสิ่งคือมโนภาพของจิตนั้น มีความหมายตามที่กล่าวมาแล้ว จิตในที่นี้หมายถึงจิตสากล ซึ่งสอดคล้องกับที่ ดร. ชูชุกี แพล ความหมายของจิตไว้ในลังกาวดารสูตร^{๑๑๐} ซึ่งจิตเป็นไวพจน์ของธรรมกาย ดังที่พระสังฆปริณายก ท่านเว่ยหลงและฮวงโป ในนิกายเซน ให้ความหมายไว้ในนิกายเซน ท่านสังฆปริณายกให้ความหมาย ของธรรมกายไว้แล้วธรรมกายเป็นอันเดียวกับจิตเดิมแท้ โดยท่านกล่าวว่า

อาตมาก็จะได้กล่าวแก่ท่านทั้งหลายถึงเรื่องตรีกายของพระพุทธเจ้าแห่งจิตเดิมแท้สืบไป เพื่อว่าท่านทั้งหลายจะสามารถเห็นกายทั้งสามนี้ แล้วจะเห็นแจ้งใน จิตเดิมแท้อย่างชัดเจนด้วย จงตั้งใจฟังให้ดี และว่าตามดั่ง ๆ พร้อมกันทุกคนเหมือนที่อาตมาจะว่าน้า ‘ด้วยกายเนื้อของเรา นี้ เราขอถือที่พึ่งในธรรมกายอันบริสุทธิ์ (คือกายแก่น) ของพระพุทธเจ้า...’

ท่านผู้คงแก่เรียนทั้งหลาย กายเนื้อของเรานี้ อาจเปรียบได้กับโรงพักแรม, ดังนั้นเราจึงไม่สามารถยึดเอาเป็นที่พึ่ง, ในภายในจิตเดิมแท้ของเรา เราอาจหาพบกายทั้งสามนี้ และเป็นของ สาธารณะทั่วไปสำหรับทุกคน แต่เนื่องจากใจ (ของคนธรรมดาสามัญ) ทำกิจอยู่ด้วยความรู้ผิด เขาจึงไม่ทราบถึงธรรมชาติแท้ในภายในกายของเขา ผลจึงเกิดมีว่าเขาไม่รู้จักตรีกายภายในตัว ของเขาเอง (มีหน้าซำยังเชื่อผิดอีก) ว่า ตรีกายนั้น เป็นสิ่งที่ต้องแสวงหาจากภายนอก, ท่านจง ตั้งใจฟังเถิด อาตมาจะแสดงให้เห็นว่าตัวท่านเอง ท่านจะพบตรีกายเป็นปรากฏการณ์ อัน แสดงออกของจิตเดิมแท้ อันเป็นสิ่งไม่อาจพบได้จากภายนอก”^{๑๑๑} และได้แสดงธรรมกายอัน บริสุทธิ์ว่า “จิตเดิมแท้ของเราเป็นของบริสุทธิ์ ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นเพียงการแสดงของจิตนี้ กรรม ตีกรรมชั่วเป็นเพียงผลของความคิดดีและคิดชั่วตามลำดับขณะนั้น ภายในจิตเดิมแท้ สิ่งทุกสิ่ง (ย่อมบริสุทธิ์จริงแท้) เหมือนกับสีของท้องฟ้ากับดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ซึ่งเมื่อเมฆผ่านมาบัง ความแจ่มนั้นดูประหนึ่งว่า ถูกทำให้มัวไป แต่เมื่อเมฆผ่านแล้วความแจ่มกลับปรากฏอีก และสิ่ง ต่าง ๆ ก็ได้รับแสงที่ส่องมาเต็มที่อยู่เดิม...จิตชั่วเปรียบเหมือนกับเมฆ, ความรู้แจ้งแห่งตลอด

^{๑๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

^{๑๑๑} พุทธทาส ภิกขุ. แพล **สูตรเว่ยหลง**. (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๓๐), หน้า ๗๐.

และปัญญาของเราเปรียบเหมือนดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ตามลำดับ เมื่อเราพัวพันอยู่กับอารมณ์ภายนอก จิตเดิมแท้ของเรา ก็ถูกบดบังไว้ด้วยความรู้สึกที่ติดรสของอารมณ์ ซึ่งย่อมจะปิดกั้นความรู้แจ้งแห่งตลอดและปัญญาของเราไว้มิให้ส่องแสงออกมาภายนอกได้ แต่เผอิญเป็นโชคดีแก่เราอย่างเพียงพอที่ได้พบกับครูผู้รอบรู้ และอารีที่ได้นำธรรมะอันถูกต้องตามธรรม มาให้เราทราบ เราจึงสามารถกำจัดอวิชชาและความรู้ผิดเสียได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงของเรา จนถึงกับเราเป็นผู้รู้แจ้งสว่างไสวทั้งภายในและภายนอก และธรรมชาติแท้ของสิ่งทั้งปวงปรากฏตัวมันเองอยู่ภายในจิตเดิมแท้ของเรา นี่แหละคือสิ่งซึ่งเรียกว่า ธรรมกายอันบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้า”^{๑๑๒} ธรรมกายคือสิ่งซึ่งมีความเต็มเปี่ยมอยู่ในตัวเองอย่างแท้จริง^{๑๑๓}

พระพุทธเจ้าทั้งปวงและสัตว์โลกทั้งสิ้นไม่ได้เป็นอะไรเลย นอกจากเป็นเพียงจิตหนึ่ง (One Mind) นอกจากจิตหนึ่งนี้แล้ว มิได้มีอะไรตั้งอยู่เลย จิตหนึ่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่ปราศจากการตั้งต้นนี้ เป็นสิ่งที่ไม่เกิดขึ้น และไม่อาจถูกทำลายได้เลย มันไม่ใช่เป็นของมีสีเขียวหรือสีเหลือง และไม่มีทั้งรูปไม่มีทั้งการปรากฏ มันไม่ถูกนับรวมอยู่ในบรรดาสิ่งทั้งที่มีการตั้งอยู่ และไม่มีการตั้งอยู่ มันไม่อาจจะถูกลงความเห็นว่า เป็นของใหม่หรือของเก่า มันไม่ใช่ของยาว ของสั้น ของใหญ่ ของเล็ก ทั้งนี้เพราะมันอยู่เหนือขอบเขต เหนือการวัด เหนือการตั้งชื่อ เหนือการทิ้งร่องรอยไว้ และเหนือการเปรียบเทียบทั้งหมดทั้งสิ้น

จิตหนึ่ง นี้เป็นสิ่งที่เธอเห็นตำตาเธออยู่แท้ ๆ แต่จงลงไปใช้เหตุผล (ว่ามันเป็นอะไรเป็นต้น) กับมันดูซิ, เธอจักหล่นลงไปสู่ความผิดพลาดทันที สิ่งนี้เป็นเหมือนกับความว่างอันปราศจากขอบเขตทุก ๆ ด้าน ซึ่งไม่อาจหยั่งหรือวัดได้

จิตหนึ่งนี้เท่านั้นเป็นพุทธะ ไม่มีความแตกต่างระหว่างพุทธะกับสัตว์โลกทั้งหลาย เพียงแต่ว่าสัตว์โลกทั้งหลายไปยึดมั่นต่อรูปธรรมต่าง ๆ เสีย...จึงแสวงหาพุทธภาวะจากภายนอกการแสวงหาของสัตว์เหล่านั้น ทำให้เขาพลาดจากพุทธภาวะ^{๑๑๔} และก็ยืนยันว่า จิตหนึ่งนั้นแหละคือพุทธ ไม่มีพุทธอื่นใดที่ไหนอีก ไม่มีจิตอื่นใดที่ไหนอีก มันแจ่มจำไร้ตำหนิเช่นเดียวกับความว่าง คือ มันไม่มีรูปร่างหรือปรากฏการณ์ใด ๆ เลย^{๑๑๕}

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐-๗๑.

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

^{๑๑๔} พุทธทาสภิกขุ. แปล. คำสอนฮวงโป. (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา จัดพิมพ์, มปป), หน้า ๓.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

คำว่า “ไม่ได้เกิดขึ้น” พุทธทาสภิกขุ อธิบายว่า มิได้หมายถึงความเป็นอมตะ แต่หมายถึง สิ่งตรงข้ามจากการเกิดเท่านั้น หรือจะขยายความออกไปว่า มันเป็นสิ่งที่ไม่ยอมรับอำนาจของความเปลี่ยนแปลงก็ได้^{๑๑๖}

ฮวงโป ยังให้ความหมายของจิตว่า จิตนี้แหละคือหลักธรรม...จิตนั้นคือ พุทธโยนิอัน บริสุทธิ์ ที่มีประจำอยู่แล้วในคนทุกคน สัตว์ซึ่งมีความรู้สึกนึกคิดกระดูกกระดูกได้ทั้งหมดก็ดีและ พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระโพธิสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงก็ดี ล้วนแต่เป็นของสิ่งหนึ่งแห่งธรรมชาติอันหนึ่งนี้ เท่านั้น และไม่แตกต่างกันเลย^{๑๑๗}

คำว่า จิต จิตหนึ่งนี้ พุทธทาสภิกขุ ให้ข้อสังเกตคำสอนของฮวงโปว่า “สำหรับผู้อ่านที่เป็น เถรวาท เมื่อได้ฟังคำว่า จิต จิตหนึ่ง ทางพุทธะ หรือแม้ว่าแต่คำว่า ธรรม ก็ตาม อย่าได้เข้าใจว่ามีความหมายเหมือนกับที่เข้าใจหรือรู้เคยเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อได้ยินคำพูดของฮวงโป ซึ่งผิดไปจากเว่ยหล่างอีกไม่น้อยเลย ตัวอย่างเช่นคำว่า จิต หรือ จิตหนึ่ง หมายถึงสิ่งๆ หนึ่ง ซึ่งมีอยู่ก่อนที่จะเกิดมีจิตตามความหมายที่เรารู้จักกัน หรือยิ่งไปกว่านั้น ก็คือก่อนมีสิ่งทั้งปวงนั่นเอง...ก่อนเกิดมีสังสารวัฏและนิพพานตามความรู้สึกทั่วไป สิ่งที่เราเรียกว่าจิตหนึ่ง ก็มีอยู่แล้ว คือ มี ตั้งแต่ไม่มีใครทราบคำว่า ทาง ก็คือสิ่งนี้ พุทธะ ก็คือสิ่งนี้...

คำว่า มี นี้ก็ได้มีความหมายเหมือนกับคำว่า มี ตามธรรมดาสามัญ คือมันอยู่ในสถานะที่เรียกว่า มี ก็ไม่ถูก เรียกว่า ไม่มี ก็ไม่ถูก หรือถ้าถูกก็ถูกทั้งที่จะเรียกว่า มี และไม่มีเพราะว่ามันมีโดย **ไม่ต้องมีความมี** ซึ่งคนธรรมดาหรือคนที่ยังมองไม่เห็นสิ่ง ๆ นี้จะฟังไม่เข้าใจได้เลย”^{๑๑๘}

พุทธทาสภิกขุ อธิบายต่อไปอีกว่า “ถ้าเขาถึงตัวความจริงแล้ว พุทธะก็ไม่มี มารก็ไม่มีมีแต่ จิตหนึ่ง หรือ ความว่าง ทั้งจากพุทธะและจากมาร ฉะนั้น ถ้าจิตหนึ่งคือพุทธะแล้วมารก็คือจิตหนึ่งด้วยเหมือนกัน ไม่มีอะไรต่างกันเป็นคู่ ๆ ไปได้เลย มีแต่ จิตหนึ่ง ธรรมหนึ่ง ธาตุหนึ่ง พุทธะหนึ่ง หรืออะไร ๆ ก็หนึ่ง คืออย่างเดียวกันเท่านั้นไปทั้งนั้น ถ้าไม่มีความคิดปรุงแต่งที่หลงผิดเนื่องจากหลงต่อคติวินิยมแล้ว จะไม่เห็นว่ามีอะไรที่เป็นคู่เลย และเห็นจิตหนึ่งนั้นได้ทันที...

สิ่งที่เรียกว่า จิตหนึ่ง หรือจิตเดิมแท้ก็ตาม หาใช่จิตไม่ เป็นเพียงธรรมชาติเดิมแท้ของสิ่งทั้งปวง ก่อนแต่จะมีสิ่งทั้งปวง แล้วก็ยังคงมีอยู่ตลอดเวลาพร้อมกับสิ่งทั้งปวง ซึ่งเป็นเพียงมายาของจิตหนึ่งเท่านั้น และจิตหนึ่งนั้นมีความหมายเท่ากับความว่างจากสิ่งทั้งปวงอีกต่อหนึ่งเช่นเดียวกับคลื่น

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน,เชิงอรรถ หน้า ๓.

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้าคำชี้แจง.

เป็นสิ่งปรากฏออกมาให้เห็นในเมื่อน้ำถูกลมพัด แต่น้ำกับคลื่น หาใช่สิ่งๆ เดียวกันไม่ คลื่นเป็นเพียงมายาที่เกิดจากน้ำ ตัวน้ำแท้ๆ ต้องว่างจากคลื่น...นี่เปรียบน้ำกับจิตหนึ่ง...

จิตที่ถูกปรุงแต่งนั้น ไม่ใช่จิตแท้ มันเป็นมายาเท่ากับสิ่งทั้งปวง ความคิดปรุงแต่งก็เป็นอย่างเดียวกัน ถ้าจิตปรุงแต่งหรือความคิดปรุงแต่ง กำลังมีอยู่หรือทำหน้าที่อยู่ จิตแท้หรือจิตหนึ่งนั้น จะไม่ปรากฏเลย เมื่อใดไม่มีความคิดปรุงแต่ง จิตหนึ่งก็ปรากฏทันที เรียกอีกอย่างหนึ่งก็เรียกว่า จิตเข้าถึงความว่าง ตัวเองหายกลายเป็นความว่าง หรือจิตหนึ่งไป ความคิดปรุงแต่งนั้นเจือด้วยอุปทาน หรือความยึดถือในของคู่ ๆ หรือคติวินยมนั่นเอง ถ้าไม่หลงในของคู่ อุปาทานก็ไม่เกิด คือกิเลสตัณหาก็กไม่เกิดขึ้นเอง สภาพจิตเดิมแท้จะปรากฏออกมาเป็นความว่างจากกิเลสตัณหา หรืออุปาทาน โดยประการทั้งปวง^{๑๑๙}

นอกจากท่านเว่ยหล่าง ยังมีอาจารย์เซนอีกท่านที่สอนในเรื่องจิต จิตเดิมแท้ และอธิบายธรรมกายไว้บ้าง ซึ่งท่านพุทธทาสกล่าวว่า คำพูดของฮวงโป จะผิดไปจากเว่ยหล่างไม่น้อย^{๑๒๐} ท่านฮวงโป กล่าวว่า ธรรมกายเป็นสิ่งเดียวกับความว่าง โดยกล่าวว่า “ธรรมกายที่แท้จริงของพุทธะ ย่อมเหมือนกับความว่าง เป็นวิธีกล่าวอีกอย่างหนึ่งของการที่จะกล่าวว่า ธรรมกายคือความว่าง หรือว่าความว่าง คือ ธรรมกาย ก็ตามคนทั้งหลายมักจะอวดอ้างว่า ธรรมกาย มีอยู่ในความว่าง และ ความว่าง บรรลุไว้ซึ่งธรรมกาย นี่เป็นเพราะเขาไม่รู้แจ้งเห็นว่า สิ่งทั้งสองนั้นเป็นเพียงของสิ่งเดียว และเป็นอันเดียวกันแต่ถ้าพวกเขาให้คำจำกัดความลงไปว่า ความว่างนั้น เป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ ถ้าเป็นดังนั้น ความว่างก็ไม่ใช่ธรรมกาย และถ้าพวกเขาให้คำจำกัดความลงไปว่า ธรรมกายนั้น เป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ ถ้าเป็นดังนั้น ธรรมกายนั้น ก็ไม่ใช่ความว่าง”^{๑๒๑} และว่า “คำทั้งสองนี้ ไม่แตกต่างกันและกันเลย หรือนัยหนึ่งก็คือไม่มีความแตกต่างใด ๆ ในระหว่างสามัญสัตว์ทั้งปวงกับพระพุทธเจ้าทั้งหลาย หรือระหว่างสังสารวัฏกับนิพพาน หรือระหว่างโมหะกับโพธิ์”^{๑๒๒}

ฮวงโป กล่าวว่า “พุทธะองค์หนึ่งๆ มี ๓ กาย ธรรมกาย หมายถึงธรรมะ (ธรรมดา) แห่งความว่าง อันมีอยู่ในที่ทุกแห่งของธรรมชาติอันแท้จริงที่เป็นอยู่เองของสิ่งทุกสิ่ง...ธรรมดาของธรรมกายไม่อาจจะแสวงหาได้โดยทางการพูดหรือโดยทางการฟัง หรือโดยทางตัวหนังสือ ไม่มีอะไรที่อาจจะพูด หรือทำให้เป็นลายลักษณ์อักษรเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาให้เห็นได้ มีอยู่ก็แต่ความว่างแห่ง

^{๑๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้าคำชี้แจง ๓-๖.

^{๑๒๐} พุทธทาสภิกขุ. แปล. คำสอนฮวงโป, (ธรรมสภา, มปป), หน้าคำชี้แจง ๓.

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

^{๑๒๒} เรื่องเดียวกัน.

สภาวะธรรมดาที่แท้จริงของสิ่งทุกสิ่ง ซึ่งเป็นอยู่เองอันมีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง และไม่มีอะไรมากไปกว่านั้นอีก”^{๑๒๓}

ท่านฮวงโป บอกว่า “พุทธะคือจิตโดยแท้จริง และว่าจิตเป็นสิ่งที่คล้ายกับความว่าง เพราะฉะนั้น จึงมีคำจารึกไว้ว่า ‘ธรรมกายอันแท้จริงนั้น คล้ายกับความว่าง’”^{๑๒๔}

สมภาร พรหมทา สรุปข้อสังเกตของพุทธทาสภิกขุ ที่มีต่อคำสอนของฮวงโปว่า สิ่งที่ท่านฮวงโปเรียกว่าจิตหนึ่งนี่ คือที่มาของสิ่งต่างๆ จิตหนึ่งไม่ใช่จิตที่อยู่ในตัวเรา แต่เป็นที่มาของจิตที่อยู่ในตัวเรา กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ สิ่งที่เราเรียกว่าจิตหนึ่ง คือจิตใหญ่หรือจิตสากล ส่วนจิตที่อยู่ในตัวมนุษย์และสรรพสิ่งที่มีจิตคือจิตย่อย จิตสากลมีคุณสมบัติอย่างไร จิตย่อยก็มีเช่นเดียวกันนั้นจิตสากล หรือจิตหนึ่งนี้ ท่านฮวงโปกล่าวว่า บริสุทธิ์ ผ่องใส เจิดจ้า คำที่กล่าวมานี้ เป็นคำอธิบายเพื่อแสดงว่า สิ่งที่เราเรียกว่าจิตหนึ่งนี่ เป็นภาวะที่ประกอบด้วยความสะอาด สว่างและสงบอย่างยิ่ง เมื่อจิตหนึ่งมีภาวะดังกล่าวนี้ จิตย่อยที่อยู่ในตัวเราทุกคนก็มีภาวะแห่งสะอาด สว่าง และสงบด้วย^{๑๒๕}

จิตสากลให้กำเนิดสิ่งต่างๆ ได้อย่างไร **สมภาร พรหมทา** อธิบาย “สิ่งที่เรียกว่าจิตสากลนี้ มีคุณลักษณะตรงกับเต๋าอยู่อย่างหนึ่ง คือเป็นนามธรรม ไร้ตัวตน จิตสากลนี้คือสิ่งเดียวกับ ตถาคตธรรมะ ธรรมกาย ตถตา และศูนย์ตา ชื่อเหล่านี้ย่อมบอกให้เราทราบว่าเป็นความว่างเปล่า แต่ในขณะเดียวกัน ถ้าเป็นสิ่งที่มียู่ อาจกล่าวได้ว่า จิตสากลรวมคุณสมบัติที่ขัดแย้งกันสองส่วนเอาไว้ส่วนแรกคือความมีอยู่ (Being) ส่วนที่สอง คือความว่างเปล่าหรือความไม่มีอยู่ (Non-Being) และด้วยความขัดแย้งกันนั้น จิตสากลจึงจำต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองให้กลายเป็นสิ่งต่างๆ ไม่เพียงเท่านั้น เนื่องจากว่าสรรพสิ่งคือจิตสากลที่แปรรูปมา ดังนั้นธรรมชาติของสิ่งเหล่านี้ย่อมขัดแย้งแฝงอยู่ภายใน เราจึงเห็นเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา...”^{๑๒๖}

ในทัศนะของนิยายโยคอาจารย์ สรรพสิ่งที่เราเห็นไม่ว่าจะโลก ดวงดาว พืช สัตว์ ก้อนหิน ปากกา หนังสือ เป็นต้น เมื่อวิเคราะห์หรือสาวหาที่มาของสิ่งเหล่านี้ เราจะพบว่าแท้ที่จริงสิ่งเหล่านี้ก็คือธรรมกาย หรือจิตสากล หรือจิตหนึ่ง ที่แปรสภาพมานั่นเอง^{๑๒๗} **สมภาร พรหมทา** กล่าวต่ออีกว่า “เป็นน่าสังเกตว่า แนวคิดที่ว่า สรรพสิ่งคือธรรมกายที่แปรรูปมานี้ใกล้เคียงกับแนวคิดของนักปราชญ์ตะวันตกคนสำคัญคนหนึ่งคือ เฮเกล เป็นนักปรัชญาจิตนิยม จิตนิยมของเฮเกล มีคนเรียกชื่อว่า จิตนิยมไดอะเลกติก...สรุปเป็นสาระสำคัญได้ว่า สิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในจักรวาลเวลานี้

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

^{๑๒๕} สมภาร พรหมทา, **พุทธศาสนامหายาน**. หน้า ๑๒๖.

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙.

ครั้งหนึ่งเคยมีสภาพเป็นหน่วยเดียวกัน พุดง่ายๆ ก็คือสิ่งต่างๆ มีต้นกำเนิดมาจากสิ่งเดียวกัน สิ่งนี้เฮเกิลเรียกว่าสิ่งสมบูรณ์(The Absolute) หรือ จิตสมบูรณ์ (The Absolute Idea) เหตุที่จิตสมบูรณ์ต้องกลายสภาพมาเป็นสิ่งต่างๆนี้เฮเกิลให้เหตุผลว่าเพราะจิตสมบูรณ์มีภาวะที่ขัดแย้งกันภายใน ภาวะที่ขัดแย้งกันนี้ส่งผลให้จิตสมบูรณ์ไม่สามารถคงอยู่ในสภาพเดิมได้ ต้องเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งอื่น^{๑๒๘}

ส่วนเรื่องนิพพานเป็นไฉนของธรรมกาย พุทธศาสนายานให้ความหมายไว้พอสรุปได้ในนิกายมหายิกะ **นาคารชุน** กล่าวไว้ในมหายิกศาสตร์ว่า

หากนิพพานเป็นที่มียู่
นิพพานนั้นต้องถูกสร้างโดยเหตุปัจจัย
สิ่งใดไม่ถูกสร้างโดยเหตุปัจจัย
สิ่งนั้นไม่มีและไม่เคยมี^{๑๒๙}

ซึ่งในคำดังกล่าว **สมภาร พรหมทา** สรุปว่า ท่านนาคารชุนให้เหตุผลว่า สิ่งใดก็ตามที่มีตัวตนอยู่ในกรอบของเวลาและอวกาศ สิ่งนั้นต้องมีที่มา ต้องมีเหตุปัจจัย ไม่มีสิ่งใดสามารถเกิดได้ลอยๆ โดยไม่มีเหตุปัจจัย หากนิพพานเป็นสิ่งที่มียู่ นิพพานนั้นต้องเกิดจากเหตุปัจจัยแต่นิพพานนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า ไม่มีเหตุปัจจัย ดังนั้น นิพพาน จึงไม่มีอยู่จริง นิพพานเป็นชื่อสำหรับใช้เรียกอาการที่จิตหลุดพ้นจากกิเลสเท่านั้น นิพพานไม่ใช่สิ่งหนึ่งที่มีอยู่ต่างหากจากสิ่งต่างๆ ในจักรวาล^{๑๓๐}

ท่านนาคารชุนมีทัศนะว่า นิพพานเป็นภาวะทางจิตวิทยา นิพพานจึงยังอยู่ในกฎอหิปัจจยตา เมื่อมีการปฏิบัติธรรมชนิดที่เพียงพอแก่การดับกิเลส นิพพานก็เกิดมี นิพพานไม่ใช่สิ่งของ หากแต่เป็นชื่อหรือคำที่เราใช้เรียกการที่จิตหมดกิเลสเท่านั้น^{๑๓๑} จะเห็นว่า นาคารชุนให้โลกทัศน์ที่ว่าสรรพสิ่งล้วนซึ่งกันและกัน ไม่มีสิ่งใดสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตัวมันเอง...แม้แต่สังขตธรรมอย่างเช่น นิพพานก็ยังเป็นผลของสิ่งอื่น ที่ว่านิพพานเป็นอสังขตะนั้น ท่านนาคารชุน ตีความว่า ไม่ได้หมายความว่า นิพพานไม่มีสาเหตุ ไม่มีปัจจัย หากแต่หมายความว่า ผู้เข้าถึงนิพพานจะสิ้นทุกข์ชั่ววินาที ภาวะที่เรียกว่านิพพาน เป็นภาวะที่ไม่มีวันกลับกลายเป็นอย่างอื่นได้อีก^{๑๓๒}

^{๑๒๘} **เฮเกิล** ชื่อว่า ธรรมชาติที่ขัดแย้งนี้เป็นธรรมชาติของสรรพสิ่ง ทั้งนี้เพราะสรรพสิ่งก็คือ จิตสมบูรณ์ ที่กลายสภาพมานั่นเอง เมื่อจิตสมบูรณ์มีความขัดแย้งเป็นธรรมชาติ สิ่งที่เป็นผลผลิตของจิตสมบูรณ์ ย่อมมีธรรมชาติอย่างเดียวกันนั้นด้วย การที่สรรพสิ่งต้องเปลี่ยนแปลงเรื่อยไป ไม่อาจคงที่อยู่ในภาวะใดได้ตลอดไปนี้ เฮเกิลเรียกว่า ไดอะเลกติก...กฎไดอะเลกติกของเฮเกิลนี้ คล้ายคลึงกับกฎไตรลักษณ์สองข้อข้างต้นของพุทธศาสนา มาก, ดู **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๒๙-๑๓๑.

^{๑๒๙} **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๕.

^{๑๓๐} **เรื่องเดียวกัน**.

^{๑๓๑} **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๗.

^{๑๓๒} **เรื่องเดียวกัน**.

นาการชุนก็เห็นว่า ทั้งนิพพานและสังขาร ไม่มีความแตกต่างกัน ดังข้อความว่า“ไม่มีความแตกต่างกันเลย ระหว่างนิพพานกับสังขาร ไม่มีความแตกต่างกันเลย ระหว่างสังขารกับนิพพาน”^{๑๓๓} **วินเซนเต ฟาโตเน่** ก็เชื่อว่าทั้งสังขารและนิพพานไม่แตกต่างกัน^{๑๓๔}

ขณะที่ ดร.ชูชุกิ ให้ความสำคัญกับความหมายของตถาคตคัพพะว่าในทางศาสนาและจิตก็นำมาใช้ตั้งแต่ยุคต้นพุทธศาสนาในฐานะใช้แสดงการทำหน้าที่ที่แน่นอนของจิต^{๑๓๕} ในหนังสือ Existence and Enghightenment in the Lankavatara-Sutra อธิบายว่าแนวความคิดเรื่องตถาคตครรรค์ เป็นแนวความคิดที่ได้รับการพูดถึงมากที่สุดในวรรณคดีมหายาน ดังเช่น จิตตมาตราหลักญาณวิทยาพูดกันในสำนักโยคอาจารย์ ได้ก่อให้เกิดการตีความและวิพากษ์กันในด้านความหมายและเนื้อหาอย่างกว้างขวาง ในหนังสือนั้นยังบอกว่า ท่านวสุพันธอุบายตถาคตคัพพะว่ามีนัยะ ๕ อย่าง^{๑๓๖}

ลามะ อนาคาริกะ โควินทะ บอกว่า ตริกาย โดยเฉพาะธรรมกาย ก็คือกายสากล ที่รวมเอาสรรพสัตว์ทั้งหลายเข้าไว้ด้วย^{๑๓๗} และ เป็นดุจกระจกแห่งปัญญา^{๑๓๘}

ดร.ชาปลา เวอร์มา ให้ความหมายของธรรมกายว่า “ธรรมกายก็คือสิ่งที่เป็นส่วนประกอบสำคัญที่สร้างความเป็นพระพุทเจ้า เพราะว่าหากไม่มีธรรมกาย พระพุทเจ้าก็จะสูญเสียภาวะของพระองค์ไป ความหมายตามตัวอักษรของธรรมกายก็คือร่างกายที่มีอยู่ในฐานะเป็นหลักการมันเป็นความจริงขั้นสูงสุดที่สรรพสิ่งทั้งมวลสืบทอดภาวะของตนมา แต่ในตัวมันอยู่เหนือเงื่อนไขที่จำกัดทั้งหมด”^{๑๓๙}

^{๑๓๓} Theodere Stcherbatsky. *The Conception of Buddhist Nirvana*. แปลโดย สมภารพรหมทาพุทธศาสนamahayan, หน้า ๗๘-๗๙.

^{๑๓๔} วิ. ชนเต ฟาโตเน่, *ปรัชญาแห่งนาการชุน*, แปลโดย สมจินต์ วันจันทร์, หน้า ๘๖-๘๗.

^{๑๓๕} D.T. Suzuki. *Studies in the Lankavatara Sutra*, p. 254.

^{๑๓๖} ๑.ตถาคตครรรค์ หมายถึงสภาวะ “ธรรมชาติ” ที่ประกอบด้วยธรรมทั้งปวง (ยกเว้นอาตมัน) ๒. สัทธรรมครรรค์ หมายถึง สาเหตุแห่งคุณธรรม ความดีทั้งปวงอันสอดคล้องกับธรรมชาติแห่งตถาคต ๓. อัมมกายครรรค์ หมายถึง ศัสสะแห่งการบรรลู่ หรือความเชี่ยวชาญ (อริคม,ปฏิบัติ) ๔. โลกุตระครรรค์เป็นที่ๆ คำว่าครรรค์คือว่า เป็นความจริง และ ๕. ปรกตีสุทธครรรค์ หมายถึงสิ่งที่บริสุทธิ์มาแต่ดั้งเดิม คือ สวรรค์ที่แท้จริง แต่ได้ถูกปกปิดไว้ ซึ่งเป็นธรรมชาติภายในของตถาคต, อ่านรายละเอียดใน Florin Giripescu Sulton, *Existence and Enlighntment in the Lankavatara-Sutra*. (Delhi: D.K. Fine Art Press, 1992), p. 52-53.

^{๑๓๗} Lama Anagaika Govinda *Foundations of Tibetan Mysticism*. (Great Britain : Anchor Brendon Ltd, 1987),p.85.

^{๑๓๘} *ibid.*,p. 113.

^{๑๓๙} Chapla Verma. *Zen Buddhism : Philosophy and Mystieism*. (Delhi : Himanshu Laser Systems, 1998),p. 9.

คำว่า **นิพพาน** ในลังกาวตารสูตร D.T. Suzuki บอกว่า “นิพพาน ว่าตามความแห่งลังกา
วตารสูตรแล้ว ไม่ได้เป็นสิ่งที่ต้องค้นพบในความแตกต่างโดยสิ้นเชิงกับการเกิดและความตายหรือ
สังสาร เพราะเหตุนี้การแยกทั้งสองออกจากกันจึงเป็นผลลัพธ์ของการตัดสินใจที่ผิดซึ่งจินตนาการ
อนาคตไว้ เมื่อโลกแห่งการรับรู้ทั้งหลายถูกทำลายไปพร้อมกันหมด ซึ่งก็คือพระนิพพาน อย่างไรก็ตาม
นิพพานในฝ่ายมหายานก็อยู่เหนือทวินิยมแห่งนิพพานและสังสารมันต้องถูกค้นพบในที่ที่เอกลักษณ์
แห่งนิพพานและสังสารอยู่”^{๑๔๐}

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า คำว่า **ตรีกาย** ในพระพุทธศาสนา มหายานยุคต้น ๆ มีความหมาย
คล้ายกับในคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ หมายถึงกาย ๒ คือรูปกายกับนามกายหรือ
ธรรมกาย(กายแห่งธรรม) ซึ่งเป็นคุณสมบัติประจำตัวของพระพุทธเจ้า เป็นพระนามหนึ่งของ
พระพุทธเจ้า ต่อมาพัฒนาการในเรื่องตรีกายความหมายจึงขยายกว้างขวางออกไปครอบคลุมถึง
สรรพสิ่ง ทั้งที่เป็นความหมายตามพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม และคล้ายคำสอนเรื่องตรีมูรติของ
ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

๓.๓ องค์ประกอบและลักษณะของตรีกาย

จากการศึกษาพัฒนาดังกล่าวข้างต้น เราจะพบว่า ในยุคพราหมณะ พราหมณ์ได้สร้างพระ
พรหมที่เรียกว่า พรพรม ให้ไม่มีเนื้อ มีตัวมีตนนั้น พระพรหมมีลักษณะเป็นจิต และจิตก็ไม่มีรูปร่าง
อย่างมนุษย์เป็นนามธรรม เมื่อเทพเจ้าคือพระพรหมมีลักษณะเป็นจิต การบวงสรวงบูชาเพื่อขอให้
อำนวยผลประโยชน์ต่างๆ ตามวิสัยของพวกปุถุชนย่อมไม่สามารถกระทำได้ ไม่สามารถมองเห็นได้
ด้วยประสาทสัมผัส ก็ไม่เป็นที่ชอบใจพอใจของคนทั่วไปเท่าใดนัก คนไม่เห็นด้วย เพราะไม่สามารถจะ
บูชาพรพรมซึ่งเป็นสภาวะธรรมนั้นได้ ไม่รู้ว่าเป็นอะไร

ดังนั้น เพื่อให้ตรงกับความรู้สึกและรสนิยมของประชาชน พราหมณ์จึงดัดแปลงแก้ไข
เรื่องพรหมอีกนิดหน่อย แก้ไขจาก พรพรม มาเป็น อปรพรม อปรพรมก็คือ พรหมหรืออิศวร เป็น
เทพเจ้าที่มีตัวมีตน ไม่เป็นนามธรรมเหมือนอย่างพรพรม สามารถจะอำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้เคารพ
บูชาได้ พวกพราหมณ์นั้นฉลาดปรับปรุงพระเจ้าให้ทันสมัยใหม่อยู่เสมอ แล้วจึงประกาศแก่ประชาชน
ว่า ความจริงพระพรหมนั้นมีตัวตน และมีถึง ๔ หน้า ๘ กร สามารถมองดูทิศทั้ง ๔ ได้ในเวลาเดียวกัน
และดูความเป็นไปของชาวโลกได้ทุกหนทุกแห่งพร้อมกันได้ ช่วยชาวโลกได้มากกว่า เมื่อพระพรหมมี
ตัวตน และยังมีถึง ๔ หน้าอีก แถมยังไม่มีภรรยา ไม่ยุ่งเกี่ยวข้อด้านกามารมณ์เหมือนพระอินทร์
ประชาชนต่างก็นิยมชมชอบพอใจ แนวความคิดของพราหมณ์ที่สร้างพระพรหมเป็นที่พอใจของ

^{๑๔๐} D.T. Suzuki. *Studies in the Lankavatara Sutra*.p.129.

ประชาชนนี้เอง ทำให้ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดูยิ่งใหญ่และมีอิทธิพลเหนือจิตใจของชาวอินเดียอย่างไม่เสื่อมคลาย

ขบวนการของการเคลื่อนไหวพระพุทธศาสนามหายานก็เป็นเช่นเดียวกัน ความต้องการไม่
อยากเห็นพระพุทธเจ้าดับสูญมีกำลังแรงมาก แรงจนกระทั่งแม้เมื่อก่อนที่จะแตกแยกออกเป็น
มหายาน ผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนา ก็ต้องคิดหาวิธีการที่จะทำความพอใจให้แก่คน ลงท้ายก็ต้องสร้าง
ลัทธิขึ้นมาว่า พระพุทธเจ้านั้นมีได้มีองค์เดียว แต่ยังมีอีกหลายพระองค์ที่จะมาตรัสรู้ข้างหน้า จึงได้เกิด
มีพระพุทธเจ้าในอนาคตขึ้น พระพุทธศาสนาได้ดัดแปลงอนุโลมตามความต้องการของประชาชนด้วย
การคิดเรื่องราวในพระพุทธศาสนาว่าจะมีสิ่งใดที่พอจะแก้ไขได้ เพื่อสนองความเชื่อถือดังกล่าว
มหายานได้คิดหลัก "โพธิจิต" ขึ้นคือ การที่คนเราจะมุ่งไปสู่พุทธภูมิได้นั้น จำต้องบำเพ็ญพระโพธิญาณ
คือการกระทำตัวให้เป็นโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ และสิ่งจำเป็นที่สุดที่พระโพธิสัตว์
ต้องปฏิบัติก็ได้แก่ ความเมตตากรุณาในการโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ พระโพธิสัตว์จึงต้องสะสมบารมีต่างๆ
ในแต่ละชาติเพื่อมุ่งหวังพุทธภูมิเป็นจุดหมายปลายทาง

ฉะนั้น เมื่อบุคคลใดเกิดความทุกข์ความเดือดร้อนต้องการความช่วยเหลือ แทนที่จะกราบ
อ้อนวอนพระเจ้าของศาสนาพราหมณ์ให้ช่วย ก็เปลี่ยนมาเป็นบูชาขอให้พระโพธิสัตว์ช่วย เนื่องจาก
พระโพธิสัตว์ประกอบด้วยมหากรุณาอันไม่มีที่สิ้นสุด

เหตุผลอีกประการหนึ่งก็คือ นิกายมหายานต้องการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ในเวลานั้น
ศาสนาพราหมณ์เจริญรุ่งเรืองขึ้นมามาก ลัทธิมหายานจึงเกิดขึ้นมาเพื่อเป็นคู่แข่งที่สำคัญของศาสนา
พราหมณ์ นิกายมหายานจึงเกิดขึ้นตามสถานการณ์บังคับให้เกิด

พระเถระองค์สำคัญๆ ที่เป็นทพหน้าในสมัยนั้น ก็ได้แก่ พระอัสวโฆษ ซึ่งเป็นผู้แต่งคัมภีร์
มหายานศรัทธาปาทศาสตร์ และต่อมา พระนาคาชุน ก็เป็นองค์ที่สำคัญที่สุดที่ตั้งนิกายมหายานจน
สามารถเป็นนิกายที่ทรงอิทธิพลมาก และได้แต่งหนังสือชื่อ ปรัชญามายามิกศาสตร์ หนังสือเล่มนี้ได้
รวมเอาปรัชญาของนิกายในพุทธศาสนาไว้ด้วย

จากที่กล่าวมาในข้างต้นพบว่า มหายานในระยะแรกเชื่อว่า พระพุทธเจ้ามีเพียง ๒ กาย
คือ ธรรมกาย ซึ่งหมายถึงพระคุณของพระพุทธองค์ ได้แก่ พระเมตตาคุณ พระปัญญาคุณ และพระวิ
สุทธิคุณ นอกจากธรรมกาย ก็มี นิรมานกาย หมายถึง กายเนื้อในขณะที่พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่
มหายานได้แต่งเติมเพิ่มอีกกายหนึ่งเข้าไปคือ สัมโภคกาย ซึ่งเป็นกายของพระพุทธองค์ที่สำแดงให้
ปรากฏเฉพาะ พระโพธิสัตว์ พระกายนี้เป็นสภาวะทิพย์มีรัศมีรุ่งเรืองแผ่ซ่านทั่วไป พระองค์ยังทรง
สดับคำสวดมนต์ของเรา แม้จะดับขันธปรินิพพานไปแล้ว

ในความเห็นของฝ่ายมหายานนั้นพระพุทธเจ้าเป็นทิพยภาวะ มีภาวะความเป็นอยู่คู่กับโลกเสมอ อย่าคิดว่าการปรินิพพานของพระองค์เป็นภาวะขาดศูนย์โดยสิ้นเชิง การปรินิพพานของพระองค์เป็นเพียงภพมายาเท่านั้น โดยความเป็นจริงแล้ว พระพุทธเจ้านั้นเป็นอนาติ เป็นอนันตะด้วยความเชื่อดังกล่าวพระพุทธเจ้าของมหายานจึงปรากฏมีพระกาย ๓ ลักษณะ ซึ่งองค์ประกอบและลักษณะของตรีกายในความเห็นของฝ่ายมหายานนั้นพระพุทธเจ้าเป็นทิพยภาวะ มีภาวะความเป็นอยู่คู่กับโลกเสมอ อย่าคิดว่าการปรินิพพานของพระองค์เป็นภาวะขาดศูนย์โดยสิ้นเชิง การปรินิพพานของพระองค์เป็นเพียงภพมายาเท่านั้น โดยความเป็นจริงแล้ว พระพุทธเจ้านั้นเป็นอนาติ เป็นอนันตะ ด้วยความเชื่อดังกล่าวพระพุทธเจ้าของมหายานจึงปรากฏมีพระกาย ๓ ลักษณะ ซึ่งเรียกกันว่า ตรีกาย คือ

๑. สัมโภคกาย คือ พระกายที่เป็นทิพยภาวะ ประทับอยู่ ณ พุทธเกษตรของพระองค์ ทรงแสดงพระสัทธรรมอยู่ในแดนอื่นๆ พระพุทธเจ้าอาจมาปรากฏพระองค์แก่พวกเราได้ในคัมภีร์ปัญจวิสติ มีอธิบายว่า หลังจากที่พระโพธิสัตว์เจ้าถึงพุทธภูมิโดยการปฏิบัติตามบารมีทั้ง ๖ จึงมีอวัยวะใหญ่ครบ ๓๒ และมีอวัยวะเล็กๆ อีก ๘๐ แล้วทรงแสดงมหายานสูตรแก่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายและทรงปลุกไว้ซึ่งความปีติยินดีและความเมตตาลงในจิตของพระโพธิสัตว์เหล่านั้น สัมโภคกายดำรงอยู่เพื่อช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ที่ปฏิบัติผ่านทสภูมิแล้ว เป็นกายที่อยู่ระหว่างธรรมกายและนิรมานกาย ดำรงอยู่นิรันดร พ้นจาก อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นกายที่มีอยู่ก่อนนิรมานกาย และมีอยู่หลังปรินิพพานของนิรมานกาย

๒. นิรมานกาย คือ พระกายที่พระองค์นิรมิตขึ้นมา เป็นพระกายเนื้อที่คนทั่วไปสามารถมองเห็นได้ เช่น ความทรุดโทรมด้วยความชรา และความดับขันธ เป็นต้น เป็นพระกายที่ทรงนิรมิตมาเพื่อบำเพ็ญพุทธกิจคัมภีร์ปัญจวิสติ แสดงว่า พระโพธิสัตว์หลังจากได้รับธรรมจากการปฏิบัติบำเพ็ญบารมีจนได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสามารถเสด็จไปโปรดสรรพสัตว์ได้ทุกที่ทุกแห่งด้วยนิรมนเมฆหรือนิรมานกาย นั่นเอง^{๑๔๑}

๓. ธรรมกาย คือ พระกายที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า เป็นแก่นแท้ เป็นสัจจธรรมที่ดำรงอยู่ไม่มีวันสลาย ธรรมกายจัดเป็นนิจจัง สุขขัง ศูนย์ตา และบริสุทธิ อีกทั้งธรรมกายยังสัมพันธ์กับเรื่องราว ของ ตถาคตครรรค์ ,พุทธภาวะ และรัตนทั้งสาม คือ พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ สังฆรัตนะ อีกความหมายหนึ่งคือความตรัสรู้ธรรมคือพระนิพพานนั่นเอง “ ธรรมกาย ” หมายถึง พระคุณทั้งหลายของพระองค์ อันมีพระเมตตาคุณ , พระกรุณาธิคุณ , พระปัญญาคุณ ซึ่งมีรัศมีแผ่กว้าง

^{๑๔๑} Nalinaksha Dutt, *Mahayana Buddhism*, Fimma KLM Paivate Limited, Zculctta: 1976, P.159.

แผ่คลุมไปโดยทั่ว ไร้เงื่อนไขและไร้ซึ่งข้อจำกัดใดๆ ทั้งปวง เป็นสภาวะอมตะ ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีท่ามกลางและไม่มีที่สุด หรือภาวะแห่งการตรัสรู้ธรรมหรือพระนิพพาน

พระธรรมกาย เป็นพระนิรันดรกายของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พระโพธิญาณซึ่งปรากฏอยู่ทุกแห่งหน พระธรรมกายนี้อยู่เหนือกาลเทศะ ไม่อยู่ใต้อำนาจของไตรลักษณ์ พระธรรมกายนี้ทรงไว้ซึ่งอันติมาภาพอย่างสัมบูรณ์ ย่อมอยู่เหนือความเข้าใจและความคาดคะเนของสามัญมนุษย์ ซึ่งรับรู้ไม่ได้ ที่มาของพระนิรมานกาย และพระสัมโมคคกาย โดยที่พระรูปกายทั้งสองต้องขึ้นอยู่กับพระธรรมกายนี้^{๑๔๒}

ความเลื่อมใสความเคารพอย่างสูงในองค์พระพุทธเจ้า ทำให้คนทั้งหลายไม่ยากคิดในทางที่ว่า การปรินิพพานของพระพุทธเจ้านั้นหมายถึงความดับสูญสลาย อยากจะให้พระพุทธเจ้ายังมีอยู่เป็นอยู่เสมอไม่เปลี่ยนแปลง เรื่องที่ยกเอาพระธรรมขึ้นมาแทนพระพุทธเจ้านั้น เป็นเรื่องที่จะให้คนทั้งหลายยอมรับนั้นเป็นการยากเหลือเกินสำหรับปุถุชน เราได้เห็นมาแล้วว่า ในประเทศอินเดียนั้น ความคิดความต้องการของคนเรานั้น มีความสำคัญในการตั้งหลักศาสนาเป็นอันมาก

๓.๔ ตรีกายในฐานะเป้าหมายชีวิต

ตามอุดมคติของมหายาน มหายานนั้นมีปรัชญาชีวิต ในการช่วยขจัดทุกข์ให้ข้ามพ้นสังสารทุกข์ โดยยึดหลักอุดมคติประจำใจอย่างสูงส่งอยู่ ๓ ประการ คือ^{๑๔๓}

๑.มหาปรัชญา หรือปัญญาอันยิ่งใหญ่ หมายความว่า จะต้องเป็นผู้มีสติปัญญา รู้แจ้งสรรพสิ่งทั้งมวล ไม่ตกเป็นทาสของอธรรม

๒.มหารกรุณา หมายความว่า จะต้องมิจิตเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งหลาย อย่างปราศจากขอบเขต พร้อมทั้งจะเสียสละตนเองทนทุกข์แทนสรรพสัตว์ เพื่อช่วยสัตว์ให้พ้นทุกข์และมหายานมีทัศนะต่อการบรรลุอรหัตตผลว่า เป็นสิ่งคับแคบช่วยคนได้น้อย แต่มีโพธิจิตมุ่งพุทธภูมิมากกว่า เพราะกว่าจะถึงพุทธภูมิจะต้องบำเพ็ญบารมีช่วยเหลือสัตว์โลก สร้างบารมี ทาน ศีล ความเพียรเป็นจำนวนมากนับไม่ถ้วน

๓. มหาอุบาย หมายความว่า พระโพธิสัตว์ต้องรู้จักอุบายที่ฉลาดในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ มีปฏิภาณรอบรู้ สามารถชักนำสัตว์โง่เขลาให้เข้าถึงสัจธรรม อุดมคติของพระโพธิสัตว์ทั้งสามข้อนี้ นับเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ข้อแรกหมายถึงการบำเพ็ญประโยชน์ของตน

^{๑๔๒} พระคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร(เย็นเจียว), **สารัตถธรรมมหายาน, วัณมังกกรกมลवास,** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๓), หน้า ๑๑.

^{๑๔๓} พระคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร(เย็นเจียว), **สารัตถธรรมมหายาน,** หน้า ๑๘๒.

ให้เพียบพร้อมสมบูรณ์ ส่วนสองข้อหลัง เป็นการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น เมตตาช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ และเป็นการสืบอายุพระศาสนาพร้อมทั้งเผยแผ่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้แพร่หลาย

พระเถระผู้เป็นกำลังสำคัญของมหายาน พระอัสวโฆส พระเถระอัสวโฆสรูปนี้เป็นชาวเมืองสาเกต และเป็นภิกษุในนิกายสรวาสติวาท เป็นจินตกวีที่มีชื่อเสียงมากที่สุด ท่านได้แต่งหนังสือเรื่อง "พุทธจริต" เป็นการพรรณนาถึงพุทธประวัตินั่นเอง นับเป็นแบบอย่างของวรรณคดีสันสกฤตในรุ่นหลัง นอกจากหนังสือพุทธจริตแล้ว พระอัสวโฆสยังได้แต่งหนังสืออิงหลักธรรมอีกหลายเรื่อง เช่น "เสาทรนนท์" เป็นหนังสือที่ชักชวนให้ประชาชนหันมานับถือพระพุทธศาสนาได้เป็นจำนวนมาก พระนาคราชุน พระนาคราชุนมีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๗ เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงมากที่สุด เรียกว่าเป็นเพชรน้ำเอกของมหายานก็ว่าได้ ท่านเกิดในวรรณพราหมณ์ในอินเดียตอนใต้ มีความรอบรู้ทั้งเถรวาท และมหายาน เป็นอย่างดี พระนาคราชุนได้แต่งหนังสือเด่นมาก คือ "ปรัชญาปารมิตาสูต" หนังสือวิสุทธิธรรมได้รับการยกย่องว่าเป็นคัมภีร์ที่ดีเยี่ยมของฝ่ายเถรวาทฉันท ไท หนังสือปรัชญาปารมิตาสูต หรือปรัชญามายมิกะ ของพระนาคราชุน ได้รับการยกย่องว่าเป็นคัมภีร์ที่ดีเยี่ยมของฝ่ายมหายานฉันทนั้น นิกายมหายานที่สามารถแพร่หลายอย่างกว้างขวางไปในชนทุกระดับชั้นได้อย่างรวดเร็วก็ด้วยอาศัยพระคณาจารย์องค์สำคัญๆ ที่เป็นผู้วางรากฐานของนิกายมหายานในสมัยเริ่มแรกก็มีอยู่ ๔ ท่านด้วยกัน คือพระอัสวโฆส พระนาคราชุน พระอารยเทพ และพระกุมารลัทธะ และภายหลังก็ยังมีอีกหลายรูป เช่น พระชินบุตร พระวิชัยมิตร พระจันทรกิริติ เป็นต้น

ด้วยพระพุทธศาสนามหายนามีคำสอนเรื่องธรรมกาย เป็นกายหนึ่งในตรีกาย ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงรูปได้ เป็นสิ่งที่ เป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ เมื่ออมตะเป็นนิรันดรทำให้ถูกมองว่าเป็นคำสอนที่คล้ายกับพรหมันหรืออาตมันของศาสนาพราหมณ์ฮินดู คล้ายกับพระเจ้าของศาสนาคริสต์ เพราะมีการเนรมิตกายต่างๆ ได้ ซึ่งในเรื่องนี้ในลังกาวดารสูตรพระพุทธองค์ก็ถูกท่านมหามติโพธิสัตว์ทูลถามถึงความแตกต่างระหว่างตถาคตคัพพะ ซึ่งเป็นไวพจน์หนึ่งของธรรมกายกับอาตมันในศาสนาพราหมณ์ว่าต่างกันอย่างไร

พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ตถาคตคัพพะ เป็นคนละอย่างกับอาตมันพระองค์ ยืนยันว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายยอมสอนว่า สิ่งที่เราเรียกว่าตถาคตคัพพะนี้คือความว่างความยับเยิน...เราหวังว่า ปวงโพธิสัตว์จักไม่เข้าใจผิดว่า มีสิ่งที่เรียกว่าอาตมันในตัวมนุษย์ (รายละเอียดกล่าวแล้วในตอนว่าด้วยลักษณะของธรรมกาย) นั่นก็คือว่า พระพุทธองค์ยืนยันว่า ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าอาตมันในตัวมนุษย์ และธรรมกายก็ไม่เป็นอาตมัน โดยความหมายก็คือไม่เป็นถาวรที่เรียกอัตตา และในการเปรียบเทียบกับศาสนาพราหมณ์ที่ยังมีหลักฐานอีกหลายแห่งกล่าวไว้ ซึ่งจำเป็นต่อการศึกษา เช่น พระพุทธองค์ตรัสว่า “ผู้ใด...เว้นจากปวงมิถุนาปฏิญญาเสียได้บรรลุนุตปาตธรรมกษานิกำหนดแนชัดลงไปได้ว่า ธรรม

ทั้งปวงนั้นไม่มีอาตมัน ไม่มีสัตว์ แต่ไม่บังเกิดความขัดข้องโต้แย้งในเรื่องของเหตุปัจจัย ผลวิบากกรรม เช่นนี้จึงเชื่อว่าเป็นผู้พ้นแล้วจากความยึดถือในเรื่องตนและของๆ ตน...”^{๑๔๔}

ท่านวิมลเกียรติกล่าวว่า “ธรรมนั้นไม่มีสัตว์ เพราะพ้นจากความเศร้าหมองแห่งสัตว์ธรรม นั้นไม่มีอาตมัน เพราะพ้นจากความเศร้าหมองแห่งอาตมัน ธรรมนั้นไม่มีชีวิต เพราะพ้นจากชาติ มรณะ”^{๑๔๕}

Beatrice Lane Suzuki กล่าวว่า ในปรัชญาอินเดีย เราจะพบว่าธรรมกายเป็นกายที่ ๑ เทียบได้กับปรมาตมันต และพรหมัน สัมโภคกาย เปรียบเทียบอิศวร และนิรมานกายเปรียบกับผู้นำ สูงสุดทางวิญญาณในของอินเดีย หรือว่าเป็นอวตาร แทนที่จะเรียกว่าตรีกาย จะเรียกเป็นสามรูปแบบ ในพระพุทธรูปเจ้าองค์เดียวกันก็ได้ นั่นคือพุทธรูปที่ปรากฏตามประวัติศาสตร์ พุทธรูปที่เป็นนิรันดร และพระพุทธรูปที่เป็นสากล เรียงตามลำดับ คือ

๑.ศากยนี้ คือพระพุทธรูปที่ปรากฏตามประวัติศาสตร์

๒.พุทธรูปนิรันดร คือที่เรียกว่าอมิตาหรืออวโลกิโตศวร และหรือที่ถือว่าอิศวรพระเจ้าหรืออย่างอื่น

๓.ธรรมกายคืออย่างที่สองในชั้นกัน คือเป็นสิ่งที่ไม่สามารถรับรู้ได้นอกจากวิญญาณพิเศษและเป็นสิ่งที่ยากที่จะรู้แก่พระโพธิสัตว์สามารถรู้ได้ แต่โดยการปฏิบัติกัมมัฏฐานจะรู้ได้ด้วยตัวเอง

ด้วยคำบรรยายว่าตรีกายไม่สามารถจะรับรู้ได้ แต่รู้ได้โดยการปฏิบัติกรรมฐาน เพื่อที่จะเข้าใจพุทธศาสนายาน ควรจะเข้าใจตรีกายด้วยพุทธศาสนายานอยู่กับการเข้าใจตรีกายและสูตรต่าง ๆ ของมหายานก็สอนไว้ถึงไตรกาย คัมภีร์ใดก็ตามที่เราอ่านเช่น ปุณณริก หรือ ปรัชญา (ปารมิตา) ลังกาวตารสูตรหรือ อวตัมสกะ จะมีคำสอนที่กล่าวถึงไตรกาย^{๑๔๖}

ท่าน Balagoda Ananda Maitriya มหาเถระแห่งศรีลังกา กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้ากับพรหมันว่า “หนังสือชื่อ การค้าขายระหว่างอาณาจักรโรมันและอินเดีย ได้บอกถึงความสัมพันธ์กันระหว่างประเทศทั้งสอง และการประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาในอาณาจักรโรมัน คำสอนของพระพุทธรูปนิกายมหายาน กล่าวได้ว่า ได้แผ่ไปในดินแดนปาเลสไตน์และอียิปต์ แก่นคำสอนอันหนึ่งก็คือเรื่องอาทิพุทธ ซึ่งลักษณะคล้ายกับ “พรหมัน” ในปรัชญาเวทของอินเดีย หรือพระผู้สร้างของพวกยิว แต่มิใช่มีรูปร่างเป็นบุคคล เป็นจุดกำเนิดของปรากฏการณ์ทั้งปวง มีลักษณะคล้ายกับประภคิต

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๖-๒๔๗.

^{๑๔๕} เสถียร โพนันทะ, *ขุมมุนีพระสูตรมหายาน*, หน้า ๒๔.

^{๑๔๖} Beatrice Lane Suzuki, *Mahayana Buddhism*. pp. 57-58.

ในปรัชญาสาขชยะ ซึ่งอธิบายด้วยคำพุดมิได้ นักแต่งหนังสือเช่น โจสิปุสว่า ตามประเพณีที่พวกเขาอาจอ้างถึง กลุ่มศาสนิกผู้เชื่อถือในพระอาทิตย์พุทธรว่า เป็นผู้เคารพบูชาพระเจ้าก็ได้”^{๑๔๗}

นักปราชญ์ไทยคือ เสถียร โพธิ์นันทะ กล่าวว่า “หลักเรื่องอนัตตา หรือ อนาตมาความไม่มีตัวตนนั้นเป็นจุดเด่นพิเศษของพระพุทธศาสนาที่แตกต่างจากปรัชญาชั้นสูงของพราหมณ์เพราะปรัชญาพราหมณ์ เช่น ปรัชญาเวทนานตะกัถิ ปรัชญาสาขชยะกัถิ แม้จะสอนให้ละความยึดถือในสรรพสิ่งอื่น ๆ มีร่างกายและวิญญาณเป็นต้น แต่ที่สุดก็ยังมี อาตมัน หรือ พรหมตมัน คือตัวตนที่แท้จริงเหลืออยู่เป็นบรมสุขเป็นนิพพานในตัวของมันเอง หรือไปกลมกลืนกับสภาพอมตะอย่างใดอย่างหนึ่ง ส่วนพระพุทธศาสนาสอนให้หลุดพ้นไปโดยการดับแม้ที่สุด ความมีอยู่แห่งอาตมันนี้ด้วย”^{๑๔๘}

นักปราชญ์ไทยอีกท่านคือ สมถาร พรหมทา อธิบายคำว่า ตถาคตคัพะกะกับปรามาตมันและบอกความแตกต่างของทั้งสองคำนี้ คือตถาคตคัระกะนี้ วรรณกรรมของนิกายโยคาคจารย์ใช้ในสองความหมาย ความหมายแรก ตถาคตคัระกะหมายถึงสิ่งที่มีอยู่ในคนทุกคน ตถาคตคัระกะในความหมายนี้เป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ ส่วนอีกความหมายหนึ่ง ตถาคตคัระกะได้แก่สิ่งสุดท้ายเมื่อเราไล่ความเกี่ยวเนื่องของสิ่งต่างๆ ในจักรวาลเวลานี้กลับไปในอดีต สิ่งนี้คือที่มาของสิ่งทั้งหมดที่มีอยู่เวลานี้รวมทั้งตัวมนุษย์ด้วย จะเห็นว่าตถาคตคัระกะในความหมายที่สองนี้ คือที่มาของตถาคตคัระกะในความหมายแรก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ตถาคตคัระกะที่อยู่ในตัวคนทุกคนนี้คือส่วนย่อยของตถาคตคัระกะใหญ่ที่เป็นปฐมกำเนิดของสรรพสิ่งนั่นเอง

เรื่องที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ไปพ้องกับแนวคิดเรื่องปรามาตมัน (อาตมันใหญ่) กับชีวาตมัน (อาตมันย่อย) ในศาสนาพราหมณ์ได้อย่างไรไม่มีใครทราบได้ ปรัชญาอุปนิษัทเชื่อว่า มีสิ่งหนึ่งเป็นปฐมกำเนิดของสรรพสิ่งในจักรวาล สิ่งนี้เรียกว่าปรามาตมัน มนุษย์ก็เป็นผลผลิตของปรามาตมันในด้านมนุษย์นั้นมีสิ่งหนึ่งประกอบอยู่ สิ่งนี้เรียกว่าชีวาตมัน ชีวาตมันคือส่วนย่อยของปรามาตมัน

สิ่งที่เรียกว่าตถาคตคัระกะในตัวมนุษย์นั้นก็เหมือนกับสิ่งที่เรียกว่าชีวาตมัน กล่าวคือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของชีวิต เป็นสิ่งที่มีค่าที่สุด ใครค้นพบสองสิ่งนี้ในตัว ศาสนาพราหมณ์และนิกายโยคาคจารย์ถือว่าเป็นผู้ว่า เป็นผู้เข้าถึงสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิต จะอย่างไรก็ตาม แม้ว่าสองชื่อนี้จะมี ความหมายใกล้เคียงกัน แต่ก็มี ความหมายที่แตกต่างกันในส่วนสำคัญ กล่าวคือ สิ่งที่เรียกว่าชีวาตมัน นั้น ศาสนาพราหมณ์ถือว่าเป็นอมตะ คงที่ ไม่เปลี่ยนแปลง นายเขียวปัจจุบันอายุหกสิบตลอดเวลาที่

^{๑๔๗} พระศรีปริยัติโมลี , พระพุทธรทัคนะร่วมสมัย.(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2540), หน้า 189-190 : ถอดความจากบทความเรื่อง “Was Joshp in Christainity the Buddha Aspirant?” ของท่าน Balagoda Ananda Maitriya ใน Sinhala Buddhaya ฉบับวันที่ 18 มิถุนายน 2475.

^{๑๔๘} เสถียร โพธิ์นันทะ , ชุมมนุระสูตรมหายาน, หน้า ๒๖๕-๒๖๖.

ผ่านมา ชีวิตของเขาเปลี่ยนแปลงมากมาย แต่สิ่งหนึ่งคงที่ไม่แปรเปลี่ยนในตัวนายเขียว สิ่งนี้คือชีวาตมัน ส่วนสิ่งที่เรียกว่าตถาคตครรรณะไม่เป็นอมตะ เปลี่ยนแปลงได้^{๑๔๙}

และได้อธิบายว่า “เหตุผลที่พระพุทธเจ้าใช้ตอบข้อสงสัยของท่านมหามติที่ว่าตถาคตครรรณะกับอาตมันเหมือนกันหรือไม่ ก็คือ พุทธศาสนาสอนเรื่องอนัตตา ดังนั้นแม้ว่าสิ่งที่เรียกว่าตถาคตครรรณะจะมีลักษณะบางประการใกล้เคียงกับอาตมันในศาสนาพราหมณ์ แต่เราจะต้องไม่เข้าใจว่า สองสิ่งนี้เหมือนกัน แม้ว่าตถาคตครรรณะจะเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ สะอาดมาแต่ต้นเหมือนอาตมัน แต่สิ่งนี้ก็ต่างจากอาตมันตรงที่สามารถเศร้าหมองได้เพราะปัจจัยแวดล้อม ผิดกับอาตมันที่ปรัชญาอุปนิษัทเชื่อว่าไม่สามารถได้รับอิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมใดๆทั้งสิ้น”^{๑๕๐}

จึงสรุปได้ว่า ถึงแม้ธรรมกายในตรีกายจะมีความหมายคล้ายกับอาตมันหรือปรมาตมันของศาสนาพราหมณ์ แต่จากหลักฐานที่กล่าวมา ได้กล่าวถึงตถาคตคัพณะซึ่งเป็นคำใช้แทนกันหรือเป็นไวพจน์กันกับคำว่าธรรมกาย ยืนยันว่า พระพุทธศาสนาไม่มีสิ่งที่เรียกว่า อาตมัน

ส่วนในข้อที่บอกว่า ธรรมกายหรือตรีกาย มีลักษณะคล้ายกับคำสอนเรื่องพระเจ้าของศาสนาคริสต์หรือไม่ ในเรื่องนี้มีนักปราชญ์หลายท่านกล่าวถึง ดังนี้

ดร. ชูชุกิ บอกว่า เราอาจถือได้ว่า ธรรมกายเป็นเรื่องที่ตรงกับแนวคิดเกี่ยวกับพระเจ้าทางศาสนาคริสต์เตียน^{๑๕๑} และกล่าวต่อไปว่า พระพุทธศาสนาไม่ใช่คำว่า พระเจ้า (God) คำว่าพระเจ้าเป็นคำที่ค่อนข้างบาดหูต่อผู้นับถือพุทธศาสนา^{๑๕๒} แต่ก็กล่าวอีกว่า พระเจ้าหรือวัตถุประสงค์ทางศาสนาของพระพุทธศาสนา คือสิ่งที่เรียกโดยทั่วไปว่า ธรรมกายพุทธะและไวโรจนพุทธะ ตามโอกาส หรือพระไวโรจนธรรมกายพุทธะ หรือพระอมิตาพุทธ หรือพระอมิตายูรพุทธ^{๑๕๓} กล่าวอีกว่า ตรีกาย คือ นิรมานกาย ร่างกายที่ต้องแปรเปลี่ยนสัมโภคกาย ร่างกายแห่งความสุข และธรรมกาย ร่างกายแห่งธรรม ถ้าหากเราจะเปรียบเทียบกับศาสนาคริสต์ ก็เป็นดังพระเจ้าสามส่วนของชาวคริสต์นั่นเอง กล่าวคือ ร่างกายที่ต้องแปรเปลี่ยนเปรียบเทียบกับพระเยซู ร่างกายแห่งความสุข ก็คือพระเยซูในร่างของจิตวิญญาณอันสูงส่ง และธรรมกายก็คือพระเจ้า^{๑๕๔}

Satischandra Chatterjee และ Dhirendramoha data กล่าวถึงธรรมกายกับพระเจ้าว่า ความจริงข้อนี้ยังคิดกันว่า การปรากฏตัวมันเองในโลกนี้ เป็นธรรมกาย หรือผู้ตั้งกฎแห่งจักรวาล

^{๑๔๙} สมถการ พรหมทา, *พุทธศาสนาหมายาน*, หน้า ๑๑๙-๑๒๐.

^{๑๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑.

^{๑๕๑} D.T. Suzuki, *Studies in the Lankavatara Sutra*, p.308.

^{๑๕๒} D.T. Suzuki, *Outlines of Mahayana Buddhism*. p.308.

^{๑๕๓} Ibid.

^{๑๕๔} Ibid.p.256.

ในลักษณะของธรรมกายข้อนี้ สัจจะขั้นสูงสุด หรือพระพุทธเจ้าทรงห่วงใยต่อการช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ โดยผ่านอวตารในรูปศาสดาทางจิตวิญญาณที่ต่างกันไปเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ ดังนั้น พระพุทธเจ้า ในฐานะเป็นธรรมกาย เพื่อจุดประสงค์ของการปฏิบัติ จึงใช้สภาพของพระเจ้าเพื่อให้สัตว์ผู้มีใจอ่อนล้า สามารถสวดภาวนา เพื่อขอความช่วยเหลือ ความรัก และความปรานี ในลักษณะนี้ พระพุทธเจ้า ยังได้รับการขนานพระนามว่า อมิตาภพุทธะ ดังนั้น ความทะเยอทะยานทางศาสนาของเหล่าคนผู้นับถือพระพุทธศาสนาจึงชอบใจนิยามหายานโดยการถือว่า พระพุทธเจ้าเหมือนกันกับพระเจ้า^{๑๕๕}

Beatrice Lane Suzuki กล่าวว่า “ธรรมกายมีลักษณะคล้ายกับพระเจ้าของศาสนาคริสต์ พระพุทธเจ้าบอกอย่างจับใจต่อศิษย์ว่า ร่างกายที่แท้จริงของพุทธไม่ใช่ร่างกายมนุษย์ แต่เป็นจิตวิญญาณของท่านหมายความว่าธรรม เป็นร่างกายของท่าน ศิษย์ใกล้ชิดของท่านเข้าใจดีว่าร่างกายของธรรม ธรรมกายเป็นแก่นของธรรม เพราะมันเป็นแก่นที่อยู่ในตัวมันเองและของปัญญานิรันดรอย่างที่คุณทั่วไปจะไม่สามารถรับรู้ธรรมกายได้ นอกจากด้วยอำนาจแห่งการการรับรู้ภายใน แต่จะรับรู้ได้ในรูปแบบของสัมผัสกายสำหรับพระโพธิสัตว์และนิรมานกายสำหรับคนทั่วไป ธรรมกายเป็นตัวแทนของสุญญตา เป็นสิ่งที่ปราศจากตัวตนและความเป็นเอกภาพสมบูรณ์ของจักรวาลธรรมกาย เป็นวิญญาณของตถาคต ทั้งหมดนี้ดูเหมือนจะสับสน แต่จริงๆ ไม่เป็นเช่นนั้น ตามหลักปรัชญาของศาสนาคริสต์พระเจ้าถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่สามารถรับรู้ได้นอกจากโดยความรู้พิเศษ นั่นคือธรรมกาย ผู้ได้รับรู้ถึงสิ่งนั้นได้ถือได้ว่าเป็นพระเจ้าอย่างที่พวกชาวคริสต์เชื่อกัน มันเท่ากับสัมผัสกาย แต่สำหรับบุคคลทั่วไปแล้วต้องมีอะไรพิเศษเพื่อที่จะเข้าถึงสิ่งนั้น สิ่งนั้นคือนิรมานกายสำหรับชาวพุทธ และพระคริสต์สำหรับชาวคริสต์^{๑๕๖}

ท่าน Balagoda Ananda Maitriya กล่าวถึงพระพุทธเจ้ากับพระเจ้าว่า หนังสือชื่อ จุดกำเนิดของศาสนาคริสต์ (Origin of Christinity) ซึ่งตีพิมพ์ในสหรัฐอเมริกา แถลงว่า ด้วยกาลเวลาล่วงไปมาก คำหนึ่งในคัมภีร์ไบเบิลภาษากรีกใช้หมายถึงพระเจ้าแต่คำเฉพาะเจาะจงเป็นคำต่างดาวซึ่งเข้าสู่ภาษาซีเรีย ซึ่งเป็นภาษาเดิมของพระเยซู คำนั้นถูกใช้ในคำสอนของพระองค์ท่านนั้น เป็นคำเดียวกับที่ชาวพุทธทิเบตใช้หมายถึงพระพุทธเจ้า

คำว่า พระเจ้า (God) ในพระคัมภีร์พันธสัญญาใหม่ จะต้องหมายถึง “พุทธ” ศ.ริส เดวิตส์ พูดคำว่า “God” เป็นคำกร่อนสั้นเข้า ซึ่งได้มาจากคำว่า (Gaut-ama) เป็นชื่อโคตรของพระพุทธเจ้า คำว่าบุตรของพระเจ้า (Son of God) จะต้องเป็นพุทธบุตร (Buddha-putta) หมายถึงลูกหรือสาวก

^{๑๕๕} Satischandra Chatterjee And Dhirendramoha datta. **An Introduction to Indian Philosophy.** (Calcutta : Narayan Press, 1984), p. 159.

^{๑๕๖} Beatrice Lane Suzuki. **Mahayana Buddhism.** pp.57-58.

ของพระพุทธเจ้า (Son of the Buddha) พิจารณาข้อมูลเหล่านี้แล้ว พวกเราก็มารู้ถึงบทสรุปว่าพระเยซูได้รับการอุปสมบทโดยพระภิกษุในพระพุทธศาสนานิกายเอสเซนส์ คือ จอห์น แบปติสม์ในแม่น้ำจอร์แดน และพร้อมด้วยกองคาราวานเกวียน ท่านเดินทางเข้า แผ่นดินเกิดของพระพุทธศาสนาและได้รับการศึกษาพระพุทธศาสนาที่นั่น ต่อมาเดินทางเข้าสู่ทิเบต ท่านพักอยู่ที่นั่นเป็นเวลาหลายปี ขณะยังเยาว์วัยอยู่ ได้ปฏิบัติจนสำเร็จฉันทสมาบัติและอภิญญา เมื่ออายุได้ ๒๙ พรรษา จึงเดินทางกลับมาตุภูมิเดิม แล้วเริ่มสั่งสอนพระพุทธธรรม คัดค้านคำสอนเดิมของศาสนายูดาห์ ซึ่งกำลังใช้อำนาจครอบงำพลเมืองยิวอยู่ขณะนั้น (ด้วยเหตุนี้) พวกยิว (หัวเก่า) จึงหาเลศกล่าวด่าด้วยเรื่องเท็จและตัดสินตรึงพระองค์ไว้กับไม้กางเขน แต่พระองค์ก็ยังไม่สิ้นพระชนม์บนไม้กางเขนด้วยผลของฌาน และต่อมาพระองค์ก็เดินทางเข้าสู่แคสเมียร์ อินเดีย ซึ่งเป็นสถานที่อยู่ของพวกโยคีทั้งหลายและดำรงพระชนม์ชีพอยู่ที่นั่นด้วยสันติสุขที่เกิดจากฌานสมาบัติ จนกระทั่งถึงวาระสุดท้ายของชีวิต โดยสรุปสั้นที่สุด พระเยซูคริสต์ เป็นพุทธสาวก^{๑๕๗}

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ธรรมกายหรือพระพุทธเจ้ากับพระเจ้าของศาสนาคริสต์เป็นการประยุกต์คำสอนเรื่องตรีกาย ซึ่งเป็นเชิงเทวนิยม จึงมีลักษณะที่ใกล้เคียงกับเรื่องพระเจ้าของศาสนาคริสต์ด้วย แต่ก็ถือได้ว่ามีความต่างตรงที่พระเจ้าของคริสต์จะเป็นผู้รับชำระบาปได้ ผู้ปฏิบัติธรรมมีอยู่ชั่ววันรันดรเป็นอัตตา ส่วนธรรมกายไม่ใช่ผู้รับชำระบาป เป็นเพียงลักษณะที่มีอยู่และเป็นอนัตตา การพัฒนาคำสอนเรื่องตรีกาย โดยให้มีความหมายเพื่อแข่งขันกับศาสนาพราหมณ์ให้มีลักษณะแบบเทวนิยมนี้ เป็นเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาหมดไปจากอินเดีย

พระราชาวรมุณีกล่าวว่า การสอนเรื่องอาทิพุทธะ เพราะมหายานเห็นว่าผู้ศาสนาพราหมณ์ไม่ได้ ก็เลยเลียนแบบศาสนาพราหมณ์ คือให้มีวิญญูณอมตะ เรียกอาลัยวิญญูณ เทียงแท้ยิ่งกว่าวิญญูณในเบญจขันธ์และจะกลับไปสู่จิตเดิมแท้ จิตดวงนี้ออกมาเป็นพุทธเจ้า ออกมาเทศน์มาสอน เรียกว่านิรมานกาย จิตเดิมคือความเป็นพุทธะ เรียกว่าธรรมกาย มาเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ เป็นการเนรมิตมา เรียกนิรมานกาย ถ้าสอนพระโพธิสัตว์บนสวรรค์ เรียกสัมโมคคกาย อย่างอวโลกิตศวรรณ์เป็นการสอบแบบตรีกาย ตรงกับศาสนาพราหมณ์ คนก็ชอบ เพราะไปอยู่ในนิพพานได้อยู่ๆ ท่านสังกราจารย์ แห่งศาสนาพราหมณ์ในสมัยนั้น ก็บอกว่า เป็นการสอนที่ดีมากเพราะตัวธรรมกาย หรืออาทิพุทธะ ก็คือพระพรหม แยกออกมาเป็นพระนารายณ์ และศิวะสัมโมคคกายของท่านลงมาเดินดิน เป็นพระนารายณ์อวดอวดตาร เป็นปางที่ ๙ ของพราหมณ์ ที่เรียกว่าพุทธาวตาร จากนั้นมาพระพุทธศาสนาก็ขบเซาและสูญไปจากอินเดีย เพราะฉะนั้น เรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องใหม่^{๑๕๘}

^{๑๕๗} พระศรีปริยัติโมลี. พระพุทธทัศนะร่วมสมัย. หน้า 189-190.

^{๑๕๘} พระราชาวรมุณี, บทบรรยายเรื่อง “พระพุทธเจ้าสอนอะไร”, ณ ยุวพุทธิกสมาคม ๑๔ มีนาคม ๒๕๔๒, (คัดลอกแถบบันทึกเสียง).

วิธีเข้าถึงธรรมกาย

ในพระพุทธศาสนาหลายนิกาย กล่าวถึงการเข้าถึงธรรมกาย หรือการบรรลุธรรม หรือบรรลุนิพพาน ไว้ดังนี้

ในสังกาวตาร กล่าวไว้ว่า “พระโพธิสัตว์ จะได้รับการฝึกฝนในการวิเคราะห์และโดยผ่านทางพิจารณาของจินตนาการที่ไม่จริง และด้วยวิธีนี้ พระโพธิสัตว์ก็จะมีทางเข้าที่ได้นำให้บริสุทธิ์แล้วซึ่งนำไปสู่ความไม่มีอัตตาของสรรพสิ่งและของบุคคล และก็จะได้รับความกระจ่างในขั้นของความ เป็นพระโพธิสัตว์ และยิ่งกว่านั้น ก็จะมีอยู่เหนือความสุขอันล้นพ้นของความสงบซึ่งมีอยู่แก่พระสาวก พระปัจเจกพุทธเจ้า และนักปราชญ์ทั้งหลาย พระโพธิสัตว์ก็จะเข้าถึงธรรมกายของตถาคตซึ่งมีอยู่ในอาณาจักรและวิถีทางของความเป็นตถาคต ที่อยู่เหนือความคิด และที่ซึ่งไม่มีการพัวพันแห่งปัญญาธรรม นั้นคือการบอกว่า พวกเขาจะเข้าถึงตถาคตกายซึ่งเป็นกายแห่งธรรมะ ซึ่งเกี่ยวข้องกับอย่างลึกซึ้งกับความเข้าใจอันเกิดในอุตตรญาณ และซึ่งเข้าไปในอาณาจักรของมายา ไปถึงพุทธภูมิ วิมานสวรรค์ชั้นดุสิต และชั้นอกนิภุระ”^{๑๕๙}

และในสังกาวตารสูตรเช่นกัน พระพุทธองค์กล่าวถึงแนวทางในการปฏิบัติว่า “ดูก่อนมหา มติ เมื่อยอมรับว่า สิ่งทั้งหมด ว่างเปล่าจากจิต มนัส มโนวิญญาณ ปัญจธรรม และสภาวะแล้วพระ โพธิสัตว์มหาสัตว์ ก็จะเข้าใจซึ่งสิ่งซึ่งหมายความว่า ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา

อนึ่ง มหามติ เมื่อโพธิสัตว์มหาสัตว์มีความเข้าใจอันดี ในเรื่องความไม่มีตัวตนแห่งสรรพสิ่งทั้งหลาย ในไม่ช้าโพธิสัตว์ก็จะบรรลุถึงขั้นที่ ๑ (แห่งโพธิสัตตภาวะ) เมื่อโพธิสัตว์ได้รับความรู้ความ เข้าใจชัดเจนในความไม่มีจินตนาการ เมื่อมีความรู้ความเข้าใจที่ได้มาในเรื่องลักษณะแห่งขั้นทั้งหลาย (แห่งโพธิสัตตภาวะ) พระโพธิสัตว์ก็ย่อมจะได้ประสบความปิติ แล้วค่อย ๆ เลื่อนขั้นสู่ระดับที่สุดขึ้นไป ตามลำดับ ก็จะบรรลุขั้นที่ ๙ ที่ซึ่งพระโพธิสัตว์มีญาณสมบูรณ์ และ ในที่สุดก็ถึงขั้นที่ ๑๐ ที่เป็น ที่รู้กันว่า มหาธรรมเมฆา (Great Dhammamegha) เมื่อตั้งตนในที่นี้ได้โพธิสัตว์ก็จะได้เข้าไปประทับอยู่ในมหาวชิรปราสาท ที่เป็น ที่รู้กันว่า “มหาปทุมบัลลังก์” (Great Lotus Throne) ซึ่งอยู่ในรูปแห่ง ดอกบัว และประดับประดาไปด้วยรัตนและมุกดาต่าง ๆ แล้วพระโพธิสัตว์ก็จะได้และบรรลุถึงโลก แห่งธรรมมายา ที่แวดล้อมไปด้วยพระโพธิสัตว์ทั้งหลายที่มีพระลักษณะเหมือนกันและถูกขลิบ เหมือนกับไอรสแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ ด้วยพระหัตถ์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่เสด็จมาจากแดนพุทธ ภูมิ โพธิสัตว์จะข้ามพ้นขั้นสุดท้ายแห่งโพธิสัตตภาวะแล้วเข้าถึงอริยสัจแห่งการรู้แจ้งด้วยตนเอง และ สำเร็จเป็นตถาคตเจ้าที่ประกอบด้วยเสรีภาพอันสมบูรณ์พร้อมแห่งธรรมกาย อันเนื่องมาจากญาณใน

^{๑๕๙} D.T. Suzuki. *The Lankavatara Sutra*. P. 46.

ความไม่มีตัวตนแห่งสรรพสิ่ง ดูก่อนมหายานติที่คือสิ่งที่หมายโดยความไม่มีตัวตนแห่งสรรพสิ่งทั้งหลาย และในข้อนี้เธอและโพธิสัตว์ มหาสัตว์อื่น ๆ ควรฝึกฝนตนเองให้ดี”^{๑๖๐}

ในการปฏิบัตินั้น ดร. ชูชุกิ ได้อธิบายถึงวัตถุประสงค์ของการที่พระโพธิสัตว์หรือว่าใครก็ตามที่ต้องการบรรลุคุณสมบัติที่แน่นอน ก็ต้องบรรลุถึงตถาคตภาวะ ผลการศึกษาถึงกาวตารสูตร ดร. ชูชุกิ บอกว่า มีวัตถุประสงค์ ดังนี้

๑. เพื่อกำจัดความเห็นอันบิดเบือนทั้งหมดเกี่ยวกับความมีอยู่ (ปรปญจทัสสนะ) ซึ่งโพธิสัตว์ได้ยึดถือมาตั้งแต่เริ่มแรก

๒. ด้วยวิธีนี้ก็เพื่อปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระจากเงื่อนไขแห่งอคติ (วิกัลปปรัตยาเย) และเพื่ออยู่เหนือข่ายแห่งโหวตที่เรียบเรียงโดยจินตนาการอันผิดพลาด (ปริกัลปิตอภิชาน)

๓. และนอกจากนี้เพื่อรู้แจ้งว่า โลกภายนอกที่เรียกกันถึงสิ่งจำเพาะเช่นนั้น ไม่ให้เป็นอะไรมากไปกว่าการก่อขึ้นมาของอภยวิษญาณ

๔. เพื่อเข้าถึงเจตคติทางใจโดยที่พระโพธิสัตว์มองนิพพานและสังสาระเป็น ๒ ลักษณะของข้อเท็จจริงอันเดียวกันและเหมือนกัน (สมตา)

๕. เพื่อจะได้มีหัวใจอันประกอบด้วยเมตตาอันยิ่งใหญ่ (มหากรุณา และวิถีทางที่เต็มไปด้วยความชำนาญชำนาญ (อุปายโกศลเย)

๖. เพื่อประกอบกรกระทำที่ง่ายตาย (อนโภโกจายเย) เพื่อดำเนินสู่หนทางแห่งความไม่มีรูปแบบ (อนิมิตตปะทะ) เพื่อเข้าสู่ภาวะทางใจของการไม่มีรูปร่าง (จิตตนิรภาส)

๗. เพื่อเข้าถึงความถึงพร้อมแห่งสมาธิในสรรพสิ่งทั้งหลายที่ถูกมองเห็นว่าอยู่เหนือรูปแบบทั้งหมดของความกระวนกระวายใจและเป็นสิ่งที่ยังไม่เกิด

๘. เพื่ออยู่ในความถึงพร้อมแห่งปรัชญาโดยอาศัยอยู่ในความเป็นเช่นนั้นของสรรพสิ่งตลอดไป (ตถตา)

๙. ในที่สุดเพื่อแสดงพุทธกายซึ่งตอนนี้ประกอบด้วยผละ ๑๐ อิทธิฤทธิ์ ๖ และอัตตวลี ๑๐ สามารถที่จะยึดเอารูปแบบไหนก็ได้ตามความต้องการเพื่อไปเฝ้าแด่นพระพุทเจ้า และเพื่อนำทางบรรดาสัตว์ทั้งหลายไปสู่การเข้าใจถึงความจริงของจิตเท่านั้น”^{๑๖๑}

Chapla verma กล่าวว่า “เมื่อบรรลุถึงคุณสมบัติเฉพาะเหล่านี้ทั้งหมดแล้ว ไม่ว่าใครก็สามารถบรรลุถึงสภาวะแห่งตถาคตได้ ในที่นี้ เราต้องเกี่ยวข้องกับตถาคตใน ๒ ส่วน ส่วนแรกตถาคตอย่างที่มีนเป็น และส่วนที่สอง ตถาคตในความสัมพันธ์กับสรรพสัตว์ทั้งหลาย คำสอนในทางศาสนาของตถาคตทั้งหลายปราศจากความเป็นตัวตน ความเป็นตนอื่น ความเป็นทั้งสองอย่างและความไม่

^{๑๖๐} Ibid., pp. 61-62.

^{๑๖๑} D.T. Suzuki. *Studies in the Lankavatara Sutra*, pp. 345-346.

เป็นทั้งสองอย่าง เป็นอิสระจากภาวะและภาวะจากยืนยันและการปฏิเสธคำสอนทางศาสนาของ
ตลาคตทั้งหลายเน้นอริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ และอริยมรรค ๘ ที่นำไปสู่ความหลุดพ้น”^{๑๖๒}

หลักการปฏิบัติต้องทำให้มองเห็นโลกและชีวิตตามความเป็นจริง ให้เห็นว่าเป็นอย่างไรที่มัน
เป็น จึงจะนำไปสู่นิพพานได้ ดังที่ท่าน Chapla verma กล่าวว่า “ความแตกต่างระหว่าง ๒ กลุ่มนี้ก็
คือว่า คนฉลาดมองโลกอย่างไรที่มันเป็น (ยถาภูตัง) แต่คนมีวิชากลับเห็นว่าโลกนี้เป็นนิรันดร...
นิพพานได้ถูกอธิบายว่าเป็นการมองเข้าไปในความจริงของสรรพสิ่งทั้งหลาย ยถาภูตังนั่นคือ เป็นสิ่งไม่
เกิดเท่ากับไม่ได้รับผลกระทบโดยลำดับขั้นของการอธิบายในทางสติปัญญา ภาวะแห่งการรู้แจ้งด้วย
ตนเอง หรือความว่างเปล่า รู้แจ้งได้โดยผ่านทางปัญญาอันสูงสุดในภาวะแห่งนิพพาน”^{๑๖๓}

แต่การมองนิพพานก็ต้องให้เข้าใจว่า ไม่มีความแตกต่างจากสังขาร เพราะตัวสองอย่าง
ไม่ได้แยกจากกัน ดังที่ ดร. ซูซูกิ กล่าวว่า “นิพพาน ว่าตามความแห่งสังขารแล้ว ไม่ได้เป็นสิ่งที่
ที่ต้องค้นพบในความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิงกับการเกิดและความตายหรือสังสาร เพราะเหตุนี้การ
แยกทั้งสองออกจากกันจึงเป็นผลลัพธ์ของการตัดสินใจจินตนาการอนาคตไว้ เมื่อโลกแห่งการ
รับรู้ทั้งหลายถูกทำลายไปพร้อมกันหมด ซึ่งก็คือพระนิพพาน อย่างไรก็ตาม นิพพานในฝ่ายมหายานก็
อยู่เหนือทวินิยมคู่แห่งนิพพานและสังสาร มันต้องถูกค้นพบในที่ที่เอกลักษณ์แห่งนิพพานและสังสาร
อยู่”^{๑๖๔} ในการปฏิบัติของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เน้นหลักของการปฏิบัติตนเหมือนพระโพธิสัตว์ ซึ่ง
จะต้องปฏิบัติจนได้บรรลุธรรมกาย อันจะทำให้ได้รับประโยชน์ตามที่ตนประสงค์ที่กล่าวมา และ
ประโยชน์สูงสุดอีกมาก โดยการปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ จะต้องต้องมีหลักการคุณสมบัติ อุดมคติ การ
บำเพ็ญบารมี วิธีการระลึก และวิธีการปฏิบัติ ซึ่งนักปราชญ์หลายท่านได้กล่าวไว้ ดังนี้

๑. **หลักการ** มีนักปราชญ์กล่าวไว้ ดังนี้ ดร. ซูซูกิ บอกว่า พระพุทธองค์ตรัสว่า “จงอย่า
เพียงแต่ออกเสียงคำนี้เฉพาะปากเท่านั้นบุคคลที่ละเอียดที่ละเอียดที่จะฝึกฝนตนเองเพื่อเป็นอยู่กับชีวิตนี้ ถือว่า
มีใช้ศิษย์ของเรา”^{๑๖๕}

Beatrice Lane Suzuki บอกถึงการเข้าถึงธรรมกายว่า “ผลดีต่อเราจากธรรมกายก็คือ
ธรรมกายจะทำลายความชั่ว จะทำให้มีความดีอย่างรวดเร็ว จะทำให้กระจ่างเกี่ยวกับโลก ซึ่งกำจัด
ความมืดแห่งอวิชชา ผลดีจากธรรมกายต่อเรา ด้วยความกรุณาอย่างสูงของธรรมกายจะรักษาทุกชีวิต
ด้วยความรักของธรรมกายจะทำให้ทุกชีวิตได้พ้นจากความเกิดและตายโดยการตั้งพระธรรมที่ทุกต้อง
คนเราจะได้ปฏิบัติศีลธรรม ด้วยการสอนความเชื่อในความเป็นจริง ธรรมกายจะล้างมลทินทางจิตใจ

^{๑๖๒} Chapla Verma. Zen Buddhism philosophy and Mysticism. P. 14.

^{๑๖๓} Ibid., p. 18.

^{๑๖๔} D.T. Suzuki. Studies in the Lankavatara Sutra. pp. 129.

^{๑๖๕} Ibid., p. 83.

ได้ ทำให้เราเข้าใจคุณธรรมของพระศาสนาซึ่งทำเราไปสู่ต้นความเข้าใจของเหตุผล ทำให้เรานำไปโลกแห่งเทวตาขึ้นสวรรค์ ทำให้เรามีปัญญาแลเห็นดอกไม้แห่งดวงใจของปวงชน ทำให้เรายากปฏิบัติเพื่อที่จะได้เข้าไปสู่ความเป็นพุทธภาวะเป็นไปได้อย่างไร ? เพราะร่างกายของพระตถาคตแพร่รัศมีแห่งปัญญาทั่วสารทิศ”^{๑๖๖}

David J. kalupahana กล่าวถึงการปฏิบัติต้องดำเนินตามวิถีชีวิตของพระโพธิสัตว์ดังที่กล่าวว่า “โดยการนำเอาการวิเคราะห์เชิงเหตุผลนี้มาใช้ มหายานจึงสามารถสนับสนุนความเป็นจริงอันเดียวแห่งสิ่งสมบูรณ ซึ่งมหายานตั้งชื่อไปต่าง ๆ คือ ตถตา ธรรมกาย ตถาคต คัตวะและสักยะ ด้วยเหตุผลนี้การรู้แจ้งความจริงสูงสุดนี้ จึงได้รับการนำเสนอให้เป็นจุดมุ่งหมายแห่งชีวิตทางศาสนาหนทางเดียวที่จะบรรลุถึงการรู้แจ้งนี้ก็คือโดยการเป็นพระพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบเป็นเอกายมรรค เพื่อที่จะเป็นพระพุทธเจ้า บุคคลต้องนำเอาชีวิตของโพธิสัตว์มาใช้ มีเพียงบุคคลมีความต้องการน้อย ที่ปรารถนาความเป็นพระอรหันต์ โดยการกำหนดพื้นฐานทางปรัชญาให้แก่อุดมคติ มหายานในเรื่องนี้ ท่านนาคารชุนจึงได้บรรลุความเป็นสัมมาในฐานะที่นักปรัชญามหายาน”^{๑๖๗}

Kenneth K.S. Ch'en กล่าวว่า “มหายานนำเสนอความหลุดพ้น เพื่อสรรพสัตว์ทั้งหลายทั้งหมด ไม่ใช่เพื่อคนกลุ่มน้อย นี้คือผลที่ตามมาของคำสอนอันน่าทึ่งที่มหายานได้พัฒนามานั่นถือว่าสรรพสัตว์ทั้งหลาย มีพุทธภาวะ ในตัวเองและมีขีดความสามารถที่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้แทนที่จะถือตามคำสอนอันเคร่งครัดที่เถรวาทยึดถือ มหายานกลับไปเน้นว่า การตรัสรู้จะสำเร็จได้ส่วนใหญ่ก็โดยศรัทธาและอุทิศตนต่อพระพุทธเจ้า และความรักเพื่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ประจักษ์หลักด้วยเมตตาทาน และเห็นประโยชน์ของคนอื่น อุดมคติทางศาสนาก็คือโพธิสัตว์ หรือสัตว์ที่มุ่งสู่การตรัสรู้ ซึ่งเป็นใจความย่อของศีลธรรมมหายาน แม้ว่าจะมีสิทธิ์เข้าสู่พระนิพพาน อันเนื่องมาแต่ผลบุญที่ได้สั่งสมมาในอดีตชาติ พระโพธิสัตว์ก็เลื่อนการเข้าสู่พระนิพพาน แล้วเลือกที่จะอยู่ในโลกจนกระทั่งพระองค์จะนำสรรพสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามพ้นห้วงแห่งความทุกข์ไปสู่ฝั่งแห่งการตรัสรู้อันมีความสงบ พระองค์สามารถทำสิ่งนี้ได้โดยการโยนฐานะแห่งบุญอันไม่รู้จำกัดของตนให้แก่บุคคลที่มีโชคน้อย เพื่อว่า เขาเหล่านั้นอาจมีส่วนร่วมมากขึ้นในรางวัลของบุญเหล่านั้นพระองค์ทรงตั้งปณิธานที่จะทำอะไรก็แล้วแต่ แม้ถึงขนาดว่าสละตนเอง หากสิ่งนี้จะเป็นการช่วยเหลือคนอื่นพระกรุณาอันกว้างขวางทั่วไปที่ประจักษ์แจ้งโดยการสละตนเองอย่างสมบูรณ์เป็นลักษณะเด่นของพระโพธิสัตว์ของมหายาน”^{๑๖๘}

^{๑๖๖} Beatrice Lane Suzuki. *Mahayana Buddhism*. pp. 55-56.

^{๑๖๗} David J.Kalupahana. *Buddhist Philosophy a Historical Analysis*. (Honolulu : University of Hawai Press, 1976), P. 138.

^{๑๖๘} Kenneth K.S. Ch'en. *Buddhism in China*. pp. 12-13.

๒. คุณสมบัติ พระโพธิสัตว์จะต้องมีคุณสมบัติในการดำเนินจริยา ทั้งเพื่อการโปรดสัตว์ และการพัฒนาตน ซึ่งวิมลเกียรติกฤหบดี กล่าวว่า “คุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ จะต้องประกอบด้วย ๘ ประการ จึงจะสามารถดำเนินจริยา โปรดสัตว์ในมพหาลงกาธาตุนี้ได้คุณสมบัติ ๘ ประการ คือ

๑) พระโพธิสัตว์จักต้องบำเพ็ญตนให้เป็นคุณประโยชน์ต่อปวงสัตว์โดยไม่ปราถนาได้รับผลตอบแทนจากสัตว์ทั้งหลายใดๆ

๒) พระโพธิสัตว์สามารถเสวยสรรพทุกข์แทนสรรพสัตว์ได้โดยมิย่อท้อถอย

๓) พระโพธิสัตว์สร้างคุณความดีไว้มีประมาณเท่าไร ก็สามารถอุทิศให้แก่สัตว์ทั้งหลายได้ไม่หวงแหนตระหนี่ไว้

๔) พระโพธิสัตว์ตั้งจิตอยู่ในสมธรรมอันสม่ำเสมอในปวงสัตว์ ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ถ่อมตนไว้ได้ลำพองโดยปราศจากความข้องขัดใดๆ

๕) พระโพธิสัตว์เห็นพระโพธิสัตว์ทุกๆ องค์ ปานประหนึ่งเห็นพุทธองค์ อนึ่งพระสูตรใดที่ยังมิเคยได้สดับตรับฟัง ครั้นได้มีโอกาสสดับตรับฟังแล้ว ก็ไม่บังเกิดความกลางแคลงกังขา ใดๆในพระสูตรนั้น ๆ

๖) พระโพธิสัตว์ไม่เห็นปฤษฏางค์ให้กับธรรมของพระอรหันตสาวก แต่สมัคสมานเข้ากันได้กับธรรมดังกล่าวนั้น

๗) พระโพธิสัตว์ ไม่เกิดความริษยาในลาภสักการะอันบังเกิดแก่ผู้อื่น และไม่เกิดความหยิ่งทงในลาภสักการะอันบังเกิดแต่ตนเองสามารถควบคุมจิตของตนไว้ได้

๘) พระโพธิสัตว์ จักต้องหมั่นพิจารณาโทษของตนอยู่เป็นนิตยไม่เที่ยวเพ่งโทษ โพนทนาโทษของผู้อื่น ตั้งจิตมั่นคงเด็ดเดี่ยวในการสร้างบารมี^{๑๖๙}

ผู้ที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ได้จะต้องไม่มีความยึดถือ เช่นนี้ปรากฏในวัชรปรัชญาปารมิตาสูต พระพุทธองค์ตรัสกับพระสุภูติว่า “สุภูติ ถ้าพระโพธิสัตว์ ยังมีความยึดถือผูกพันในอาตมะลักษณะ...ในปุคคละลักษณะ...ในสัตว์ลักษณะ...ในชีวะลักษณะไซ้ร นั่นหาชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ไม่”^{๑๗๐}

เสถียร โพนินนทะ กล่าวถึงคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ตามหลักมหายานว่า มี ๓ ข้อใหญ่ๆ คือ

๑) มหาปรัชญา หรือปัญญาอันยิ่งใหญ่ จะต้องเป็นผู้มีปัญญาเห็นแจ้งในสัจธรรมไม่ตกเป็นทาสของกิเลส

๒) มหากรุณา จะต้องเป็นผู้จิตกรุณาต่อสัตว์ทั้งหลายอย่างปราศจากขอบเขตพร้อมที่จะสละตนเองเพื่อช่วยสัตว์ให้พ้นทุกข์

^{๑๖๙} เสถียร โพนินนทะ, *ขุมนุมพระสูตรมหายาน*. หน้า ๑๙๕-๑๙๘.

^{๑๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๖.

๓) มหาอุปาย จะต้องมามีวิธีการชาญฉลาดในการแนะนำอบรมสั่งสอนผู้อื่นให้เข้าถึงสัง
จธรรม

คุณสมบัตินี้ ๓ ข้อนี้เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ข้อแรกเป็นการบำเพ็ญ
ประโยชน์ตนให้ถึงพร้อม ส่วนข้อหลัง ๒ ข้อ เป็นการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น^{๑๗๑}

๓. อุทมคติ ชาวพุทธมหายานจะต้องมีอุทมคติ ๔ ประการ คือ

- ๑) เราจะละกิเลสให้หมด
- ๒) เราจะศึกษาสังจธรรมให้จบ
- ๓) เราจะช่วยโปรดสัตว์ทั้งหลายให้สิ้น
- ๔) เราจะบรรลุพระพุทธภูมิอันประเสริฐสุด^{๑๗๒}

๔. การบำเพ็ญบารมี การบำเพ็ญบารมี คือ การเพิ่มพูนความดีให้มีมากขึ้น เสถียร
โพธิ์นั้นทะ บอกว่า “มหายานประกาศเรื่องทศบารมี เป็นสำคัญ...มหายานได้ย่อมาเหลือบารมี ๖ คือ
ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ฌาน ปัญญา

- ทานกับศีล เป็นคู่ปรับทำลายกิเลส คือ โลภะ
ขันธ์กับวิริยะ เป็นคู่ปรับทำลายกิเลส คือ โทสะ
ฌานกับปัญญา เป็นคู่ปรับทำลายกิเลส คือ โมหะ
พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญบารมี ๖ ให้สมบูรณ์”^{๑๗๓}

ลามะ อนาคตริกะ โควินทะ กล่าวถึงความจำเป็นต้องบำเพ็ญบารมีว่า “บุคคลที่เจริญมหา
บารมี (สันสกฤต สัมปันนกรรม) ภาวะแห่งความสมบูรณ์พร้อมซึ่งเข้าถึงได้โดยทางแห่งการรวมตัวกัน
ที่สมบูรณ์ และสัญลักษณ์ใหญ่ (มหามุทธา อากาโรใหญ่แห่งเอกัคคตาและความเป็นสากล) จะเห็นแสง
สว่างและได้รับโอกาสในเวลาตาย จะได้รู้แจ้งความหลุดพ้นในธรรมกาย ด้วยเหตุนี้บุคคลเหล่านั้นจึง
ไม่ต้องการการท่อง Thodol นี้เลย”^{๑๗๔}

๕. วิธีระลึก การระลึก คือการระลึกถึงธรรมกายในขณะปฏิบัติ ท่านอสังคและวสุพันธุ
กล่าวถึงหลักการระลึกนี้ไว้ ๗ ประการ ว่า

เมื่อพระโพธิสัตว์ รำพึงถึงธรรมกาย พระโพธิสัตว์ทั้งหลายนึกจินตนาการ (ธรรมกาย) แก่
พระองค์เองอย่างไร? กล่าวโดยย่อ พระโพธิสัตว์ทั้งหลายจะรำพึงถึงธรรมกายโดยการนึก กลับตา

^{๑๗๑} เรื่องเดียวกัน , หน้า ฐ-๑.

^{๑๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗-๘.

^{๑๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ฐ-๗.

^{๑๗๔} Lama Anagarika Govinda. Foundations of Tibetan mysticism. P. 123.

(วาดภาพ) แต่พระองค์เอง ลักษณะเจ็ดประการของธรรมกาย ซึ่งประกอบด้วยความดี และหน้าที่อันสำคัญของกายที่ปราศจากข้อผิดพลาด คือ

๑) คิดถึงความอิสรภาพที่มีใช้คู่แข่งกัน มิได้ขัดขวางกิจกรรมของธรรมกาย ซึ่งแสดงเปิดเผยในความเป็นสิ่งทุกสิ่ง

๒) ระลึกถึงความเป็นนิรันดร์ของความดี อันสมบูรณ์ทั้งหมดในธรรมกาย

๓) ระลึกถึงความเป็นอิสรภาพอันสมบูรณ์ของธรรมกายจากความลำเอียง (รังเกียจ) ความนึกคิดและ

๔) ระลึกถึงกิจกรรมที่เป็นไปเองเหล่านี้ว่า เป็นสิ่งพุ่งออกมา (ขจรออกมา) อย่างที่มิได้แทรกแซงจากการสมัครใจของธรรมกาย

๕) ระลึกถึงความมั่งคั่งที่สามารถทำให้หมดได้ จิตวิญญาณและร่างกายที่เก็บสะสมไว้ในตัวพระธรรม

๖) ระลึกถึงความบริสุทธิ์ทางปัญญาซึ่งไม่มีคราบ (สกปรก) ของความเป็นด้านหนึ่ง

๗) ระลึกถึงงานที่เป็นโลกีย์ที่บรรลุลูก เพื่อความหลุดพ้นของภาวะทั้งปวงโดยพระตถาคต ผู้ใดสะท้อนถึงธรรมกาย^{๑๗๕}

๖. วิธีปฏิบัติ

เนื่องจากศีลาคัมภีร์ในฝ่ายมหายาน พบว่า พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานไม่เน้นการปฏิบัติตามขั้นตอน หรือไม่มีวิธีการมากนัก จะเด่นชัดก็คงเป็นนิกายเซน เช่น การทำซาเซ็น การเขียนโกอาน จึงนำมากล่าวไว้ ดังนี้

หลักการในนิกายเซน ซึ่งเป็นนิกายที่ได้รับพัฒนาการมาจากลังกาวดารสูตร Chapla Verma บอกว่า “ตามแนวคิดของเซ็นและศุนยวาท ความมีอยู่แห่งปรากฏการณ์ของสรรพสิ่งทั้งหลาย และมนุษย์ทั้งหลายได้ถูกฝังรากลงในจิต การทำหน้าที่ในทางเหตุผลของจิตและความคิดก็คือการทำให้ตนเองเป็นอิสระจากการแยกแยะแบบผิด ๆ เกี่ยวกับภาวะ ด้วยอารมณ์ทางกายและทางใจ เป็นจุดหมายสำคัญแห่งสมาธิแบบเซ็น และแห่งการคาดเดาในทางปรัชญาของศุนยวาท สมาธิเป็นวิชาการลึกลับ โดยผู้ปฏิบัติต้องตัดวงเวียนแห่งมายา (อวิชชา) ให้ขาดสะบั้นแล้วแผ้วถางทางเพื่อการรู้อย่างฉับพลันซึ่งความเป็นจริง”^{๑๗๖}

Chapla Verma อ้างว่า ดร. ซูซูกิ ได้พูดถึงหลักการปฏิบัติแบบเซนและวิธีการ ดังนี้

^{๑๗๕} D.T. Suzuki. *Outline of Mahayana Buddhism*. pp. 234-235.

^{๑๗๖} Dr. Chapla Verma. *Zen Buddhism Philosophy And Mysticism*. P.23.

ปรมาจารย์เซ็นทั้งหลาย มีวิธีเฉพาะในการถามคำถาม ซึ่งอันที่จริงก็ไม่ได้เรียกร้องคำตอบ ความหมายของคำถามเช่นนี้ทั้งหมด เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วโดยกำเนิดในคำถามเหล่านั้นเพียงแค่นี้ บุคคลธรรมดาแม้จะไม่มีความหมายและเป็นถ้อยคำที่ไร้สาระ แต่สำหรับบุคคลผู้เข้าถึง ความรู้อัน สืบสนอย่างคนเรา เราไม่สามารถจัดความสับสนในใจได้ เหตุนี้ภาษาและคำพูดควรที่จะใช้เพื่อเข้าใจ ความหมายเท่านั้น หลังจากนั้นก็ควรละทิ้งไป คำพูดโดยธรรมชาติแท้จริงของมันแล้วเป็นสองภาค ถ้า เราใช้คำพูดเพื่อจุดประสงค์ของการอยู่เหนือความเป็นคู่เราก็ต้องใช้คำพูดเหล่านั้นในวิธีพิเศษ เพื่อว่า มันจะได้เพิกถอนตัวมันออกไปด้วย

ดร. ชูชุกี พูดถึงคำสอนของท่านโพธิธรรม ที่สอนทางเข้าถึงไว้ ๒ ทาง คือ การเข้าถึงโดย เหตุผล และ การเข้าถึงโดยการปฏิบัติการเข้าถึงโดยเหตุผล หมายถึงการได้มาซึ่งความรู้แห่ง พระพุทธศาสนาด้วยการช่วยเหลือจากคัมภีร์ทั้งหลาย แต่บุคคลก็ไม่ควรกลายเป็นทาสของคำพูดหรือ ว่าคัมภีร์ แต่โดยการวิเคราะห์และการสื่อสารเกี่ยวกับเหตุผลเอง บุคคลก็ควรทำการตัดสินใจของตน เกี่ยวกับการยอมรับหรือว่าปฏิเสธคำสอนเหล่านั้น การเข้าถึงโดยการปฏิบัติ หมายถึง การกระทำ ๔ อย่าง ซึ่งก็รวมการกระทำอื่น ๆ เข้าด้วย การกระทำ ๔ คือ

- ๑) การรู้วิธะงับโทสะ
- ๒) การเชื่อในเรื่องกรรม
- ๓) การไม่ยึดมั่นสิ่งใดๆ
- ๔) การอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรม

Chapla verma กล่าวอีกว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนเกี่ยวกับคำสอนหลายชนิด ด้วยกันเหตุผลเบื้องหลังก็คือว่าคนทั้งหลายยอมรับความคิดหลายชนิด และจากที่พวกเขาคาดว่าได้ เป็นอิสระ พุทธศาสนานิกายเซนให้การเน้นในการปฏิบัติซาเซน (Zazen) ในที่นี้การกำจัดของ ความคิดเป็นสิ่งสำคัญที่สุดและเมื่อบรรดาความคิดทั้งหลายถูกกำจัดแล้ว ที่นั้นก็ไม่มี ความจำเป็น สำหรับคำสอนอีก ทั้งคำสอนและความคิดไม่มีความมั่นคงและเป็นความว่างโดยธรรมชาติของมัน เหตุ นี้ความเป็นจริงในลักษณะแท้ของมันก็คือความว่างเปล่า”^{๑๗๗} วิธีทำซาเซนนี้ พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า ท่านโอภาดาได้อธิบายเรื่องการทำซาเซน (การนั่งเจริญสมาธิในเบื้องต้น) ไว้ว่า

๑) การคุมร่างกาย นั่งตามท่าที่ท่านกำหนดให้ไว้เฉพาะ ตัวตรงวางมือทั้งสองไว้บน เขาทั้งสอง สัมผัสเพียงครั้งเดียว มองไปข้างหน้าห่างจากตัวราว ๓ ถึง ๖ ฟุต จะนั่งบนพื้นหรือบนเก้าอี้ ก็ได้ แล้วแต่จะชอบ

๒) การคุมลมหายใจ ส่งกำลังลมหายใจทั้งสั้นลงในช่องท้อง ปากปิดสนิท หายใจทาง จมูก พยายามให้ลมหายใจเป็นปกติ เพื่อไม่ให้ลุ่มๆ ดอน ๆ คือ หนักบ้างเบาบ้าง ช้าบ้างเร็วบ้าง

^{๑๗๗} Ibid., pp. 37-40.

๓) การคุมจิต ในตอนแรกที่สุด ให้นับลมหายใจไปพลางก่อน เพื่อกันจิตฟุ้งซ่าน ในทางอื่น ต่อจากนั้นเลิกหมด แม้การนับลมหายใจเพราะจะตั้งจิตให้เป็นสมาธิ ไม่ให้มีทำความรู้สึกนึก คิดอย่างใดเลย เมื่อสามารถทำได้ถึงขั้นนี้แล้ว ชื่อได้ว่าบรรลุภูมิธรรมทางจิตขั้นหนึ่งซึ่งเรียกว่า เซ็นชฺโย เมื่อบรรลุขั้นนี้แล้วจะไม่มีอะไรที่ยากลำบากต่อไปอีก ไม่ว่าจะโกานหรือภูมิขั้นพ้นใดที่ผู้นั้นจะผ่านไป โดยความยากลำบากย่อมไม่มีเลย กล่าวได้ว่า ความรอดพ้นอยู่กับท่านผู้นั้นแล้ว นิพพานอยู่ในมือของ ท่านผู้นั้นในไม่ช้าแล้ว

๔) สถานที่ เลือหาสถานที่ ๆ ไม่สว่างเกินไป ไม่มีมืดเกินไป ไม่ร้อนเกินไป ไม่เย็นเกินไป ห้องที่เงียบเย็นเป็นดีที่สุด

๕) เวลาทำ แม้จะเป็นเวลาเพียงครั้งละ ๕ หรือ ๑๐ นาที ก็ควรพยายามทำการฝึก แต่ถ้าสามารถทำได้นานเกิน ๒๐ นาที นับว่าดีมาก ทุกเวลาเช้าและเวลาเย็น ควรปลีกเวลาทำแม้ เพียงนาทีเดียวก็ยังดี เมื่อตอนแรกๆ ฝึก ผู้ฝึกจะไม่พบอะไรอื่นนอกจากความยากลำบากและความ หนักอกหนักใจเพราะทำไม่ได้อย่างเดียว แต่ไม่ต้องสงสัยเลย หลังจากที่ได้พยายามทำไปตามวิธีเป็น เวลาหลายเดือนแล้ว ท่านต้องพบกับความสุข

๖) การนอนและการรับประทาน การนอนหลับกับการรับประทานต้องให้มีแต่ พอประมาณเท่านั้น เสื้อผ้าและเครื่องผูกมัดร่างกายต่างๆ ต้องหลวม ๆ

๗) ข้อควรระวังอย่างอื่น ขณะที่กำลังภาวนาเช่นอยู่ อย่าเป็นห่วงผลที่จะได้ อย่าเสียใจ กับการที่ยังทำไม่ได้ อย่าไปใส่ใจกับความไม่สบายหรือเจ็บปวดที่ร่างกาย ตั้งหน้าฝึกตะพึดด้วยกำลังใจ ทั้งหมดเท่าที่มี ความคิดที่รบกวนอยู่ในจิตทุกชนิด ต้องเหวี่ยงไปเสียข้างหนึ่งทีเดียวเมื่อหยุดชาเช่น ลุกขึ้นช้า ๆ และเดินออกมาอย่างเงียบ ๆ ลักษณะที่ท่านทำให้เกิดขึ้นได้ทางจิตในขณะที่ฝึกภาวนาเช่นนั้น ย่อมให้เกิดผลสะท้อนอย่างอื่น ๆ แก่ชีวิตทั้งหมดของท่าน^{๑๗๘}

เกี่ยวกับการบรรลุธรรมของฝ่ายมหายาน สมภาร กล่าวว่า “ฝ่ายมหายาน เนื่องจากไม่ถือ ว่าเป้าหมายสูงสุดในชีวิตคือการบรรลุธรรมตามคำแนะนำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าหากแต่ได้แก่การ บำเพ็ญเพียรเอง แนวความคิดเรื่องพระอรหันต์ระดับนี้จึงถูกละเลยไปการบรรลุธรรมในฝ่าย มหายานนั้นเป็นการเพียรพยายามแล้วบรรลุเอง แม้ว่าจะมีกิจกรรมกล่าวคือการเทศน์ การสอนใน มหายาน แต่กิจกรรมที่ว่านี้ไม่จุดหมายจะให้เกิดผลคือการรู้แจ้งตามคำเทศนานั้น”^{๑๗๙}

ในวรรณกรรมเช่น สมภาร พรหมทา กล่าวว่า “แนวคิดของมหายานดังกล่าวมานี้จะออกจะ ชัดแย้งในตัวเอง แต่นั่นก็ไม่ใช่ประเด็นสำคัญ เรื่องสำคัญที่เราควรจับให้ได้ตอนนี้คือแนวคิดของเรื่อง

^{๑๗๘} พุทธศาสนิกขุ. ลัทธิความเป็นมาแห่งศาสนาหินยาน มหายาน. สำนักมหายาน, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา,ม.ป.ป.), หน้า ๕๐-๕๑.

^{๑๗๙} สมภาร พรหมทา. พุทธศาสนามหายาน. หน้า ๑๙๕-๑๙๖.

การบรรลุธรรมเป็นขั้นตอนตามที่แสดงมาข้างต้นนี้ไม่ปรากฏว่ามีในวรรณกรรมฝ่ายมหายาน จริงอยู่ที่ ในบางพระสูตรเช่นวัชรเจตिकाสูตร สุขาเวทียุทธสูตร และอมิตายุทธยานสูตร เป็นต้น จะมีการกล่าวถึง พระอริยบุคคลสี่จำพวก แต่การกล่าวถึงนั้นไม่มุ่งจะชักชวนให้เกิดการปฏิบัติตามอุดมคติของมหายาน เป็นคนละอย่างกับอุดมคติของสาวกยาน เช่นมีทัศนคติต่อการรู้แจ้งเป็นแบบฉบับของตัวเอง”^{๑๘๐}

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า วิธีการปฏิบัติเพื่อการเข้าถึงธรรมกายของพระพุทธศาสนาเถรวาทก็ ไม่มีอะไรพิเศษต่างจากพระพุทธศาสนาเถรวาท เพราะหลักการและวิธีการต่างๆ ก็เป็นหลักการและวิธีการที่มีอยู่แล้วในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๕ สรุป

สรุปได้ว่า ตรีกาย หมายถึง แนวคิดเรื่องการแบ่งแยกกายของพระพุทธเจ้าออกเป็น ๓ องค์ ตามคติพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งตรีกาย อันหมายถึงพระกายทั้ง ๓ ของพระพุทธเจ้า ในกายตริยสูตรของมหายาน พระอานนท์ทูลถามถึงเรื่องพระกายของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสแก่พระอานนท์ว่า ตถาคตมีกายเป็น ๓ สถานะคือตรีกาย ซึ่งตรีกาย คือ ๑. สัมโภคกาย พระกายที่เป็นทิพยภาวะ ประทับอยู่ ณ แดนพุทธเกษตร เป็นกายแห่งความบันเทิง รุ่งเรืองแผ่ซ่านปรากฏแก่พระโภทิสต์ทั้งหลาย ๒. นิรมานกาย พระกายที่พระองค์เนรมิตรขึ้นทำนองอวตารลงมา อาการมีทรงพระชวร ประสูติทางพระวรกายนั้นเป็นสิ่งมาयाทั้งสิ้น นิรมานกาย หมายถึง กายที่เปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพของสังขารในสถานะที่เป็นมนุษย์ พระศากยมนูผู้ท่องเที่ยวอยู่บนโลก สั่งสอนธรรมแก่สาวกของพระองค์ และดับขันธปรินิพพานเมื่อพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา ๓.ธรรมกาย หมายถึง กายแท้จริงอันเป็นสภาวะธรรม ในสถานะเป็นสภาพสูงสุด หลักแห่งความรู้ ความกรุณา และความสมบูรณ์ สฤญญตภาวะ หรือ พระนิพพาน

จากการศึกษาพัฒนาดังกล่าวข้างต้น เราจะพบว่า ในยุคพราหมณะ พราหมณ์ได้สร้างพระพรหมที่เรียกว่า พรพรม ให้ไม่มีเนื้อ มีตัวมีตนนั้น พระพรหมมีลักษณะเป็นจิต และจิตก็ไม่มีรูปร่างอย่างมนุษย์เป็นนามธรรม เมื่อเทพเจ้าคือพระพรหมมีลักษณะเป็นจิต การบวงสรวงบูชาเพื่อขอให้อำนวยผลประโยชน์ต่างๆ ตามวิสัยของพวกปุถุชนย่อมไม่สามารถกระทำได้ ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัส ก็ไม่เป็นที่พอใจพอใจของคนทั่วไปเท่าใดนัก คนไม่เห็นด้วย เพราะไม่สามารถจะบูชาพรพรมซึ่งเป็นสภาวะธรรมนั้นได้ ไม่รู้ว่าเป็นอะไร

ดังนั้น เพื่อให้ตรงกับความรู้สึกและรสนิยมของประชาชน พราหมณ์จึงดัดแปลงแก้ไขเรื่องพรพรมอีกนิดหน่อย แก้ไขจาก พรพรม มาเป็น อปรพรม อปรพรมก็คือ พรหมหรืออิศวร เป็น

^{๑๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๙.

เทพเจ้าที่มีตัวมีตน ไม่เป็นนามธรรมเหมือนอย่างปรพพรม สามารถจะอำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้เคารพบูชาได้ พวกพราหมณ์นั้นฉลาดปรับปรุงพระเจ้าให้ทันสมัยใหม่อยู่เสมอ แล้วจึงประกาศแก่ประชาชนว่า ความจริงพระพรมนั้นมีตัวตน และมีถึง ๔ หน้า ๘ กร สามารถมองดูทิศทั้ง ๔ ได้ในเวลาเดียวกัน และดูความเป็นไปของชาวโลกได้ทุกหนทุกแห่งพร้อมกันได้ ช่วยชาวโลกได้มากกว่า เมื่อพระพรมมีตัวตน และยังมีถึง ๔ หน้าอีก แล้วยังไม่มีภรรยา ไม่ยุ่งเกี่ยวข้องกับด้านกามารมณ์เหมือนพระอินทร์ ประชาชนต่างก็นิยมชมชอบพอใจ แนวความคิดของพราหมณ์ที่สร้างพระพรมเป็นที่พอใจของประชาชนนี้เอง ทำให้ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดูยิ่งใหญ่และมีอิทธิพลเหนือจิตใจของชาวอินเดียอย่างไม่มีเสื่อมคลาย

ขบวนการของการเคลื่อนไหวพระพุทธศาสนาหายานก็เป็นเช่นเดียวกัน ความต้องการไม่ยอมเห็นพระพุทธเจ้าดับสูญมีกำลังแรงมาก แรงจนกระทั่งแม้เมื่อก่อนที่จะแตกแยกออกเป็นมหายาน ผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนา ก็ต้องคิดหาวิธีการที่จะทำความพอใจให้แก่คน ลงท้ายก็ต้องสร้างลัทธิขึ้นมาว่า พระพุทธเจ้านั้นมิได้มีองค์เดียว แต่ยังมีอีกหลายพระองค์ที่จะมาตรัสรู้ข้างหน้า จึงได้เกิดมีพระพุทธเจ้าในอนาคตขึ้น พระพุทธศาสนาได้ดัดแปลงอนุโลมตามความต้องการของประชาชนด้วยการคิดเรื่องราวในพระพุทธศาสนาว่าจะมีสิ่งใดที่พอจะแก้ไขได้ เพื่อสนองความเชื่อถือดังกล่าว มหายานได้คิดหลัก "โพธิจิต" ขึ้นคือ การที่คนเราจะมุ่งไปสู่พุทธภูมิได้นั้น จำต้องบำเพ็ญพระโพธิญาณคือการกระทำตัวให้เป็นโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ และสิ่งจำเป็นที่สุดที่พระโพธิสัตว์ต้องปฏิบัติก็ได้แก่ ความเมตตากรุณาในการโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ พระโพธิสัตว์จึงต้องสะสมบารมีต่างๆ ในแต่ละชาติเพื่อมุ่งหวังพุทธภูมิเป็นจุดหมายปลายทาง

ฉะนั้น เมื่อบุคคลใดเกิดความทุกข์ความเดือดร้อนต้องการความช่วยเหลือ แทนที่จะกราบอ้อนวอนพระเจ้าของศาสนาพราหมณ์ให้ช่วย ก็เปลี่ยนมาเป็นบูชาขอให้พระโพธิสัตว์ช่วย เนื่องจากพระโพธิสัตว์ประกอบด้วยมหากรุณาอันไม่มีที่สิ้นสุด

เหตุผลอีกประการหนึ่งก็คือ นิกายมหายานต้องการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ในเวลานั้นศาสนาพราหมณ์เจริญรุ่งเรืองขึ้นมามาก ลัทธิมหายานจึงเกิดขึ้นมาเพื่อเป็นคู่แข่งที่สำคัญของศาสนาพราหมณ์ นิกายมหายานจึงเกิดขึ้นตามสถานการณ์บังคับให้เกิด

พระเถระองค์สำคัญๆ ที่เป็นทัพน้าในสมัยนั้น ก็ได้แก่ พระอัสวโฆษ ซึ่งเป็นผู้แต่งคัมภีร์มหายานศรัทธาปาทศาสตร์ และต่อมา พระนาคารชุน ก็เป็นองค์ที่สำคัญที่สุดที่ตั้งนิกายมหายานจนสามารถเป็นนิกายที่ทรงอิทธิพลมาก และได้แต่งหนังสือชื่อ ปรัชญามายามิกศาสตร์ หนังสือเล่มนี้ได้รวมเอาปรัชญาของนิกายในพุทธศาสนาไว้ด้วย

จากที่กล่าวมาในข้างต้นพบว่า มหายานในระยะแรกเชื่อว่า พระพุทธเจ้ามีเพียง ๒ กาย คือ ธรรมกาย ซึ่งหมายถึงพระคุณของพระพุทธองค์ ได้แก่ พระเมตตาคุณ พระปัญญาคุณ และพระวิ

สุทธิคุณ นอกจากธรรมกาย ก็มี นิรมาณกาย หมายถึง กายเนื้อในขณะที่พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ มหายานได้แต่งเติมเพิ่มอีกกายหนึ่งเข้าไปคือ สัมโภคกาย ซึ่งเป็นกายของพระพุทธองค์ที่สำแดงให้ปรากฏเฉพาะ พระโพธิสัตว์ พระกายนี้เป็นสภาวะทิพย์มีรัศมีรุ่งเรืองแผ่ซ่านทั่วไป พระองค์ยังทรงสดับคำสวดมนต์ของเรา แม้จะดับขันธปรินิพพานไปแล้ว

ในความเห็นของฝ่ายมหายานนั้นพระพุทธเจ้าเป็นทิพยภาวะ มีภาวะความเป็นอยู่คู่กับโลกเสมอ อย่าคิดว่าการปรินิพพานของพระพุทธองค์เป็นภาวะขาดศูนย์โดยสิ้นเชิง การปรินิพพานของพระองค์เป็นเพียงภาพมายาเท่านั้น โดยความเป็นจริงแล้ว พระพุทธเจ้านั้นเป็นอนาถิ เป็นอนันตะ ด้วยความเชื่อดังกล่าวพระพุทธเจ้าของมหายานจึงปรากฏมีพระกาย ๓ ลักษณะ ซึ่งองค์ประกอบและลักษณะของตรีกายในความเห็นของฝ่ายมหายานนั้นพระพุทธเจ้าเป็นทิพยภาวะ มีภาวะความเป็นอยู่คู่กับโลกเสมอ อย่าคิดว่าการปรินิพพานของพระพุทธองค์เป็นภาวะขาดศูนย์โดยสิ้นเชิง การปรินิพพานของพระองค์เป็นเพียงภาพมายาเท่านั้น โดยความเป็นจริงแล้ว พระพุทธเจ้านั้นเป็นอนาถิ เป็นอนันตะ ด้วยความเชื่อดังกล่าวพระพุทธเจ้าของมหายานจึงปรากฏมีพระกาย ๓ ลักษณะ ซึ่งเรียกกันว่า ตรีกาย คือ

๑. สัมโภคกาย คือ พระกายที่เป็นทิพยภาวะ ประทับอยู่ ณ พุทธเกษตรของพระองค์ ทรงแสดงพระสัทธรรมอยู่ในแดนอื่นๆ พระพุทธเจ้าอาจมาปรากฏพระองค์แก่พวกเราได้ในคัมภีร์ปัญญาวิสติ มีอธิบายว่า หลังจากที่พระโพธิสัตว์เจ้าถึงพุทธภูมิโดยการปฏิบัติตามบารมีทั้ง ๖ จึงมีอวัยวะใหญ่ครบ ๓๒ และมีอวัยวะเล็กๆ อีก ๘๐ แล้วทรงแสดงมหายานสูตรแก่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายและทรงปลูกไว้ซึ่งความปีติยินดีและความเมตตาในจิตของพระโพธิสัตว์เหล่านั้น สัมโภคกายดำรงอยู่เพื่อช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ที่ปฏิบัติผ่านทสภูมิแล้ว เป็นกายที่อยู่ระหว่างธรรมกายและนิรมาณกาย ดำรงอยู่นิรันดร พ้นจาก อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นกายที่มีอยู่ก่อนนิรมาณกาย และมีอยู่หลังปรินิพพานของนิรมาณกาย

๒. นิรมาณกาย คือ พระกายที่พระองค์นิรมิตขึ้นมา เป็นพระกายเนื้อที่คนทั่วไปสามารถมองเห็นได้ เช่น ความทรุดโทรมด้วยความชรา และความดับขันธ เป็นต้น เป็นพระกายที่ทรงนิรมิตมาเพื่อบำเพ็ญพุทธกิจคัมภีร์ปัญญาวิสติ แสดงว่า พระโพธิสัตว์หลังจากได้รับธรรมจากการปฏิบัติบำเพ็ญบารมีจนได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสามารถเสด็จไปโปรดสรรพสัตว์ได้ทุกที่ทุกแห่งด้วยนิรมนเมฆหรือนิรมาณกาย นั่นเอง

๓. ธรรมกาย คือ พระกายที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า เป็นแก่นแท้ เป็นสัจจธรรมที่ดำรงอยู่ไม่มีวันสลาย ธรรมกายจัดเป็นนิจจัง สุขขัง ศูนย์ตา และบริสุทธิ อีกทั้งธรรมกายยังสัมพันธ์กับเรื่องราวของ ตถาคตครุฑ , พุทธภาวะ และรัตนทั้งสาม คือ พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ สังฆรัตนะ อีกความหมายหนึ่งคือความตรัสรู้ธรรมคือพระนิพพานนั่นเอง “ ธรรมกาย ” หมายถึง พระคุณทั้งหลาย

ของพระพุทธองค์ อันมีพระเมตตาคุณ , พระกรุณาธิคุณ , พระปัญญาคุณ ซึ่งมีรัศมีแผ่กว้าง แผ่คลุมไปโดยทั่ว ไร้เงื่อนไขและไร้ซึ่งข้อจำกัดใดๆ ทั้งปวง เป็นสภาวะอมตะ ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีท่ามกลางและไม่มีที่สิ้นสุด หรือภาวะแห่งการตรัสรู้ธรรมหรือพระนิพพาน

พระธรรมกาย เป็นพระนิรันดรกายของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พระโพธิญาณซึ่งปรากฏอยู่ทุกแห่งหน พระธรรมกายนี้อยู่เหนือกาลเทศะ ไม่อยู่ใต้อำนาจของไตรลักษณ์ พระธรรมกายนี้ทรงไว้ซึ่งอันติภาพอย่างสมบูรณ์ ย่อมอยู่เหนือความเข้าใจและความคาดคะเนของสามัญมนุษย์ ซึ่งรับรู้ไม่ได้ ที่มาของพระนิรมานกาย และพระสัมโมคคกาย โดยที่พระรูปกายทั้งสองต้องขึ้นอยู่กับพระธรรมกายนี้

ความเลื่อมใสความเคารพอย่างสูงในองค์พระพุทธเจ้า ทำให้คนทั้งหลายไม่ยากคิดในทางที่ว่า การปรินิพพานของพระพุทธเจ้านั้นหมายถึงความดับสูญสลาย อยากจะให้พระพุทธเจ้ายังมีอยู่ เป็นอยู่เสมอไม่เปลี่ยนแปลง เรื่องที่ยกเอาพระธรรมขึ้นมาแทนพระพุทธเจ้านั้น เป็นเรื่องที่จะให้คนทั้งหลายยอมรับนั้นเป็นการยากเหลือเกินสำหรับปุถุชน เราได้เห็นมาแล้วว่า ในประเทศอินเดียนั้น ความคิดความต้องการของคนเรานั้น มีความสำคัญในการตั้งหลักศาสนาเป็นอันมาก

สรุปว่า “ตรีกาย” คือกายทิพย์ที่สถิตอยู่บนแดนพุทธเกษตร แต่เสด็จอวตารลงมาช่วยเหลือมนุษย์หรือเสด็จลงมาโปรดสรรพสัตว์ โดยธาตุแท้ของพระองค์นั้นมีความสมบูรณ์นิรันดร

บทที่ ๔

เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กับแนวคิดเรื่องตรีกายในพุทธศาสนาเถรวาท

๔.๑ เปรียบเทียบความหมายของตรีมูรติกับตรีกาย

คำว่า “ตรีมูรติ(त्रिमूर्ति)” แยกเป็นคำว่า “ตรี” แปลว่า “สาม”, กับคำว่า “มูรติ” แปลว่า รูปแบบ, ตรีมูรติ จึงหมายถึง รูปแบบทั้งสามหรือรูปแบบของพระผู้เป็นเจ้าของทั้งสามพระองค์ ซึ่งประกอบไปด้วย พระพรหม(พระผู้สร้าง) พระวิษณุหรือพระนารายณ์ (พระผู้รักษา) พระศิวะหรือพระอิศวร(ผู้ทำลาย) เป็นหลักสำคัญในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

แต่ความหมายโดยรวม ตรีมูรติ หมายถึง การอวตาร การจำแลงขององค์เทพลงมาสร้างสรรค สรรพสิ่ง รักษาสิ่งดีงามให้คงอยู่ และทำลายล้างสิ่งไม่ดีงามให้แตกดับ เป็นการบำบัดบาป อำนาจหน้าที่ ความรับผิดชอบของพระเป็นเจ้าของสูงสุดทั้งสามองค์ในศาสนาฮินดู ซึ่งพัฒนาแนวคิดมาจากยุคอารยันจนถึงยุคอวตารด้วยการตีความหมายใหม่ เป็นการอธิบายความหมายบทบาทอำนาจหน้าที่ของเทพทั้ง ๓ องค์ในฐานะเทพจำแลงแปลงกายเป็นภาคต่างๆ ซึ่งอาจเปรียบได้กับหลักธรรมที่ว่า เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป

ส่วนคำว่า “ตรีกาย” หมายถึง แนวคิดเรื่องการแบ่งแยกกายของพระพุทธเจ้าออกเป็น ๓ องค์ ตามคติพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งตรีกาย อันหมายถึงพระกายทั้ง ๓ ของพระพุทธเจ้า ในกายตรัยสูตรของมหายาน พระอานนท์ทูลถามถึงเรื่องพระกายของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสแก่พระอานนท์ว่า ตถาคตมีกายเป็น ๓ สภาวะ (ตรีกาย) คือ ๑. สัมโภคกาย พระกายที่เป็นทิพย์ สภาวะ ประทับอยู่ ณ แดนพุทธเกษตร เป็นกายแห่งความบันเทิง รุ่งเรืองแผ่ซ่านปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ๒. นิรมานกาย พระกายที่พระองค์เนรมิตรขึ้นทำนองอวตารลงมา อาการมีทรงพระชวร ประสูติทางพระวรกายนั้นเป็นสิ่งมาอย่างสิ้น นิรมานกาย หมายถึง กายที่เปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพของสังขารในฐานะที่เป็นมนุษย์ พระศากยมุนีผู้ท่องเที่ยวอยู่บนโลก สั่งสอนธรรมแก่สาวกของพระองค์ และดับขันธปรินิพพานเมื่อพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา ๓.ธรรมกาย หมายถึง กายแท้จริงอันเป็นสภาวะธรรม ในฐานะเป็นสภาวะสูงสุด หลักแห่งความรู้ ความกรุณา และความสมบูรณ์ สุกญุตภาวะ หรือ พระนิพพาน สรุปว่า “ตรีกาย” คือกายทิพย์ที่สถิตอยู่บนแดนพุทธเกษตร แต่เสด็จอวตารลงมาช่วยเหลือมนุษย์หรือเสด็จลงมาโปรดสรรพสัตว์ โดยธาตุแท้ของพระองค์นั้นมีความสมบูรณ์นิรันดร์

๑).ประเด็นความเหมือน

จากการศึกษานิยามความหมายข้างต้น เมื่อเปรียบเทียบความหมายของคำว่า ตริีมูรติ กับ ตริีกาย แล้วจะพบว่ามีความเหมือนกันใน ๓ ประเด็นหลัก คือ

๑.ประเด็น“ความเชื่อแบบเทวนิยม” ในสองศาสนา ทั้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพุทธศาสนาพหุยาน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิกายโยคจาร(เกิดในอินเดีย)และนิกายสุขาวดี(เกิดในจีน))

๒.ประเด็น“การอวตาร” จำแลงแปลงกายลงมาแสดงอำนาจ ทำบทธบาทหน้าที่รับผิดชอบ(มีเมตตาต่อสรรพสิ่งและสรรพสัตว์)

๓.ประเด็น“การใช้คำว่า “ตรี”” มากำหนดจำนวนองค์เทพและภาวะการจำแลงแปลงกายลงมาแสดงอำนาจ ทำบทธบาทหน้าที่ รับผิดชอบ(มีเมตตาต่อสรรพสิ่งและสรรพสัตว์) ซึ่งทั้งสองศาสนาต่างกำหนดไว้ ๓ องค์เหมือนกัน

๒).ประเด็นความต่าง

จากการศึกษาข้างต้น เมื่อเปรียบเทียบความหมายของคำว่า ตริีมูรติ กับ ตริีกาย แล้วจะพบว่ามีความเหมือนกันในภาพรวม ๓ ประเด็น คือ ๑.ความเชื่อแบบเทวนิยม ๒.แนวคิดเรื่องการอวตาร และการใช้คำว่า “ตรี” เหมือนกัน

อย่างไรก็ตามในประเด็น“การใช้คำว่า “ตรี”” มากำหนดจำนวนองค์เทพและภาวะการจำแลงแปลงกายลงมาแสดงอำนาจ ทำบทธบาทหน้าที่ รับผิดชอบ(มีเมตตาต่อสรรพสิ่งและสรรพสัตว์) ซึ่งทั้งสองศาสนาต่างกำหนดไว้ ๓ องค์เหมือนกัน หากพิจารณาเพียงผิเผินจะพบว่าเหมือนกัน แต่เมื่อศึกษาความหมายที่แท้จริงแล้วจะพบว่า ตริีมูรติ เป็นเทพ ๓ องค์ที่รวมเอาการอวตารขององค์วิษณุพระนารายณ์จำแลงเป็นเทพอวตาร ๑๐ ปาง โดยรวมเอาพระพุทธรเจ้าในพุทธศาสนาเป็นปางที่เก้า(พุทธาวตาร)ด้วย ในขณะที่ ตริีกาย มิได้กล่าวถึงการจำแลงแปลงกายแบบกลืนหรือดิงเทพของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มารวมด้วยเลยแต่อย่างใด

ซึ่งอาจสรุปให้เห็นภาพรวมในตารางด้านล่างนี้

นิยามความหมาย	ความเหมือน	ความต่าง
ตรีมูรติ	๑. ประเด็น “ความเชื่อแบบเทวนิยม” ๒. ประเด็น “การอวตาร” ๓. ประเด็น “การใช้คำว่า “ตรี””	ตรีมูรติ เป็นเทพ ๓ องค์ที่รวมเอา การอวตารขององค์วิษณุพระนารายณ์จำแลงเป็นเทพอวตาร ๑๐ ปาง โดยรวมเอาพระพุทธรูปเจ้าในพุทธศาสนาเป็นปางที่เก้า (พุทธรูปอวตาร) ด้วย
ตรีกาย	๑. ประเด็น “ความเชื่อแบบเทวนิยม” ๒. ประเด็น “การอวตาร” ๓. ประเด็น “การใช้คำว่า “ตรี””	ในขณะที่ ตรีกาย มิได้กล่าวถึงการจำแลงแปลงกายแบบกลืนหรือดึงเทพของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มารวมด้วยเลยแต่อย่างใด

ตาราง ๔.๑ : เปรียบเทียบความหมายของตรีมูรติกับตรีกาย

ที่มา : พระมหาบุญทัน ธีรกุโร(จำปาทอง),ผู้วิจัย

๔.๒ เปรียบเทียบกำเนิดและพัฒนาการแนวคิดของตรีมูรติกับตรีกาย

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้พัฒนาความเชื่อเรื่องเทพเจ้าเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย จากศาสนาดั้งเดิมยุคอารยันหรือศาสนาชาวอารยัน ตั้งแต่ชาวอารยันเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชมพูทวีป(ในอดีต)หรืออินเดีย(ในปัจจุบัน)จนทำให้มีชื่อในช่วงเริ่มแรกว่า “ศาสนาสนาณะ” แปลว่า “ศาสนาที่ดำรงอยู่ในจินริรันตร์ ไม่มีวันเสื่อมคลาย”

ต่อมาเกิดคัมภีร์พระเวท เรียกว่า “ไวทิกธรรม(ธรรมที่ได้จากพระเวท)ภายหลังเปลี่ยนเป็น “อารยธรรม(ธรรมอันดีงาม)” เมื่อชนชั้นพราหมณ์มีอิทธิพลทางศาสนาจึงชื่อว่า ศาสนาพราหมณ์บ้าง พราหมณ์ธรรมบ้าง แปลว่า คำสอนของพราหมณ์ จนเกิดการเปลี่ยนแปลงทางศาสนา จึงชื่อว่า “หินทุธรรม” หรือ “ฮินดูธรรม” แปลว่า “ธรรมที่สอนลัทธิฮิงสา” คำว่า ฮิงสา แปลว่า การไม่เบียดเบียน มาเป็นศาสนายุคชนชั้นพราหมณ์มีบทบาทอำนาจควบคุมชี้นำสังคม จึงเป็นศาสนาพราหมณ์

ต่อมาเกิดสายธารความคิดหลอมรวมความเชื่อมาเป็นพราหมณ์ใหม่ในกลุ่มแม่น้ำสินธุ จึงเรียกรวมว่า พราหมณ์-ฮินดู หรือพราหมณ์ใหม่

แต่จากประวัติความเป็นมาอันยาวนานของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก่อให้เกิดแนวคิดทางศาสนาต่างกันไป ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวจะชัดเจนขึ้นเมื่อก้าวถึงการแบ่งยุคสมัยของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูก่อน โดยนักปราชญ์ทางศาสนาได้แบ่งยุคศาสนาพราหมณ์-ฮินดูออกเป็น ๓ ยุค คือ ๑.ยุคพระเวท (อยู่ในช่วงประมาณ ๑,๐๐๐-๑๐๐ ปี ก่อนพุทธกาล) ๒.ยุคพราหมณ์ (ประมาณ ๑๐๐ ปี ก่อนพุทธกาล ถึง พ.ศ. ๗๐๐) และ ๓.ยุคฮินดู (ตั้งแต่ พ.ศ. ๗๐๐ เป็นต้นมา)

ท่านเสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป แบ่งศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็น ๑๑ ยุค คือ (๑).ยุคดึกดำบรรพ์ (๑,๐๐๐ ปี ก่อนพุทธกาล) (๒).ยุคพระเวท (๙๕๗ - ๔๗๕ ปีก่อนพุทธกาล) (๓).ยุคพราหมณ์ (๒๕๗ ปีก่อน พ.ศ. - พ.ศ. ๔๓) (๔). ยุคฮินดูเก่า (ฮินดูแท้) (๕๗ ปีก่อน พ.ศ. - ต้นพุทธกาล) (๕).ยุคอุปนิษัท (๕๗ ปีก่อน พ.ศ. - ต้นสมัยพุทธกาล) (๖).ยุคพระสูตร (สูตร) (พ.ศ. ๖๐ - พ.ศ. ๓๖๐) (๗).ยุคอวตาร(พ.ศ. ๒๒๐ - พ.ศ. ๖๖๐) (๘).ยุคเสื่อม (พ.ศ. ๘๖๑ - พ.ศ. ๑๑๙๐) (๙).ยุคฟื้นฟู (พ.ศ. ๑๒๐๐ - พ.ศ. ๑๗๔๐) (๑๐).ยุคภักติ(ภักดี) (พ.ศ. ๑๗๔๐ - พ.ศ. ๒๓๐๐) (๑๑).ยุคพราหมณ์-ฮินดูใหม่ (พ.ศ. ๒๓๐๐-ปัจจุบัน)

จากประวัติการแบ่งยุคสมัยต่างๆในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ๑๑ ยุค ข้างต้นนั้น ในยุคที่ ๗ ยุคอวตาร ยุคที่ ๘ ยุคเสื่อม และยุคที่ ๙ ยุคฟื้นฟู จะพบความสับสนเนื่องจากจากยุคที่ ๗ คือ ยุคอวตาร (ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๒๒๐ - พ.ศ. ๖๖๐) เป็นต้นมา ช่วงที่เกิดการจลาจลชิงอำนาจภายในอินเดียยาวนาน และถูกศัตรูนอกประเทศรุกรานผลัดเปลี่ยนกันเข้าปกครอง บางช่วงผู้ปกครองศรัทธาศาสนาพราหมณ์-ฮินดู บางคนศรัทธาศาสนาอื่น บางคนก็เลื่อมใสศาสนาพุทธ ผู้นำศรัทธาศาสนาไหนก็จะยกย่องเชิดชูศาสนาของตนและกดขี่ข่มเหงรังแกศาสนาอื่นๆ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ปลายยุคราชวงศ์กุษาณะพระเจ้ากนิษฐกะทรงอุปถัมภ์ศาสนาพุทธ พวกพราหมณ์-ฮินดูจึงแข่งกับศาสนาพุทธด้วยการตั้งเอาหลักธรรมดีๆ ของฝ่ายตรงข้ามเข้ามาปนกับลัทธิของตนเกิดสังเคราะห์ปฏิรูปเลียนแบบเอาอย่าง เข้าลักษณะ“ดึงเขาเข้ามากลืนหายแล้วกลายเป็นเรา” และศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเดิมได้แยกเป็นนิกายใหม่แข่งกันเอง สมัยอวตารนี้เกิดคัมภีร์ใหม่ๆ ขึ้นมาเพื่อตั้งชนทุภะวรรณะให้รู้หลักธรรม รู้จักหน้าที่ตนและปฏิบัติหน้าที่นั้นๆ ให้ดีที่สุด

ยุคเสื่อม (ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๘๖๑ - พ.ศ. ๑๑๙) ยุคที่ราชวงศ์คุปตะ เชื้อสายฮินดูแท้ โคนอำนาจกษัตริย์ราชวงศ์กุษาณะ(ที่นับถือพุทธ)ลงได้สำเร็จ และฟื้นฟูศาสนาพราหมณ์-ฮินดูขึ้นใหม่ ราชวงศ์นี้ปกครองสร้างความรุ่งเรืองอยู่ประมาณ ๒ ศตวรรษ(๒๐๐ ปี) ก็เสียอำนาจแก่พวกฮั่น(จีน)รุกอินเดียเข้ามาทางแคว้นปัญจาบ และปกครองอินเดียอยู่ประมาณ ๕๐ ปี แต่ก็ถูกกษัตริย์อินเดียขับไล่ออกไปเมื่อปี พ.ศ. ๑๐๗๑ จากนั้นอินเดียแบ่งเป็น ๒ อาณาจักรใหญ่ ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรกแบ่งเป็นอาณาจักรชายทะเลฝั่งตะวันตก(ราชวงศ์จาลุกยะ) กับอาณาจักรชายทะเลฝั่งตะวันออก (พวกปัลลวะ) ครั้งที่ ๒ ในตอนปลาย ของยุคนี้ ปรากฏว่าเจ้าผู้ครองนครอินเดียภาคเหนือพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าหรรษาวัฒนา สามารถรวบรวมดินแดนภาคเหนือไว้ในอำนาจได้ทั้งหมดจึงพยายามขยายตัวลงมา

ทางใต้แต่ไม่สำเร็จเพราะระหว่างนี้พวกมีลักษณะมีกำลังเข้มแข็งมากอินเดียปลายยุคนี้จึงแยกเป็น ๒ อาณาจักรอีกครั้งหนึ่ง คือ อาณาจักรเหนือ (ระหว่างภูเขาหิมาลัย-ลุ่มแม่น้ำนัมมทา) กับอาณาจักรใต้ (ตลอดคาบสมุทรเดคคาน) ซึ่งพระเจ้าพรหมนาทวงศ์มโหสถศาสนามุทธนิกายมหายาน ทรงอุปถัมภ์นิกายนี้และทรงเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู สมัยนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นยุคเสื่อม

เพราะศาสนาพราหมณ์-ฮินดูแตกนิกายมากมาย แต่ละนิกายปฏิบัติเสื่อมลงกว่าเดิม โดยเฉพาะนิกายใหญ่ ๒ นิกาย คือ นิกายไศวะ (นิกายที่นับถือพระศิวะเป็นใหญ่) กับ นิกายไวษณพ หรือนิกายไวษณวะ(นิกายที่นับถือพระวิษณุเป็นใหญ่) ต่างสร้างเทพเจ้าฝ่ายตนให้เลอเลิศสูงส่งดูหมิ่นเหยียดหยามเทพเจ้าของอีกฝ่ายหนึ่ง แม้จะมีผู้พยายามแก้ปัญหาโดยยกให้เทพทั้งสาม(ตรีมูรติ) คือ พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ มีศักดิ์สูงเท่าเทียมกันก็ตาม แต่ไม่เป็นที่ยอมรับของประชาชน ประกอบกับทั้งนิกายไศวะและนิกายไวษณพ ได้แต่งเป็นคัมภีร์ประจำนิกายของตนขึ้นมา ต่างยกย่องเทพเจ้าที่ตนเคารพไว้สูงกว่าเทพอื่น จึงนำมาสู่ความขัดแย้งกันรุนแรงภายในศาสนาเดียวกันระหว่างนิกาย คัมภีร์ที่มีชื่อเสียงและได้รับความนิยมมากที่สุดคือคัมภีร์วิษณุปุราณะของนิกายไวษณพ

ปรากฏการณ์สืบเนื่องจากยุคอวตารสู่ยุคเสื่อม จนถึงยุคฟื้นฟู (ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๑๒๐๐ - พ.ศ. ๑๗๕๐) หรือช่วง ๓ ยุคนี้เป็นช่วงเวลาที่ยุคเดียวถูกศัตรูภายนอกรุกรานอีกครั้งหนึ่ง โดยพวกมุสลิมเชื้อสายตุรกีจากอัฟกานิสถาน(เติร์กอัฟกานิสถาน) บุกรุกเข้ามาสู่ลุ่มแม่น้ำสินธุ แต่กษัตริย์ฮินดูที่เข้มแข็งพระองค์หนึ่งสามารถต้านทานไว้ได้และสถาปนาราชวงศ์ราชบุตรขึ้นปกครองอินเดีย ตั้งแต่ภาคตะวันตกมาจนถึงภาคกลาง เป็นเวลานานเกือบ ๓ ศตวรรษ (๓๐๐ ปี)

สมัยฟื้นฟูถือเป็นสมัยที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูปรับตัวแข่งกับศาสนาพุทธโดยเป็นยุคที่พุทธศาสนาเริ่มเสื่อมจากอินเดีย เพราะศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้รับการอุปถัมภ์ เจ้าลัทธิ นักบวช นักปราชญ์ ศาสตริกชนในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูพยายามทุกวิถีทางที่จะสร้างความมั่นคงถาวรและเผยแพร่ลัทธิศาสนาของตนออกไปให้แพร่หลายมากที่สุด โดยเฉพาะในหมู่คนพื้นเมืองเดิม จึงพยายามกีดกันศาสนาพุทธและศาสนาเชนมิให้กลับมาเป็นคู่แข่งได้อีก จากยุคอวตารซึ่งเต็มไปด้วยการต่อสู้ นำมาสู่ยุคเสื่อมของพราหมณ์-ฮินดู พุทธศาสนานิกายมหายานรุ่งเรือง จนเกิดการต่อสู้กบฏศรัทธา กลับคืนมาอีกครั้งเป็นยุคฟื้นฟู ทำให้พบว่าทั้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนามหายานพยายามต่อสู้กัน ๓ ระดับ คือ

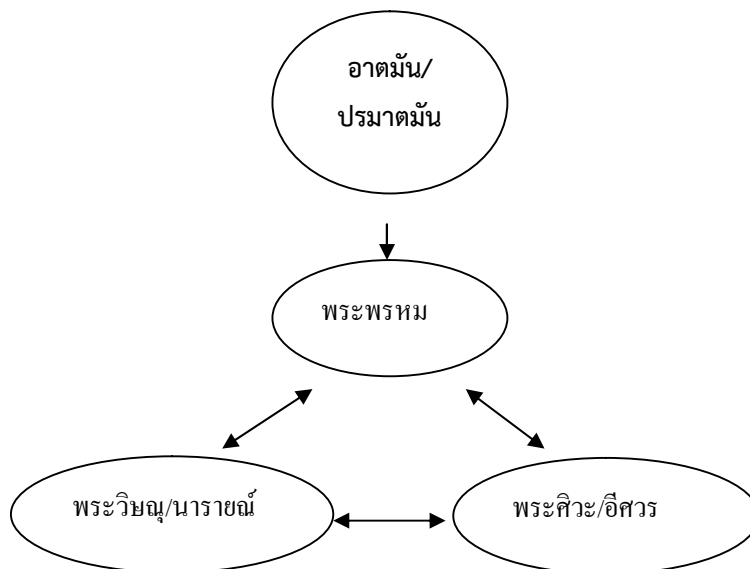
๑. ระดับคัมภีร์และระดับการตีความคัมภีร์ มีการแต่งคัมภีร์และอรรถกถาขึ้นมาใหม่เพื่ออธิบายหลักธรรมให้ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

๒. ระดับธรรมะและการปฏิบัติ มีการพยายามดึงเอาหลักธรรมที่โดดเด่นของศาสนาฝ่ายตรงข้ามเข้ามาปลอมปนในของตนเองจนศาสนิกชนหลงยอมรับ

๓. ระดับความเชื่อและพิธีกรรม มีความพยายามสร้างเทพเจ้าให้สูงสุดกว่าศาสนาฝ่ายตรงข้าม เช่น ในคัมภีร์ปุราณะ ได้กล่าวถึงการอวตารของพระนารายณ์โดยลงมาเป็นพระพุทธรูปเจ้า(พุทราวตาร)คือพยายามดึงพระพุทธรูปเจ้าหรือพุทธศาสนาเข้าไปเป็นส่วนหนึ่ง ทั้งนี้ก็เพื่อตอบโต้พุทธศาสนามหายาน อย่างไรก็ตามพุทธศาสนามหายานก็พยายามตีความสร้างพระพุทธรูปเจ้าขึ้นมาอีกมิติหนึ่งคือตรีภยเพื่อหนีการถูกกลืนไปเป็นอวตารของพระวิษณุในองค์พระตรีมูรติ

จากการศึกษารายละเอียดในการแบ่งยุคสมัยต่างๆ ถึง ๑๑ ยุค ข้างต้น ผู้วิจัยได้พบว่าแนวคิดตรีมูรติได้ก่อตัวและพัฒนาการมาเรื่อยๆ ตั้งแต่เริ่มแรกสมัยที่เป็นศาสนาสนาตนะ มีความเชื่อในพระเจ้าตามแบบศาสนาดั้งเดิมของชาวพื้นเมือง และนับถืออำนาจลึกลับทุกชนิดที่แฝงในธรรมชาติ ต่อมาเมื่อเกิดคัมภีร์พระเวท พระเจ้าได้พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามระยะเวลา โดยเริ่มจากพระพรหมจนในที่สุดได้เปลี่ยนมาเป็นพระศิวะบ้าง และพระวิษณุบ้าง ต่อเมื่อได้มีการพัฒนาจากศาสนาพราหมณ์มาเป็นฮินดูหรือพราหมณ์ใหม่ คำสอนในเรื่องพระเจ้าได้ปรากฏอยู่ในรูปของพระปรมาत्मัน พระเจ้าไม่มีรูปร่างแต่ทรงสำแดงองค์ออกมาเป็น ๓ รูป (ตรयरूप, ไตรरूप, त्रिरूप) ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ พระศิวะ ดังนั้น จุดหมายสุดท้ายของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูปัจจุบันคือวิญญูณย่อย (ชีวาत्मัน) กลับเข้าไปสู่มอักษะ หลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ไปเป็นหนึ่งเดียวกับอาत्मัน(ปรมาत्मันหรือพรหมัน)ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

ดังนั้นอาจสรุปกำเนิดที่มาและพัฒนาการแนวคิดตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๔.๑ : สรุปกำเนิดที่มาและพัฒนาแนวคิดตรีมูรติ

ที่มา : พระมหาบุญทัน อธิฐกุลโร(เจ้าปาทอง),ผู้วิจัย

ในด้านกำเนิดและพัฒนาการแนวคิดตรีกายในพุทธศาสนาหายานนั้น นักปราชญ์เชื่อว่า พุทธศาสนามีเค้ามูลการแยกนิกาย ตั้งแต่หลังเหตุการณ์พุทธปรินิพพานเป็นต้นมา โดยมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธานปฐมสังคายนา แต่พระปุราณะไม่ยอมรับผลการสังคายนาครั้งนั้น จึงแยกมาทำสังคายนาต่างหาก และพัฒนาการแยกเป็น ๑๘ นิกายหรือมากกว่านั้นในพุทธศตวรรษที่ ๒ ส่วนมากเป็นนิกายย่อย ไม่มีบทบาทนัก แต่นิกายที่มีอิทธิพลมากที่สุดในระยะ ๕ ศตวรรษแรก(๕๐ ปีแรก)ได้แก่ เถรวาท แต่ก็แยกเป็นนิกายย่อยถึง ๑๒ นิกาย และมาพัฒนาเต็มตัวในราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๗ สมัยราชวงศ์กุษาณะแผ่อิทธิพลอยู่ในอินเดียภาคเหนือ และพวกอันธระเรื่องอำนาจ ณ อินเดียภาคใต้ เกิดลัทธินิกายมหายาน

การเกิดนิกายมหายานนี้อาจเป็นด้วยหลายสาเหตุ เช่น การตีความพระธรรมวินัยต่างกันจึงแยกนิกาย ๑-๒๒ นิกาย การมองบุคลิกภาพของพระพุทธองค์ต่างกัน แรงกดดันของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูส่งผลให้พุทธศาสนาต้องปรับตัวเองให้อยู่รอด เพราะยุคพระเจ้าอโศกมหาราชพระองค์ทำนุบำรุงพุทธศาสนาจนรุ่งเรืองสูงสุด พราหมณ์สูญเสียอำนาจจึงผูกใจเจ็บแค้นคณาจารย์ศาสนาพราหมณ์พยายามล้มพุทธศาสนาทุกวิถีทาง แต่ไม่สำเร็จ ครั้นหลังสิ้นยุคพระเจ้าอโศกมหาราช พราหมณ์สูงคะยิดอำนาจคืนได้จึงทำลายพุทธศาสนาทุกวิถีทาง ทั้งศาสนสถาน ฆ่าพระสงฆ์ เผาคัมภีร์ เปลี่ยนแปลงเบี่ยงเบนคำสอน ความเชื่อและพิธีกรรม พร้อมกับปรับเปลี่ยนวิธีอธิบายคำสอนในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูให้เข้าใจง่ายขึ้น โดยแต่งมหากาพย์มหาภารตะและรามายณะหรือรามเกียรติ์เป็นที่นิยมชมชอบมากที่สุด เชื่อกันว่า ในเบื้องต้นนั้นศาสนาพราหมณ์สร้างตรีมูรติขึ้นมาเลียนแบบไตรสรณคมน์ ๓ ในพระพุทธศาสนา เลียนแบบการสร้างองค์กรนิกบวชเหมือนสังฆะในพุทธศาสนา สร้างสังฆารามหรือวัดเป็นที่อยู่อาศัยเหมือนพุทธ สร้างแหล่งจาริกแสวงบุญเหมือนสังเวชนียสถานแหล่งแสวงบุญ พราหมณ์จึงแผ่อิทธิพลทั่วมหุทวีป เมื่อเป็นเช่นนี้ พุทธศาสนาหายานจึงปฏิรูปการเผยแพร่พุทธศาสนาแข่งศาสนาพราหมณ์ ๒ แนว คือ ๑.แนวบุคลาธิษฐาน ๒.แนวธรรมาธิษฐาน เกิดจากพุทธบริษัทหลังปฏิรูปพุทธศาสนา ๑๘ นิกาย พระเถระเองก็หันไปศึกษาปรัชญา คฤหัสถ์หนุ่มสาวกลับกลายเป็นผู้ปฏิรูปพุทธศาสนาทั้งด้านบุคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐาน พุทธบริษัทเหล่านี้เผยแพร่ศาสนาในสังคมใกล้ชิดและสะดวกกว่าพระสงฆ์สามารถเผยแพร่ธรรมได้ทุกกาลเทศะและปรารถนาโพธิญาณ

สาเหตุหลัก ๔ ประการข้างต้นส่งผลให้พุทธศาสนานิกายมหายานต่างจากเถรวาท คือ

๑.เถรวาทเน้นการบรรลุพระอรหันต์คือเป้าหมายสูงสุด แต่มหายานเน้นการเข้าถึงความเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

๒.เถรวาทเน้นให้พึ่งตนเอง พระพุทธองค์เป็นเพียงผู้ชี้ทางเท่านั้น ส่วนมหายาน(บางนิกาย)ให้อ่อนวอนพระพุทธองค์และพระโพธิสัตว์ต่างๆ เพียงแค่ระลึกพระโพธิสัตว์ก็อาจหลุดพ้นทุกข์ได้

๓.เถรวาทเป็นอเทวนิยม(ไม่นับถือพระเจ้าเป็นผู้สร้าง) เชื่อในกฎแห่งกรรม ส่วนมหายานพัฒนาเข้าใจเทวนิยมในศาสนาพราหมณ์มากขึ้นโดยถือว่าพระอาทิพุทธ เป็นพุทธะที่สูงที่สุด ทรงดลบันดาลให้ทุกสิ่งเป็นไปแม้แต่พระพุทธรองค์ก็เป็นภาคหนึ่งของพระอาทิพุทธ

๔.เถรวาทรักษาคำสอนแบบดั้งเดิมทุกประการไม่เปลี่ยนแปลงคำสอน แม้ภาษาก็ใช้ภาษาเดิมจารึกคือบาลี ส่วนมหายานปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยกาลเทศะ แต่งคัมภีร์อธิบายเพิ่มเติมและใช้ภาษาเบื้องต้นในเบื้องต้น จนถึงพัฒนาสู่ภาษาถิ่นในลำดับต่อมา

๕.เถรวาทมุ่งช่วยตนเองให้พ้นสังสารวัฏก่อนช่วยผู้อื่น จึงเรียกเถรวาทว่าหินยานแปลว่า ยานเล็ก หรือยานเลว แต่มหายานเน้นช่วยผู้อื่นก่อน ส่วนตนนั้นจะตามไปภายหลัง จึงเรียกว่ามหายาน

๖.เถรวาทไม่เน้นการฉันทมังสวิรัต(เว้นเนื้อสัตว์) ยกเว้นเนื้อที่พระพุทธรองค์ทรงห้ามไว้ เพราะถือว่าทำตนให้เลี้ยงง่าย แต่มหายานเน้นมังสวิรัตเพราะถือว่าผู้ช่วยเหลือสัตว์จะไม่กินเนื้อสัตว์

๗.เถรวาทถือว่าพระศากยมุนีพุทธะ(พระโอรสพระเจ้าสุทโธทนะ)เป็นองค์สูงสุด เป็นผู้ก่อตั้งศาสนาพุทธ แต่มหายานยกฐานะพระพุทธรเจ้าหลายพระองค์ให้เท่าเทียมกันหมด และบางพระองค์ก็ยกย่องยิ่งกว่าพระพุทธรเจ้า เช่น พระอมิตาภพุทธะ พระมีัญชุกรี พระอาทิพุทธะ พระไวโรจนะ เป็นต้น

๘.พระพุทธรเจ้าในทัศนะมหายานเป็นทิพยภาวะอันประเสริฐไม่เปลี่ยนแปลง มหายานจึงถือว่า คนเรายังอาจเข้าเฝ้าสดับพระสุรเสียงของพระพุทธรเจ้าได้ จึงก่อให้เกิดแนวคิดตรีกาย คือ ๑. สัมโภคกาย คือ พระกายที่เป็นทิพยภาวะ ประทับอยู่ ณ แดนพุทธเกษตร ๒. นิรมานกาย คือ พระกายที่พระองค์เนรมิตรขึ้นทำนองอวตารลงมา อาการมีทรงพระชวร ประสูติทางพระวรกายนั้นเป็นสิ่งมายาทั้งสิ้น ๓.ธรรมกาย คือสัพพัญญูภาวะหรือพระนิพพานนั่นเอง

๙. มหายานมีแดนสุขาวดีพุทธเกษตรซึ่งเป็นที่ประทับของพระพุทธรเจ้าเป็นจำนวนมากเป็นแดนบรมสุข คนที่ไปเกิดมีโอกาสดับพระพุทธรเจ้าและอาศัยบารมีของพระพุทธรเจ้าทำให้สามารถบรรลอรหันต์ได้ง่ายขึ้น เพราะปกติแล้ว คนส่วนมากต้องการความอุดมสมบูรณ์ในทางกามสุข ทิพยสุข เป็นต้น คนจำนวนน้อยเท่านั้นที่ต้องการพ้นทุกข์

๑๐.มหายานก้าวหน้าถึงขั้นสอนอภิปรัชญา ญาณวิทยา จริยศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ ตรรกศาสตร์ จนเกิดระบบปรัชญา ๓ สาขา คือ สัพพัญญูตวาท จิตนิยม จิตอมตวาท เป็นผลงานที่ทำให้เกิดคำว่า “มหายานเพื่อมหาชน”

นายจอห์น เอ็ม คอลเลอร์ สันนิษฐานว่าแนวคิดเรื่องตรีกายของมหายาน อาจเนื่องจากมหายานเห็นว่า ชาวพุทธเถรวาทแปลความหมายของนิพพานเป็นเชิงปฏิเสธว่า นิพพาน คือความดับทุกสิ่ง จึงเป็นไปได้ไม่ได้สำหรับคนธรรมดาที่รักความไม่มีอะไร มหายานจึงสร้างสิ่งถาวรสุดท้ายที่มีอยู่จริง เป็นนิรันดรขึ้นมา เริ่มต้นด้วยตรีกาย ซึ่งการทำแบบนี้และการประยุกต์คำสอนอื่นๆ มหายานอ้าง

ว่า เป็นการทำให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายเป็นที่นิยมของชาวโลกได้ เพื่อให้พระพุทธศาสนา กลายเป็นศาสนาสากล มีมวลชนนับถือมากขึ้น

แนวคิดเรื่องตรีกายเป็นหลักฐานสำคัญในพระพุทธศาสนามหายานที่อธิบายว่า พระพุทธเจ้ามี ๓ กาย เป็นหลักการร่วมของทุกนิกาย พระสูตรต่างๆ ก็จะพูดถึงตรีกายอยู่เสมอ ในลัทธิดาวตารสูตรแม้ ไม่ได้จัดเรื่องตรีกายไว้อย่างเป็นระบบ และไม่ได้เน้นเรื่องตรีกาย แต่ก็มีลักษณะของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ คือ อัมมตาทุทธะ วิปากุทธะ และนิรมลนุพุทธะ มีการพัฒนาเป็นตรีกายในพระสูตรยุค ต่อมาทั้งในจีนและญี่ปุ่น แต่งพระสูตรพัฒนาคำสอนเรื่องตรีกายให้สมบูรณ์ โดยมหายานเชื่อว่า การ เปลี่ยนรูปเป็นตรีกายเพื่อให้พระพุทธองค์ทรงเลือกใช้อย่างเหมาะสม ช่วงแรกยอมรับว่ามีกาย เหมือนเถรวาท แต่ยุคปรัชญาโยคอาจารย์ ท่านอสังขะและศิษย์ พัฒนาคำสอนเรื่องตรีกายเป็นระบบ ความเชื่อสำคัญของนิกายนี้

นลินีเกษะ ดัทท์ กล่าวถึงการเพิ่มเป็นตรีกายพอสรุปได้ว่า ในอัฐภวทศสำหรับกาปรัชญาปารมิตา หรือ ในคัมภีร์ฝ่ายมหายามิกะชั้นแรกก็ยังไม่พบกายที่ ๓ ยุคท่านนาคราชุน ถือว่าพระพุทธเจ้ามี เพียง ๒ กาย คือ ๑.นิรมลนุพุทธะ หมายถึง ร่างกายทั้งหยาบและละเอียด เหมือนกายของสัตว์โลก ทั่วไป ๒.ธรรมกาย มีสองความหมาย คือ กายแห่งธรรม (ประมวลข้อปฏิบัติ) ที่ช่วยเสริมให้เป็น พระพุทธเจ้า และตถตา ความเป็นเช่นนั้น ได้แก่ หลักความจริงด้านอภิปรัชญา ซึ่งเป็นรากฐานของ จักรวาล แล้วกล่าวสรุปว่า “ฝ่ายมหายานบรรจุแนวคิดเรื่องนิรมลนุพุทธะของมหาสังฆิกะไว้ในทฤษฎีตรี กายของตน โดยรวมอีก ๒ กายเข้ามาด้วย คือ สัมโภคกาย และธรรมกาย สัมโภคกาย ใช้ในแนวคิดโล กุตตรพุทธะของมหาสังฆิกะ ส่วนธรรมกายเป็นแนวคิดเชิงอภิปรัชญาของฝ่ายมหายาน”

ตามหลักฐานดั้งเดิม ธรรมกาย ในพุทธศาสนาเถรวาทพบว่า เถรวาทพูดถึงกายของ พระพุทธเจ้าเพียง ๒ กาย คือ รูปกาย กับ นามกาย(ธรรมกาย) รูปกาย คือรูปร่างของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยมาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ อนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ เกิดจากธาตุ ๔ ชั้น ๕ มหายานก็ยอมรับว่ามีอยู่จริง และเรียกว่า นิรมลนุพุทธะ ส่วนนามกาย(ธรรมกาย) หมายถึงพุทธภาวะ ที่มีอยู่ในรูปกายของพระพุทธเจ้า และพุทธภาวะนี้เถรวาทมีความเชื่อว่า เป็นสภาพที่มีอยู่จริง เป็น อมตะ เป็นนิรันดร และทุกคนที่ปฏิบัติตาม เช่นปฏิบัติตามอริยมรรค ก็สามารถเข้าถึงพุทธภาวะนี้ได้ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตและในอนาคตก็จะบรรลุหลักนี้ อริยสาวกก็สามารถเข้าถึงได้ และพุทธ ภาวะนี้มีอยู่ในมนุษย์ทุกคน แต่จะปรากฏออกมาชัดเจนหรือไม่อยู่ที่พลังการปฏิบัติ และพุทธภาวะนี้ เป็นความสะอาด สว่าง สงบ

สอดคล้องกับที่ เสถียร โพธิ์นันทะ ตั้งข้อสังเกตไว้ว่ามหายานชั้นแรกก็เห็นด้วยหรือไม่ แตกต่างกับเถรวาทว่า พระพุทธเจ้ามีพระกาย ๒ คือ ธรรมกายและนิรมลนุพุทธะ ซึ่งธรรมกาย (กายธรรม)มีพระพุทธวณะตรัสไว้โดยตรงในบาลีอัครคัมภีร์สูตร ที่มณิกาย ส่วนนิรมลนุพุทธะ(รูปกาย)ที่

ประกอบด้วยชั้น ๕ แต่ต่อมามีการพัฒนาแนวคิดขึ้นมาเพื่อสู้กับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู หรืออีกนัยหนึ่งก็เพื่อหนีการถูกศาสนาพราหมณ์กลืนนั่นเอง จึงพัฒนาขึ้นมาเป็นตรีกาย ดังที่นักปราชญ์หลายท่านได้อธิบายไว้ เช่น D.T.Suzuki, Beatrice Lane Suzuki, Kenneth K.S. Ch'en, เสถียร โพธิ์นันทะ, เสฐียร พันธรั้งซี และอาเจียนยันได้จากข้อความในคัมภีร์มหายานสูตราสังการสูตร กล่าวถึงพัฒนาการของตรีกายไว้อย่างชัดเจน คือข้อความที่ว่า

“ธรรมกาย สัมโภคกาย นิรมานกาย เหล่านี้ คือกายของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
 ธรรมกายเป็นมูลฐานของสัมโภคกายและนิรมานกาย
 สัมโภคกายในโลกทั้งปวงในจักรวาลนั้น แตกต่างกันไปตามภูมิภาค
 แตกต่างกันในด้านชื่อ รูปร่าง และประสบการณ์ในปรากฏการณ์
 แต่ธรรมกายที่เป็นเอกรูปและสุขุมนั้นมีอยู่ในสัมโภคกาย
 และโดยอาศัยธรรมกายนี้ สัมโภคกายก็ควบคุมประสบการณ์ของตนได้
 ในเมื่อธรรมกายสำแดงตนให้ปรากฏได้ตามประสงค์
 นิรมานกายย่อมเปิดเผยด้วยการเกิดที่ชำนาญ ด้วยการตรัสรู้พระนิพพาน
 เพราะนิรมานกายมีอำนาจกลับที่จะนำมนุษย์ไปสู่การตรัสรู้อยู่มาก
 กายของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ประกอบด้วยกายทั้งสามเหล่านี้....
 กายทั้งสามนี้เป็นเอกรูปในมูลฐาน ความโน้มเอียงและการกระทำโดยธรรมชาติ โดย
 การยืนกรานและโดยการเกี่ยวเนื่องแล้ว กายทั้งสามนั้นมีเสถียรภาพ....ธรรมกาย
 เป็นเอกรูปสำหรับพระพุทธเจ้าทั้งปวง ทั้งนี้ เพราะไม่มีความแตกต่างที่แท้จริง
 ระหว่างพระพุทธเจ้าทั้งปวงเลย...ตรีกายเป็นหนึ่งและเป็นหนึ่งเดียวกันสำหรับ
 พระพุทธเจ้าทั้งปวง^๑

ดร.ชูชุกิ กล่าวว่า ในสุวรรณภูมิประภาสของจีนว่า “ตรีกายอันยอดเยี่ยม”...พระพุทธเจ้าตรัสกับพระโผติสัตว์อากาศคัพพะว่า ตุก่อนกฤษบุตร ตถาคตา มี ๓ กาย คือ นิรมานกาย สัมโภคกาย และธรรมกาย เมื่อตรีกายอันตถาคตาได้บรรลุแล้ว สัมโผติญาณอันสูงสุดอันไม่มีอะไรเสมอเหมือน ก็ถือว่าตถาคตาได้บรรลุถึงด้วยและมีการกล่าวถึงการเกิดของตรีกาย ดังข้อความว่า

“สิ่งที่เป็นสาระก็คือการคาดคะเนในทางอภิปริชญาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าผู้เที่ยงแท้ เนื่องจากการคาดคะเนเช่นนี้ จึงปรากฏมีคำสอนเรื่องตรีกายของพระพุทธเจ้า คือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมานกาย ธรรมกาย เท่านั้นเป็นกายจริงของพระพุทธเจ้า กายนี้เกี่ยวเนื่องและทำให้พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตเป็นหนึ่งเดียวกับพระพุทธเจ้าในอนาคต แม้ว่าจะมีพระพุทธเจ้าหลายพระองค์แต่ก็มี

^๑ Columbia University Press. **Sources of Indian Tradition**. แปลโดย จำนง ทองประเสริฐ. บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย, หน้า ๑๗๘-๑๗๙

ธรรมกายเพียงกายเดียวเท่านั้น เมื่อธรรมกายได้รับการเรียกร้องให้มาสนองความต้องการทางจิตวิญญาณของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายธรรมกายก็จะปรากฏตัวในรูปแบบที่สองคือสัมโมคคกาย”^๒

Beatrice Lane Suzuki กล่าวอีกว่า

มหาสังฆิกะได้สร้างพระพุทธเจ้าให้เป็นโลกุตระบุคคลเหนือธรรมชาติ ทำให้ชาวพุทธมหายานมีความรู้ความเข้าใจขึ้นว่าพุทธเจ้ามี ๓ กาย...แต่พระพุทธเจ้าไม่ใช่ ๓ องค์ เป็นองค์เดียวกัน ที่ว่า ๓ กาย ก็คือในแง่ลักษณะของท่านเมื่อมองความเป็นอมตะและทัศนะสากล ท่านเป็นธรรมกายที่อันสูง เมื่อมองทางความเป็นเลิศท่านเป็นสัมโพธิกาย ผู้สอนบุคคลที่อยากเป็นโพธิสัตว์และช่วยเหลือคนอื่น และเมื่อมองว่าเป็นบุคคลท่านเป็นนิรมาณกาย เป็นบุคคลที่ประสูติที่กบิลพัสดุ์ ได้ตรัสรู้ ได้ดับโพธิ์ และสิ้นพระชนม์เมื่อหน้าปีที่ของท่านหมดแล้ว เราต้องรู้ว่าพระศากยมุนีไม่ได้เป็นเพียงปรากฏการณ์ของธรรมกายในรูปแบบของนิรมาณกายพุทธ แต่ในนิรมาณกายพุทธ แต่ในนิรมาณกายนั้นมีปรากฏการณ์หลายอย่างเหมือนปรากฏการณ์ของสัมโมคคกาย แต่มีธรรมกายอันเดียวคือพระพุทธเจ้า และกายอื่นเป็นเพียงลักษณะ ในคัมภีร์กายตราย (Kayatraya) พระอานนท์กล่าวถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องตรีกายว่า พระสงฆ์ถามว่า “พระองค์มีกายหรือเปล่า” พระพุทธเจ้าตอบว่า “พระตถาคต มี ๓ กาย” ดังนั้นเรารู้ได้ว่า ๓ กาย หมายถึง ๓ ลักษณะ หรือ ๓ รูป ของพระพุทธเจ้าหรือพระตถาคต ๓ กายนี้เป็นแก่นเดียวกัน แต่แตกต่างกันโดยธรรมชาติและอาการกระทำ^๓

เสฐียร พันธรั้ง กล่าวว่า

ตรีกายนั้นคือกาย ๓ ของพระพุทธเจ้า เกิดจากพระพุทธเจ้าประภทมานุสสพุทธ คือพระพุทธเจ้าผู้ปรากฏพระกายเป็นมนุษย์ในยุคหลังที่สุด ในที่นี้ได้แก่พระสมณโคดม...ในลัทธิมหายาน มีหลักตรีกาย คือหลักว่า พระมานุสสพุทธมีพระกายเป็น ๓ ก็เป็นรัตนตรัย คือหลัก ๓ ประการของตน ผลแห่งการนับถือตรีกายนั้นเนื่องมาแต่ที่รู้กันว่าด้วยพระอาทิพุทธ (สยัมภูพุทธเจ้า) และพระมานุสสพุทธ ๕

^๒ D.T Suzuki. *Studies in the Lankavatara Sutra*. (London: Routledge & Kegan Paul Ltd. 1972),P. 308.

^๓ เสฐียร พันธรั้ง, *พุทธศาสนมหายาน*.(กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕-๑๖.

พระองค์ คือนับถือว่า พระมานุสสุพุทธทุกพระองค์มีพระกายเป็น ๓ หรือมีภาวะ
แตกต่างกันเป็น ๓ ประการในพระองค์ หรือมีพระกายเป็น ๓ ในขณะเดียวกัน...จะ
เห็นได้จากพระประธานในโบสถ์ของมหายานมี ๓ องค์ รูปนั้นมีได้หมายถึง
พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ แต่หมายถึงพระมานุสสุพุทธ หรือพระศากยมุนีพุทธ
พระองค์เดียวแต่มีพระกายเป็น ๓ เป็นลักษณะไตรรัตน์มหายาน^๔

พระสงฆ์พุทธศาสนาเถรวาทนิกายเซน ให้ความหมายของตรีกายคล้ายกับฝ่ายเถรวาท เห็น
ได้จากที่พระสังฆนายก กล่าวไว้ในสูตรเว่ยหล่างว่า

“อาตมาก็จะได้กล่าวแก่ท่านทั้งหลายถึงเรื่องตรีกายของพระพุทธเจ้าแห่ง
จิตเดิมแท้สืบไปเพื่อว่าท่านทั้งหลายจะสามารถเห็นกายทั้งสามนี้ และจะเห็นแจ้งจิต
เดิมแท้อย่างชัดเจนด้วย...ด้วยกายของเรา นี้ เราขอถือที่พึ่งในธรรมกายอันบริสุทธิ์
ของพระพุทธเจ้า...เราขอถือที่พึ่งในสัมโมคคกายอันสมบูรณ์ของพระพุทธเจ้า...เราขอ
ถือที่พึ่งในนิรมานกายอันมากมายตั้งหมื่นแสนของพระพุทธ...จิตเดิมแท้ของเรา เรา
อาจหาพบกายทั้งสามนี้ และเป็นของสาธารณะทั่วไปสำหรับทุกคน แต่เนื่องจากใจ
(ของคนธรรมดาสามัญ) ทำกิจอยู่ด้วยความรู้ผิด เขาจึงไม่ทราบถึงธรรมชาติแท้ใน
ภายในกายของเขา ผลจึงเกิดมีว่า เขาไม่รู้จักตรีกายภายในตัวของเขาเอง (ซึ่งยังเชื่อ
ผิดๆ อีก) ว่า ตรีกายนั้นเป็นสิ่งที่ต้องแสวงหาจากภายนอก ท่านจงตั้งใจฟังเกิด
อาตมาจะแสดงให้ท่านทั้งหลายเห็นว่า ในตัวท่านเอง ท่านจะหาพบตรีกายเป็น
ปรากฏการณ์ อันแสดงออกของจิตเดิมแท้ อันเป็นสิ่งที่ไม่อาจหาพบได้จากภายนอก”

นิกายเซนยังมองว่า สรรพสิ่งคือจิตเดิมแท้เท่านั้น ตรีกายก็อยู่ในจิตเดิมแท้ ดังข้อความที่ว่า

“ในกายทั้งสามนั้น ธรรมกายอันบริสุทธิ์ ก็คือตัวธรรมชาติ ตัวแท้ของท่าน
นั่นเอง สัมโมคคกายอันสมบูรณ์ ก็คือตัวปรีชาญาณของท่าน ส่วนนิรมานกายนับด้วย
หมื่นแสน ก็คือการกระทำกรรมต่างๆ ของท่าน ถ้าท่านจะเห็นกายทั้งสามนี้เป็นของ
ต่างหากจากจิตเดิมแท้ มักก็เกิดมี ‘กายซึ่งปราศจากปัญญา’ ขึ้นมาเท่านั้นเอง ถ้า
ท่านเห็นอย่างแจ่มแจ้งว่า กายทั้งสามนี้ ไม่มีตัวตนแท้จริงของมันเองอะไรที่ไหนอีก
(เพราะมันเป็นเพียงสมบัติของจิตเดิมแท้) ดังนี้แล้ว ท่านก็จะลุลึงโพธิของปรัชญาสี่
ประการโดยแน่นอน จงฟังโคลงของฉัน ดังนี้: “กายทั้งสาม มีอยู่แล้ว ในจิตเดิมแท้
ของเรา ซึ่งโดยการรอกงามของจิตเดิมแท้ของเราปรัชญาทั้งสี่ก็ปรากฏตัว”^๕

^๔ พุทธศาสนิกฯ แปล. สูตรเว่ยหล่าง. (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา. ม.ป.ป). หน้า ๗๐.

^๕ พุทธศาสนิกฯ แปล. สูตรเว่ยหล่าง. (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา. ม.ป.ป). หน้า ๗๐.

ท่านฮวงโป กล่าวว่า “พุทธองค์หนึ่ง มี ๓ กาย โดยคำว่า ธรรมกาย ย่อมหมายถึงธรรมะ (ธรรมดา) แห่งความว่าง อันมีอยู่ในทุกแห่งของธรรมชาติอันแท้จริงที่เป็นอยู่ของสิ่งทุกสิ่ง...สัมโมคคกาย ย่อมหมายถึง ธรรมะ (สภาวะธรรมดา) แห่งความบริสุทธิ์สากลอันสำคัญยิ่งของสิ่งทั้งปวง...นิรมานกาย ย่อมหมายถึง ธรรมต่างๆ แห่งวัตรปฏิบัติ ๖ ประการ ซึ่งนำไปสู่นิพพานและอุบายวิธีอื่นๆ ทำนองนั้นทั้งหมดทั้งสิ้นด้วยกัน”^๖

สมภาร พรหมทา นักวิชาการด้านศาสนาและปรัชญาของไทย ผู้สนใจพุทธศาสนamahayan ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับเรื่องตรีกายของมหายานว่า

“สำหรับชาวพุทธมหายาน การที่พระพุทธเจ้าสถิตตะเสด็จดับขันธปรินิพพานนั้น คือการที่นิรมานกายย้อนกลับคืนสู่ภาวะของสัมโมคคกายอีกครั้งหนึ่งเท่านั้น ดังนั้นแม้ทุกวันนี้ พระพุทธเจ้าก็ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ หากแต่อยู่ในภาวะของสัมโมคคกายบนสวรรค์เท่านั้นเอง พระพุทธรัตนะไม่ได้หายไปไหน ยังอยู่ครบถ้วนเหมือนสมัยพุทธกาล เวลาที่ชาวพุทธมหายานรำลึกถึงพระพุทธรัตนะ นอกจากจะรำลึกถึงพระพุทธคุณอย่างชาวพุทธเถรวาทแล้ว ยังรำลึกถึงพระพุทธเจ้าในภาคสัมโมคคกายบนสวรรค์ด้วย การบูชาพระรัตนะของชาวพุทธมหายานในปัจจุบันมีความหมายอย่างเดียวกันกับการบูชาพระรัตนะของชาวพุทธในสมัยพุทธกาล ทั้งนี้ เพราะในความรู้สึกของชาวพุทธมหายาน เวลานั้นบนสวรรค์ พระพุทธเจ้าภาคสัมโมคคกาย ยังประทับรับฟังสุขทุกข์ของพุทธบริษัทอยู่ การบูชาพระรัตนะ ด้วยความรู้สึกเช่นนี้มหายานถือว่า จะให้ความมั่นใจและอบอุ่นใจแก่ศาสนิกได้มากกว่า การบูชาด้วยความรู้สึกที่ว่าสิ่งที่เหลืออยู่มีเพียงพระพุทธคุณเท่านั้น”^๗

และยังบอกกล่าวว่า เรื่องตรีกายเป็นทัศนะของมหายานที่มีต่อพระพุทธเจ้า โดยระบุว่า

“สำหรับชาวพุทธมหายาน พระพุทธเจ้ามิได้มีฐานะเป็นมนุษย์ธรรมดาจริงอยู่ที่หลักฐานในคัมภีร์ระบุว่าพระพุทธเจ้าสถิตตะ โคตรมะ ทรงเจ็บป่วย แก่ชรา และตายเหมือนคนทั่วไป แต่ทั้งหมดที่กล่าวมานั้นก็เป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับพระกายส่วนหนึ่งของพระพุทธเจ้า ที่เรียกว่านิรมานกายเท่านั้น พระพุทธเจ้ายังมีพระกายอีกสองส่วน คือ ธรรมกาย กับสัมโมคคกาย พระกายทั้งสองอย่างหลังนี้ไม่แก่ชรา ไม่เปลี่ยนแปลงอย่างนิรมานกายที่อยู่ในโลกมนุษย์” และ “หลักคำสอนเรื่องกายสามของพระพุทธเจ้าเริ่มปรากฏชัดเจนในสมัยของท่านอสังคะและวสุพันธุ นี้เอง แมื่วก่อนหน้านี้อาจจะมีการพูดถึงกายสองกายที่เรียกว่าธรรมกาย และนิรมาน

^๖ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๐.

^๗ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๒.

กายของพระพุทธเจ้ามาแล้วในวรรณกรรมมหายานทั่วไปก็ตาม แต่ธรรมกายที่ปรากฏในวรรณกรรมเหล่านั้น ไม่มีความหมายเชิงเทวนิยมอย่างที่คณาจารย์ในนิกายโยคจารตีความแต่อย่างใด”^๘

การเกิดขึ้นของตรีกายมีลักษณะคล้ายกับหลักการของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งแต่เดิมนั้นศาสนาพราหมณ์นับถือเทพเจ้าหลายองค์ ต่อมาได้ลดเหลือ ๓ องค์ คือ พระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม โดยมีพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก การอธิบายเทพเจ้าของพราหมณ์ได้ต่อสู้กับพระพุทธศาสนาตลอดพอถึงหลังพุทธกาล พราหมณ์ได้ให้ความหมาย แนวคิดและความเชื่อเรื่องเทพสูงสุด ๓ องค์ใหม่ว่า เทพเจ้าทั้ง ๓ องค์ เกิดจากภาวะที่เป็นนามธรรมอย่างหนึ่งซึ่งบริสุทธิ์ มีพลาณภาพไม่มีขอบเขต ไม่เป็นผลผลิตของอะไร แต่เป็นบ่อเกิดของสรรพสิ่ง พราหมณ์เรียกภาวะนี้ว่า “ปรมาตมัน หรือ พรหมัน” จึงเป็นการพัฒนาแนวคิดที่ลึกซึ้งที่สุดในศาสนาพราหมณ์ ทำให้มีรากฐานทางอภิปรัชญาที่มั่นคง ส่งผลให้พุทธศาสนายุคนี้ตกต่ำลง มหายานยุคนั้นต้องปรับเปลี่ยนประยุกต์วิธีการอธิบายโลกและชีวิตด้วยเรื่องตรีกายขึ้นมา

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า พัฒนาการของคำว่า ตรีกาย ของมหายานในยุคต้นๆ ไม่ต่างจากคำว่า กายในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในคัมภีร์ลึงกาวตารสูตร ไม่มีอะไรพิเศษก็ยังเป็นธรรมกายที่เป็นพระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้าคู่กับนิรมาณกาย พอมาถึงยุคของท่านอสังคะและวสุพันธุ จึงมีการเพิ่มกายเข้ามาอีก ๑ กาย คือ สัมโภคกาย ทำให้เกิดขึ้นเป็นตรีกายในพระพุทธศาสนาามหายาน และธรรมกายในยุคต่อมาก็มีความหมายค่อนข้างไปทางเทวนิยม มีความหมายเชิงอุดมคติต่อพระพุทธเจ้า

๑. ธรรมกาย แปลว่า กายแห่งธรรม กายแห่งความเป็นเช่นนั้น หมายถึง ความเป็นจริง หลักการ กฎ ธรรม คือ กฎ หรือแก่นสาร กาย คือ ร่างกาย หมายถึง ผู้ตีเลิศ ผู้มีความรู้สึก มีเมตตาสูง และเป็นอมตะ ความรู้แจ้งของพระพุทธเจ้า หมายถึงพระธยานิพุทธ คือ พุทธอันเกิดจากฌานของพระอาทิพุทธ อธิบายโดยง่ายได้แก่ ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เป็นสภาวะอมตะไม่มีเบื้องต้นท่ามกลาง ที่สุด แต่คลุมอยู่ทั่วไป เป็นสภาวะครอบคลุมทุกอย่าง ถึงพระพุทธเจ้าจะมีหลายพระองค์ แต่ก็เหมือนกัน มีธรรมกาย มีมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ มีความสมบูรณ์พร้อมแห่งอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ

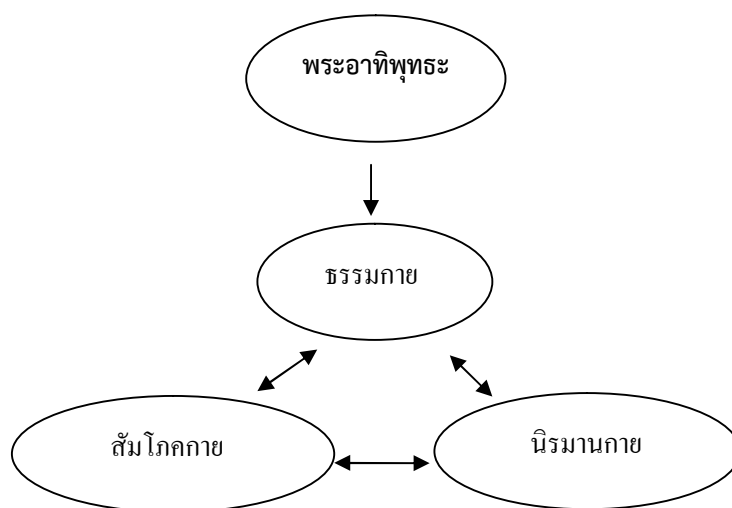
๒. สัมโภคกาย หมายถึงกายแห่งการชดเชย (การรับรางวัล) หรือความเปล็ดเปล็นเป็นกายสุข สัมโภคะ มาจากรากศัพท์ว่า ภูช ธาตุในความกิน ความเปล็ดเปล็น พระพุทธเจ้าพุทธภาวะ เป็นกายที่ทรงไว้ซึ่งพระมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ พร้อมทั้งอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ กายสุขนี้ ตั้งอยู่ระหว่างภาวะบริสุทธิ์ของธรรมกายกับรูปแบบทางวัตถุของนิรมาณกายซึ่งเป็นกายจำแลง กายสุขมิได้เป็นทั้งธรรมกายและนิรมาณกาย แต่เป็นการเกี่ยวข้องกับทั้งสองกายอย่างแยกไม่ออก

^๘ สมภาร พรหมทา. พุทธศาสนามหายาน. (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๔). หน้า ๘.

สัมโภคกาย เป็นกายแห่งพระโพธิสัตว์ที่อยู่บนสวรรค์รุ่งเรืองด้วยสิริลักษณะบนสวรรค์ เป็นกายของพระพุทธรองค์ สำแดงให้เห็นเฉพาะหมู่พระโพธิสัตว์มหาสัตว์ เป็นทิพย์ภาวะมีรัศมีรุ่งเรืองแผ่ซ่านทั่วไป เพราะฉะนั้น จนบัดนี้พระโพธิสัตว์ก็ยังสามารถเห็นพระศากยมุณีพุทธเจ้าได้ในรูปสัมโภคกายพระพุทธรองค์ยังทรงอาจสดับคำสวดมนต์ของเรา แม้พระองค์จะดับขันธปรินิพพานไปแล้วสัมโภคกายนี้ มหายานรับจากนิคายมหาสังฆิกะ ตามศัพท์หมายความว่า พระกายแห่งความบันเทิง คือร่างกายมนุษย์ธรรมดา อยู่ในอำนาจแห่งความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ได้แก่ พระธยานิโพธิสัตว์ทั้ง ๕ สัมโภคกายบางครั้งเรียกว่า กายแห่งการเสวยผลตอบแทน เพราะกายนั้นผลิตเพลินอยู่ในผลของงานที่ได้บำเพ็ญไปเพื่อสรรพสัตว์ ต่อมาเรียกว่า กายแห่งความบันเทิงอยู่ในผลการบำเพ็ญบารมี เพื่อสร้างสรรพสัตว์ นลลักษณะดีทท์ กล่าวว่ สำนักโยคจารตั้งชื่อรูปกายละเอียดว่า สัมโภคกาย

๓. นิรมานกาย หมายถึง กายเนรมิต หรือกายแห่งการเปลี่ยนแปลงหรือกายสมมติเราสามารถเข้าใจและมีการติดต่อกับกายสมบุรณ์นี้ได้โดยรูปที่เปลี่ยนแปลงเท่านั้น มาจากรากศัพท์ว่า **มา** ธาตุในการจัดการประกอบ การแสดง บวก **นิร** อุปสรรค หมายถึงออกไป กายนี้เป็นกายของพระศากยมุณีที่อุบัติขึ้นในโลก สั่งสอนธรรมต่อสาธุชน และปรินิพพานเมื่อพระชนม์ ๘๐ ปี เป็นกายของพระโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้าที่ปรากฏบนโลก สำนักโยคจารตั้งชื่อรูปกายหยาบว่า นิรมานกาย พระกายอันเนรมิตเปลี่ยนไปได้ต่างๆ คือร่างกายมนุษย์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งปรากฏพระลักษณะอันแท้จริงให้เห็น คือ พระกายเมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว เป็นพระกายแห่งความบริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส ได้แก่พระมานุสสุพุทธ

ดังนั้นอาจสรุปกำเนิดที่มาและพัฒนาแนวคิดตรีกายในพุทธศาสนาหายาน ได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๔.๒ : สรุปกำเนิดที่มาและพัฒนาแนวคิดตรีกาย

ที่มา : พระมหาบุญทัน อธิฐาน (เจ้าป่าทอง), ผู้วิจัย

สรุปได้ว่า คำว่า **ตรีกาย** ในพระพุทธศาสนามหายานยุคต้น ๆ มีความหมายคล้ายกับในคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ หมายถึงกาย ๒ คือรูปกายกับนามกายหรือธรรมกาย(**กายแห่งธรรม**) ซึ่งเป็นคุณสมบัติประจำตัวของพระพุทธเจ้า เป็นพระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้า ต่อมาเมื่อพัฒนาการในเรื่องตรีกายความหมายจึงขยายกว้างขวางออกไปครอบคลุมถึงสรรพสิ่ง ทั้งที่เป็นความหมายตามพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม และคล้ายคำสอนเรื่องตรีมูรติของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

๑).เปรียบเทียบความเหมือน

ในยุคแรกๆ ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ยังไม่มีการอวตาร มีเพียงองค์เทพแต่ละองค์แสดงบทบาท อำนาจ หน้าที่ และมีความศักดิ์สิทธิ์ต่างกันไป ขึ้นอยู่กับช่วงความศรัทธาของประชาชนว่าจะยกเทพองค์ใดขึ้นเป็นใหญ่ ต่อมาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแข่งขันกับพุทธศาสนามหายานจึงมีการอวตารหรือจำแลงแปลงกายสภาวะขององค์เทพ โดยเชื่อว่าเทพต่างๆ ทั้ง ๓ องค์นั้น แท้ที่จริงแล้วคือองค์เดียวกัน แต่มี ๓ ภาคหรือ ๓ ปางใหญ่ โดยแบ่งหน้าที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน ไม่มีการก้าวก่ายหน้าที่กัน หรือไม่มีการทะเลาะขัดแย้งกันในระหว่างองค์เทพ

ในขณะที่พุทธศาสนามหายานเองก็ยอมรับว่า ตามหลักฐานดั้งเดิม พระพุทธเจ้ามีเพียง ๒ กาย คือ รูปกาย กับ นามกาย(ธรรมกาย) รูปกาย คือรูปร่างของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยมาบรูษลักษณะ ๓๒ ประการ อนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ เกิดจากราตุ ๔ ชั้น ๕ มหายานก็ยอมรับว่ามีอยู่จริง และเรียกว่า นิรมาณกาย ส่วนนามกาย(ธรรมกาย) หมายถึงพุทธภาวะที่มีอยู่ในรูปกายของพระพุทธเจ้า และพุทธภาวะนี้เถรวาทมีความเชื่อว่าเป็นสภาพที่มีอยู่จริง เป็นอมตะ เป็นนิรันดร และทุกคนที่ปฏิบัติตาม เช่นปฏิบัติตามอริยมรรค ก็สามารถเข้าถึงพุทธภาวะนี้ได้ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตและในอนาคตก็จะบรรลุลักษณ์ อริยสาวกก็สามารถเข้าถึงได้ และพุทธภาวะนี้มีอยู่ในมนุษย์ทุกคน แต่จะปรากฏออกมาชัดเจนหรือไม่อยู่ที่หลังการปฏิบัติ และพุทธภาวะนี้เป็นความสะอาด สว่าง สงบ ต่อมาเมื่อพัฒนาการในเรื่องตรีกาย โดยมหายานเชื่อว่าการเปลี่ยนรูปเป็นตรีกายเพื่อให้พระพุทธรูปองค์ทรงเลื่อมใสอย่างเหมาะสม ช่วงแรกยอมรับว่ามีกายเหมือนเถรวาท แต่ยุคปรัชญาโยคจารทำนองสังขะและศิษย์ พัฒนาคำสอนเรื่องตรีกายเป็นระบบความเชื่อสำคัญของนิกายนี้

๒).เปรียบเทียบความต่าง

ต่อมาในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีแนวคิดการอวตารของเทพตรีมูรติชัดเจนยิ่งขึ้นเพื่อแข่งขันกับพุทธศาสนามหายานนอกจากจะมีคติการอวตารหรือจำแลงแปลงกายมาแสดงบทบาท อำนาจ หน้าที่ ความรับผิดชอบตามสภาวะของ ๓ องค์เทพที่มี ๓ ภาคหรือ ๓ ปางใหญ่แล้ว ยังเชื่อพระวิษณุหรือพระนารายณ์(วิษณุนารายณ์)อวตารลงมาเป็นพระพุทธเจ้า หรือกล่าวโดยนัยะหนึ่งนั้น

พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นศาสดาของพุทธศาสนานั้นเป็นเพียงอวตารที่ ๙ (พุทธาวตาร)ของพระนารายณ์เท่านั้น ซึ่งการอธิบายแนวคิดในลักษณะนี้เป็นความพยายามกลืนพระพุทธศาสนา

ในขณะที่พุทธศาสนายาน แม้ดั้งเดิมจะยอมรับว่าพระพุทธเจ้ามีเพียง ๒ กาย คือ รูปกาย กับนามกาย(ธรรมกาย) รูปกาย คือรูปร่างของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยมาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ อนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ เกิดจากธาตุ ๔ ชั้น ๕ มหายานก็ยอมรับว่ามีอยู่จริง และเรียกว่า นิรมาณกาย ส่วนนามกาย(ธรรมกาย) หมายถึงพุทธภาวะที่มีอยู่ในรูปกายของพระพุทธเจ้า ต่อมาพัฒนาการในเรื่องตรีกาย โดยมหายานเชื่อว่าการเปลี่ยนรูปเป็นตรีกายเพื่อให้พระพุทธรูปองค์ทรงเลือกใช้อย่างเหมาะสม แม้จะมีคติคล้ายการอวตารลงมาของพระอมิตาภะพุทธะ มาเป็น ๓ กาย(ตรีกาย) คือธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกายก็ตามที่ แต่ไม่อธิบายความเชื่อดังกล่าวแบบกลืนพราหมณ์มาเป็นพุทธแต่อย่างใด

สรุปตารางเปรียบเทียบความเหมือนและความต่าง

กำเนิดและพัฒนาการแนวคิด	ความเหมือน	ความต่าง
ตรีมูรติ	-ยุคแรกๆ ยังไม่มีแนวคิดอวตาร มีเพียงองค์เทพแต่ละองค์แสดงบทบาทอำนาจหน้าที่ และศักดิ์สิทธิ์ต่างกันไป ขึ้นอยู่กับช่วงความศรัทธาของประชาชนว่าจะยกเทพองค์ใดขึ้นเป็นใหญ่ -ต่อมามีแนวคิดการอวตารเป็นตรีมูรติ	-แนวคิดการอวตารของตรีมูรติชัดเจนยิ่งขึ้นและเชื่อว่าพระวิษณุหรือพระนารายณ์(วิษณุ นารายณ์)อวตารลงมาเป็นพระพุทธเจ้า หรือกล่าวโดยนัยหนึ่งพระพุทธเจ้าศาสดาพุทธศาสนาเป็นเพียงอวตารที่ ๙ (พุทธาวตาร)ของพระนารายณ์เท่านั้น -การอธิบายแนวคิดตรีมูรติในลักษณะนี้เป็นความพยายามกลืนพระพุทธศาสนา
ตรีกาย	-ยุคแรก ตามหลักฐานดั้งเดิม พระพุทธเจ้ามีเพียง ๒ กาย คือ รูปกาย กับ นามกาย(ธรรมกาย) -ต่อมามีแนวคิดการอวตารเป็นตรีกาย	-มหายานเชื่อว่าแนวคิดเรื่องตรีกายการเปลี่ยนรูปเพื่อพระพุทธรูปองค์จะทรงเลือกใช้อย่างเหมาะสม แม้จะมีคติคล้ายการอวตารลงมาของพระอมิตาภะพุทธะ แต่ไม่อธิบายความเชื่อกลืนพราหมณ์มาเป็นพุทธแต่อย่างใด

ตาราง ๔.๒ : เปรียบเทียบกำเนิดและพัฒนาการแนวคิดของตรีมูรติกับตรีกาย

ที่มา : พระมหาบุญทนต์ ธีรังกุโร(เจ้าปาทอง),ผู้วิจัย

๔.๓ เปรียบเทียบองค์ประกอบและลักษณะของตรีมูรติกับตรีกาย

พระตรีมูรติ(Trimurti)หรือเทพทัตตาเตรยะ ถือว่าเป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในศาสนาพราหมณ์ เนื่องจากพระตรีมูรตินี้เป็นการรวมกันของมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่ถึง ๓ พระองค์เข้าด้วยกัน ซึ่งก็คือพระพรหมที่ถือว่าเป็น ผู้สร้าง(สฤชฎิ),พระวิษณุ(พระนารายณ์)ผู้รักษาโลก(สฤติ,สฤติ),และพระศิวะ(พระอีศวร)ผู้ทำลาย(ประลัย)มีประวัติความเป็นมา มีความสำคัญ รวมถึงความสัมพันธ์กันในด้านบทบาทอำนาจหน้าที่

ต่อมาเมื่อนักปรัชญาชาวฮินดูตีความพระตรีมูรติว่า เป็นลักษณะทေးที่แสดงออกมาในรูปของบุคลาธิษฐานให้รู้ภาวะทั้ง ๓ คือ (๑). อุปาทะ โลกมีเกิดเป็นเบื้องต้น (๒). ฐิติ การรักษาให้ดำรงไว้ (๓). ภังคะ มีการทำลายเพราะโลกขาดความดีและให้วิญญูณมนุษย์และสัตว์ได้พักผ่อน ชาวฮินดูเชื่อว่าโลกมีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับสลายไปในที่สุด การบูชาเทพเจ้าทั้ง ๓ องค์เหล่านี้เป็นลักษณะของบุคลาธิษฐานคือถือบุคคลเป็นใหญ่เป็นการบูชาให้รู้ถึงสภาวะธรรม ๓ ประการ คือโลกเกิดขึ้น(อุปาทะ) ตั้งอยู่(ฐิติ) และการแตกสลายไป(ภังคะ) แต่การกล่าวถึงองค์ประกอบและลักษณะของตรีมูรติในลักษณะนี้ กลับไม่เป็นที่ยอมรับ เพราะยุคพราหมณะ พราหมณ์เคยสร้างพระพรหมที่เรียกว่า พรพรม ให้ไม่มีเนื้อ มีตัวมีตนนั้น พระพรหมมีลักษณะเป็นจิต และจิตก็ไม่มีรูปร่างอย่างมนุษย์เป็นนามธรรม เมื่อเทพเจ้าคือพระพรหมมีลักษณะเป็นจิต การบวงสรวงบูชาเพื่อขอให้อำนวยผลประโยชน์ต่างๆ ตามวิสัยของพวกปุถุชนย่อมไม่สามารถกระทำได้ ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัส ก็ไม่เป็นที่พอใจพอใจของคนทั่วไปเท่าใดนัก คนไม่เห็นด้วย เพราะไม่สามารถจะบูชาพรพรมซึ่งเป็นสภาวะธรรมนั้นได้ ไม่รู้ว่าเป็นอะไร สุดท้ายจึงอธิบายเทพเป็นตัวตน สามารถจำแลงแปลงกาย(อวตาร)ลงมาช่วยเหลือมนุษย์ได้ในรูปของตรีมูรติ

ดังนั้น เพื่อให้ถูกใจประชาชน พราหมณ์จึงดัดแปลงแก้ไขเรื่องพรหมอีกนิดหน่อย แก้ไขจาก พรพรม มาเป็น อพรพรม อพรพรมก็คือ พรหมหรืออีศวร เป็นเทพเจ้าที่มีตัวมีตน ไม่เป็นนามธรรมเหมือนอย่างพรพรม สามารถจะอำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้เคารพบูชาได้ พวกพราหมณ์นั้นฉลาดปรับปรุงพระเจ้าให้ทันสมัยใหม่อยู่เสมอ แล้วจึงประกาศแก่ประชาชนว่า ความจริงพระพรหมนั้นมีตัวตน และมีถึง ๔ หน้า ๘ กร สามารถมองดูทิศทั้ง ๔ ได้ในเวลาเดียวกัน และดูความเป็นไปของชาวโลกได้ทุกหนทุกแห่งพร้อมกันได้ ช่วยชาวโลกได้มากกว่า เมื่อพระพรหมมีตัวตน และยังมีถึง ๔ หน้าอีก แถมยังไม่มีภรรยา ไม่ยุ่งเกี่ยวข้องกับด้านกามารมณ์เหมือนพระอินทร์ ประชาชนต่างก็นิยมชมชอบพอใจ แนวความคิดของพราหมณ์ที่สร้างพระพรหมเป็นที่พอใจของประชาชนนี้เอง ทำให้ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดูกลับมายิ่งใหญ่และมีอิทธิพลเหนือจิตใจของชาวฮินดูอย่างไม่มีเสื่อมคลาย ด้วยการสร้างเทพให้มีองค์ประกอบหรือลักษณะที่ชัดเจน ๓ องค์ คือ

๑.พระพรหม(Brahma) ซึ่งมีพระนามอื่นที่เป็นที่นิยมเรียกกันคือ พระธาตา(ผู้ทรงไว้), พระปรเมศ (ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์) และพระโลกศ (จอมโลก) ทรงได้ถือกำเนิดขึ้นเมื่อ พระอาตมภู (ผู้เกิด

เอง) ได้ทรงสร้างสิ่งทั้งปวงขึ้นจากความว่างเปล่า โดยเมื่อทรงหว่านพีชลงในน้ำก็บังเกิดเป็นไขทองขึ้น และก็ได้ถือกำเนิดเป็นพระพรหม โดยพระพรหมจะทรงมีพระวรกายสีแดง มีสี่พระพักตร์ แปดพระกรรณ และสี่พระกร(บางแห่งว่ามี ๘ พระกร) โดยทรงถือธำมรงค์, ข้อนสำหรับหยอดเนยในไฟ, คัมภีร์, หม้อน้ำ, มีประจำค้ำ และถือธนู และทรงมีหงส์เป็นพาหนะ

๒. พระวิษณุ หรือ พระนารายณ์ พระนามอื่น เช่น พระพิฆณุหรื, พระอนันตไศยน์ หรือ บางครั้งเรียกว่า “พระวิษณุ นารายณ์” พระนารายณ์เกิดจากพระอิศวรทรงเอาพระหัตถ์ซ้ายลูบพระหัตถ์ขวาและปรากฏเป็นองค์พระนารายณ์ขึ้นและไปประทับอยู่ในเกษียรสมุทร ยามใดเกิดทุรยุคพระนารายณ์ก็เสด็จไปปราบและระงับทุกข์ “อวตาร(Avatar)” แปลว่า การเสด็จข้ามลงมาจกสวรรค์ (อว แปลว่า ลง, ตาร, ตร แปลว่า ข้าม” ซึ่งในความหมายต่อมาหมายถึงการแปลงร่างจำแลงลงมา (Incarnation) พระนารายณ์เป็นเทพเจ้าที่มีพลังทางทำนุบำรุงโลก เมื่อเวลาใดโลกเกิดยุคเข็ญกสิยุควิฤติ เวลานั้น พระนารายณ์จะเสด็จไปช่วยบำบัดทุกข์ บำรุงสุขปราบยุคเข็ญ เรียกว่า

พระนารายณ์ประทับอยู่ในเกษียรสมุทร มีพระยานันตนาคราชเป็นบัลลังก์ ทรงครุฑเป็นพาหนะ และได้ทรงอวตารมาแล้ว ๙ ปาง ซึ่งอวตารของพระนารายณ์จะมีทั้งหมด ๑๐ ปาง และปางที่ ๑๐ จะอวตารหลังจากสิ้นกสิยุคแล้ว การอวตาร ๑๐ ครั้ง นิยมเรียกว่า “นารายณ์สิบปาง” และ ๑ ในนั้นคือพุทธาวตาร เป็นปางที่ ๙ อวตารลงมาเป็นพระพุทธเจ้า ประกาศหลักธรรมช่วยมนุษย์ให้พ้นทุกข์ เหตุผลที่อินทูดึงเอาพระพุทธเจ้ามาเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์นั้น นับเป็นการกลืนพระพุทศาสนาได้อย่างสนิทอีกวิธีหนึ่ง

๓. พระศิวะ หรือ พระอิศวร เทพเจ้าแห่งการทำลายและเทพเจ้าแห่งการฟ้อนรำ ซึ่งมีพระนามอื่นที่เป็นที่นิยมเรียกกันคือ อิศวร รุทระ และนาฏราช พระตรีโลจนะ, พระมหาเทพ, จันทรเศขร, นิลกัณฐ์ โดยตำนานการกำเนิดของพระองค์อันหนึ่งกล่าวว่า ทรงเป็นโอรสของพระกศยกับนางสุรกี แต่บางตำนานก็กล่าวไว้ว่าทรงสร้างพระองค์ขึ้นเองจากพระเวทและพรธรรม โดยพระศิวะจะทรงมีพระวรกายสีขาว มีสามพระเนตร โดยทรงจะมีรูปพระจันทร์ครึ่งซีกอยู่เหนือพระเนตรที่สาม พระเกศามุ่นเป็นชฎา ทรงมีประจำกะโหลกหัวคนค้ำคองพระศอ พระสังวาลเป็นงู พระสอสีนิล ทรงนุ่งหนังเสือ, หนังงาวและหนังช้าง ทรงสถิตอยู่บนเขาไกรลาศในเทือกเขาหิมาลัย ทรงมี ตรีศูลเป็นอาวุธ ถือคทาหยอดหัวกะโหลก ถือสังข์ เป็นต้น และทรงมีวัว(โคอุสภะ)เป็นพาหนะ

ในส่วนของพระพุทศาสนาหายานก็เป็นเช่นเดียวกัน จากที่กล่าวมาในข้างต้นพบว่าหายานในระยะแรกเชื่อว่า พระพุทธเจ้ามีเพียง ๒ กาย คือ ธรรมกาย ซึ่งหมายถึงพระคุณของพระพุทธองค์ ได้แก่ พระเมตตากุณ พระปัญญาคุณ และพระวิสุทธิคุณ นอกจากธรรมกาย ก็มี นิรมานกาย หมายถึง กายเนื้อในขณะที่พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ มหายานได้แต่เติมเพิ่มอีกกายหนึ่งเข้าไปคือ สัมโภคกาย ซึ่งเป็นกายของพระพุทธองค์ที่สำแดงให้ปรากฏเฉพาะ พระโพธิสัตว์ พระกายนี้เป็น

สภาวะทิพย์มีรัศมีรุ่งเรืองแผ่ซ่านทั่วไป พระองค์ยังทรงสดับคำสวดมนต์ของเรา แม้จะดับขันธปรินิพพานไปแล้ว

ความต้องการไม่อยากเห็นพระพุทธเจ้าดับสูญมีกำลังแรงมาก แรงจนกระทั่งแม้เมื่อก่อนที่จะแตกแยกออกเป็นมหายาน ผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนา ก็ต้องคิดหาวิธีการที่จะทำความพอใจให้แก่คนลงท้ายก็ต้องสร้างลัทธิขึ้นมาว่า พระพุทธเจ้านั้นมิได้มีองค์เดียว แต่ยังมีอีกหลายพระองค์ที่จะมาตรัสรู้ข้างหน้า จึงได้เกิดมีพระพุทธเจ้าในอนาคตขึ้น พระพุทธศาสนาได้ดัดแปลงอนุโลมตามความต้องการของประชาชนด้วยการคิดเรื่องราวในพระพุทธศาสนาว่าจะมีสิ่งใดที่พอจะแก้ไขได้ เพื่อสนองความเชื่อถือดังกล่าว มหายานได้คิดหลัก "โพธิจิต" ขึ้นคือ การที่คนเราจะมุ่งไปสู่พุทธภูมิได้นั้น จำต้องบำเพ็ญพระโพธิญาณ คือการกระทำตัวให้เป็นโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ และสิ่งจำเป็นที่สุดที่พระโพธิสัตว์ต้องปฏิบัติก็ได้แก่ ความเมตตากรุณาในการโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ พระโพธิสัตว์จึงต้องสะสมบารมีต่างๆ ในแต่ละชาติเพื่อมุ่งหวังพุทธภูมิเป็นจุดหมายปลายทาง ฉะนั้น เมื่อบุคคลใดเกิดความทุกข์ความเดือดร้อนต้องการความช่วยเหลือ แทนที่จะกราบอ้อนวอนพระเจ้าของศาสนาพราหมณ์ให้ช่วย ก็เปลี่ยนมาเป็นบูชาขอให้พระโพธิสัตว์ช่วย เนื่องจากพระโพธิสัตว์ประกอบด้วยมหากรุณาอันไม่มีที่สิ้นสุด

เหตุผลอีกประการหนึ่งก็คือ นิกายมหายานต้องการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ในเวลานั้นศาสนาพราหมณ์เจริญรุ่งเรืองขึ้นมามาก ลัทธิมหายานจึงเกิดขึ้นมาเพื่อเป็นคู่แข่งที่สำคัญของศาสนาพราหมณ์ นิกายมหายานจึงเกิดขึ้นตามสถานการณ์บังคับให้เกิด

ในความเห็นของฝ่ายมหายานนั้นพระพุทธเจ้าเป็นทิพยภาวะ มีภาวะความเป็นอยู่คู่กับโลกเสมอ อย่าคิดว่าการปรินิพพานของพระองค์เป็นภาวะขาดศูนย์โดยสิ้นเชิง การปรินิพพานของพระองค์เป็นเพียงภพยามาเท่านั้น โดยความเป็นจริงแล้ว พระพุทธเจ้านั้นเป็นอนาถิ เป็นอนันตะ ด้วยความเชื่อดังกล่าวพระพุทธเจ้าของมหายานจึงปรากฏมีพระกาย ๓ ลักษณะ ซึ่งองค์ประกอบและลักษณะของตรีกายในความเห็นของฝ่ายมหายานนั้นพระพุทธเจ้าเป็นทิพยภาวะ มีภาวะความเป็นอยู่คู่กับโลกเสมอ อย่าคิดว่าการปรินิพพานของพระองค์เป็นภาวะขาดศูนย์โดยสิ้นเชิง การปรินิพพานของพระองค์เป็นเพียงภพยามาเท่านั้น โดยความเป็นจริงแล้ว พระพุทธเจ้านั้นเป็นอนาถิ เป็นอนันตะ ด้วยความเชื่อดังกล่าวพระพุทธเจ้าของมหายานจึงปรากฏมีพระกาย ๓ ลักษณะ ซึ่งเรียกกันว่า ตรีกาย คือ

๑. สัมโภคกาย คือ พระกายที่เป็นทิพยภาวะ ประทับอยู่ ณ พุทธเกษตรของพระองค์ ทรงแสดงพระสัทธรรมอยู่ในแดนอื่นๆ พระพุทธเจ้าอาจมาปรากฏพระองค์แก่พวกเราได้ ในคัมภีร์ปัญจวิสติ มีอธิบายว่า หลังจากที่พระโพธิสัตว์เจ้าถึงพุทธภูมิโดยการปฏิบัติตามบารมีทั้ง ๖ จึงมีอวัยวะใหญ่ครบ ๓๒ และมีอวัยวะเล็กๆ อีก ๘๐ แล้วทรงแสดงมหายานสูตรแก่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายและทรงปลุกไว้ซึ่งความปิติยินดีและความเมตตาลงในจิตของพระโพธิสัตว์เหล่านั้น สัมโภคกายดำรงอยู่

เพื่อช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ที่ปฏิบัติผ่านทสภุมิแล้ว เป็นกายที่อยู่ระหว่างธรรมกายและนิรมาณกาย ดำรงอยู่นิรันดร พ้นจาก อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นกายที่มีอยู่ก่อนนิรมาณกาย และมีอยู่หลังปรินิพพานของนิรมาณกาย

๒. นิรมาณกาย คือ **พระกายที่พระองค์นิรมิตขึ้นมา** เป็นพระกายเนื้อที่คนทั่วไปสามารถมองเห็นได้ เช่น ความทรุดโทรมด้วยความชรา และความดับขันธ์ เป็นต้น เป็นพระกายที่ทรงนิรมิตมาเพื่อบำเพ็ญพุทธกิจคัมภีร์ปัญจวิสติ แสดงว่า พระโพธิสัตว์หลังจากได้รับธรรมจากการปฏิบัติบำเพ็ญบารมีจนได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสามารถเสด็จไปโปรดสรรพสัตว์ได้ทุกที่ทุกแห่งด้วยนิรมนเมฆหรือนิรมาณกาย นั่นเอง

๓. ธรรมกาย คือ **พระกายที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า** เป็นแก่นแท้ เป็นสัจธรรม ที่ดำรงอยู่ไม่มีวันสลาย ธรรมกายจัดเป็นนิจจัง สุขขัง ศูนย์ตา และบริสุทธิ อีกทั้งธรรมกายยังสัมพันธ์กับเรื่องราว ของ ตถาคตครรรค์ ,พุทธภาวะ และรัตนทั้งสาม คือ พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ สังฆรัตนะ อีกความหมายหนึ่งคือความตรัสรู้ธรรมคือพระนิพพานนั่นเอง “ ธรรมกาย ” หมายถึงพระคุณทั้งหลายของพระพุทธองค์ อันมีพระเมตตาคุณ , พระกรุณาธิคุณ , พระปัญญาคุณ ซึ่งมีรัศมีแผ่กว้าง แผ่คลุมไปโดยทั่ว ไร้อ่อนไขและไร้ซึ่งข้อจำกัดใดๆ ทั้งปวง เป็นสภาวะอมตะ ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีท่ามกลางและไม่มีที่สุด หรือภาวะแห่งการตรัสรู้ธรรมหรือพระนิพพาน

พระธรรมกาย เป็นพระนิรันดรกายของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พระโพธิญาณซึ่งปรากฏอยู่ทุกแห่งหน พระธรรมกายนี้อยู่เหนือกาลเทศะ ไม่อยู่ใต้อำนาจของไตรลักษณ์ พระธรรมกายนี้ทรงไว้ซึ่งอันติภาพอย่างสัมบูรณ์ ย่อมอยู่เหนือความเข้าใจและความคาดคะเนของสามัญมนุษย์ ซึ่งรับรู้ไม่ได้ ที่มาของพระนิรมาณกาย และพระสัมโมคคกาย โดยที่พระรูปกายทั้งสองต้องขึ้นอยู่กับพระธรรมกายนี้

ความเลื่อมใสความเคารพอย่างสูงในองค์พระพุทธเจ้า ทำให้คนทั้งหลายไม่อยากจะคิดในทางที่ว่า การปรินิพพานของพระพุทธเจ้านั้นหมายถึงความดับสูญสลาย อยากจะให้พระพุทธเจ้ายังมีอยู่เป็นอยู่เสมอไม่เปลี่ยนแปลง เรื่องที่ยกเอาพระธรรมขึ้นมาแทนพระพุทธเจ้านั้น เป็นเรื่องที่จะให้คนทั้งหลายยอมรับนั้นเป็นการยากเหลือเกินสำหรับปุถุชน เราได้เห็นมาแล้วว่า ในประเทศอินเดียนั้น ความคิดความต้องการของคนเรานั้น มีความสำคัญในการตั้งหลักศาสนาเป็นอันมาก

๑).เปรียบเทียบความเหมือน

ในประเด็นด้านความเหมือนนั้น ทั้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนามหายาน ต่างกล่าวถึงองค์ประกอบของเทพมีจำนวน ๓ เหมือนกันคือในส่วนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ ๓ องค์(พระตรีมูรติ) คือ พระพรหม พระวิษณุหรือพระนารายณ์ และพระศิวะหรืออีศวร โดยเชื่อว่าทั้ง ๓ องค์นี้จำแลงมาจากองค์พระปรมาตมมันหรือพรหมันที่สูงที่สุดอีกทีหนึ่ง ขณะที่พุทธ

ศาสนาพราหมณ์ พระตรีกาย ๓ องค์ คือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย โดยทั้ง ๓ กายนี้จำแลงมาจากองค์พระอมิตาภะหรือปฐมพุทธะอีกทีหนึ่ง

ในด้านลักษณะนั้น พระตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระตรีกายในพุทธศาสนาพราหมณ์นั้นมีลักษณะการจำแลงแปลงกายหรือการอวตารลงมาเป็นปางต่างๆ เช่นเดียวกัน

๒).เปรียบเทียบความต่าง

ในประเด็นด้านความต่าง พระตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คือ พระพรหม พระวิษณุ หรือพระนารายณ์ และพระศิวะหรืออีศวร จำแลงมาจากองค์พระปรมาตมันหรือพรหมันที่สูงสุดอีกทีหนึ่ง ขณะที่พุทธศาสนาพราหมณ์ พระตรีกาย ๓ องค์ คือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย โดยทั้ง ๓ กายนี้จำแลงมาจากองค์พระอมิตาภะหรือปฐมพุทธะที่ประทับอยู่บนแดนสุขาวดีพุทธเกษตร ซึ่งพุทธศาสนาพราหมณ์อธิบายดินแดนไว้ชัดเจนกว่าศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ในด้านลักษณะการจำแลงแปลงกายหรือการอวตารลงมาเป็นปางต่างๆ ของตรีกายในพุทธศาสนาพราหมณ์นั้นต่างจากตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยพุทธศาสนาพราหมณ์อธิบายแยกพระตรีกายไว้ต่างหากไม่ได้ตั้งหรือกลืนพระตรีมูรติมาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธ ดังที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูพยายามทำในรูปของนารายณ์สิบปางโดยการตั้งพระพุทธรูปเจ้าไปเป็นพุทธราวตาร ซึ่งเป็นเสี้ยวหนึ่งของพระนารายณ์ และพระนารายณ์คือภาคหนึ่งของพระพรหมันหรือปรมาตมัน

องค์ประกอบและลักษณะ	ความเหมือน	ความต่าง
ตรีมูรติ	-ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ ๓ องค์(พระตรีมูรติ) คือ พระพรหม พระวิษณุ หรือพระนารายณ์ และพระศิวะหรืออีศวร ทั้ง ๓ องค์นี้จำแลงมาจากพระปรมาตมันหรือพรหมันที่สูงสุดอีกทีหนึ่ง -พระตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีลักษณะการจำแลงแปลงกายหรือการอวตารลงมาเป็นปางต่างๆ	-พระตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คือ พระพรหม พระวิษณุหรือพระนารายณ์ และพระศิวะหรืออีศวร จำแลงมาจากองค์พระปรมาตมันหรือพรหมันที่สูงสุดอีกทีหนึ่ง -ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูพยายามทำในรูปของนารายณ์สิบปางโดยการตั้งพระพุทธรูปเจ้าไปเป็นพุทธราวตาร ซึ่งเป็นเสี้ยวหนึ่งของพระนารายณ์ และพระนารายณ์คือภาคหนึ่งของพระพรหมันหรือปรมาตมัน

องค์ประกอบและลักษณะ	ความเหมือน	ความต่าง
<p style="text-align: center;">ตรีกาย</p>	<p>-ขณะที่พุทธศาสนamahayan พระตรีกาย ๓ องค์ คือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และ นิรมาณกาย โดยทั้ง ๓ กายนี้ จำแลงมาจากองค์พระอมิตาภะ หรือปฐมพุทธะอีกทีหนึ่ง</p> <p>-พระตรีกายในพุทธศาสนา mahayan นั้นมีลักษณะการ จำแลงแปลงกายหรือการอวตาร ลง มา เป็น ปาง ต่าง ๆ เช่นเดียวกัน</p>	<p>-ขณะที่พุทธศาสนamahayan พระตรีกาย ๓ องค์ คือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และ นิรมาณกาย โดยทั้ง ๓ กายนี้ จำแลงมาจากองค์พระอมิตาภะ หรือปฐมพุทธะที่ประทับอยู่บน แดนสุขาวดีพุทธเกษตร ซึ่ง พุทธศาสนamahayan อธิบาย ดินแดนไว้ชัดเจนกว่าศาสนา พราหมณ์-ฮินดู</p> <p>-การจำแลงแปลงกายหรือการ อวตารลงมาเป็นปางต่างๆ ของ ตรีกายในพุทธศาสนamahayan นั้นต่างจากตรีมูรติในศาสนา พราหมณ์-ฮินดู โดยพุทธศาสนา mahayan อธิบายแยกพระตรีกาย ไว้ต่างหากไม่ได้ตั้งหรือกลืนพระ ตรีมูรติมาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธ</p>

ตาราง ๔.๓ : เปรียบเทียบองค์ประกอบและลักษณะของตรีมูรติกับตรีกาย

ที่มา : พระมหาบุญทัน ธีรกุโร(เจ้าปาทอง),ผู้วิจัย

๔.๔ เปรียบเทียบเป้าหมายและวิธีปฏิบัติต่อตรีมูรติกับตรีกาย

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เชื่อว่าพระพรหมเป็นเทพเจ้าสูงสุด ทรงเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งตลอดทั้งกำหนดโชคชะตาของคนและสัตว์ เพราะฉะนั้นวิถีชีวิตของแต่ละคนจึงเป็นไปตามพรหมลิขิต แต่คนก็อาจเปลี่ยนวิถีชีวิตได้หากทำให้พระพรหมเห็นใจและโปรดปราน โดยการบวงสรวง อ้อนวอนและกระทำความดีต่อพระองค์ ผู้ที่พระองค์ทรงโปรดหากตายไปก็จะไปเกิดในสุคติภูมิ แต่ถ้าหากโปรดเป็นที่สุด ก็จะได้ไปอยู่กับพระองค์ชั่วนิรันดร แต่ถ้าไม่ทรงโปรดก็จะไปเกิดในทุคติภูมิ ได้รับทุกข์เวทนาแสนสาหัส ชาวฮินดูเชื่อว่าวิญญาณเป็นอมตะจึงไม่ตายตามร่างกาย ที่ว่าตายนั้นเป็นเพียงวิญญาณออกจากร่างกายเก่า เพราะร่างกายทรุดโทรมจนอาศัยอยู่ไม่ได้แล้วเท่านั้น ดุจคนสวมเสื้อผ้าเมื่อใช้นานไปก็เก่าคร่ำคร่า ก็ไปหาชุดใหม่สวมก็ฉับใจ วิญญาณก็จะไปถือเอาร่างใหม่ หรือที่เรียกว่าเกิดใหม่ฉับนั้น เพราะฉะนั้นวิญญาณจึงไม่มีเกิดมีตาย การเกิดตายเป็นเพียงร่างกายเท่านั้น วิญญาณจะไปเกิดในร่างใหม่วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏอยู่รำไปตราบที่ยังไม่บรรลุมอกษะ ชาวฮินดูเชื่อว่า มอกษะเป็นจุดหมายปลายทางสูงสุดของชีวิต ผู้เข้าถึงมอกษะจะไปอยู่กับพระพรหมชั่วนิรันดร ไม่ต้องกลับมาเวียนว้าย ตายเกิดอีกต่อไป

โดยดำเนินชีวิตให้สัมพันธ์กับพระตรีมูรติ ในเบื้องต้นคือให้เชื่อเรื่องเทพเจ้า เชื่อเรื่องการเวียนว้ายตายเกิด เชื่อเรื่องวิธีการหลุดพ้นจากการเวียนว้ายตายเกิด และเชื่อเรื่องวันสิ้นโลก ลงมือปฏิบัติเพื่อบรรลุมอกษะนั้น จะต้องปฏิบัติตามหลักการโยคะ ๔ ประการ คือ กรรมมรรค (กรรมโยคะ) ๒. ชยานมรรค (ชยานโยคะ) ๓. ภักติมรรค (ภักติโยคะ) และราชมรรค (ราชโยคะ)

ใช้ชีวิตให้สัมพันธ์กับประโยชน์สูงสุด ๔ ด้าน คือ อรรถะ(Wealth) กามะ(Pleasure) ธรรมะ(Norm) มอกษะ (Liberation) มอกษะ คือหลักความดีสูงสุดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีหลักการสำคัญของศาสนาว่า “ผู้ใคร่แจ้งในอาตมัน (วิญญาณ) ของตนเองว่าเป็นอาตมันของพรหม ผู้นั้นย่อมข้ามพ้นจากสังสารวัฏ และไม่ปฏิเสธอีก” ถือว่าเป็นความดีขั้นสูงสุด(Summum Bonum) เข้าถึงปรมาตมันหรือบรรลุมอกษะ

คัมภีร์อุปนิษัท ได้กล่าวถึงสิ่งสัมบูรณ์ว่าเป็นอาตมันและพรหมัน โดยกล่าวว่าภาวะที่เรียกว่าอาตมันและพรหมัน เป็นสิ่งเดียวกัน เพียงแต่การมองจากแง่อัตวิสัย(Subjectivity)หรือในฐานะผู้รู้เรียกว่าอาตมัน แต่มองในแง่วัตถุวิสัย(Objectivity) หรือในฐานะเป็นสิ่งที่ถูกรู้ เรียกว่า พรหมัน ปรมาตมันคือตัวตนสากล(วิญญาณสากล) เป็นวิญญาณที่บริสุทธิ์ ไม่ได้ถูกจำกัดด้วยสิ่งใด ส่วนชีวาตมันเป็นตัวตนย่อยถูกจำกัดด้วยร่างกาย ชีวาตมันเกิดจากส่วนผสมของดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นส่วนหนึ่งแห่งอาตมันสากล เมื่อร่างกายแตกดับ สิ่งที่เหลืออยู่คืออาตมันสากลหรือปรมาตมัน ซึ่งไม่มีวันจะสูญสิ้น วิญญาณย่อยคือชีวาตมันจึงกลับคืนไปรวมกับปรมาตมันหรือพรหมัน

ส่วนเป้าหมายและวิธีปฏิบัติต่อตรีกาย ตามอุดมคติของมหายาน มหายานนั้นมีปรัชญาชีวิต ในการช่วยชนสัตว์โลกให้ข้ามพ้นสังสารทุกข์ โดยยึดหลักอุดมคติประจำใจอย่างสูงส่งอยู่ ๓ ประการ คือ มหาปรัชญา มหากรุณา และมหาอุบาย

ในการปฏิบัติของพระพุทธศาสนา มหายาน นั้น จะต้องบำเพ็ญบารมีในฐานะพระโพธิสัตว์ หรือว่าใครก็ตามที่ต้องการบรรลุคุณสมบัติที่แน่นอน ก็ต้องบรรลุถึงตถาคตภาวะ ด้วยการกำจัดกิเลส อาสวะ เน้นหลักของการปฏิบัติตนเหมือนพระโพธิสัตว์ ซึ่งจะต้องปฏิบัติจนได้บรรลุธรรมกาย อันจะทำให้ได้รับประโยชน์ตามที่ตนประสงค์ที่กล่าวมา และประโยชน์สูงสุดอีกมาก โดยการปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ จะต้องมั่งมีทั้งหลักการคุณสมบัติ (คุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ ๘ ประการ) คุณสมบัติเบื้องต้น ๓ (มหาปรัชญา มหากรุณา และมหาอุบาย) อุดมคติ(จะละกิเลสให้หมด จะศึกษาสั่งจรรยาให้จบ จะช่วยโปรดสัตว์ทั้งหลายให้สิ้น และจะบรรลุพระพุทธานุภาพอันประเสริฐสุด) การบำเพ็ญบารมี ๖ (ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ฌาน ปัญญา) วิธีการระลึก ๗ ประการ และวิธีการปฏิบัติ ๔ อย่าง(รู้วิธีระงับโทษ เชื่อในเรื่องกรรม ไม่ยึดมั่นสิ่งใดๆ อยู่อย่างสอดคล้องกับธรรม) เมื่อปฏิบัติอย่างมีเป้าหมาย ดังกล่าวจนบรรลุก็จะกลับกลายเป็นไปรวมอยู่ในดินแดนสุขาวดีในส่วนของภพภูมิต่างๆ ถ้ายังต้องบำเพ็ญบารมีอยู่ก็อยู่ในดินแดนโพธิสัตว์ภูมิ หากบรรลุหมดจดจากกิเลสก็จะเข้าไปอยู่ในแดนพุทธภูมิ

๑). เปรียบเทียบความเหมือน

ทั้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนา มหายาน เน้นการสวดมนต์อันวอนบုชา บำเพ็ญ ตบะบำเพ็ญบารมีอย่างแรงกล้าตามวิถีปฏิบัติของตนอย่างเคร่งครัด หลังจากลดละกิเลสอาสวะได้หมดสิ้นแล้ว จะมีการกลับเข้าไปรวมเป็นหนึ่งเดียวหรือกลับคืนสู่สิ่งสูงสุด คืนสู่ดินแดนศักดิ์สิทธิ์ เหมือนกัน

๒). เปรียบเทียบความต่าง

ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เน้นการสวดมนต์อันวอนบုชา บำเพ็ญตบะบำเพ็ญบารมีอย่างแรงกล้าตามวิถีปฏิบัติของตนอย่างเคร่งครัด และมีการฆ่าสัตว์บวงสรวงบูชาด้วย

ในขณะที่พุทธศาสนา มหายาน เน้นการสวดมนต์อันวอนบုชา บำเพ็ญตบะบำเพ็ญบารมีอย่างแรงกล้าตามวิถีปฏิบัติของตนอย่างเคร่งครัด แต่เน้นการช่วยเหลือสรรพสัตว์และสมათาน มังสวิรัตินอกิน ไม่ฆ่า ไม่ส่งเสริมการกิน ไม่ส่งเสริมการฆ่า

การกลับเข้าไปรวมเป็นหนึ่งเดียวหรือกลับคืนสู่สิ่งสูงสุด คืนสู่ดินแดนศักดิ์สิทธิ์นั้นแตกต่างกัน คือศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเชื่อว่ามนุษย์เราเมื่อละกิเลสหรือชำระตนให้บริสุทธิ์หมดจดได้แล้วจะสามารถกลับกลายเป็นไปเป็นเนื้อเดียวกับพรหมัน ขณะที่พุทธศาสนา มหายานเชื่อว่าเราสามารถเป็นได้แค่เพียงกลับไปอยู่ร่วมในดินแดนศักดิ์สิทธิ์บริสุทธิ์ได้เท่านั้น มีอาจเทียบชั้นกลายเป็นพระอมิตาภะหรือกลายเป็นเนื้อเดียวกับพระองค์ได้

เป้าหมายและวิธีปฏิบัติ	ความเหมือน	ความต่าง
<p>ตรีมูรติ</p>	<p>-ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เน้นการสวดมนต์อ้อนวอนบูชา บำเพ็ญตบะบำเพ็ญบารมีอย่างแรงกล้า ตามวิถีปฏิบัติของตนอย่างเคร่งครัด</p> <p>-หลังจากกลดละกิเลสอาสวะได้หมดสิ้นแล้ว จะมีการกลับเข้าไปรวมเป็นหนึ่งเดียวหรือกลับคืนสู่สิ่งสูงสุด คือนิรันดร์คัมภีร์บริสุทธิเหมือนกัน</p>	<p>ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เน้นการสวดมนต์อ้อนวอนบูชา บำเพ็ญตบะบำเพ็ญบารมีอย่างแรงกล้าตามวิถีปฏิบัติของตนอย่างเคร่งครัด และมีการฆ่าสัตว์บวงสรวงบูชาโยนิ</p> <p>-การกลับเข้าไปรวมเป็นหนึ่งเดียวหรือกลับคืนสู่สิ่งสูงสุด คือนิรันดร์คัมภีร์บริสุทธินั้นแตกต่างกัน คือศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเชื่อว่ามนุษย์เราเมื่อละกิเลสหรือชำระตนให้บริสุทธิ์หมดจดได้แล้วจะสามารถกลับไปกลายเป็นพรหมณ์เข้าไปเป็นเนื้อเดียวกับพรหมณ์</p>
<p>ตรีกาย</p>	<p>-พุทธศาสนามหายาน เน้นการสวดมนต์อ้อนวอนบูชา บำเพ็ญตบะบำเพ็ญบารมีอย่างแรงกล้า ตามวิถีปฏิบัติของตนอย่างเคร่งครัด</p> <p>-หลังจากกลดละกิเลสอาสวะได้หมดสิ้นจะกลับคืนสู่ดินแดนศักดิ์สิทธิ์เหมือนกัน</p>	<p>-พุทธศาสนามหายาน เน้นการสวดมนต์อ้อนวอนบูชา บำเพ็ญตบะบำเพ็ญบารมีอย่างแรงกล้า ตามวิถีปฏิบัติของตนอย่างเคร่งครัด แต่เน้นการช่วยเหลือสรรพสัตว์และสมทานมั่งสวัริตีไม่กิน ไม่ฆ่า ไม่ส่งเสริมการกิน ไม่ส่งเสริมการฆ่า</p> <p>-พุทธศาสนามหายานเชื่อว่าเราสามารถเป็นได้แค่เพียงกลับไปอยู่ร่วมในดินแดนศักดิ์สิทธิ์ บริสุทธิได้เท่านั้น มีอาจเทียบชั้นกลายเป็นพระอมิตาภะหรือกลายเป็นเนื้อเดียวกับพระองค์ได้</p>

ตาราง ๔.๔ : เปรียบเทียบเป้าหมายและวิธีปฏิบัติต่อตรีมูรติกับตรีกาย

ที่มา : พระมหาบุญทัน ธีรภุโร(เจ้าปาทอง),ผู้วิจัย

๔.๕ สรุป

จากการเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กับแนวคิดเรื่องตรีภายในพุทธศาสนามหายานพอจะสรุปผลการวิจัยได้ว่า

๑.ประเด็นด้านความหมาย

ในด้านความเหมือน ตรีมูรติ ๑.ประเด็น“ความเชื่อแบบเทวนิยม” ๒.ประเด็น“การอวตาร” ๓.ประเด็น“การใช้คำว่า “ตรี”” ตรีภายใน ๑.ประเด็น“ความเชื่อแบบเทวนิยม” ๒.ประเด็น“การอวตาร” ๓.ประเด็น“การใช้คำว่า “ตรี””

ในด้านความต่าง ตรีมูรติ เป็นเทพ ๓ องค์ที่รวมเอาการอวตารขององค์วิษณุพระนารายณ์ จำแลงเป็นเทพอวตาร ๑๐ ปาง โดยรวมเอาพระพุทธรูปเจ้าในพุทธศาสนาเป็นปางที่เก่า(พุทธรูปอวตาร)ด้วย ในขณะที่ ตรีภายใน มิได้กล่าวถึงการจำแลงแปลงกายแบบกลืนหรือดึงเทพของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มารวมด้วยเลยแต่อย่างใด

๒.ประเด็นด้านกำเนิดและพัฒนาการแนวคิด

ในด้านความเหมือน ตรีมูรติ ยุคแรกๆ ยังไม่มีแนวคิดอวตาร มีเพียงองค์เทพแต่ละองค์ แสดงบทบาท อำนาจ หน้าที่ และศักดิ์สิทธิ์ต่างกันไป ขึ้นอยู่กับช่วงความศรัทธาของประชาชนว่าจะยกเทพองค์ใดขึ้นเป็นใหญ่ต่อมามีแนวคิดการอวตารเป็นตรีมูรติ ขณะที่ตรีภายใน ยุคแรก ตามหลักฐานดั้งเดิม พระพุทธรูปเจ้ามีเพียง ๒ กาย คือ รูปกาย กับ นามกาย(ธรรมกาย) ต่อมามีแนวคิดการอวตารเป็นตรีภายใน

ในด้านความต่าง ตรีมูรติ มีแนวคิดการอวตารของตรีมูรติชัดเจนยิ่งขึ้นและเชื่อว่าพระวิษณุหรือพระนารายณ์(วิษณุวรารายณ์)อวตารลงมาเป็นพระพุทธรูปเจ้า หรือกล่าวโดยนัยะหนึ่งพระพุทธรูปเจ้า ศาสดาพุทธศาสนาเป็นเพียงอวตารที่ ๙ (พุทธรูปอวตาร)ของพระนารายณ์เท่านั้น และมีการอธิบายแนวคิดตรีมูรติในลักษณะนี้เป็นความพยายามกลืนพระพุทธรูปศาสนา ส่วนมหายานเชื่อว่าแนวคิดเรื่องตรีภายในการเปลี่ยนรูปเพื่อพระพุทธรูปองค์จะทรงเลือกใช้อย่างเหมาะสม แม้จะมีคติคล้ายการอวตารลงมาของพระอมิตาภะพุทธ แต่ไม่อธิบายความเชื่อกลืนพราหมณ์มาเป็นพุทธแต่อย่างใด

๓.ประเด็นองค์ประกอบและลักษณะของตรีมูรติกับตรีภายใน

ในด้านความเหมือน ตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ ๓ องค์(พระตรีมูรติ) คือ พระพรหม พระวิษณุหรือพระนารายณ์ และพระศิวะหรืออิศวร ทั้ง ๓ องค์นี้จำแลงมาจากพระปรมาตมมันหรือพรหมันที่สูงที่สุดอีกทีหนึ่ง พระตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีลักษณะการจำแลงแปลงกายหรือการอวตารลงมาเป็นปางต่างๆ ขณะที่พุทธศาสนามหายาน พระตรีภายใน ๓ องค์ คือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมานกาย โดยทั้ง ๓ กายนี้จำแลงมาจากองค์พระอมิตาภะหรือปฐมพุทธะอีกทีหนึ่ง ตรีภายในพุทธศาสนามหายานนั้นมีลักษณะการจำแลงแปลงกายหรือการอวตารลงมาเป็นปางต่างๆ เช่นเดียวกัน

ในด้านความต่าง พระตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คือ พระพรหม พระวิษณุหรือพระนารายณ์ และพระศิวะหรืออีศวร จำแลงมาจากองค์พระปรมาตมันหรือพรหมันที่สูงสุดอีกทีหนึ่ง ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูพยายามทำในรูปของนารายณ์สืบบางโดยการตั้งพระพุทธรูปเจ้าไปเป็นพุทธรูปดาว ซึ่งเป็นเสี้ยวหนึ่งของพระนารายณ์ และพระนารายณ์คือภาคหนึ่งของพระพรหมันหรือปรมาตมัน ขณะที่พุทธศาสนาพยายาม พระตรีกาย ๓ องค์ คือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย โดยทั้ง ๓ กายนี้จำแลงมาจากองค์พระอมิตาภะหรือปฐมพุทธะที่ประทับอยู่บนแดนสุขาวดีพุทธเกษตร ซึ่งพุทธศาสนาพยายามอธิบายดินแดนไว้ชัดเจนกว่าศาสนาพราหมณ์-ฮินดู การจำแลงแปลงกาย หรือการอวตารลงมาเป็นปางต่างๆ ของตรีกายในพุทธศาสนาพยายามนั้นต่างจากตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยพุทธศาสนาพยายามอธิบายแยกพระตรีกายไว้ต่างหากไม่ได้ตั้งหรือกลืนพระตรีมูรติมาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธ

๔. ประเด็นเป้าหมายและวิธีปฏิบัติ

ในด้านความเหมือน ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เน้นการสวดมนต์อ้อนวอนบูชา บำเพ็ญตบะ บำเพ็ญบารมีอย่างแรงกล้าตามวิถีปฏิบัติของตนอย่างเคร่งครัด และหลังจากลดละกิเลสอาสวะได้หมดสิ้นแล้ว จะมีการกลับเข้าไปรวมเป็นหนึ่งเดียวหรือกลับคืนสู่สิ่งสูงสุด คืนสู่ดินแดนศักดิ์สิทธิ์เหมือนกัน ขณะที่พุทธศาสนาพยายาม เน้นการสวดมนต์อ้อนวอนบูชา บำเพ็ญตบะ บำเพ็ญบารมีอย่างแรงกล้าตามวิถีปฏิบัติของตนอย่างเคร่งครัด และหลังจากลดละกิเลสอาสวะได้หมดสิ้นจะกลับคืนสู่ดินแดนศักดิ์สิทธิ์เหมือนกัน

ในด้านความต่าง ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เน้นการสวดมนต์อ้อนวอนบูชา บำเพ็ญตบะ บำเพ็ญบารมีอย่างแรงกล้าตามวิถีปฏิบัติของตนอย่างเคร่งครัด และมีการฆ่าสัตว์บวงสรวงบูชาด้วยการกลับเข้าไปรวมเป็นหนึ่งเดียวหรือกลับคืนสู่สิ่งสูงสุด คืนสู่ดินแดนศักดิ์สิทธิ์นั้นแตกต่างกัน คือ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเชื่อว่ามนุษย์เราเมื่อละกิเลสหรือชำระตนให้บริสุทธิ์หมดจดได้แล้วจะสามารถกลับกลายแปรสภาพเข้าไปเป็นเนื้อเดียวกับพรหมัน ส่วนพุทธศาสนาพยายาม เน้นการสวดมนต์อ้อนวอนบูชา บำเพ็ญตบะ บำเพ็ญบารมีอย่างแรงกล้าตามวิถีปฏิบัติของตนอย่างเคร่งครัด แต่เน้นการช่วยเหลือสรรพสัตว์และสมทานมั่งสวัสดิไม่กิน ไม่ฆ่า ไม่ส่งเสริมการกิน ไม่ส่งเสริมการฆ่า พุทธศาสนาพยายามเชื่อว่าเราสามารถเป็นได้แค่เพียงกลับไปอยู่ร่วมในดินแดนศักดิ์สิทธิ์บริสุทธิ์ได้เท่านั้น มิอาจเทียบชั้นกลายเป็นพระอมิตาภะหรือกลายเป็นเนื้อเดียวกับพระองค์ได้

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ในการดำเนินการวิจัย “เปรียบเทียบตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับตรีกายในพุทธศาสนาพราหมณ์-ฮินดู” ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ในการวิจัยไว้ ๓ ประเด็น คือ ๑. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ๒. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องตรีกายในพุทธศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ๓. เพื่อเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างในแนวคิดเรื่องตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับแนวคิดเรื่องตรีกายในพุทธศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งจากการดำเนินการวิจัยมาทั้งหมดสามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

ผลการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ พบว่า สรุปความได้ว่า “ตรีมูรติ” หมายถึง เทพเจ้า ๓ แบบ หรืออวตารของเทพเจ้าใน ๓ รูปแบบ ซึ่งเป็นการแบ่งหน้าที่ของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งมีพัฒนาการมาอย่างยาวนาน หากยึดตามหลักฐานการแบ่งยุคทั้ง ๒ แบบ คือ แบบที่ ๑ การแบ่งยุคในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็น ๓ ยุค แบบที่ ๒ การแบ่งยุคในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็น ๑๑ ยุค จากการศึกษาวิจัยการแบ่งเป็น ๓ ยุคนั้น ในยุคฮินดู (ตั้งแต่ พ.ศ. ๗๐๐ เป็นต้นมา) และในการแบ่งเป็น ๑๑ ยุค นั้น ในยุคสมัยอวตาร ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๒๒๐ - พ.ศ. ๖๖๐ ยุคสมัยเสื่อม ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๘๖๑ - พ.ศ. ๑๑๙๐ และยุคสมัยฟื้นฟู ระยะเวลาประมาณ พ.ศ. ๑๒๐๐-พ.ศ. ๑๗๔๐ พบว่ากลุ่มชาวอารยันที่บุกรุกเข้ามาครองอินเดีย ต่อมาเรียกตัวเองว่าพราหมณ์คือผู้เกิดจากปากพระพรหมซึ่งเป็นเทพเจ้าผู้สูงสุดในขณะนั้น ได้สร้างแนวคิดความเชื่อและวิถีปฏิบัติตามกฎของวรรณะ เป็นผู้นำทางสังคมเกือบทุกด้าน ซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดศาสนา นี้อย่างเต็มตัวได้เชื่อมความนิยมและเริ่มสูญเสียอำนาจเกือบทุกอย่างในสังคมลงระยะหนึ่งเนื่องจากอิทธิพลของพุทธศาสนา ประกอบกับมีความแตกแยกทางลัทธิภายในศาสนาพราหมณ์เองด้วย

จึงมีความพยายามที่จะฟื้นฟูศรัทธาให้กลับคืนมาด้วยการอธิบายความหมายคำสอนและพิธีกรรมเกี่ยวกับเทพเจ้าให้มีความยึดหยุ่นดึงใจศาสนิกดั้งเดิมให้กลับคืนมานับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดูด้วยการพยายาม อธิบายบทบาทเทพเจ้าทั้ง ๓ องค์ ให้เป็นพระผู้สร้าง พระผู้รักษา และพระผู้ทำลาย อันเป็นการตอบโต้และกลืนพุทธศาสนาให้กลับกลายมาเป็นพราหมณ์-ฮินดูดั้งเดิม ที่ชัดที่สุดคือในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ศังกราจารย์ได้ปฏิรูปศาสนาโดยแต่งคัมภีร์ปุราณะลดความสำคัญของศาสนาพุทธลง และนำหลักปฏิบัติรวมทั้งลัทธิธรรมของศาสนาพุทธบางส่วนมาใช้และฟื้นฟูปรับปรุง

ศาสนาพราหมณ์เป็นให้เป็นศาสนาฮินดู โดยคำว่า “ฮินดู” เป็นคำที่ใช้เรียกชาวอารยันที่อพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในลุ่มแม่น้ำสินธุ และเป็นคำที่ใช้เรียกกลุ่มผสมของชาวอารยันกับชาวพื้นเมืองในชมพูทวีป และชนพื้นเมืองนี้ได้พัฒนาศาสนาพราหมณ์โดยการเพิ่มเติมเทพเจ้าท้องถิ่นดั้งเดิมลงไป เนื่องจากเวลานั้นสังคมอินเดีย แตกแยกอย่างมากเนื่องจากอิทธิพลของพุทธศาสนาในประเทศอินเดียที่มีลักษณะเป็นกึ่งพหุเทวนิยม คือนิยมนับถือเทวดา ทำให้ทางตอนเหนือนับถือพระศิวะซึ่งเป็นเทพแห่งภูเขาหิมาลัย ทางตอนใต้ชาวประมงนับถือวิษณุซึ่งเป็นเทพที่ให้ฝนและพายุ ชาวป่าชาวเขานับถือ พระนรุทธ และตอนกลางนับถือพระพิฆเนตร คนอินเดียเวลานั้นเริ่มไม่นับถือศาสนาพราหมณ์เป็นจำนวนมากขึ้น เมื่อต้องการรวมชาติ จึงรวมเทพเจ้าแต่ละท้องถิ่นเป็นหนึ่งเดียวกันกับศาสนาพราหมณ์ แล้วเรียกศาสนาพราหมณ์ใหม่นี้ว่า “ศาสนาฮินดู”

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าแนวคิดเรื่อง “ตรีมูรติ” เกิดจากแนวคิด ๒ กระแสหลัก คือ

๑. **กระแสภายใน** เกิดจากการแข่งขันกันเองระหว่างชนชั้น กลุ่มชนชั้นวรรณะพราหมณ์ ได้สูญเสียอำนาจลง ซึ่งเท่ากับบทบาทอำนาจหน้าที่ความเชื่อและพิธีกรรมเรื่องเทพเจ้าในนามพระพรหมมีคณับถือน้อยลง และมีคณับถือเทพเจ้าองค์อื่นขึ้นมาแทน กลุ่มพราหมณ์ใหม่(ฮินดู) จึงได้แบ่งเทพเป็น ๓ แบบ สลับกันเป็นใหญ่ตามช่วงเวลา เพื่อให้เห็นว่า ทั้ง ๓ องค์หรือเทพ ๓ แบบนั้นคือองค์เดียวกันแต่ต่างบทบาทอำนาจหน้าที่ตามวาระเท่านั้น

๒. **กระแสภายนอก** เกิดจากความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาตั้งแต่ยุคพุทธศาสนาตั้งเดิมหรือพุทธกาล ถึงยุคพระเจ้าอโศกมหาราชหรือยุควรรณะกษัตริย์ขึ้นเป็นใหญ่ และทรงนับถืออุปถัมภ์พระพุทธศาสนา มหายาน พุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองมากจนวรรณะพราหมณ์ได้สูญเสียอำนาจลงเกือบสิ้นเชิงจนกล่าวกันว่าเป็นยุคเสื่อมล่มสลายหรือกลียุคของพราหมณ์ หลังสิ้นยุคพระเจ้าอโศกมหาราช พวกวรรณะพราหมณ์จึงพยายามกอบกู้ฟื้นฟูศาสนาเดิมของตนด้วยการดั่งมวลชนทั้งหมดในลุ่มแม่น้ำสินธุ อธิบายแนวคิด ความเชื่อ และพิธีกรรมศาสนาตั้งเดิมของตนให้เป็นสาธารณะมากขึ้น(ไม่จำกัดสงวนไว้เฉพาะในวรรณะของตนดั้งเดิม) ความพยายามกลืนพุทธศาสนาด้วยการสร้างแนวคิดอวตารตอบโต้พุทธศาสนาให้ชาวฮินดูและชาวพุทธเข้าใจว่า พระพุทธเจ้าคือปางหนึ่งของพระเป็นเจ้าในศาสนาของตนเท่านั้น ส่งผลให้พุทธศาสนาที่อยู่ในอินเดียถูกกลืนหายไปอยู่ในร่างของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจนพุทธศาสนาเสื่อมสูญจากอินเดียไปโดยปริยาย ทั้งจากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูด้วย จากการบุกรุกของชาวมุสลิมที่นับถือศาสนาอิสลามในยุคต่อมาด้วย ส่วนพุทธศาสนาที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งออกไปเผยแผ่่นอกประเทศนั้นได้เจริญรุ่งเรืองนอกเขตประเทศอินเดีย และเป็นเหตุให้พุทธศาสนานั้นคงอยู่จนถึงปัจจุบันโดยไม่ถูกกลืนทำลายหายไปแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามพุทธศาสนาก็ได้ตอบโต้ด้วยการอธิบายแนวคิดให้เห็นว่า พระพุทธเจ้ามิได้เป็นส่วนใดส่วนหนึ่งของพราหมณ์-ฮินดูแต่อย่างใด

ผลการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ พบว่า ตรีกาย หมายถึง แนวคิดเรื่องการแบ่งแยกกายของพระพุทธเจ้าออกเป็น ๓ องค์ ตามคติพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งตรีกาย อันหมายถึงพระกายทั้ง ๓ ของพระพุทธเจ้า ในกายตรัยสูตรของมหายาน พระอานนท์ทูลถามถึงเรื่องพระกายของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสแก่พระอานนท์ว่า ตถาคตมีกายเป็น ๓ สภาวะคือตรีกาย ซึ่งตรีกาย คือ ๑. สัมโภคกาย พระกายที่เป็นทิพยภาวะ ประทับอยู่ ณ แดนพุทธเกษตร เป็นกายแห่งความบันเทิง รุ่งเรืองแผ่ซ่านปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ๒. นิรมานกาย พระกายที่พระองค์เนรมิตรขึ้นทำนองอวตารลงมา อาการมีทรงพระชวร ประสูติทางพระวรกายนั้นเป็นสิ่งมาหาทั้งสิ้น นิรมานกาย หมายถึง กายที่เปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพของสังขารในฐานะที่เป็นมนุษย์ พระศากยมุนีผู้ท่องเที่ยวอยู่บนโลก สั่งสอนธรรมแก่สาวกของพระองค์ และดับขันธปรินิพพานเมื่อพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา ๓. ธรรมกาย หมายถึง กายแท้จริงอันเป็นสภาวะธรรม ในฐานะเป็นสภาพสูงสุด หลักแห่งความรู้ ความกรุณา และความสมบูรณ์ สุกญุตภาวะ หรือ พระนิพพาน

จากการศึกษาพัฒนาดังกล่าวข้างต้น เราจะพบว่า ในยุคพราหมณะ พราหมณ์ได้สร้างพระพรหมที่เรียกว่า พรพรหม ให้ไม่มีเนื้อ มีตัวมีตนนั้น พระพรหมมีลักษณะเป็นจิต และจิตก็ไม่มีรูปร่างอย่างมนุษย์เป็นนามธรรม เมื่อเทพเจ้าคือพระพรหมมีลักษณะเป็นจิต การบวงสรวงบูชาเพื่อขอให้อำนวยผลประโยชน์ต่างๆ ตามวิสัยของพวกปุถุชนย่อมไม่สามารถกระทำได้ ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัส ก็ไม่เป็นที่ชอบใจพอใจของคนทั่วไปเท่าใดนัก คนไม่เห็นด้วย เพราะไม่สามารถจะบูชาพรพรหมซึ่งเป็นสภาวะธรรมนั้นได้ ไม่รู้ว่าเป็นอะไร

ดังนั้น เพื่อให้ตรงกับความต้องการและรสนิยมของประชาชน พราหมณ์จึงดัดแปลงแก้ไขเรื่องพรหมอีกชนิดหนึ่ง แก่ไขจาก พรพรหม มาเป็น อปรพรหม อปรพรหมก็คือ พรหมหรืออิศวร เป็นเทพเจ้าที่มีตัวมีตน ไม่เป็นนามธรรมเหมือนอย่างพรพรหม สามารถจะอำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้เคารพบูชาได้ พวกพราหมณ์นั้นฉลาดปรับปรุงพระเจ้าให้ทันสมัยใหม่อยู่เสมอ แล้วจึงประกาศแก่ประชาชนว่า ความจริงพระพรหมนั้นมีตัวตน และมีถึง ๔ หน้า ๘ กร สามารถมองดูทิศทั้ง ๔ ได้ในเวลาเดียวกัน และดูความเป็นไปของชาวโลกได้ทุกหนทุกแห่งพร้อมกันได้ ช่วยชาวโลกได้มากกว่า เมื่อพระพรหมมีตัวตน และยังมีถึง ๔ หน้าอีก แถมยังไม่มีภรรยา ไม่ยุ่งเกี่ยวข้องด้านกามารมณ์เหมือนพระอินทร์ ประชาชนต่างก็นิยมชมชอบพอใจ แนวความคิดของพราหมณ์ที่สร้างพระพรหมเป็นที่พอใจของประชาชนนี้เอง ทำให้ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดูยิ่งใหญ่และมีอิทธิพลเหนือจิตใจของชาวอินเดียอย่างไม่เสื่อมคลาย

ขบวนการของการเคลื่อนไหวพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานก็เป็นเช่นเดียวกัน ความต้องการไม่อยากจะเห็นพระพุทธเจ้าดับสูญมีกำลังแรงมาก แรงจนกระทั่งแม้เมื่อก่อนที่จะแตกแยกออกเป็นมหายาน ผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนา ก็ต้องคิดหาวิธีการที่จะทำความพอใจให้แก่คน ลงท้ายก็ต้องสร้างลัทธิขึ้นมาว่า พระพุทธเจ้านั้นมิได้มีองค์เดียว แต่ยังมีอีกหลายพระองค์ที่จะมาตรัสรู้ข้างหน้า จึงได้เกิด

มีพระพุทธเจ้าในอนาคตขึ้น พระพุทธศาสนาได้ดัดแปลงอนุโลมตามความต้องการของประชาชนด้วยการคิดเรื่องราวในพระพุทธศาสนาว่าจะมีสิ่งใดที่พอจะแก้ไขได้ เพื่อสนองความเชื่อถือดังกล่าว มหายานได้คิดหลัก "โพธิจิต" ขึ้นคือ การที่คนเราจะมุ่งไปสู่พุทธภูมิได้นั้น จำต้องบำเพ็ญพระโพธิญาณ คือการกระทำตัวให้เป็นโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ และสิ่งจำเป็นที่สุดที่พระโพธิสัตว์ต้องปฏิบัติก็ได้แก่ ความเมตตากรุณาในการโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ พระโพธิสัตว์จึงต้องสะสมบารมีต่างๆ ในแต่ละชาติเพื่อมุ่งหวังพุทธภูมิเป็นจุดหมายปลายทาง

ฉะนั้น เมื่อบุคคลใดเกิดความทุกข์ความเดือดร้อนต้องการความช่วยเหลือ แทนที่จะกราบอ้อนวอนพระเจ้าของศาสนาพราหมณ์ให้ช่วย ก็เปลี่ยนมาเป็นบูชาขอให้พระโพธิสัตว์ช่วย เนื่องจากพระโพธิสัตว์ประกอบด้วยมหากรุณาอันไม่มีที่สิ้นสุด

เหตุผลอีกประการหนึ่งก็คือ นิกายมหายานต้องการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ในเวลานั้นศาสนาพราหมณ์เจริญรุ่งเรืองขึ้นมามาก ลัทธิมหายานจึงเกิดขึ้นมาเพื่อเป็นคู่แข่งที่สำคัญของศาสนาพราหมณ์ นิกายมหายานจึงเกิดขึ้นตามสถานการณ์บังคับให้เกิด

พระเถระองค์สำคัญๆ ที่เป็นทัพหน้าในสมัยนั้น ก็ได้แก่ พระอัสวโฆษ ซึ่งเป็นผู้แต่งคัมภีร์มหายานศรัทธาปาทศาสตร์ และต่อมา พระนาคารชุน ก็เป็นองค์ที่สำคัญที่สุดที่ตั้งนิกายมหายานจนสามารถเป็นนิกายที่ทรงอิทธิพลมาก และได้แต่งหนังสือชื่อ ปรัชญามารชยมิกศาสตร์ หนังสือเล่มนี้ได้รวมเอาปรัชญาของนานานิกายในพุทธศาสนาไว้ด้วย

จากที่กล่าวมาในข้างต้นพบว่า มหายานในระยะแรกเชื่อว่า พระพุทธเจ้ามีเพียง ๒ กาย คือ ธรรมกาย ซึ่งหมายถึงพระคุณของพระพุทธองค์ ได้แก่ พระเมตตาคุณ พระปัญญาคุณ และพระวิสุทธิคุณ นอกจากธรรมกาย ก็มี นิรมานกาย หมายถึง กายเนื้อในขณะที่พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ มหายานได้แต่งเติมเพิ่มอีกกายหนึ่งเข้าไปคือ สัมโภคกาย ซึ่งเป็นกายของพระพุทธองค์ที่สำแดงให้ปรากฏเฉพาะ พระโพธิสัตว์ พระกายนี้เป็นสภาวะทิพย์มีรัศมีรุ่งเรืองแผ่ซ่านทั่วไป พระองค์ยังทรงสดับคำสวดมนต์ของเรา แม้จะดับขันธปรินิพพานไปแล้ว

ในความเห็นของฝ่ายมหายานนั้นพระพุทธเจ้าเป็นทิพยภาวะ มีภาวะความเป็นอยู่คู่กับโลกเสมอ อย่าคิดว่าการปรินิพพานของพระองค์เป็นภาวะขาดศูนย์โดยสิ้นเชิง การปรินิพพานของพระองค์เป็นเพียงภพมายุาเท่านั้น โดยความเป็นจริงแล้ว พระพุทธเจ้านั้นเป็นอนาถิ เป็นอนันตะด้วยความเชื่อดังกล่าวพระพุทธเจ้าของมหายานจึงปรากฏมีพระกาย ๓ ลักษณะ ซึ่งองค์ประกอบและลักษณะของตรีกายในความเห็นของฝ่ายมหายานนั้นพระพุทธเจ้าเป็นทิพยภาวะ มีภาวะความเป็นอยู่คู่กับโลกเสมอ อย่าคิดว่าการปรินิพพานของพระองค์เป็นภาวะขาดศูนย์โดยสิ้นเชิง การปรินิพพานของพระองค์เป็นเพียงภพมายุาเท่านั้น โดยความเป็นจริงแล้ว พระพุทธเจ้านั้นเป็นอนาถิ เป็นอนันตะ ด้วยความเชื่อดังกล่าวพระพุทธเจ้าของมหายานจึงปรากฏมีพระกาย ๓ ลักษณะ ซึ่งเรียกกันว่า ตรีกาย คือ

๑. สัมโภคกาย คือ พระกายที่เป็นทิพยภาวะ ประทับอยู่ ณ พุทธเกษตรของพระองค์ ทรงแสดงพระสัทธรรมอยู่ในแดนอื่นๆ พระพุทธเจ้าอาจมาปรากฏพระองค์แก่พวกเราได้ ในคัมภีร์ ปัญจวิสติ มีอธิบายว่า หลังจากที่พระโพธิสัตว์เจ้าถึงพุทธภูมิโดยการปฏิบัติตามบารมีทั้ง ๖ จึงมีอวัยวะใหญ่ครบ ๓๒ และมีอวัยวะเล็กๆ อีก ๘๐ แล้วทรงแสดงมหายานสูตรแก่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายและทรงปลุกไว้ซึ่งความปีติยินดีและความเมตตาลงในจิตของพระโพธิสัตว์เหล่านั้น สัมโภคกายดำรงอยู่เพื่อช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ที่ปฏิบัติผ่านทสภูมิแล้ว เป็นกายที่อยู่ระหว่างธรรมกายและนิรมาณกาย ดำรงอยู่นิรันดร พ้นจาก อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นกายที่มีอยู่ก่อนนิรมาณกาย และมีอยู่หลังปรินิพพานของนิรมาณกาย

๒. นิรมาณกาย คือ พระกายที่พระองค์นิรมิตขึ้นมา เป็นพระกายเนื้อที่คนทั่วไปสามารถมองเห็นได้ เช่น ความทรุดโทรมด้วยความชรา และความดับขันธ เป็นต้น เป็นพระกายที่ทรงนิรมิตมาเพื่อบำเพ็ญพุทธกิจคัมภีร์ปัญจวิสติ แสดงว่า พระโพธิสัตว์หลังจากได้รับธรรมจากการปฏิบัติบำเพ็ญบารมีจนได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสามารถเสด็จไปโปรดสรรพสัตว์ได้ทุกที่ทุกแห่งด้วยนิรมนเมฆหรือนิรมาณกาย นั่นเอง

๓. ธรรมกาย คือ พระกายที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า เป็นแก่นแท้ เป็นสัจธรรม ที่ดำรงอยู่ไม่มีวันสลาย ธรรมกายจัดเป็นนิจจัง สุขขัง ศูนย์ตา และบริสุทธิ์ อีกทั้งธรรมกายยังสัมพันธ์กับเรื่องราว ของ ตถาคตครรรค์ ,พุทธภาวะ และรัตนทั้งสาม คือ พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ สังฆรัตนะ

อีกความหมายหนึ่งคือความตรัสรู้ธรรมคือพระนิพพานนั่นเอง “ ธรรมกาย ” หมายถึง พระคุณทั้งหลายของพระพุทธองค์ อันมีพระเมตตาคุณ , พระกรุณาธิคุณ , พระปัญญาคุณ ซึ่งมีรัศมีแผ่กว้าง แผ่คลุมไปโดยทั่ว ไร้เงื่อนไขและไร้ซึ่งข้อจำกัดใดๆ ทั้งปวง เป็นสภาวะอมตะ ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีท่ามกลางและไม่มีที่สุด หรือภาวะแห่งการตรัสรู้ธรรมหรือพระนิพพาน

พระธรรมกาย เป็นพระนิรันดรกายของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พระโพธิญาณซึ่งปรากฏอยู่ทุกแห่งหน พระธรรมกายนี้อยู่เหนือกาลเทศะ ไม่อยู่ใต้อำนาจของไตรลักษณ์ พระธรรมกายนี้ทรงไว้ซึ่งอันติมาภาพอย่างสมบูรณ์ ย่อมอยู่เหนือความเข้าใจและความคาดคะเนของสามัญมนุษย์ ซึ่งรับรู้ไม่ได้ ที่มาของพระนิรมาณกาย และพระสัมโภคกาย โดยที่พระรูปกายทั้งสองต้องขึ้นอยู่กับพระธรรมกายนี้

ความเลื่อมใสความเคารพอย่างสูงในองค์พระพุทธเจ้า ทำให้คนทั้งหลายไม่ยากคิดในทางที่ว่า การปรินิพพานของพระพุทธเจ้านั้นหมายถึงความดับสูญสลาย อยากจะให้พระพุทธเจ้ายังมีอยู่เป็นอยู่เสมอไม่เปลี่ยนแปลง เรื่องที่ยกเอาพระธรรมขึ้นมาแทนพระพุทธเจ้านั้น เป็นเรื่องที่จะให้คนทั้งหลายยอมรับนั้นเป็นการยากเหลือเกินสำหรับปุถุชน เราได้เห็นมาแล้วว่า ในประเทศอินเดียนั้น ความคิดความต้องการของคนเรานั้น มีความสำคัญในการตั้งหลักศาสนาเป็นอันมาก

สรุปว่า “ตรีกาย” คือกายทิพย์ที่สถิตอยู่บนแดนพุทธเกษตร แต่เสด็จอวตารลงมาช่วยเหลือมนุษย์หรือเสด็จลงมาโปรดสรรพสัตว์ โดยธาตุแท้ของพระองค์นั้นมีความสมบูรณ์นิรันดร์

ผลการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ พบว่า จากการเปรียบเทียบตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กับตรีกายในพุทธศาสนาพหุยานพอจะสรุปผลการวิจัยได้ว่า

๑.ประเด็นความหมาย

ในด้านความเหมือน ตรีมูรติ ๑.ประเด็น“ความเชื่อแบบเทวนิยม” ๒.ประเด็น“การอวตาร” ๓.ประเด็น“การใช้คำว่า “ตรี”” ตรีกาย ๑.ประเด็น“ความเชื่อแบบเทวนิยม” ๒.ประเด็น“การอวตาร” ๓.ประเด็น“การใช้คำว่า “ตรี””

ในด้านความต่าง ตรีมูรติ เป็นเทพ ๓ องค์ที่รวมเอาการอวตารขององค์วิษณุพระนารายณ์จำแลงเป็นเทพอวตาร ๑๐ ปาง โดยรวมเอาพระพุทธรูปเจ้าในพุทธศาสนาเป็นปางที่เก้า(พุทธรูปอวตาร)ด้วย ในขณะที่ ตรีกาย มิได้กล่าวถึงการจำแลงแปลงกายแบบกลืนหรือดิ่งเทพของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มารวมด้วยเลยแต่อย่างใด

๒.ประเด็นกำเนิดและพัฒนาการแนวคิด

ในด้านความเหมือน ตรีมูรติ ยุคแรกๆ ยังไม่มีแนวคิดอวตาร มีเพียงองค์เทพแต่ละองค์แสดงบทบาท อำนาจ หน้าที่ และศักดิ์สิทธิ์ต่างกันไป ขึ้นอยู่กับช่วงความศรัทธาของประชาชนว่าจะยกเทพองค์ใดขึ้นเป็นใหญ่ต่อมามีแนวคิดการอวตารเป็นตรีมูรติ ขณะที่ตรีกาย ยุคแรก ตามหลักฐานดั้งเดิม พระพุทธรูปเจ้ามีเพียง ๒ กาย คือ รูปกาย กับ นามกาย(ธรรมกาย) ต่อมามีแนวคิดการอวตารเป็นตรีกาย

ในด้านความต่าง ตรีมูรติ มีแนวคิดการอวตารของตรีมูรติชัดเจนยิ่งขึ้นและเชื่อว่าพระวิษณุหรือพระนารายณ์(วิษณุ นารายณ์)อวตารลงมาเป็นพระพุทธรูปเจ้า หรือกล่าวโดยนัยะหนึ่ง พระพุทธรูปเจ้าศาสนาพุทธศาสนาเป็นเพียงอวตารที่ ๙ (พุทธรูปอวตาร)ของพระนารายณ์เท่านั้น และมีการอธิบายแนวคิดตรีมูรติในลักษณะนี้เป็นความพยายามกลืนพระพุทธรูปศาสนา ส่วนมหายานเชื่อว่าแนวคิดเรื่องตรีกายการเปลี่ยนรูปเพื่อพระพุทธรูปองค์จะทรงเลือกใช้อย่างเหมาะสม แม้จะมีคติคล้ายการอวตารลงมาของพระอมิตาภะพุทธ แต่ไม่อธิบายความเชื่อกลืนพราหมณ์มาเป็นพุทธรูปแต่อย่างใด

๓.ประเด็นองค์ประกอบและลักษณะของตรีมูรติกับตรีกาย

ในด้านความเหมือน ตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ ๓ องค์(พระตรีมูรติ) คือ พระพรหม พระวิษณุหรือพระนารายณ์ และพระคิเวหรืออิศวร ทั้ง ๓ องค์นี้จำแลงมาจากพระปรมาตมน์หรือพรหมันที่สูงสุดอีกทีหนึ่ง พระตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีลักษณะการจำแลงแปลงกายหรือการอวตารลงมาเป็นปางต่างๆ ขณะที่พุทธศาสนาพหุยาน พระตรีกาย ๓ องค์ คือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมลกาย โดยทั้ง ๓ กายนี้จำแลงมาจากองค์พระอมิตาภะ

หรือปฐมพุทธะอีกทีหนึ่ง พระตรีกายในพุทธศาสนามหายานนั้นมีลักษณะการจำแลงแปลงกาย หรือการอวตารลงมาเป็นปางต่างๆ เช่นเดียวกัน

ในด้านความต่าง พระตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คือ พระพรหม พระวิษณุหรือพระนารายณ์ และพระศิวะหรืออีศวร จำแลงมาจากองค์พระปรมาत्मันหรือพรหมันที่สูงที่สุดอีกทีหนึ่ง ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูพยายามทำในรูปของนารายณ์สิบปางโดยการดึงพระพุทธเจ้าไปเป็นพุทธอวตาร ซึ่งเป็นเสี้ยวหนึ่งของพระนารายณ์ และพระนารายณ์คือภาคหนึ่งของพระพรหมันหรือปรมาत्मัน ขณะที่พุทธศาสนามหายาน พระตรีกาย ๓ องค์ คือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย โดยทั้ง ๓ กายนี้จำแลงมาจากองค์พระอมิตาภะหรือปฐมพุทธะที่ประทับอยู่บนแดนสุขาวดีพุทธเกษตร ซึ่งพุทธศาสนามหายานอธิบายดินแดนไว้ชัดเจนกว่าศาสนาพราหมณ์-ฮินดู การจำแลงแปลงกาย หรือการอวตารลงมาเป็นปางต่างๆ ของตรีกายในพุทธศาสนามหายานนั้นต่างจากตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยพุทธศาสนามหายานอธิบายแยกพระตรีกายไว้ต่างหากไม่ได้ดึงหรือกลืนพระตรีมูรติมาเป็นส่วนหนึ่งของพุทธ

๔. ประเด็นเป้าหมายและวิธีปฏิบัติ

ในด้านความเหมือน ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เน้นการสวดมนต์อ้อนวอนบูชา บำเพ็ญตบะบำเพ็ญบารมีอย่างแรงกล้าตามวิถีปฏิบัติของตนอย่างเคร่งครัด และหลังจากกลดละกิเลสอาสวะได้หมดสิ้นแล้ว จะมีการกลับเข้าไปรวมเป็นหนึ่งเดียวหรือกลับคืนสู่สิ่งสูงสุด คือนิรันดรดินแดนศักดิ์สิทธิ์เหมือนกัน ขณะที่พุทธศาสนามหายาน เน้นการสวดมนต์อ้อนวอนบูชา บำเพ็ญตบะบำเพ็ญบารมีอย่างแรงกล้าตามวิถีปฏิบัติของตนอย่างเคร่งครัด และหลังจากกลดละกิเลสอาสวะได้หมดสิ้นจะกลับคืนสู่ดินแดนศักดิ์สิทธิ์เหมือนกัน

ในด้านความต่าง ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เน้นการสวดมนต์อ้อนวอนบูชา บำเพ็ญตบะบำเพ็ญบารมีอย่างแรงกล้าตามวิถีปฏิบัติของตนอย่างเคร่งครัด และมีการฆ่าสัตว์บวงสรวงบูชาัญญการกลับเข้าไปรวมเป็นหนึ่งเดียวหรือกลับคืนสู่สิ่งสูงสุด คือนิรันดรดินแดนศักดิ์สิทธิ์นั้นแตกต่างกัน คือศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเชื่อว่ามนุษย์เราเมื่อละกิเลสหรือชำระตนให้บริสุทธิ์หมดจดได้แล้วจะสามารถกลับกลายเป็นสภาพเข้าไปเป็นเนื้อเดียวกับพรหมัน ส่วนพุทธศาสนามหายาน เน้นการสวดมนต์อ้อนวอนบูชา บำเพ็ญตบะบำเพ็ญบารมีอย่างแรงกล้าตามวิถีปฏิบัติของตนอย่างเคร่งครัด แต่เน้นการช่วยเหลือสรรพสัตว์และสมათานมั่งสวริดีไม่กิน ไม่ฆ่า ไม่ส่งเสริมการกิน ไม่ส่งเสริมการฆ่า พุทธศาสนามหายานเชื่อว่าเราสามารถเป็นได้แค่เพียงกลับไปอยู่ร่วมในดินแดนศักดิ์สิทธิ์บริสุทธิ์ได้เท่านั้น มิอาจเทียบชั้นกลายเป็นพระอมิตาภะหรือกลายเป็นเนื้อเดียวกับพระองค์ได้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากผลในการดำเนินการวิจัย “เปรียบเทียบตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับตรีกายในพุทธศาสนamahayan ” ทำให้พบว่า น่าจะมีการศึกษาเปรียบเทียบได้ในอีก ๒ เรื่อง คือ

๑.ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับตรีเอกานุภาพในศาสนาคริสต์

๒.ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องตรีกายในพุทธศาสนาเถรวาทเปรียบเทียบกับการตรีเอกานุภาพในศาสนาคริสต์

บรรณานุกรม

๑.ภาษาไทยและบาลี

ก.ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____.พระไตรปิฎกภาษาไทยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____.อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปลชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____.พระไตรปิฎกฉบับประชาชน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาไทย.ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

วิสุทธิมรรค. ภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมศิลปากร **มิลินทปัญหา**. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๖.

จินดา จันทร์แก้ว.**พุทธปรัชญาพื้นฐาน**. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ป.

_____.**พุทธวิภาววิธี**.กรุงเทพมหานคร : โครงการวิจัยพุทธวิทยาจัดพิมพ์, ๒๕๓๒.

दनัย ไชโยธาน.**นานาศาสนา**.กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙.

ดวงธิดา รามะศวร์, **อินเดีย อารยธรรมยิ่งใหญ่แต่โบราณแห่งเอเชียใต้**, (กรุงเทพมหานคร : ยูโรปา-เพรส จำกัด, ๒๕๓๗)

เดือน คำดี.**ศาสนศาสตร์**.ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑.

ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์.**วิถีแห่งมหายาน**.กรุงเทพมหานคร : บริษัท เคล็ดไทยจำกัด, ๒๕๒๖.

ธนู แก้วโอกาส.**ศาสนาโลก**. สำนักพิมพ์นรินทร์ สากล การศึกษา, พ.ศ. ๒๕๒๙.

นภาเดช กาญจนะ. “ศรัทธาในทัศนะของพุทธศาสนา” ใน**วารสารธรรมศาสตร์**, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๓ กันยายน ธันวาคม ๒๕๓๘.

นางเยาว์ ชาญณรงค์. **ศาสนากับสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖.

นิพนธ์นาฏะบุตร ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกคนนี้ได้แก่ศาสตราจารย์วาระของศาสนาเซน อังในกิริติ บุญเจือ, **ปรัชญาอินเดีย**, กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

บุญมี แทนแก้ว. **พุทธปรัชญาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร : โอ เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๕.

_____. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : โอ เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๒๙.

_____. **ปรัชญาฝ่ายบูรพทิศ**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕.

ปานทิพย์ ประเสริฐสุข. **ปรัชญาตะวันตกสมัยกลาง**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓.

ปรีชา ช่างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา. **มนุษย์กับศาสนา**. โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจัดพิมพ์, ๒๕๔๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ปยุตโต). **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระมหาประยูรธรรมจิตโต. “พุทธปรัชญาเถรวาท”, ใน **มหาจุฬาวិชาการ ปรัชญาบูรพทิศ**. ทรงวิทย์ แก้วศรี บรรณาธิการ, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

พระญาณวโรดม. **ศาสนาต่าง ๆ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ). **มงคล ๓๘ ประการ**. พิมพ์ครั้งที่ ๘, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). **โพธิปักขิยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พระมหานวม คุตตธมโม. **ปรัชญาสังเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร : สภาการศึกษามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๙๕.

พระสัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ**. (ปริเฉทที่ ๑ – ๖), กรุงเทพมหานคร : ยูนิตีพับลิเคชั่น, ๒๕๒๖.

พุทธทาสภิกขุ. **ขุมนุมข้อคิดอิสระ พุทธทาสภิกขุ**. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๓๘.

พุทธทาสภิกขุ (แปล), **สูตรเว่ยหลง**. (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ม.ป.ป.)

ฟูมิโอะ มะสุทานิ. **ศาสนาเปรียบเทียบระหว่างพระพุทธศาสนากับคริสต์ศาสนา**.

แปลโดย พระกวีวรรณญาณ (จันทน์ ชุตินธโร), กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๕.

ฟื้น ดอกบัว. **ปวงปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพฯ : ศยาม, ๒๕๔๕)

_____ .**ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปบรรณาการ, ๒๕๔๙.

มหาวิทยาลัย. **พระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร**. มหาวิทยาลัย : ๒๕๓๒.

_____ . **วิสุทธิธรรม** แปล ภาค ๓ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
วิทยาลัย, ๒๕๒๒.

มหาวิทยาลัย. **พระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร**. (มหาวิทยาลัย: ๒๕๓๒).

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. **เอกสารประกอบการสอนชุดมนุษย์กับสังคม**. กรุงเทพมหานคร :
ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **หลักสูตรและประมวลการสอบวิชาธรรม**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

มูลนิธิภูมิพล. **สหพันธ์สมาคมนักปฏิบัติสมาธิ**. (ฉบับภูมิพล), กรุงเทพมหานคร:มูลนิธิภูมิพล
๒๕๒๕.

มูลนิธิมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. **อภิธานนปทีปิกา และ อภิธานนปทีปิกขุจิ**. กรุงเทพมหานคร:

มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มูลนิธิอภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย. **ปรมัตถธรรม ๔**. พระนคร : เลียงเชียงเจริญ, ๒๕๑๒.

ราชบัณฑิตยสถาน . **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
นานมีบุ๊คส์พับลิคชั่นส์, ๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดียเล่ม ๑ ภาค ๑-๔**. กรุงเทพมหานคร :

ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐.

_____ . **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร:

ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๓.

วศิน อินทสระ. **ศรัทธากับปัญญาในพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๔.

วรรณสิทธิ์ ไหวทยะเสวี. **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคห.**, (ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค),

กรุงเทพมหานคร: ทิพย์วิสุทธิการพิมพ์, ๒๕๔๒.

วิทย์ เทียงบุญธรรม. **พจนานุกรมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ ห.จ.ก. ประชุม ทองกาน, ๒๕๓๖.

วนิดา ขำเขียว. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร : พรวนการพิมพ์, ๒๕๔๓.

วิธาน สุชีวงศ์. **อภิปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๔.

สนิท ศรีสำแดง. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : นิลนาราการพิมพ์,
๒๕๓๕.

“สยัสมททคิสทธา”มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, **สหพันธ์สมาคมนักปฏิบัติสมาธิ**. (ฉบับภูมิพล), กรุงเทพมหานคร :

มูลนิธิภูมิพล, ๒๕๒๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร:

มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์. **ธรรมานุกรม**. กรุงเทพมหานคร:มหาวิทยาลัย,

๒๕๑๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

เสฐียร พันธ์รังษี. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๕๔.

_____. **พุทธศาสนมหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)_____. **ปรัชญามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๒)แสง จันทร์งาม. **ศาสนศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๓๔.สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธเถร). **ศาสนาสากล**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา,

๒๕๔๘.

สมักร บุราวาศ. **ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล**, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๕๔)สุชีพ ปุญญานุภาพ. **ประวัติศาสตร์ศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์รวมสาส์น, ๒๕๔๑.สุนทร ณ รังษี. **ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. **ฮินดู-พุทธ จุดยืนที่แตกต่าง**. พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๕๖)สุวัฒน์ จันทร์จำนง. **ปรัชญาและศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๐.สุวรรณ สภาอานันท์. **ศรัทธากับปัญญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. **ฮินดู-พุทธ จุดยืนที่แตกต่าง**. พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร:สุขภาพใจ, ๒๕๕๖)สมภาร พรหมทา. **พุทธศาสนมหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔)อดิศักดิ์ ทองบุญ. **ปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๔.M .Rokeach and J .W .Crube . **อ้างในมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. มนุษย์กับสังคม**. (ฉบับ

ปรับปรุง). กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐.

สิริวัฒน์ คำวันสาร. **ศ, พุทธศาสนาในอินเดีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ แก้ไขเพิ่มเติม, (กรุงเทพมหานคร: โรง

พิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๒๗)

(๒) บทความ :พระมหาสมจินต์สมมาปญโณ, “นิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา”, **บทความในการเสวนาทางวิชาการ**.

คณะอักษรศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

(๒) วิทยานิพนธ์

ประพจน์ อัครวิรุฬหการ, การศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน,

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

- พระมหาเปรม โอภาโส. “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวไทยในปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระมหาอุทธร ปรณญาลิณี. “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- พระมหาภาณุ ภาณุโก. การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพุทธปรัชญาเถรวาท กับเซนต์ออกัสติน. **วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พระมหาสุพัฒน์กมลญาณธมโม. “พระพุทธเจ้า : บทบาทและหน้าที่ในฐานะพระบรมครู”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- พระมหาไสว โชติโก(ทำนา), การศึกษาวิเคราะห์ธรรมกายในพระพุทธศาสนา. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- พระสมุห์วันชัย เกสรธมโม. การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- พระมหาสมเกียรติ อุกคภิตติ. “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาเซนกับพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

๒. ภาษาอังกฤษ

- A .Chakravarty, “The Jaina Philosophy”, in the History of Philosophy Eastern and Western, ed. Radhakrishnan (London; George Allen and Unwin. Ltd. 1996), Vol. I.
- A.L. Basham, “Basic Doctrines of Jainism”, in the sources of Indian and Western, ed. WM. Theodore De Bary (Delhi ; Motilal Banarsidass, 1972).
- A. Chakravaty, “The Jaina Philosophy”, in The History of philosophy Eastern and western, ed. Radhakrishnan (London; George Allen and Unwin. 1997).
- Acaranga Sutras, “Jaina Sutras” Part I, in The sacred Books of the East, Translated by Hermann Jacobi (Delhi; Motilal Banarsidass, ๑๙๗๓. Vol. XXII.,
- Anacker, Stefan. Seven Works Of Vasubandhu: The Buddhist Psychological Doctor. 1984.
- Chandrendher Sharma, A critical survey of Indian philosophy, (Delhi; motilal banarsidass, 1997).

- D.T.Suzuki, **Studies in theLankavatara Sutra**. (London :Routledge&Kegan Paul Ltd,1972).
- Flood, Gavin (Editor) (2003). **The Blackwell Companion to Hinduism**. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd. Grimes, John A. (1995).
- Flood, Gavin (1996). **An Introduction to Hinduism**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foard, James Harlan. **The Pure Land Tradition: History and Development**, Fremont, CA: Jain Publishing 2006
- Ganapati: Song of the Self*. SUNY Series in Religious Studies. Albany: State University of New York Press.
- Jansen, Eva Rudy (2003). **The Book of Hindu Imagery**. Havelte, Holland: Binkey Kok Publications BV.
- Hermann Jacobi, “**Jainism**”, in The Encyclopaedia of Religion and Ethicb, ed. James Hastings (New York; Charles Scripner’s sons), Vol. ୩.Heinr oh zimmer, philosophies of india, (Princeton university press, (n-d),.
- Hermann Jacobi, “Jainism”, in **The Encyclopaedia of Relibion and Ethics**, ed. James Hastings, vol. VII., My Lover, Cross the Valley of Tears
- Nalinaksha Dutt, **Mahayana Buddhism**, Fimma KLM Paivate Limited, Zculctta: 1976.
- Rama Karana Sarma. **Researches in Indian and Buddhist Philosophy: Essays in Honour of Alex Wayman**. 1993.
- Walther Schubring,**The Doctrine of Jainas**, (Delhi ;MotilalBanarsidass,1992.
- Winternitz, Maurice. **History of Indian Literature**. New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation. Second revised reprint edition.1972.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ/ฉายา/นามสกุล พระมหาบุญทัน ธีรังกุโร (จำปาทอง) อายุ ๔๑ ปี พรรษา ๒๐
วัน/เดือน/ปีเกิด ๒๐ ตุลาคม ๒๕๑๖
ภูมิลำเนาเดิม เลขที่ ๙๒ หมู่ ๑๗ บ้านโนนทอง ตำบลบ้านกอก อำเภอจัตุรัส
จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๑๓๐
ที่อยู่ปัจจุบัน ๒/ ก.๒๐ วัดพระเชตุพน ๓.สนามไชย แขวงพระบรมมหาราชวัง
เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐ โทร ๐๒-๖๒๒-๐๓๘๑,
๐๘๖-๖๐๘-๐๕๕๖

ประวัติการศึกษา

- นักธรรมชั้นเอก พ.ศ. ๒๕๓๓
- เปรียญธรรม ๕ ประโยค พ.ศ. ๒๕๓๗
- ประกาศนียบัตรวิชาชีพครู (ปวค.) พ.ศ. ๒๕๔๓
- พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ) รัฐศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๔๓

Master of Art in Political science (M.A.) (University of Mysore) ๒๐๐๒ (พ.ศ.๒๕๔๖)

ประวัติการทำงาน

- เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม-บาลี สำนักเรียนคณะจังหวัด จังหวัดชัยภูมิ พ.ศ. ๒๕๔๓
- เป็นประธานชมรมนักศึกษาไทย University of Mysore India พ.ศ. ๒๕๔๓-๔๖
- เป็นครูสอนวิชาพระพุทธศาสนาโรงเรียนเมืองพญาแลวิทยา จังหวัดชัยภูมิ พ.ศ. ๒๕๔๒-๔๓
- เป็นกรรมการตรวจธรรมสนามหลวง พ.ศ. ๒๕๔๕-ปัจจุบัน
- เป็นครูสอนศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดพระเชตุพน พ.ศ. ๒๕๔๕-๔๗
- เป็นครูสอนวิชาพระพุทธศาสนา โรงเรียนราชินี กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๔๖ - ปัจจุบัน
- เป็นเจ้าหน้าที่แผนกบำเพ็ญกุศล วัดพระเชตุพน พ.ศ. ๒๕๔๖ -ปัจจุบัน
- เป็นเจ้าหน้าที่แผนกบูรณปฏิสังขรณ์ วัดพระเชตุพน พ.ศ. ๒๕๔๖ -๔๙
- เป็นเลขานุการเจ้าคณะเขตยานนาวา-สาทร พ.ศ. ๒๕๔๗ - ๒๕๔๙
- เป็นเลขานุการรองเจ้าคณะภาค ๑๕ พ.ศ. ๒๕๔๙- ปัจจุบัน
- เป็นผู้แทนเจ้าคณะภาค ๑๕ ออกตรวจเยี่ยมสนามสอบ นักธรรม - บาลี ในเขตปกครอง

- เป็นกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการตรวจข้อสอบ นักธรรมชั้นตรี และธรรมศึกษาในเขตปกครอง
- เป็นกรรมการและวิทยากรงานอบรมคณะสงฆ์ภาค ๑๕ และงานคณะสงฆ์หนกลาง
- เป็นเลขานุการโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนเฉลิมพระเกียรติวัดพระเชตุพน พ.ศ. ๕๓-๕๔
- เป็นกรรมการฝ่ายเผยแผ่ วัดพระเชตุพน พ.ศ. ๒๕๕๔- ปัจจุบัน
- เป็นหัวหน้าแผนกเลขานุการและประชาสัมพันธ์ ฝ่ายเผยแผ่ พ.ศ. ๒๕๕๔-ปัจจุบัน
- เป็นผู้ช่วยเลขานุการเจ้าคณะกลาง พ.ศ. ๒๕๕๔-ปัจจุบัน
- เป็นกรรมการและเลขานุการคณะกรรมการจัดซื้อจัดจ้างคณะที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๕๔ - ปัจจุบัน
- เป็นกรรมการบริหารวัดพระเชตุพน พ.ศ. ๒๕๕๖ – ปัจจุบัน
- เป็นเลขานุการเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน พ.ศ. ๒๕๕๗

เกี่ยวกับ มจร.

- เป็นลูกจ้างชั่วคราวคณะพุทธศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๔๘ – ๒๕๕๑
- เป็นนักจัดการทั่วไป สำนักงานคณบดีคณะพุทธศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๕๒- ปัจจุบัน

เข้าศึกษาเมื่อ ปีการศึกษา ๒๕๕๓

สำเร็จการศึกษาเมื่อ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๘